ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

OUR LAW

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 5, 2015

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

БОРШУЛЯК І.І.
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРИДАТНОСТІ КАДРІВ ДЛЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ 5
ШЕЙНА А.М.
АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ ДЕМОКРАТИЗМУ У ПРАВІ 10
СЕРГІЄНКО О.В.
ПИТАННЯ КОНТРОЛЮ (НАГЛЯДУ) ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ГАЛУЗІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 18
КАЛІНІН М.В.
ОНТОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ 24
ЛЕВЧУК М.В.
ПРЕЦЕДЕНТНЕ ПРАВО ТА ЗАГАЛЬНА ПРАВОВА СПАДЩИНА СПІВДРУЖНОСТІ НАЦІЙ 30

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ОШОВСЬКИЙ В.І.
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ 36
ЗУБРИЦЬКА О.Я.
ПРАВА ЛЮДИНИ У ПУБЛІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 43
СОЛОМАХА А.Г.
КИЇВСЬКА УНІВЕРСИТЕТСЬКА ШКОЛА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА 49
ЛОГВИНЕНКО Б.О.
ОСНОВНІ ТИПИ МОДЕЛЕЙ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я 59
ГОЛОДНОВА Т.С.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ В УКРАЇНІ 64
ЛИТОВЧЕНКО О.В.
СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ 71

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ФРІС П.Л.
ПРАВО ГРОМАДЯН НА ЗБРОЮ -
«PRO ET CONTRA» 77
ОСТАФІЙЧУК Г.В.
ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ,
СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ПРИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ 85
ЛУЦЕНКО Ю.В., СПІРІН А.І., МОЗГОВИЙ В.В.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ
У ВОЄННІЙ СФЕРІ 90
БАНДУРКА І.О.
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЯК ПЕРЕДУМОВА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ 94
МИТРОФАНОВ І.І.
МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ
ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ 98
ЧОЛАН Т.
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ УСИНОВЛЕННЯ 105
БОГОНЮК Г.И.
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ УГОЛОВНОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕИСПОЛНЕНИЕ СУДЕБНОГО РЕШЕНИЯ 112
РУБЦОВ В.В.
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГЛАМЕНТАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
ЗА НАРУШЕНИЕ, ДОПУЩЕННЫЕ В ХОДЕ ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 118

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

РОВНИЙ В.В.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДОРАДНИКІВ
ТА ЕКСПЕРТІВ-ДОРАДНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 124
ЛАЗЬКО Г.З., ІЛЬЧЕНКО А.В.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ У СПОРАХ,
ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН 131
ТІХОНОВА М.А.
НОРМАТИВНИЙ ДОГОВІР У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ 136
БРАГІНА М.О.
КОНВЕНЦІЯ «ЛУГАНО» – ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ 144

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

САВЧЕНКО А.О.
РЕФОРМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ
ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ 149
СІРОШ М.В.
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЬНИХ ЗАХОДІВ
ТА ОФОРМЛЕННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ 153

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БІЛАС І.Г.
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ БЕЗВІЗОВОГО РЕЖИМУ ДЛЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ДІЙ З ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ВІЗОВОГО РЕЖИМУ ТА РІШЕНЬ РИЗЬКОГО САМІТУ ЄС У ТРАВНІ 2015 РОКУ 163
ЦВІКІ В.
КОНЦЕПЦІЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗНИКНЕНЬ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ 172
ЯВОРСЬКИЙ Я.Т.
ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВИ 180

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

ПРИХОДЬКО А.А.
КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ КРАДІЖОК, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ 187
ЯГОЛЬНИК О.М.
ТИПОВІ СЛІДЧІ ВЕРСІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБІЙНОГО НАПАДУ НА ІНКАСАТОРІВ, ВЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ 195

РЕЦЕНЗІЇ, КОМЕНТАРІ

МЕЛЕНКО С.Г., МАРЧАК В.Я.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ А.І. ЛУЦЬКОГО «ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ» 203

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРИДАТНОСТІ КАДРІВ ДЛЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ

БОРШУЛЯК Ігор Іванович - здобувач Національної академії прокуратури України

УДК 343.16 : 34.08

В статье рассмотрены отдельные аспекты требований к состоянию физического, психического здоровья и психологической пригодности кандидатов и лиц, проходящих службу в органах прокуратуры. Предложены пути оптимизации профессионального отбора на службу в органы прокуратуры Украины по критериям физической, психической и психологической пригодности кандидатов.

Ключові слова. Прокуратура, служба в органах прокуратури, фізичне здоров'я, психічне здоров'я, психологічна придатність.

Критерії, які складають структуру показників професійної придатності, а також забезпечують адекватну загальну та професійну спрямованість особистості; здібність до навчання; пізнавальний, пошуковий, реконструктивний та комунікативний аспекти діяльності службовця органів прокуратури; процес професійної і, зокрема, соціальної адаптації, а також здатність до діяльності в інтелектуально-складних та екстремальних умовах безпосередньо залежать від фізичного, психічного та психологічного здоров'я індивіда. А забезпечення ефективності сьогоднішніх організаційно-розпорядчих заходів, що скеровані на зміцнення і послідовну оптимізацію кадрового потенціалу органів вітчизняної прокуратури, вимагає створення якісної системи добору та підготовки персоналу прокурорських кадрів, які володіють якостями, необхідними для виконання завдань конкретного напрямку прокурорської діяльності.

Загалом питання наукового висвітлення проблематики вимог до персоналу органів вітчизняної прокуратури в Українській правовій науці піднімається часто. Серед досліджень у цьому напрямку можна відмітити наукові доробки С.М. Винокурова, О.І. Медведька, В. Остапчука, Є.М. Поповича, Я.І. Радзевидла, О.І. Шинальського, М.М. Якимчука. Однак ці дослідження стосувались в основному рівня юридичних знань, професійно-особистісних якостей кадрів, вимог до осіб у частині відсутності правових заборон та обмежень щодо займання посад в органах прокуратури, а от придатності персоналу до служби в органах прокуратури з врахуванням критеріїв фізичного, психічного та психологічного здоров'я, то ця тематика, на жаль, у науці не так широко представлена. Звичайно наукові розвідки робились і в цьому напрямку, зокрема: М.М. Бурбикою, С.А. Кулиничем, Т.Є. Мироненком, А.О. Мельниченком, С.І. Нечипоренком, І.В. Озерським. Проте, з огляду на впровадження в адміністративно-кадрову практику кардинально нових систем відбору персоналу, ця галузь кадрових правовідносин потребує більш ґрунтовного дослідження.

З набуттям чинності Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII нормативне закріплення такої спеціальної вимоги, що ставиться до кандидата на посаду прокурора, як відсутність захворювання, що перешкоджає виконанню обов'язків прокурора, стало законодавчою новелою [1] – однак, у рамках правовідносин

державної служби в цілому, вона не є унікальною, оскільки притаманна і правовідносинам інших видів державної служби.

Специфіка служби в органах прокуратури, поряд з іншими службовими факторами дії на організм людини, полягає в подоланні значних фізичних та психологічних навантажень, а відтак, відновлення працездатності вимагає значних зусиль. Зазначені обставини обумовлюють відповідні вимоги до осіб, які претендують на зайняття прокурорської посади, а саме: наявності належного як фізичного, так і психічного стану здоров'я. Стан здоров'я кандидата на посаду в органи прокуратури має бути підтверджений довідками (сертифікатами) медичних установ. Відповідно до статей 9 та 69 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» громадяни можуть бути визнані тимчасово або постійно не придатними за станом здоров'я до професійної або іншої діяльності, пов'язаної з підвищеною небезпекою для оточуючих, а також з виконанням певних державних функцій [2]. Експертиза тимчасової непрацездатності громадян здійснюється у закладах охорони здоров'я лікарем або комісією лікарів, які встановлюють факт необхідності надання відпустки у зв'язку з хворобою, каліцтвом, вагітністю та пологами, для догляду за хворим членом сім'ї, у період карантину, для протезування, санаторно-курортного лікування, визначають необхідність і строки тимчасового переведення працівника у зв'язку з хворобою на іншу роботу у встановленому порядку, а також приймають рішення про направлення на медико-соціальну експертну комісію для визначення наявності та ступеня тривалої або постійної втрати працездатності. Експертиза тривалої або стійкої втрати працездатності здійснюється медико-соціальними експертними комісіями, які встановлюють ступінь та причину інвалідності, визначають для інвалідів роботи і професії, доступні їм за станом здоров'я, перевіряють правильність використання праці інвалідів згідно з висновком експертної комісії та сприяють відновленню працездатності інвалідів. Встановлення придатності стану здоров'я особи до роботи (служби) здійснюється на підставі медичного огляду, порядок проведення якого відбувається у відповідності до Наказу Міністерства охорони здоров'я від 30 липня 2012 р. №578 [3]. На нашу думку, доцільно також визначити обов'язковість проходження не лише первинного, а й періодичного профілактичного огляду осіб, які проходять службу в органах прокуратури. До речі, питання переліку хронічних психічних чи інших захворювань, що перешкоджають виконанню обов'язків службовців правоохоронних структур, є настільки актуальним, що піднімалось Вищою радою юстиції перед Міністерством охорони здоров'я України з проханням визначити перелік захворювань, які унеможливлюють призначення або перебування особи на посаді [4]. З метою усунення прогалин у нормативно-правовому регулюванні визначення стану здоров'я осіб, що проходять (мають намір проходити) службу в органах прокуратури, вважаємо за необхідне доповнити Перелік професій та видів діяльності, для яких є обов'язковим первинний і періодичний профілактичний наркологічний огляд, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 6 листопада 1997 р. №1238 «Про обов'язковий профілактичний наркологічний огляд і порядок його проведення» [5] наступним пунктом: «18. Прокурори та особи, які вступають на службу в органи прокуратури».

З метою врегулювання медико-правових аспектів призначення кандидатів на посади в органи прокуратури, які мають на меті як захист таких осіб від важкої, за психоемоційними і психофізіологічними параметрами, діяльності шляхом зниження ризику виникнення у них психосоматичних захворювань, так і захист суспільства від негативних наслідків їхньої професійної невідповідності, вважаємо необхідним внести зміни і в Порядок проведення обов'язкових попередніх та періодичних психіатричних оглядів та Перелік медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи, яка провадить цю діяльність, або оточуючих, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2000 р. №1465 [6], доповнивши графу «Працівники та види діяльності» категорією «Працівники органів

прокуратури», а графу «Періодичність проведення оглядів» та графу «Додаткові медичні психіатричні протипоказання» категоріями «один раз на рік» та «усі форми психічних розладів (у тому числі на стадії ремісії)» відповідно.

Юридичні наслідки психічних розладів, які можуть виникати у людському організмі, в особливо складних випадках регулюються спеціальними інститутами цивільного права, а саме обсягом цивільної дієздатності.

Наявність повного обсягу дієздатності – загальна вимога, що ставиться до кандидатів на службу. Природа досліджуваної вимоги має цивільно-правове походження, визначене статтею 30 Цивільного кодексу України [7]. Під дієздатністю (активною правоздатністю) розуміють здатність фізичних осіб своїми діями набувати цивільних прав та обов'язків. Дієздатність залежить від розумового стану фізичної особи: вона має усвідомлювати й правильно оцінювати характер і значення дій, які вона вчиняє. За загальним правилом дієздатною в повному обсязі особа стає з досягненням повноліття. Обсяг поняття включає до себе усі правовідносини, в які може вступати фізична особа, що досягла психічної зрілості, здатна свідомо вести справи та усвідомлювати значення своїх дій. Дієздатність презюмується у фізичних осіб, які досягли повноліття, і припускає, з одного боку, вікову зрілість, а з другого – такий психічний стан особи, який забезпечує їй здатність усвідомлювати свої дії і керувати ними [8]. Згідно з приписами частин 1 та 2 статті 36 Цивільного Кодексу України «1. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними», «2. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище» [7]. Відповідно до частини 1 статті 39 Цивільного кодексу України «фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними». Представлена формула недієздатності містить два критерії: медичний – «хронічний, стійкий психічний розлад» і психологічний – «усвідомлення значення своїх дій та (або) та здатність керувати ними». Зарахування особи на службу в органи прокуратури з наданням їй, як наслідок, певного правового статусу відбувається у формі своєрідного «доручення» реалізації відповідних функцій. Здійснюючи таке «доручення», держава бажає, щоб на службі в прокуратурі перебували особи, які за своїми моральними, фізичними та психічними якостями здатні виконувати покладені на них обов'язки, які будуть сумлінно виконувати доручену їм ділянку роботи.

Загалом у питаннях проходження служби в органах прокуратури відносини дієздатності фізичних осіб слід розглядати в площині адміністративного права як категорію «адміністративна дієздатність», що у цій галузевій площині вважається здатністю суб'єкта самостійно, свідомими діями реалізовувати надані йому права і виконувати покладені на нього обов'язки у сфері державного управління [9]. Суспільно-правова властивість цієї категорії, на нашу думку, означає, що при наявності певних умов (відсутність серйозних дефектів у психіці) держава визнає кандидата здатним бути учасником правових відносин служби в органах прокуратури.

Питання практичної реалізації доступу до інформації про дієздатність особи потребує значного правового врегулювання. На сьогоднішній день визначення обсягу дієздатності кандидатів здійснюється на стадії спеціальної перевірки, яку проводять кадрові підрозділи органів прокуратури, а з моменту набуття чинності Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII такий обов'язок покладатиметься на Кваліфікаційно-дисциплінарній комісії прокурорів, та який полягає (полягатиме) у встановленні юридичних фактів щодо обмеження дієздатності (стаття 36 Цивільного кодексу України) чи визнання особи недієздатною (стаття 39 Цивільного кодексу України). Таке встановлення можливе лише внаслідок звернення до органу опіки та піклування за місцем проживання відповідної фізичної особи для

встановлення факту відсутності над нею опіки або піклування. Саме органи опіки та піклування на станом на сьогоднішній день, у відповідності до пункту 3.5. Правил опіки та піклування затверджених спільним Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88 [10], зобов'язані володіти інформацією про осіб з обмеженою дієздатністю та осіб визнаними недієздатними, оскільки у відповідності зі змістом статей 236 та 240 Цивільного процесуального кодексу України є учасниками у цивільних справах окремого провадження щодо осіб відповідних категорій [11]. Паралельно повноваження ведення реєстру осіб, які мають статус недієздатних, та обмежено дієздатних можуть прописуватись у відповідних нормативно-правових актах, які регулюють діяльність місцевих виконавчих органів опіки та піклування [12; 13]. Хоча первинна інформація про набуття фізичною особою статусу недієздатної чи обмежено дієздатної накопичується в Єдиному державному реєстрі судових рішень, однак знеособлення інформації, що міститься у реєстрі та відсутність технічної можливості пошуку інформації за реквізитами «Прізвище, ім'я та по батькові» унеможливлює отримання необхідних електронних копій судових рішень [14]. На нашу думку, внаслідок запровадження окремого реєстру судових рішень чи розширення реєстрової інформації про особу в Єдиному державному демографічному реєстрі [15] щодо наявності судових рішень досліджуваних категорій, строки здійснення перевірки на встановлення необхідних юридичних фактів значно скоротяться та мінімізуються ймовірності отримання недостовірної чи помилкової інформації. До речі, питання концепції, що мають існувати електронні реєстри, в яких будуть наведені відомості про осіб, які обмежені у дієздатності або визнані недієздатними, піднімається і в інших правовідносинах, зокрема цивільних – при вчиненні правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню [16].

На жаль, новели статутного закону не передбачають процедур з'ясування психологічної готовності до служби в органах прокуратури, що на нашу думку, є істотним упущенням. Загальною метою психологічної оцінки при професійному доборі кадрів є визначення відповідності індивідуально-психологічних особливостей працівника (кандидата на роботу) вимогам професії (спеціальності, посади) і на цій основі побудова прогнозу його успішності в майбутній професійній діяльності. Актуальність психологічної готовності до виконання професійних завдань службовцями органів прокуратури піднімалось у рішеннях колегії Генеральної прокуратури України [17] та наказах Генеральної прокуратури України [18]. Саме аналізом психологічної готовності встановлюються мотиваційні особливості претендента, рівень його адаптації в колективі та комунікативних протипоказань, спрогнозувати ймовірність девіантних форм поведінки. Усунення цього правового пробілу слід здійснювати невідкладно, щоб чинники перехідного періоду та практичне застосування норм нового законодавства ні в якому випадку не вплинули на погіршення якості результатів добору кадрів.

Література:

1. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014 №1697-VII. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18;

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12;

3. Про порядок проведення медичного огляду та спеціальної перевірки особи, яка претендує на зайняття посади, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Наказ Міністерства охорони здоров'я від 30.07.2012 №578. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1405-12;

4. Скомороха Л.В. Нікітченко Ю.Г. Медичні аспекти у процедурі призначення та звільнення суддів / Л.В. Скомороха, Ю.Г. Нікітченко // Вісник Вищої ради юстиції», – № 2, 2010, – С.52-57;

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто окремі аспекти вимог до фізичного, психічного здоров'я та психологічної придатності кандидатів та осіб, що проходять службу в органах прокуратури. Запропоновано шляхи оптимізації професійного добору на службу в органи прокуратури України за критеріями фізичного, психічного здоров'я та психологічної придатності кандидатів.

SUMMARY

The article deals with some aspects of the physical and mental requirements and psychological fitness of the candidates and individuals who serve in public prosecution. It outlines optimization ways for professional selection of candidates for service in prosecution organs of Ukraine according to the criteria of physical and mental health as well as psychological fitness.

5. Про обов'язковий профілактичний наркологічний огляд і порядок його проведення. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.11. 1997 №1238. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1238-97-п;

6. Про затвердження Порядку проведення обов'язкових попередніх та періодичних психіатричних оглядів і переліку медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи, яка провадить цю діяльність, або оточуючих. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2000 №1465. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1465-2000-п;

7. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15;

8. Дієздатність, обмежена дієздатність – деякі аспекти проблеми / В.Р. Ілейко // Український вісник психоневрології. – 1996. – Т. 4, вип. 4. – С. 100-102.;

9. Колпаков, В.К. Адміністративне право України: [підручник] / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.;

10. Про затвердження Правил опіки та піклування. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України 26.05.1999 №34/166/131/88. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99;

11. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15;

12. Про затвердження Положення про опікунську раду при виконавчому комітеті Прилуцької міської ради. Рішення Виконавчого комітету Прилуцької міської ради від 4 лютого 2014 р. №02-07. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pryluky.osp-ua.info/ch-1_fl-dostuppubinfo.html;

13. Про затвердження складу та Положення районної опікунської ради. Розпорядження Козятинської районної державної адміністрації від 13 травня 2014 р. №115. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kazatin-rda.gov.ua/normativnopravovi-dokumenti/;

14. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. №740. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov. ua/laws/show/740-2006-п;

15. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус. Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/ laws/show/5492-17;

16. Теорія нотаріального процесу [текст] : Науково-практичний посібник / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. – 920 с.;

17. Про стан кадрового забезпечення органів прокуратури, заходи щодо посилення виховної роботи з прокурорсько-слідчими працівниками, а також результати перевірки з цих та інших питань у прокуратурі Київської області (від 23 жовт. 2009 р.) : рішення колегії Генеральної прокуратури України. – К., 2009. – 7 с.;

18. Про порядок стажування в органах прокуратури України. Наказ Генерального прокурора України 30 грудня 2009 р. № 80. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP09012.html

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ ДЕМОКРАТИЗМУ У ПРАВІ

ШЕЙНА Андрій Миколайович - здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 340.12

Выясняются аксиологические основы демократизма как принципа права. Определяются общечеловеческие ценности, которые отражают содержание демократизма как принципа права. Рассматриваются обстоятельства признания закона легитимным, учитывая его соответствие принципу демократизма в праве.

Ключові слова: право, принципи права, демократизм, права людини, загальнолюдські цінності, людська гідність, свобода, формальна рівність, справедливість, демократія.

Постановка проблеми

Сучасний розвиток правової демократичної держави, а також побудова законодавства на демократичній основі вимагають встановлення відповідності між проголошеними загальнолюдськими цінностями і реально діючими, зафіксованими в нормах позитивного права. Внаслідок цього, чинні закони держави повинні відповідати визнаним у суспільстві цінностям, а відтак набувати ознак легітимності. Легітимність закону передбачає, у тому числі, його відповідність демократизму як принципу права, який, будучи концептуальним при визначенні сутності інших принципів, формує вимоги правового характеру щодо відображення у праві загальнолюдських цінностей.

Метою дослідження є виявлення філософсько-правових засад демократизму як принципу права.

Стан дослідження

Значний вклад у дослідження філософсько-правових засад демократизму як принципу права здійснили: В. Васильчук, Н. Вопленко, Г. Гаджиєв, О. Грищук, Є. Івашев, Р. Іванов, І. Кальной, М. Костицький, І. Луцький, С. Мороз, В. Нерсесянц, С. Рабінович, Г. Радбрух, А. Селіванов, О. Уварова, Ф. Хайєк, М. Цвік, В. Чхиквадзе та багато інших вчених.

Виклад основних положень

Правові засади принципів права викликали дискусію ще з античних часів, коли акцентували на тому, що «принцип є найважливішою частиною всього» [18, с. 26]. Безперечно, це твердження є справедливим і щодо права. Принципи права мають безпосередній зв'язок із сутністю права, нормами права, правовою системою тощо. У принципах права найбільш яскраво відображена сутність права у всьому різноманітті його складових і закономірностей [9, с. 116]. Принципи права – це керівні положення, які визначають зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності розвитку права, а з іншого – це найбільш загальні норми, які діють у сфері правового регулювання і поширюються на всі відносини, які виникають у суспільстві.

Окремі науковці вважають, що провідна роль принципів права забезпечується їх прямим чи непрямим закріпленням у нормах права. Принципи права, не закрі-

плені у правових приписах, є ідеями права і належать до сфери правосвідомості. Ці ідеї передують створенню системи права. Принципи права можуть бути прямо сформульовані в законодавстві або ж випливати з його загального змісту [7, с. 198].

Інші ж правознавці наголошують на тому, що право не може виявлятись у вигляді конкретних правил поведінки, а існує у вигляді правових, морально-правових принципів. Принципи права тісно пов'язані з концепцією природного права. Вони функціонують як внутрішні, «вбудовані» в структуру суб'єктивних прав ціннісно-нормативні обмеження їх змісту та способів здійснення, як загальні орієнтири прийняття юридичних рішень [17, с. 312-313]. На відміну від норм позитивного права, принципи права, щоб мати регулятивне значення, необов'язково мають бути формально визначеними. Вони є основоположними ідеями правосвідомості, які отримали загальне визнання, незважаючи на відсутність їхнього формального закріплення в нормах позитивного права [20, с. 33]. Отже, слід погодитися із твердженням, що саме проявом ідеї природного права є визнання можливості безпосереднього застосування принципів права, які необов'язково мають бути записані в статтях нормативних актів [22, с. 123].

Принципи права є вимогами до належної і можливої поведінки людей, складають систему «вимог», спрямованих на забезпечення визнаних у суспільстві цінностей. Процедурою, яка дозволяє певну систему вимог, заснованих на визнаних у суспільстві цінностях, вважати принципами права, є визнання їх нормативної сили учасниками суспільних відносин. Легітимація (визнання) принципів права є останньою стадією їх формування і має різні форми. Однією з форм такого визнання, зокрема, є мовчазне дотримання принципів права у процесі реалізації права за умови усвідомлення їх вимог як юридично обов'язкових [20, с. 19-20]. Таким чином, людство у процесі свого розвитку виробило певну систему загальновизнаних у суспільстві цінностей, а право визначили засобом їх оптимальної реалізації. Легітимність права (закону) передбачає його відповідність укоріненим у суспільстві цінностям, уявленням та переконанням, в тому числі, відповідність принципу демократизму у праві, який, регулюючи суспільні відносини, закріплює загальнолюдські цінності.

На думку Г. Гаджиєва, найвищою цінністю є людина, її права і свободи, а головний обов'язок держави полягає в тому, щоб визнавати, дотримуватися і захищати їх [5, с. 155]. Згідно з доктриною природного права кожна людина має природжені, невід'ємні права, і ці права аж ніяк не можуть бути відчужені на користь держави чи правових інститутів суспільства. Зміст позитивного законодавства полягає не в створенні цих вічних прав – інакше вони від нього залежали б і не були б вічними та невід'ємними, – а в їх констатації та санкціонуванні [11, с. 51]. Свою цінність права людини набувають через те, що вони є природним здобутком людини – тим, що невід'ємне від її природи. Проголошується примат прав людини над усіма іншими нормами, правами та законами в суспільстві, саме виходячи з того, що права людини – це загальні незаперечні та самоочевидні права людської природи. Людина, оскільки вона людина, не може проти них нічого заперечити, тому що це було б запереченням власної сутності. Тому основу прав людини складає природне право. Саме з природного права виводять весь комплекс прав людини [11, с. 191].

Конституція встановила обов'язок держави визнавати, дотримуватися й захищати права людини, а це означає, що джерело і основа цих прав знаходяться поза державою. Разом з тим, держава не тільки утримується від втручання у сферу прав людини: обов'язок дотримуватися їх передбачає активну діяльність держави щодо створення умов для їх реалізації, що зумовлює передусім прийняття законів, що регламентують діяльність державних органів в частині забезпечення усього комплексу прав людини [14, с. 46]. Держава не дарує права людині, а тому й не може їх відібрати. Держава, що порушує або обмежує права людини, несе за це відповідальність.

Таким чином, складовою, органічною

частиною принципу демократизму у праві є розвинена система прав людини і громадянина та гарантії їх фактичної реалізації. Права людини розкривають через сутність людини як найвищої соціальної цінності. Оскільки людина народжується і живе в суспільстві, вона наділена незалежно від держави природними правами, без забезпечення яких людина як соціальний, а тим більше політичний суб'єкт, не може існувати. Відтак, легітимність права (закону) зумовлена закріпленням у ньому основоположних прав людини, а також гарантій їх реалізації, охорони і захисту, які формують зміст демократизму як принципу права.

Право дає змогу забезпечити стабільний розвиток суспільства, права людини. Для цього право запроваджує для соціального світу такі загальнолюдські цінності, як людська гідність, свобода, рівність, справедливість. Вони перетворюються на власні цінності права й посідають провідне місце у правовій аксіології [8, с. 63]. Людська гідність, справедливість, формальна рівність та свобода як цінності людини роблять можливим нормальне і гідне існування та розвиток людини у суспільстві. Значну роль вказані цінності відіграють при формуванні соціальних норм, серед яких важливе місце відводиться нормам права. Більше того, людська гідність, а також справедливість, свобода та формальна рівність, виступають онтологічною основою, підґрунтям права як ефективного регулятора суспільних відносин, є базовими цінностями громадянського суспільства та правової демократичної держави [6, с. 138]. Свобода, рівність і справедливість становлять у такий спосіб саму суть ідеї права.

Свобода, рівність, справедливість, людська гідність як загальнолюдські цінності забезпечуються силою державної влади, набувають нормативного закріплення у законі, державно-владного гарантування, охорони і захисту державними інститутами. За допомогою правових норм держава підносить ці та інші людські цінності до рангу офіційних і захищуваних. Втілюючись у чинному законодавстві, вони набувають певних юридичних ознак, які характеризують їх офіційний рівень, що його визнає демократична держава. Рівень нормативно-правового закріплення цінностей та принципів значною мірою виражає ступінь їх реального розвитку [11, с. 275].

Відтак, демократизм як принцип права визначає, що людські цінності: свобода, рівність, справедливість, людська гідність підтримуються силою державної влади, а саме набувають нормативного значення, закріплюються в офіційних документах. Вони набувають свого гарантування і захисту у правових законах, інших формах вираження й закріплення юридичних норм.

О. Грищук зазначає, що людська гідність є абсолютною цінністю суспільства, що притаманна людині як істоті суспільній протягом усієї історії її існування та розвитку. Розвиток людини неможливий без її визнання вищою соціальною цінністю, що визначає необхідність поваги до неї, а отже, поваги її гідності та прав. Громадянське суспільство на сьогодні є носієм цінностей. У свою чергу, демократична держава бере на себе зобов'язання з реалізації, забезпечення охорони і захисту гідності як загальнолюдської цінності. Людська гідність, як багатоаспектна цінність людини, глибоко проникає у зміст права, а тому ознаки та якості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового статусу [6, с. 75-76]. Визнання особи вищою, ні з чим не порівнюваною цінністю вимагає визнання певних прав людини. Тому питання про людську гідність – «це завжди питання про права особи, про їх реальні гарантії забезпечення. Відтак, відношення до людини як до вищої цінності включає повагу її гідності, повагу і гарантію її особистих прав» [3, с. 13].

Принцип демократизму у праві є сукупністю вимог щодо закріплення у законі та інших формах вираження права гарантій поваги людської гідності, способів її захисту перед свавіллям держави, а також поваги прав і свобод людини, які формуються на її основі. Демократизм як принцип права передбачає, що закон повинен відображати людську гідність як основоположну соціальну цінність, створювати умови для її реального забезпечення, і тільки за таких

умов він може бути визнаний легітимним.

Свобода людини – це свобода волі, вибору, взаємозв'язок різних компонентів структури особистості: вольового, раціонального, ціннісного. Саме свобода за внутрішньою суттю може надати можливість людині бути і залишатися самою собою і не підкорятись обставинам. У структуру свободи входить як необхідний компонент внутрішня свобода людини. Завдяки їй людина має свої власні принципи, погляди, переконання, цінності і здобуває духовну незалежність. У розумінні суті внутрішньої свободи важливим є аспект самовизначення людини. Тільки внутрішня свобода забезпечує вільний вибір людини. Свобода у зовнішньому прояві є інтенціональною: особі притаманне прагнення до самореалізації. Коли ж людина живе в суспільстві, де значно обмежені її права і свободи, тоді неминуче загострюється проблема внутрішньої свободи людини. Вона перетворюється на боротьбу за збереження індивідуальної сутності всупереч соціальним умовам життя. Якщо зовнішній зміст свободи особи полягає у самореалізації людини як творчої і активної особистості, то значення внутрішньої свободи є необхідністю її збереження у власній особистості та індивідуальності [21].

На думку В. Селіванова, людина в силу свого безумовного значення має невід'ємне право на існування і вдосконалення, право бути в суспільстві вільною особистістю. Проте для того, щоб право було гарантоване у процесі своєї реалізації, воно має бути захищеним від зовнішнього впливу і свавілля інших людей. Це передбачає певне обмеження особистої свободи людини, підкорення особистісного начала вимогам загального блага. Тобто таке обмеження має не стільки зовнішній, довільний характер, скільки внутрішній, об'єктивно обумовлений закономірностями організації суспільства. Так, певне обмеження особистої свободи людини є передумовою забезпечення свободи інших людей [19, с. 20]. Зміст права і водночас його мету становить поєднання свободи кожного із свободою всіх. Характер такого поєднання залежить від особливостей суспільних відносин, які склалися в конкретних умовах. Право виступає як відповідна характеру цих відносин міра свободи [23, с. 9].

Таким чином, право є чинником, що забезпечує реалізацію людиною свободи, свобода складає сутність права, але свобода не будь-яка, а певним чином визначена і забезпечена [15, с. 87]. Така свобода пов'язана з необхідністю та об'єктивними законами розвитку суспільства, а тому реалізується відповідно до цих законів. Право виступає простором, у якому людина реалізує свою свободу, не порушуючи свободу інших суб'єктів суспільного життя [1, с. 97].

Демократизм як принцип права включає вимогу сприяння права розвитку людської особистості, становлення людини як вільного індивіда, відображення у праві (законі) свободи людини як невід'ємної соціальної цінності, визначення і гарантування свободи людини шляхом обмеження свободи інших людей, забезпечення поєднання свободи однієї людини зі свободою всіх, а також чітке визначення правом міри і меж свободи людини.

Серед низки цінностей, що складають основу права, особливе місце займає цінність «формальної» рівності. З моральної точки зору, формальну рівність визначає правило, згідно з яким слід ставитись до інших так, як би людина хотіла, щоб ставилися до неї. Таке розуміння рівності має універсальний характер і вимагає однакового відношення до людей, незалежно від їх особливостей та характеристик. З юридичної точки зору, рівність передбачає однакові можливості – права і свободи (рівноправність), а також однакові обов'язки для всіх людей [6, с. 115-116].

Поняття формальної рівності людей означає їх однакову гідність. У соціальній сфері рівність завжди є правовою, тобто існує правова міра рівності. Правова рівність, як і будь-яка інша рівність, за власним змістом абстрагована від фактичних відмінностей тих, кого вона зрівнює, а тому за визначенням має формальний характер. У юридичній науці вважають, що там, де існує формальна рівність, існує правове начало і правовий спосіб регулювання. Проте, там, де відсутня формальна рівність,

відсутнє й право у власному змісті.

Під формальною рівністю розглядають рівний для різних людей формалізований шлях набуття прав на різні речі, предмети, блага, а не їх роздавання порівну кожному. На думку І.І. Кального, визнання різних людей формально рівними є рівнозначним визнанню їх рівної правоздатності як можливості, яку один індивід може реалізувати, а інший не прагне цього зробити. Таким чином, право є рівним для різних людей формальним шляхом до набуття благ, а не надання цих благ порівну кожній людині [10, с. 31].

Вважають, що формальна рівність є необхідним способом соціального буття свободи, оскільки будь-якої іншої ефективної форми буття та виразу свободи в соціальній взаємодії людей, окрім правової, людство не виробило [16, с. 39]. Це пов'язано, насамперед, з тим, що, не будучи введеною в єдину всезагальну міру, свобода неминуче перетвориться у свавілля, коли її єдиною гарантією буде сила, яка в такому випадку вже нічого не зможе гарантувати, оскільки завжди буде присутня реальна можливість для впливу з боку ще більшої сили. Таким чином, критерієм правового зрівнювання людей є свобода індивіда у суспільних відносинах, що визнається й утверджується у формі його правоздатності та правосуб'єктності.

Відтак, право як форма буття і вираз свободи є формою буття рівної міри, однакової свободи для всіх суб'єктів відповідних правовідносин. Формальна рівність – це рівність вільних і незалежних суб'єктів права, можливості яких визначаються єдиною мірою, єдиним критерієм. Таким критерієм, основою формальної рівності різних людей є їхня свобода. Право зрівнює людей у свободі, яка їм необхідна для самореалізації, самовираження, усвідомлення своєї неповторності та індивідуальності [12]. Таким чином, свобода і рівність є взаємозалежними категоріями, оскільки свободу можна виразити тільки через норми і принципи формальної рівності всіх індивідів.

Одним із змістовних елементів правової рівності є рівність прав, які регламентують правове положення особи в державі (рівноправність). Рівність прав вимагає, щоб усі суб'єкти права мали рівні правові можливості для участі в життєдіяльності суспільства. Проте, особистість, яка живе в суспільстві, не може задовольнятися тільки благами, які їй надаються, а повинна мати певні обов'язки і нести відповідальність. Наповненість суспільства правами і обов'язками людини, їх співвідношення зумовлене неможливістю реалізувати право без взаємного зобов'язання. Формальна рівність є рівністю в законі, тоді як рівність прав є рівністю перед законом, відповідно до якої кожний суб'єкт права повинен мати встановлену законодавством рівну сукупність прав і обов'язків для всіх членів суспільства [13].

Отже, загалом, слід відмітити, що формальна рівність виступає значною соціальною цінністю у визначенні міри свободи й відповідальності членів суспільства [11, с. 21]. Визнання різних індивідів формально рівними – це можливості набути певні права на відповідні блага, конкретні об'єкти тощо. Для нормального розвитку суспільство потребує не лише формальної рівності, але й юридичної, тобто рівності прав і обов'язків всіх членів суспільства перед законом. З юридичної точки зору рівність передбачає однакові можливості – права і свободи, а також однакові обов'язки для всіх громадян та соціальних груп [6, с. 118].

Демократизм як принцип права передбачає, що яке б соціальне становище не мала людина в суспільстві, вона рівна іншій людині як громадянин. У межах громадянського суспільства громадяни є вільними та формально рівними. Вони наділяються однаковою мірою свободи та отримують рівні можливості щодо набуття певних прав. Принцип демократизму у праві передбачає рівність громадян перед законом, наділення їх рівним комплексом прав, свобод і обов'язків та покладення на них відповідальності перед суспільством.

У юридичній літературі також наголошують на визначальному місці справедливості як ціннісної категорії права. Саме в справедливості права вбачають його загальнолюдську цінність. «Йдеться, безумовно, не про абстрактну, а про конкрет-

но-історичну справедливість, уявлення про яку в різні епохи істотно змінювалось. У сучасних умовах справедливість права слід вбачати в його прогресивній спрямованості, легітимності, відповідності ідеалам демократії та гуманізму» [23, с. 9]. Справедливість і право мають багато спільного у власному смисловому вираженні. Правове у своїй основі завжди повинно залишатися справедливим [4, с. 41].

Справедливість є природним підґрунтям права. Завдяки такій онтологічній основі право розуміється як явище, надане людині самою природою, а не як сукупність державно-владних приписів. У контексті розрізнення права і закону це означає, що справедливість входить у поняття права, справедливість – це внутрішня властивість і якість права, його характеристика. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Тому питання справедливості закону – це питання про правовий або неправовий характер закону, його відповідність або невідповідність праву, оскільки правовий характер є одночасно ознакою справедливості в соціальному світі.

Справедливість є оціночною категорією і критерієм легітимації як системи права в цілому, так і окремих правових інститутів. Застосування справедливості як оціночної категорії щодо окремих аспектів правової дійсності означає визначення ступеня втілення ідеї справедливості у праві [2]. Справедливість становить зміст юридичних норм і є критерієм оцінки поведінки людей у суспільстві, а тому право втрачає свій зміст, якщо воно не забезпечує справедливості. Тобто легітимність закону визначається його справедливістю.

Демократизм як принцип права предбачає, що закони держави повинні ґрунтуватися на засадах справедливості. Справедливість є беззаперечною правовою цінністю, критерієм оцінювання чинного позитивного права на предмет його легітимності. Справедливим є демократичний закон, який втілює ідеї добра, рівності і свободи для всіх.

Таким чином, права людини, людська гідність, свобода, рівність, справедливість розглядаються як базові загальнолюдські і правові цінності що формують зміст природного права. Позитивне право, щоб бути ефективним регулятором суспільних відносин повинно грунтуватися на вимогах природного права. На думку В.М. Чхіквадзе, «такі категорії, як справедливість, свобода, рівність, людяність становлять важливі соціальні цінності не тільки у сфері політичних і моральних, а й правових відносин. Однак у право вони входять ніби в зміненому вигляді, приймаючи форму конкретних правових вимог та інститутів» [24, с. 92]. Права людини, свобода, формальна рівність, справедливість, людська гідність становлять у такий спосіб саму сутність права, яке виступає необхідним, ефективним засобом вираження та утвердження загальнолюдських цінностей. Існування такого права можливе тільки в умовах демократії, коли держава нормативно закріплює правові цінності, забезпечує їх гарантування і захист. Демократія гарантує права і свободи людини, а людина визнається вищою цінністю по відношенню до держави. Тобто основною цінністю деморатії виступає людина. Зазнаючи певних обмежень, людина вступає в конфлікт із державою, коли не знаходить у нормах права ознак свободи, рівності, справедливості, людської гідності.

Демократизм як принцип права спрямований на недопущення цих обмежень у праві, забезпечує їх визнання, формальне закріплення, реальне забезпечення за допомогою створення системи загальносоціальних і спеціально-соціальних (юридичних) гарантій, створення ефективного механізму захисту цих цінностей. Особистісна цінність принципу демократизму у праві полягає у його спрямованості на забезпечення і гарантування особистої свободи людини, захист прав людини від зневажань держави. Він передбачає панування права, що закріплює загальнолюдські цінності, а відтак як принцип права сам виступає цінністю для людини. Демократизм забезпечує високий рівень законності і правопорядку в суспільстві, змущує державну

владу усвідомити існування закону як неминучої соціальної цінності, інструменту, який може і повинен захищати людину.

Висновки

Проаналізувавши зміст та аксіологічні засади демократизму як принципу права, його слід визначити як вимогу правового характеру, яка полягає у відображенні у праві таких загальнолюдських цінностей, як права людини, людська гідність, свобода, рівність, справедливість, а також гарантій їх фактичної реалізації, охорони і захисту; визначенні і гарантуванні свободи людини шляхом обмеження свободи інших людей, а також чіткому визначенні правом міри і меж свободи людини; забезпеченні правом формальної рівності людей шляхом надання їм свободи рівної міри, а також легітимності закону шляхом його формування на засадах справедливості.

Література

1. Андрусяк Т.Г. Проблема прав людини в працях вчених-правників наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка / Т.Г. Андрусяк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матеріали II регіон. наук. конф. (лютий 1996р.). – Л.: Львівський державний університет ім. І. Франка. Юридичний факультет, 1996. – С. 97–100.

2. Васильчук В.О. Справедливість як категорія права : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Вікторія Олександрівна Васильчук. – Львів, 2013. – 20 с.

3. Власов А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации / - А. Власов. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2000. – 344 с.

4. Вопленко Н.Н. Социальная справедливость и формы ее выражения в праве / Н.Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1979. – № 10. – С. 39–46.

5. Гаджиев Г.А. Онтология права (критическое исследование юридического концепта действительности) : монография / Г.А. Гаджиев. – М.: Норма : ИНФРА-М, 2013. – 320 с.

6. Грищук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О.В. Грищук. – К.: Атіка, 2007. – 432 с.

7. Загальна теорія держави і права : підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

8. Івашев Є.В. Людські потреби, інтереси, цінності як підґрунтя аксіології права / Є.В. Івашев // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 1(3). – С. 57–64.

9. Иванов Р.Л. О понятии принципов права / Р.Л. Иванов // Вестник Омского университета. – 1996. – Вып. 2. – С. 115–118.

10. Кальной И.И. Филисофия права: Учебник / И.И. Кальной. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 259 с.

11. Костицький М.В. Філософія права : навч. посіб. / М.В. Костицький, Б.Ф. Чміль. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

12. Луцький І. Формальна рівність, як принцип правового регулювання та спосіб вираження свободи / І. Луцький // Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція» Інноваційні і правові засади розвитку економіки і підвищення добробуту в Україні» Університет права ім. Короля Данила Галицького (м.Івано-Франківськ) тези 29-30 листопада 2012 рік.

13. Ляшенко В.М. Європейське право як явище історико-культурного ряду / - В.М. Ляшенко // Європа на порозі нового тисячоліття : зб. наук. ст. – К., 1999. –- С. 86–88.

14. Мірошниченко Ю.Р. Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні: монографія / Ю.Р. Мірошниченко; за ред. О.Л. Копиленка. – К.: «Фенікс», 2012. – 360 с.

15. Мороз С.П. Свобода як джерело ідеї прав людини в політико-правовій думці / С.П. Мороз // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – №4 (24). – С. 86–97.

16. Нерсесянц В.С. Философия права : учеб. для вузов / В.С. Нерсесянц. – М.: Норма, 2006. – 848 с.

17. Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія / С.П. Рабінович. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 576 с.

АНОТАЦІЯ

З'ясовуються аксіологічні засади демократизму як принципу права. Визначаються загальнолюдські цінності, які відображають зміст демократизму як принципу права. Розглядаються обставини визнання закону легітимним з огляду на його відповідність принципу демократизму у праві.

SUMMARY

The axiological bases of democracy as a principle of law is analyzed. Common values that reflect the content of democracy as a principle of law are identified. The circumstances in which the terms are held and recognized as legitimate are considered in view of its compliance with the principle of democracy in law.

18. Радбрух Г. Философия права / пер. с нем. С. Гринева. – М.: Международные отношения, 2004. – 238 с.

19. Селіванов А.О. Право як сфера свободи / А.О. Селіванов // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1(24). – С. 17–32.

20. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія / О.О. Уварова. – Харків : «Друкарня Мадрид», 2012. – 196 с.

21. Філософія : підручник / За заг. ред. Горлача М.І., Кременя В.Г., – Харків : Консум, 2001. – 672 с.

22. Хайєк Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. / Ф.А. Хайєк ; пер. з англ. – К.: Сфера, 1999. – Т. І: Правила та порядок. – 196 с.

23. Цвік М. Про сучасне праворозуміння / М. Цвік // Вісник академії правових наук України. – 2001. – № 4 (27). – С. 4–13.

24. Чхиквадзе В.М. Социалистический гуманизм и права человека / В.М. Чхиквадзе. – М., 1978. – 304 с.

ПИТАННЯ КОНТРОЛЮ (НАГЛЯДУ) ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ГАЛУЗІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

СЕРГІЄНКО Олександр Васильович - аспірант кафедри державотворення і права Національної академії державного управління при Президентові України

Статья посвящена исследованию системы государственного контроля (надзора) органов публичной власти в области градостроительной деятельности. Целью статьи является исследование содержания государственного контроля (надзора) органов публичной власти в области градостроительной деятельности, его отражение в нормах законов Украины и других нормативно-правовых актах, определение направлений совершенствования государственного контроля (надзора) органов публичной власти в области градостроительной деятельности. В статье уточнено место и роль государственного контроля (надзора) органов публичной власти в области градостроительной деятельности в механизмах обеспечения соблюдения законов, требований, норм и прав.

Ключові слова: контроль, нагляд, державний контроль, державний нагляд, орган публічної влади, орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, містобудівна діяльність.

Постановка наукової проблеми

Реформування системи державного управління, забезпечення реальних перетворень, здійснення Україною поступу до асоційованого членства у Європейському союзі вимагає докорінного перегляду системи державної влади та місцевого самоврядування, і, в першу чергу, це стосується реформування органів публічної влади, на які покладено обов'язок здійснення функцій контролю, зокрема, у галузі містобудівної діяльності.

Цілі статті та постановка завдань

Метою статті є дослідження змісту державного контролю (нагляду) органів публічної влади в галузі містобудівної діяльності та особливостей його здійснення на сучасному етапі розвитку України.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- розглянути існуючу систему державного контролю (нагляду) органів публічної влади в галузі містобудівної діяльності;
- виявити її особливості у порівнянні з аналогічними системами країн зі сталою демократією.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю

Статтю присвячено дослідженню змісту державного контролю (нагляду) органів публічної влади в галузі містобудівної діяльності у порівнянні з аналогічними системами країн зі сталою демократією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання наукової проблеми

Дослідженням питань контролю (нагляду) органів публічної влади приділяли увагу М. Грушевський, Д. Дорошенко, В. Ключевський, Б. Рибаков, І. Фроянов, Л. Черепнін, М. Котляр, О. Сушинський, П. Толочко, В Шаповал, Н. Яковенко та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів

Усвідомлення народом України своєї причетності до Європейської спільноти, бажання побудови з Європейським Союзом відносин у рамках договору про асоціацію вимагає від нас переосмислення наявних владних інститутів і механізмів з аналогічними у Європі. Зокрема, це стосується і функції контролю у сфері публічної влади.

Для України, як молодої незалежної держави, в цілому питання виділення публічного рівня влади є дуже новою тенденцією, оскільки за добу Радянського Союзу розподіл на такі категорії як приватне і публічне, взагалі не було можливим у силу комуністичної ідеології в системі побудови держави, яка у підсумку призвела лише до побудови державного монопольного капіталізму, для якого категорія публічності є зайвою, виходячи із суті монополії як такої.

Предметом даної статті є не:

притаманний радянській системі внутрішній контроль, тобто контроль всередині органу публічної влади за принципом вищий адміністративний рівень контролює свій адміністративно підлеглий рівень,

управлінський контроль за ходом та результатом виконання рішень під час здійснення основної діяльності органом.

У сфері діяльності органів публічної влади за критерієм суб'єкта контролю можемо виділити такі рівні:

а) система політичного контролю: контроль з боку парламенту за діяльністю органів публічної влади (комітети Верховної Ради України, Рахункова палата Верховної Ради України, спеціальні слідчі комісії Верховної Ради України, комісії Адміністрації Президента, комісії Міністерств тощо), результатом здійснення якого є фактично політична відповідальність – відставка керівника публічного органу влади;

б) система професійний контроль: контроль з боку професійних контрольних органів, які самі становлять структуру виконавчої влади (Прокуратура України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ та спеціальні контрольні органи), результатом здійснення якого є адміністративна та кримінальна відповідальності органу публічної влади;

в) система спеціалізованого контролю за діяльністю фізичних і юридичних осіб, які не є суб'єктами публічного права (деякі Міністерства та агентства, спеціалізовані інспекції), результатом здійснення якого є адміністративна та кримінальна відповідальності відповідної особи, а не органу публічної влади.

Таким чином, узагальнимо органи публічної влади України, які на сьогодні відносимо до сфери контролю у галузі містобудівної діяльності: Верховна Рада України, Комітет Верховної Ради України з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства, Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції, спеціальні комісії Верховної Ради України, Президент України, Генеральна прокуратура України, Кабінет Міністрів України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство юстиції України, Державна архітектурно-будівельна інспекція України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Департамент державного архітектурно-будівельного контролю Київської міської державної адміністрації, підрозділи архітектурно-будівельного контролю виконкомів міських, сільських та селищних рад.

Звертаю увагу на те, що свідомо у даній статті не розглядається судова гілка влади, оскільки фактично вона виконує роль органу з вирішення спору і прямих контрольних функцій не має.

Україна успадкувала систему контрольної влади, яка фактично була сформована у радянську епоху. Фактично така модель передбачала поділ на два рівні здійснення контролю: нагляд – функція яку глобально здійснювала прокуратура, та контроль – функція, яку здійснювали спеціалізовані контрольні органи. Ця модель насьогодні і притаманна Україні.

У зв'язку з цим доходимо до висновку, що в українських реаліях контроль у сфері публічної влади є нічим іншим, як прокурорським наглядом: тільки органи проку-

ратури насьогодні здійснюють контроль за законністю у діяльності органів публічної влади.

Прокурорський нагляд в Україні до жовтня 2014 року здійснювався за принципом «загального нагляду», що було змінено з часу набуття чинності новою редакцією статті 5 Закону України «Про прокуратуру»[1]. Проте, що стосується саме контролю за органами публічної влади, то відповідно до статті 121 Конституції України такий контроль фактично зберігся у незмінному вигляді: « Нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами...»[2].

Що стосується спеціалізованого контролю, то його доля склалася інакше. Як система органів контролю різного рівня, він був створений Постановою Ради Народних Комісарів СРСР «Про державний архітектурно-будівельний контроль» від 16 серпня 1994 року №1110. Органи такого контролю (щодо України) були створені Головне управління при РНК СРСР, Головна інспекція при РНК УРСР, інспекції областей УРСР та м. Києва при управліннях у справах Архітектури відповідних виконкомів Рад депутатів, міські інспекції при управліннях головних архітекторів міст. З набуттям Україною самостійності відбувається і реформа зазначеної галузі у декількох основних напрямках: по-перше, ліквідовується республіканський та обласний рівень інспекцій; по-друге, інспекції як відповідні підрозділи органів архітектури районних державних адміністрацій створюються на районному рівні; по-третє, зберігаються інспекції у містах, по-четверте, і це стало найголовнішим, інспектори архітектурно-будівельного контролю стали вільними агентами на ринку праці. Єдине нормативне забезпечення архбудконтролю здійснювалося Кабінетом Міністрів України та центральним органом виконавчої влади з питань будівництва. Таке становище зберігається до 2008 року, коли інспекція відтворила свої органи на рівні Міністерства та обласних державних адміністрацій. У 2011 році інспекція постає у ролі автономного центрального органу державної виконавчої влади (Державна архітектурно-будівельна інспекція України), який навпаки позбавляється районного та міського рівнів.

І от за реформою 2015 року вперше в Україні створюється система архітектурно-будівельного контролю, аналогу якого ще не було. По-перше, окрім центрального та обласного рівня (тобто самої Державної архітектурно-будівельної інспекції України) з функціями контролю створюються ще одні суб'єкти публічного права: інспекції у містах, селах та селищах. По-друге, окрім прокуратури, функцію загального нагляду у галузі будівництва отримує Державна архітектурно-будівельна інспекція України, яка при цьому не позбавляється функції контролю у галузі містобудування. По-третє, вперше відповідно до Закону України «Про основні засади нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності [3] надано визначення як нагляду, так і контролю у галузі містобудування у спеціальному Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» [4]. (Отже, у підсумку маємо наступне: функцію нагляду за суб'єктами публічної влади здійснює Прокуратура України та Державна архітектурно-будівельна інспекція України, а функцію контролю у сфері містобудування здійснює Державна архітектурно-будівельна інспекція України та інспекції архітектурно-будівельного контролю в містах, селах та селищах.

Необхідно розуміти, що з 1996 року Конституція України окреслила право на самоврядування в Україні. Таким чином, розмежування повноважень між публічними органами державної влади та публічними органами місцевого самоврядування у більшості випадків відбувається шляхом визначення функцій одних у спеціалізованих законах , а функцій інших – у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні»[5]. З теоретичної точки зору це означає, що органи різного рівня не можуть одночасно виконувати такі повноваження. Як бачимо, в даному випадку повноваження пересіклися не лише у сфері контролю, але і в сфері нагляду.

Звернемо увагу на сутність функції контролю. Підтримуючи концептуально О. Сушинського, визначимо, що «сутність функції контролю полягає у відновлюванні, встановлюванні, консервуванні та спрямуванні суспільних відносин відповідно до певної програми та насамперед у контексті напряму розвитку» [6, с.30]. Безсумнівною є також і його теза, що контроль – це «управління управлінням». Виходячи з цього, без сумніву, можемо констатувати, що проведена реформа організаційної структури контролю у сфері містобудування, зробивши його системою множин, що пересікаються, далеко не сприяє напрямку розвитку, більше того цей процес тепер має множинне управління, а, як відомо, «у семи няньок дитя без ока».

Будучи системою публічної влади контролю у сфері містобудування, повністю на сьогодні позбавлений контролю з боку громадянського суспільства. Так, у 2014 році ліквідовується система громадських інспекторів, і на зміну їй не створюється жодного відповідного громадянського інституту.

Звернемо увагу на відмінність понять нагляду та контролю. Великий тлумачний словник української мови визначає нагляд як дію «за значенням наглядати». Під останнім словник розуміє «слідкувати за ким-, чим-небудь для контролю, забезпечення порядку…»[7, с.707]. «Контроль… перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам»[8, с.569]. Таким чином можемо констатувати, що відповідно в українській мові слова нагляд та контроль – синоніми.

Отже, з точки зору мови, це тотожні поняття, а чи є вони такими з точки зору права? Юридична енциклопедія визначає нагляд як «державний нагляд»[9, с.10], під яким розуміють «вид державного контролю по забезпеченню законності, дотримання спеціальних норм, виконання загальнообов'язкових правил, що містяться у законах та підзаконних актах»…, «передбачає постійний, систематичний нагляд за діяльністю не підпорядкованих їм органів або осіб з метою виявлення порушень законності»[10, с.140]. Щодо державного контролю енциклопедія зазначає, що це «діяльність державних органів щодо запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам»[11, с.138]. Зважаючи на зазначені визначення, доходимо до висновку, що нагляд є різновидом контролю, тобто поняття контролю ширше, ніж поняття нагляду [12, с.155].

Отже, в Україні все ще продовжується традиція Радянського Союзу щодо оцінки понять контролю та нагляду.

Звернемося до досвіду країн сталої демократії. Чи ж співпадає розуміння цих понять з українським? Очевидно, що ні. Так, група дослідників з комплексного міжнародного проекту з дослідження тенденцій організації діяльності органів виконавчої влади, узагальнюючи досвід систем контролю деяких галузей у Великій Британії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Норвегії, Сполучених Штатах Америки, Японії та Австралії (остання є країною, де, відповідно до міжнародного рейтингу ведення бізнесу, «Doing business» має найвищий рейтинг у галузі містобудівної діяльності) , зробили висновок, що на сучасному етапі «контроль – це те, що утримує стан певної заданої системи в межах бажаної часткової вибірки її можливих станів» [13, с.14]. Відповідно до узагальненої, класифікація насьогодні складається з чотирьох складових: планової випадковості (до прикладу: випадковий вибір об'єктів контролю, ротація працівників між різними інституціями), нагляду (до прикладу: система аудиту та інспектування), конкуренція (до прикладу: складання рейтингових списків кращих і гірших) та взаємності (до прикладу: здійснення взаємного оцінювання роботи працівниками одного горизонтального щабля одним одного) [14, с.16].

Дослідники виділили основні наглядові інстанції:

1. Адміністративні й інші квазінезалежні інституції з розгляду скарг щодо роботи органів публічної влади;

2. Квазінезалежні наглядові структури органів публічної влади;

3. Міжнародні інституції з нагляду за діяльністю публічної влади;

4. Бюрократичні представники законодавчої влади, що здійснюють нагляд за діяльністю органів публічної влади;

5. Державні інституції з нагляду за діяльністю приватних та державних організацій;

6. Внутрішні структури нагляду органу публічної влади;

7. Приватні інституції з нагляду за діяльністю державних органів публічної влади.

Без сумніву, остання сьома складова є нічим іншим як складовою громадянського суспільства, тобто інструментом реалізації функції громадянського контролю за органами публічної влади.

Як ми розуміємо, система контролю у сфері публічної влади в Україні в галузі містобудівної діяльності далека від аналогічних систем країн зі сталою демократією, незалежно від географічного розташування таких країн.

Для України залишається недосяжним рівень створення квазінезалежних інституцій і організацій контролю органів публічної влади. Україна в цьому питанні все ще наслідує досвід тоталітарних режимів, віддаючи всю повноту контролю виключно державним органам публічної влади.

Що стосується рівня громадянського суспільства, то в Україні фактично відсутні ознаки його наявності в галузі контролю за публічними органами влади як у сфері містобудівної діяльності, так і в більшості інших сфер суспільного життя. І навіть основна професійна ланка державного контролю у сфері містобудівної діяльності – інженер технічного нагляду – насьогодні позбавлений можливості здійснювати громадський контроль за діяльністю органів публічної влади, які при цьому таким контролем над ним наділені, і навіть професійне громадське об'єднання – Гільдія інженерів технічного нагляду – теж позбавлена такої можливості.

Висновки

У статті проведено дослідження змісту державного контролю (нагляду) органів публічної влади в галузі містобудівної діяльності у порівнянні з аналогічними системами країн зі сталою демократією.

З'ясовано, що Україна все ще перебуває у парадигмі систем державного контролю, притаманній тоталітарним політичним системам, у даному випадку – спадку Союзу Радянських Соціалістичних Республік, для яких характерними є наступні ознаки:

- нагляд розглядається як похідна від функції прокуратури: «загального нагляду», – останній уже давно припинив своє існування в країнах зі сталою демократією;
- контроль – функція підпорядкована нагляду.

У країнах зі сталою демократією нагляд є однією з чотирьох складових функції контролю.

В Україні повністю відсутній рівень громадянського контролю за діяльністю органів публічної влади у сфері містобудівної діяльності.

Україна потребує повної зміни парадигми у сфері контролю органів публічної влади у сфері містобудівної діяльності на прийняту країнами сталої демократії, з урахуванням специфіки самої України, що забезпечить належну інтеграцію України у єдиний Європейський простір.

Література

1. Закон України «Про прокуратуру». // Відомості Верховної Ради України від 31.12.1991, №53, стаття 793.

2. Конституція України. // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996, №30, стаття 141.

3. Закон України «Про основні засади нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України від 20.07.2007, №29, стаття 389.

4. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» // Відомості Верховної Ради України від 26.08.2011, №34, стор. 1544, стаття 343.

5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України від 25.06.1997, №24, стаття 170.

6. Сушинський О.І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти: Монографія. -Львів: ЛРІДУ УАДУ. 2002. 468 с.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню системи державного контролю (нагляду) органів публічної влади в галузі містобудівної діяльності. Метою статті є дослідження змісту державного контролю (нагляду) органів публічної влади в галузі містобудівної діяльності, його відображення у нормах законів України та інших нормативно-правових актах, визначення напрямів удосконалення державного контролю (нагляду) органів публічної влади в галузі містобудівної діяльності. У статті уточнено місце і роль державного контролю (нагляду) органів публічної влади в галузі містобудівної діяльності в механізмах забезпечення дотримання законів, вимог, норм та прав.

SUMMARY

The article studies the system of state control (supervision) of public authorities in the field of urban development. The article is the research content of state control (supervision) of public authorities in the field of urban development, it is reflected in the Law of Ukraine and other legal acts, identifying areas of improvement of state control (supervision) of public authorities in the field of urban development. The article specifies the place and role of state control (supervision) of public authorities in the field of urban development in the mechanisms of law enforcement, requirements, rules and rights.

7. Великий тлумачний словник української мови. / Уклалад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь: ВТФ «Перун». 2007. – 1736 с.

8. Там само.

9. Юридична енциклопедія. Шемшученко Ю.С., Зяблюк М.П., Тацій В.Я., Горбатенко В.П. та ін.. – К.: Українська енциклопедія, 2002. Том.4. – С. 720.

10. Юридична енциклопедія. Шемшученко Ю.С., Зяблюк М.П., Тацій В.Я., Горбатенко В.П. та ін.. – К.: Українська енциклопедія, 1999. Том.2. – С. 744.

11. Юридична енциклопедія. Шемшученко Ю.С., Зяблюк М.П., Тацій В.Я., Горбатенко В.П. та ін.. – К.: Українська енциклопедія, 1999. Том.2. – С. 744.

12. Сергієнко О.В. Особливості правового регулювання системи державного нагляду (контролю) у сфері містобудівної діяльності. // Наше право. № 3. 2015.

13. Контроль в органах виконавчої влади в сучасних умовах. / Переклад з англійської.. Упорядники: Кристофер Гуд та ін. – К.:»К.І.С.» 2006. 274 с.

14. Там само.

ОНТОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ

КАЛІНІН Михайло Володимирович, аспірант кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 340.12

Раскрыт онтологический аспект исследования природы правовых конфликтов. Проанализированы критерии классификации правовых конфликтов. Определены основные типы правовых конфликтов.

Ключові слова: правовий конфлікт, критерій класифікація, типологізація правових конфліктів, раціональний правовий конфлікт.

Актуальність теми

Детермінація та диференціація модусів поведінки суб'єктів правовідносин набуває особливого значення в контексті подолання конфліктних ситуацій. Правовий конфлікт за своєю природою є об'єктивним проявом правової реальності, оскільки будь-які відносини спрямовані на досягнення цілей їх суб'єктів, а відтак досить часто останні будуть вступати в конфронтацію через полярність своїх інтересів. Для ефективного функціонування правової системи важливо, щоб правові конфлікти були прогнозованими, завчасно виявлялися та долалися засобами, характер яких дає змогу уникати тривалих або гострих суперечок. Причому мова йде не лише про правовий конфлікт, як про порушення законності, а і про конфлікт інтересів, викликаний неоднозначністю чи недостатністю правового забезпечення суспільних відносин. З огляду на це вбачається цілком логічною актуалізація проблеми методологічного характеру – типологізації правового конфлікту, оскільки її вирішення дасть змогу детермінувати ознаки конфліктних ситуацій на ранніх стадіях їх зародження. Загалом групування модусів поведінки за різними ознаками її конфліктності дає змогу наглядовим, контролюючим чи управляючим органам, що виконують функцію держави, оперативно реагувати на деформацію суспільної поведінки та попереджати або навіть долати соціальні ризики.

Ступінь наукової обробки теми

Проблематика теоретико-методологічного обґрунтування класифікації правових конфліктів знайшла своє відображення в працях багатьох вчених, зокрема таких як С. В. Бобровник, С. Д. Гусарєв, А. В. Дмитрієв, Ю. Г. Запрудський, Д. П. Зеркін, В. М. Іванов, О. В. Іванова, В. П. Казимирчук, В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунєєв, О. Д. Тихомиров, Г. О. Усатий та ін.

Мета статі

Метою статті є узагальнення і розкриття особливостей та призначення різних підходів до типологізації й класифікації правових конфліктів.

Виклад основного матеріалу

Сучасний стан наукового пізнання характеризується методологічною необхідністю розгляду предмету дослідження під різними кутами та в сукупності з різними тотожними, однорідними або родовими явищами. У такий спосіб можна отримати найбільше релевантної інформації, яка в подальшому дасть змогу виробити опти-

мальну модель правового регулювання тих чи інших процесів, у яких задіяні досліджувані явища та предмети. Методологічний інструментарій юридичної науки надзвичайно різноманітний, але такі засоби пізнання, як типологізація та класифікація, суттєво полегшують процес узагальнення здобутої інформації, перетворюючи її в структурно побудоване знання.

Онтологічний аспект пізнання є необхідним в умовах мінливості оточуючого середовища та варіативності поведінки суб'єктів суспільних відносин. Онтологія дає змогу відповісти на головне питання екзистенціональого призначення будь-якого явища правової дійсності, в тому числі і що стосується правового конфлікту. Крім того саме методологічний інструментарій онтології дозволяє пізнати структуру конфлікту, його властивості, а також форми. Формалізація конфлікту, в свою чергу, дає підґрунтя для розкриття його загальних рис, виокремлення моделей протікання, наслідків і головне – виявлення впливу на суспільні відносини, не охоплені зіткненнями інтересів, але такі, що реагують на появу та протікання конфлікту в одній площині відносин.

Загалом одним з перших спробував класифікувати правові конфлікти Л. Козер, який запропонував розрізняти такі типи [7, с. 41-42]:

– реалістичний конфлікт – раціональний, він виступає як засіб досягнення певної цілі та є цілком конструктивним;

– нереалістичний конфлікт – ірраціональний, є конфліктом заради конфлікту, тому має деструктивний характер.

Власне подібна класифікація є фундаментальною для аксіологічного сприйняття результатів конфлікту, їх переосмислення та використання висновків протікання в процесі корегування правових моделей поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Наслідком багатогранних трактувань правового конфлікту стали різні підходи, щодо їх класифікації. У найбільш загальному вигляді можна виділити дві великі групи правових конфліктів, виходячи власне з їх розуміння:

- конфлікти у вузькому їх значенні, тобто ті, які виникають у процесі діяльності і поведінки, фактично правореалізаційні конфлікти;
- конфлікти, які розуміються як особлива якість та характеристика взаємодії між людьми в певній сфері, що регулюються нормами окремої галузі права [3].

Але наведена класифікація є надзвичайно спрощеною та не може відобразити всю різноманітність ознак правових конфліктів. З цього приводу Д. П. Зеркін у своїх роботах, спираючись на результатах досліджень Ю. В. Запрудського, приходить до висновку про неможливість виокремлення якогось одного критерію для оптимальної класифікації правових конфліктів. Зокрема, обидва сходяться на думці, що проблема типологізації є похідною від проблеми правильного вибору цілей та засобів дослідження, у межах якого правовий конфлікт виступає об'єктом [5].

У свою чергу Р. Дарендорф при класифікації конфліктів виходить з того, що специфіка соціального конфлікту полягає в його обумовленості соціальною структурою, а саме: структурою соціальних позицій і ролей в рамках певної соціальної єдності. Виходячи з цього, дослідник пропонував надзвичайно широкі підходи до класифікації конфліктів і підрозділяв їх таким чином: за джерелами виникнення (конфлікти інтересів, цінностей і ідентифікації); за соціальними наслідками (успішні, безуспішні, творчі (конструктивні), руйнівні (деструктивні)); за масштабністю (локальні, регіональні, міждержавні, глобальні, мікро-, макро- і мегаконфлікти); за формами боротьби (мирні і немирні); за спрямованістю (вертикальні і горизонтальні); за особливостями умов походження (ендогенні, екзогенні) тощо. Але найголовнішим досягненням Р. Дарендорфа є те, що він вибудовує ієрархію конфліктів за рівнем дії від мікрорівня до макрорівня, що налічує 15 типів конфліктів. Класовий конфлікт як центральний конфлікт суспільства залежить від характеру влади, переважаючої на конкретному історичному етапі. У сучасному суспільстві цей конфлікт визначається як конфлікт між індустріальним і постіндустріальним суспіль-

ством. Конфлікти індустріального суспільства втрачають свою гостроту і значимість. З'являються нові конфлікти, породжені зміною характеру влади і стосунків у суспільстві. Тому право, як сукупність загальновизнаних норм поведінки, стає мірилом аконфліктної поведінки та ідентифікатором конфлікту в цивілізованому суспільстві. Відтак, заломлюючи свою класифікацію на систему норм прав: міжнародну, загальнодержавну чи навіть локальну Р.Дарендорф приходить до висновку, що імперативно впливати на правовий конфлікт, недоцільно, оскільки він є природним результатом еволюційного шляху розвитку суспільства. Натомість для загальносуспільних цілей управління таким конфліктом є надзвичайно важливим, а тому важливим є правильна ідентифікація та детермінація його структури і складових [4].

Більш звужену типологізацію правових конфліктів пропонують В. М. Іванов та - О. В. Іванова. Вони пов'язують правовий конфлікт із сферою правових відносин, у якій такий конфлікт загострюється тобто ототожнює вид конфлікту з галузевою диференціацією права. Відтак правовий конфлікт може бути цивільно-правовий, цивільно-процесуальний, кримінально-процесуальний, міжнародно-правовий, трудовий, сімейний, адміністративно-правовий, фінансово-правовий конфлікти. Окремо наголошуючи при цьому, що зміст галузевих видів правових конфліктів визначається специфікою предмета правового регулювання відповідної галузі права [6].

Подібна класифікація є цілком логічною, але вона не розкриває сутність конфліктної ситуації, а лише дозволяє ідентифікувати той правовий масив, який повинен бути залучений для її вирішення.

У свою чергу Г. О. Усатий акцентує увагу на часовому критерії виникнення та розвитку, правових конфліктів, відповідно до якого їх можна умовно поділити на реальні та потенційні. До реальних правових конфліктів дослідник відносить різні варіанти фактичного вчинення особою протиправної поведінки. При цьому неважливо чи дана цьому факту належна правова оцінка, чи ні. До потенційних правових конфліктів відносяться можливі (з високим ступенем ймовірності) протиріччя, суперечності, які виникають між відповідними суб'єктами в межах правової сфери і, як правило, ще не знайшли достатнього для належної правової оцінки вираження у межах прямої конфронтації. Потенційні правові конфлікти мають місце також у тих випадках, коли мова йдеться лише про виявлення наміру особи загострити протиріччя та увести його до рангу конфліктної ситуації, проте без реальних дій, спрямованих на реалізацію цього наміру. Тобто до кола потенційних кримінально-правових конфліктів входять навіть такі внутрішні та зовнішні прояви поведінки особи, які не є протиправними і, відповідно, не тягнуть за собою жодної юридичної відповідальності [11].

Цікавою точкою зору стосовно типологізації конфліктів вбачається позиція - В. М.Кудрявцева, який зазначає, що якщо під «чистим» правовим конфліктом визнавати суперечку з приводу права, яка може, у свою чергу, мати різні підстави щодо застосування, тлумачення або ігнорування норми закону, тоді і характеризувати конфлікт необхідно, виключно виходячи із структурно-логічного змісту правовідносин. Тому слід розрізняти наступні правові конфлікти [8, с. 55-57]:

- конфлікт, породжений протиріччями між двома або декількома нормативними актами. Якщо різні закони містять суперечливі або взаємовиключні норми, то конфліктні відносини стануть неминучими між державними органами і правозастосовними інстанціями, особливо тими, що здійснюють правонагляд;
- конфлікт, спричинений протиріччями між нормою права і правозастосовчою практикою. Він найчастіше виникає тоді, коли закон порушують безпосередньо носії виконавчої влади;
- конфлікт, який виникає внаслідок протиріччя між двома або декількома правозастосовчими актами. Типовий випадок – протилежні або суперечливі рішення судів першої і другої інстанції, які породжують новий або посилюють попередній конфлікт між сторонами процесу-

альної дії;

- конфлікт, що виникає у зв'язку з одним актом права, в разі взаємовиключного його розуміння, тлумачення, застосування або виконання тими чи іншими суб'єктами права.

І хоча наведена класифікація надзвичайно яскраво відображає джерело та механізм виникнення правого конфлікту, однак вона позбавлена його суб'єктної характеристики. Справа в тому, що правовий конфлікт не може протікати поза правовими відносинами, тому цілком логічно, що класифікація конфлікту за суб'єктом правовідносин є надзвичайно важливою з точки зору прогнозування процесу його протікання та пошуку можливих засобів подолання.

Разом з тим слід зауважити, що типологія правових конфліктів за рівнем суб'єктів і за сферами суспільних стосунків є досить абстрактною, оскільки передбачає розмежування конфліктів у межах конкретних площин їх появи та протікання. Подібна класифікація буде обтяжливою, оскільки охоплюватиме усю сукупність суб'єктів правових відносин починаючи від законодавчого органу і закінчуючи окремими групами, що реалізують правовідносини у досить вузькому контенті. Саме тому теоретичний, а надто прикладний аналіз правових конфліктів не повинен обмежуватися лише одним критерієм класифікації правових конфліктів. Сходження від абстрактного до конкретного в даному аналізі передбачає перехід по критеріях розрізнення типологічних груп конфліктів до головних структурних елементів, що залежать від того, який рівень суб'єктів задіяний у конфлікті.

Окрему увагу звертає на себе типологізація правових конфліктів, запропонована С. В. Бобровником. Він, зокрема, пропонує класифікувати правові конфлікти в залежності від способу досягнення правового компромісу, тобто врегулювання конфліктів, виділяючи таким чином правові конфлікти, диспозитивно упорядковані та імперативно упорядковані. Диспозитивному упорядкуванню підлягають правові конфлікти, що виникають у рамках правових відносин, учасники яких не мають можливості за своїм волевиявленням визначати та змінювати обсяг прав та обов'язків інших учасників правовідносин. Основою для врегулювання подібних конфліктів є досягнення правового компромісу шляхом взаємного узгодження волі учасників таких правовідносин.

Натомість імперативному упорядкуванню підлягають правові конфлікти між учасниками відносин, які не є рівними за своїм суб'єктним статусом. Такі конфлікти вирішуються із застосуванням зобов'язуючих норм. Іншими словами, особливістю правовідносин, у рамках яких виникає та розвивається зазначений вид правових конфліктів є наявність можливості одного з учасників визначати поведінку інших внаслідок наділення його владними повноваженнями [2, с. 30-31].

Подібний критерій класифікації – спосіб можливого вирішення правових конфліктів використовує і Г.О. Усатий. Він розрізняє дві групи [11]:

- типові або «класичні» правові конфлікти – які вирішуються шляхом застосування юридичної відповідальності з повним спектром можливостей правового (частіше за все імперативно-примусового) впливу на особу;
- правові конфлікти які передбачають альтернативні засоби їх вирішення, тобто відмову від використання щодо суб'єктів конфлікту негативних правових наслідків.

Тобто за умови застосування першого варіанту вирішення правового конфлікту, держава з усього арсеналу заходів правового впливу на суб'єкт правовідносин, поведінка якого стала причиною конфлікту, обирає і, відповідно, активно використовує лише можливості юридичної відповідальності, яка забезпечується державним примусом. Другий спосіб вирішення правових конфліктів діаметрально протилежний першому. Адже держава зовсім не реалізує або лише обмежено реалізує свої потенційні можливості стосовно примусу суб'єкту відносин до вчинення конкретних дій чи зміни поведінки. Подібний варіант вирішення правового конфлікту, до речі, як і будь-який інший, має свої недоліки та переваги. До негативних моментів можна віднести те, що посуті держава робить

для окремої категорії суб'єктів виняток з загального правила з метою досягнення у майбутньому соціально-корисного результату. Проте до позитивних моментів можна віднести дотримання гармонізації інтересів суб'єктів та рівноваги у конкретній сфері правовідносин,а також стимулювання позитивно-правової поведінки суб'єкта, яка в майбутньому може стати моделлю подолання подібного роду протиріч. Однак, вчений зазначає, що подібний варіант вирішення конфлікту не мінімізує його значимість, а тому не слід сприймати позицію держави як таку, що ігнорує або абстрагується від протиправної поведінки суб'єкта [11].

У цьому контексті доцільно зауважити, що держава як найвища арбітражна інстанція у вирішенні будь-яких правових конфліктів повинна діяти ситуативно. У такий спосіб можна бути проаналізувати усі можливі способи подолання конфлікту, виходячи із результатів спостереження за їх протіканням. Тобто держава, спостерігаючи і свідомо не застосовуючи імперативний вплив у будь-якому випадку при виникненні правового конфлікту, а надаючи суб'єктам правовідносин змоги самостійно знайти його вирішення, досягає найвищої мети – пошуку оптимальної моделі правовідносин. Коли обрана суб'єктами правовідносин модель вирішення конфлікту матиме суттєві недоліки, саме тоді держава застосовуватиме імперативний вплив.

Нарешті останнім критерієм класифікації правових конфліктів є зміст конфліктогенних норм. Безумовно, будь-який правовий конфлікт породжений неможливістю правової норми в найбільш повній мірі задовольнити інтереси всіх суб'єктів правовідносин, а тому конфлікти можуть бути матеріально-правові та процесуально-правові. Відповідно вони викликаються нормами матеріального права та нормами процесуального права. Що ж до вирішення таких конфліктів, то єдиним можливим шляхом вбачається уточнення існуючих норм чи усунення явних протиріч, які ними викликаються.

Слід також зазначити, що будь-який з вказаних типів конфлікту може бути як горизонтальним, так і вертикальним. Не виключається одночасне поєднання обох типологічних ознак. Таке поєднання в деяких видах конфлікту (зокрема в кримінально-правовому) не виключення, а правило. Конфліктні відносини горизонтального розповсюдження протікають між однорідними суб'єктами правовідносин, а вертикальні конфлікти виходять на інші рівні правового регулювання.

Висновки

Підводячи підсумки проведеного вище аналізу, можна зробити наступні висновки.

По-перше, типологізація правових конфліктів має надзвичайно важливе теоретичне значення, оскільки означений спосіб дослідження є одним із найефективніших методів для всебічного осягнення явищ правової реальності. Розробка певних стандартних типів правових конфліктів, їх всебічний структурно-логічний аналіз та узагальнення знань щодо рис, форм протікання, суб'єктивного складу тощо – все це дає важливу інформацію теоретико-методологічного характеру, яка, у свою чергу, дасть змогу розробити необхідний практичний інструментарій. Останній буде використовуватись у процесі правотворчої та правозастовчої діяльності з метою мінімізації можливих проявів конфліктних ситуацій.

По-друге, онтологічна площина дослідження типологізації правових конфліктів має надзвичайно важливе практичне значення в контексті управління ними. Встановлено, що будь-який підхід до класифікації конфліктів розкриває закономірності їх протікання та акцентує увагу дослідників і практиків на різних аспектах виникнення. Таким чином, проаналізувавши один і той самий конфлікт в різних системах класифікації, можна цілком повно визначити основні рушійні сили та основні методи його вирішення. Це оптимізує діяльність у правореалізаційній площині зокрема щодо правильного управління девіантними проявами. Крім того, постійний моніторинг перманентних груп ризику дає змогу завчасно спрогнозувати та попередити правові конфлікти на етапі зародження чи становлення. Цінність полягає у тому,

АНОТАЦІЯ

Розкрито онтологічний аспект дослідження природи правових конфліктів. Проаналізовані критерії класифікації правових конфліктів. Визначені основні типи правових конфліктів.

SUMMARY

The ontological aspect of researching the nature of the legal conflicts was opened. The classifications criteria of the legal conflicts were analysed. The main types of the legal conflicts were determined.

що якщо конфлікт можна локалізувати на етапі, поки він не увійде у форму відкритої конфронтації, то соціально небезпечні наслідки такого конфлікту суттєво зменшаться.

По-третє, аналіз розмаїття критеріїв типологізації конфліктів не дає можливість вибрати єдину вірну їх класифікацію. Натомість за результатами проведеного аналізу приходимо до висновку, що найбільш значущими критеріями класифікації є: за галузевою сферою (в залежності від сфери правових відносин); за способом врегулювання (диспозитивно упорядковані та імперативно упорядковані); за наслідками (раціональні, ірраціональні); за часовим критерієм виникнення та розвитку(реальні та потенційні).

Література

1. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антропологo-комунікативний підхід до аналізу: Монографія. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. – 384 с.

2. Бобровник С.В. Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди / С.В. Бобровник // Альманах права. – №1 (64). – 2011. – С. 28-33

3. Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія: навчальний посібник. – К.: Знання, 2005.- 655 с

4. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф. – М., 2002

5. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии.: Курс лекций.(Серия «Учебники и учебные пособия»). Ростов-н/Д: «Феникс», 1998.- 480с

6. Іванов В.М. Юридична конфліктологія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.М. Іванов, О.В. Іванова. – К.: МАУП, 2004. – 224 с

7. Козер Л. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О. Назаровой; Под общ. ред. Л. Г. Ионина. – М.: Идея-Пресс, 2000. – С. 41-42

8. Кудрявцев В.Н., Лунеев В.В. О криминологической классификации преступлений // Государство и право. – 2005. – № 6. – С. 55

9. Основы конфликтологии: Учебное пособие/ А.В. Дмитриев, Ю.Г. Запрудский, В.П. Казимирчук, В.Н. Кудрявцев; Под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Юристь, 1997. – 200 с.

10. Ромашов Р.А. Юридическая конфликтология: Учебное пособие. СПб.: Астерион, 2006. – 228 с.

11. Усатий Г.О. Типологія кримінально-правових конфліктів / Г.О. Усатий // Право і громадянське суспільство. – № 2(7). – 2014

ПРЕЦЕДЕНТНЕ ПРАВО ТА ЗАГАЛЬНА ПРАВОВА СПАДЩИНА СПІВДРУЖНОСТІ НАЦІЙ

ЛЕВЧУК Марія В'ячеславівна - асистент кафедри теорії держави і права Київського національного університету ім. Тараса Шевченко

Стаття присвячена дослідженню Співдружності Націй в аспекті її еволюційного розвитку та аналізу факторів, що впливають на формування спільної правової спадщини країн-членів Співдружності.

Ключові слова: Співдружність націй, загальна правова спадщина, судовий прецедент, переконливий прецедент, Судовий комітет Таємної ради.

Співдружність націй займає особливе місце серед суб'єктів міжнародного права. По суті, це є вільне об'єднання держав, до складу якого увійшли колишні британські домініони, колонії та протекторати. Інтерес до дослідження природи цього об'єднання держав та їх правових систем викликаний насамперед тим, що загальна чисельність населення країн Співдружності Націй, за статистичними даними, складає приблизно 30% населення світу. Так, у склад Співдружності націй входять такі країни із великою чисельністю населення, як Індія, Пакистан, Бангладеш та Нігерія. При цьому, територія країн Співдружності націй складає приблизно чверть земної суші. Найбільшими з них є: Канада, Австралія та Індія. Особливістю правового розвитку країн-членів Співдружності є те, що право Великобританії суттєво вплинуло на більшість правових системи країн-членів, саме англійське загальне право було тим визначальним підґрунтям, що лягло в основу становлення та розвитку правових систем цих країн. При цьому, варто також зазначити те, що у країнах Співдружності націй представлені майже всі види правових систем, що існують у сучасному світі, зокрема: загальне право, романо-германське, релігійне, традиційно-звичаєве право. Однак, за всієї цієї різноманітності більшість правових систем у тому чи іншому варіанті включають у себе норми загального права. Саме ця обставина надає певні подібні риси національним правовим системам країн-членів Співдружності. Саме тому, англійське загальне право в Співдружності націй прийнято розглядати як «загальну правову спадщину» (common legal heritage).

Незважаючи на очевидну цікавість цього міждержавного утворення, у вітчизняній юридичній літературі важко відшукати сучасні публікації, які б містили комплексне його дослідження. Слід згадати про роботи Єфимова Є.С., Єрофеєва М.А., Стрежневої М.В., Крилової Н.С. Окремі дослідження цього міждержавного об'єднання проводились у другій половині минулого століття, а тому перестали відповідати вимогам часу. Нині про Співдружність націй згадується в контексті аналізу правової системи Великобританії, або у контексті дослідження історії держави і права цієї країни. Малодослідженими залишаються багато питань, пов'язаних зі Співдружністю націй. Так, у відповідності із Вестмінстерським статутом 1931р., вона є вільним об'єднанням держав, однак виникає логічне питання про те, що являє собою це об'єднання: чи воно є міжнародною організацією, чи конфеде-

рацією або представляє собою іншу форму міждержавного об'єднання?

Співдружність націй бере свій початок з 1887р., коли в Лондоні на колоніальній конференції були закріплені основи нової колоніальної політики Британії. Суть цієї політики полягала у тому, що найбільш розвиненим колоніям було надано статус домініонів. По суті, мова йшла про автономні квазідержавні утворення, які з часом, як показала історія, стали незалежними державами. Такими домініонами стали: Канада, Австралійський Союз, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, домініон Ньюфаундленд і Ірландія.

Поштовхом до утворення цього об'єднання держав був з одного боку страх втрати Британією своїх володінь після Війни за незалежність північноамериканських колоній, а з іншого - розширення Британської імперії до таких розмірів, що стала очевидною неможливість і недоцільність управління величезними територіями, ґрунтуючись лише на владних відносинах. Вочевидь, для того щоб зберегти зв'язки між державами в постімперський період, необхідно було мотивувати держави до співпраці в межах певного об'єднання незалежних держав, що і спонукало до пошуку варіантів такої співпраці.

Наступним кроком для формування Співдружності націй була конференція прем'єр-міністрів Великобританії і британських володінь 1926 р., де була прийнята Декларація Бальфура, яка за означенням Єрофеєєва М.А., визначила домініони як автономні співтовариства Британської імперії, рівні за статусом, жодним чином не підпорядковані один одному у своїй внутрішній чи зовнішній політиці, але при цьому об'єднані спільною прихильністю короні і вільною асоціацією членів Британської Співдружності націй [1; 77].

1931 рік можна вважати датою офіційного оформлення Співдружності націй, адже прийнятий цього року Вестмінстерський статут закріпив положення декларації Бальфура, визначивши правовий статус Співдружності. Зокрема у Вестмінстерському статуті зазначалося те, що віднині англійський парламент не має права відміняти або змінювати закони, прийняті в домініонах; натомість останні вправі поширювати на свою територію або обмежувати дію загальноімперських законів і розпоряджень [1; 78].

Таким чином, правовий статус Співдружності націй був закріплений Вестмінстерським статутом 1931р. і до 1947р. це утворення становило союз квазідержавних утворень, кожна із яких була об'єднана із Великобританією особистою унією. За цими уніями главою домініонів залишався британський монарх.

Суттєві зміни у Співдружності націй відбулися після Другої світової війни. Це було насамперед пов'язано із тим, що після її закінчення настав період розпаду Британської колоніальної імперії. Цей розпад був викликаний зростанням національно-визвольних рухів у британських володіннях. Все це призвело до кардинального перегляду основ організації Співдружності націй. Зокрема, пріоритетними цілями діяльності Співдружності націй стали гуманітарні місії, освітня діяльність тощо. Співдружність, з цього часу, розглядається в першу чергу як організація, у межах якої держави-члени, які розрізняються за рівнем політичного, правового, економічного розвитку співпрацюють та взаємодіють у різних сферах.

Особливістю правових систем країн, що входять до Співдружності націй є те, як уже згадувалось, що майже у всіх використовується англійське загальне право, що і складає основу їх правових систем.

Прецедентне право Великобританії зародилося як сукупність норм і принципів, що були створені та застосовувались судами в процесі винесення рішення по конкретній справі. Загальне право було сформовано саме судовою практикою, що, у свою чергу вплинуло як на розвиток правової системи Великобританії, так і на ті принципи, на яких вона побудована та функціонує і сьогодні. При цьому варто звернути увагу на те, що судова нормотворчість в Англії виникла задовго до появи статутного права, як права, що створене законодавчим представницьким органом у державі. При цьому, важливим моментом у розумінні право-

вої системи Великобританії є те, що право суддів створювати правові норми шляхом закріплення їх у прецедентах не було встановлено жодним юридичним актом. Таким чином, прецедентне право склалося природно у процесі вирішення суддями спорів між окремими особами у конкретних судових справах.

Важливим фактором, який вплинув на поширення права Великобританії на інші території, була її колоніальна політика. Як зазначають дослідники К. Цвайгерт і Г. Кьотц, у результаті проведеної протягом декількох століть експансіоністської політики, Англії вдалося шляхом мирної колонізації, встановлення і розвитку торговельних зв'язків, військових зіткнень з місцевими вождями або іншими колоніальними державами (особливо з Францією) утвердитися на всіх континентах, поступово підпорядкувати британській короні величезні заморські території, створити колосальну колоніальну імперію і зберегти там свою присутність. Колоніальний процес супроводжувався поширенням загального права, яке поселенці, купці і чиновники колоніальної адміністрації принесли з собою в Північну Америку, Індію, Австралію, Нову Зеландію, у віддалені області Африканського континенту і Південно-Східної Азії [2; 223]. Таким чином, у період колоніальної експансії англійське загальне право поширилося на британські домініони і залежні території, які стали згодом незалежними державами-членами Співдружності націй.

Механізм розповсюдження права Великобританії був досить простий. Британське право фактично діяло в усіх британських володіннях, хоча із певними особливостями і застереженнями. У тих випадках коли фактично не існувало розгалуженої місцевої правової системи, як зазначає Н.Б. Топорнін, право Великобританії ставало єдиною діючою правовою системою. Це, насамперед, стосувалося тих колоній, які входили в категорію переселенських, тобто територій, зайнятих англійськими поселенцями з метрополії і анексованих британською короною. До таких територій належать Канада, Австралія, Нова Зеландія, території Карибського басейну [3; 15]. На цих територіях діяв загальний принцип, згідно з яким англійські поселенці приносять з собою англійське право, як своє особисте право.

Іншу групу територій становили колонії корони, тобто території, отримані шляхом завоювання або уступки, де вже існувала місцева політична влада. У разі, якщо в коронній колонії не було правової системи, то застосовувалося виключно право Великобританії. У тих коронних колоніях, у яких вже була своя правова система, продовжувало зберігати дію право, яке діяло до завоювання колонії, за винятком тих випадків коли його змінювали на право Великобританії викорінюючи неприйнятні англійцям правові звичаї та традиції або заповнюючи прогалини в існуючому праві.

Згодом, із розширенням і трансформацією британської колоніальної імперії та розвитком правових систем у самих колоніях і домініонах, можна виокремити ряд чинників, що впливали на розповсюдження права Великобританії на домініони та залежні території, та сприяли формуванню загальної правової спадщини, такими були:

- функціонування Таємної Ради в Англії в якості вищої судової інстанції для колоній;
- прийняття місцевими законодавчими органами в колоніях «статутів про рецепцію», згідно з якими англійське право (як статутне, так і прецедентне) є чинним на момент прийняття даного статуту, що стосується англійських законів і прецедентів прийнятих після даного статуту, то вони не мають обов'язкової сили до моменту поширення їх дії місцевим представницьким органом або в разі створення на їх основі прецеденту рішенням вищого місцевого суду;
- судова правотворчість сприяла поширенню англійського загального права, прецеденти вищих судових інстанцій Англії становили взірець для колоніальних судів. Найголовнішим у судовій правотворчості, як слушно зауважив Саїдов А.Х., було те, що вищі суди Великобританії у своїх рішеннях зазначали про важливість, щоб у всіх частинах імперії, де панує англійське право, суди інтерпретували це право наскільки можливо ближче до інтерпретації

його судами метрополії [4; 277];

- добровільна рецепція англійського права і основ судової системи колоніями, домініонами, а згодом і новоствореними незалежними державами. Ціла низка англійських законів була добровільно включена до національного законодавства багатьох колишніх колоній Великобританії. Судова система Великобританії лежить в основі більшості країн-колишніх колоній.

На сьогоднішній день формуванню загальної правової спадщини країн Співдружності Націй сприяють два основних фактори: діяльність Судового комітету Таємної Ради в якості вищої судової інстанції для окремих країн та застосування в якості переконливого прецеденту в країнах - колишніх колоніях Великобританії прецедентів, прийнятих вищими англійськими судами. Розглянемо їх детальніше.

Таємна Рада відома задовго до початку колоніальної експансії Великобританією. Проте ряд суспільно-політичних подій та розширення кордонів британської колоніальної імперії до небувалих масштабів зумовили зміну діяльності Судового комітету Таємної ради, розширивши його повноваження. Його завданням стало не лише надання рекомендацій, але й здійснення правосуддя – розгляд справ, що надходили із домініонів та колоній Британії в апеляційному порядку. До прийняття Вестмінстерського статуту 1931 р., виходячи з принципу: «Британський монарх - джерело правосуддя для всіх домініонів», Судовий комітет розглядав апеляції на рішення вищих судів держав-членів Британської Співдружності Націй, до нього надходили апеляційні скарги від вищих судів колоній, протекторатів, домініонів, Верховного суду Австралії, Нової Зеландії, Шрі-Ланки і Центральної Африки.

З прийняттям Вестмінстерського статуту держави-члени Співдружності отримали право приймати закони, які виключають можливість апеляції до Таємної ради. Однак, незважаючи на значне звуження юрисдикції Судового комітету, він продовжує відігравати важливу роль у розвитку права країни, зберігаючи юрисдикцію у деяких внутрішніх та зовнішніх справах, а також наділений спеціальною компетенцією висловлювати на вимогу монарха авторитетну думку з питань права [5; 427].

Окрім юрисдикції Судового комітету Таємної Ради з внутрішніх питань, де він виступає вищою апеляційною інстанцією для церковних судів (окрім питань доктрини, ритуалу і церемоній), деяких морських судів (Адміралтейського суду п'яти портів), а також медичних трибуналів, Судовий комітет володіє і зовнішньою юрисдикцією.

Комітет є вищою судовою апеляційною інстанцією для 31 держави-члена Співдружності Націй (включаючи 13 незалежних), серед яких королівства Співдружності - Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кіттс і Невіс, Сент-Люсія, Тувалу і Ямайка; держави, асоційовані з Новою Зеландією - Ніуе і Острови Кука; коронні території - Джерсі і Гернсі, Олдерні, Сарк і Острів Мен; британські заморські території - Ангілья, Бермудські острови, Британські Віргінські острови, Гібралтар, Кайманові острови, Монтсеррат, Острови Піткерн, Острови Святої Єлени, Вознесіння і Тристан-да-Кунья, Острови Теркс і Кайкос, Фолклендські острови, Британська Антарктична територія і Південна Георгія і Південні Сандвічеві острови.

Одночасно Судовий комітет Таємної Ради є вищою апеляційною інстанцією виключно з питань конституційного права для чотирьох країн: республік у рамках Співдружності - Домініка, Маврикій, Тринідад і Тобаго та Кірібаті.

Для деяких країн, наприклад для Брунею, узгоджено прийняті спеціальні правила. Вищою інстанцією в системі світських судів Брунею є Апеляційний суд Брунею, рішення якого можуть бути оскаржені в Судовий комітет Таємної ради. У 1995 р. можливість такого оскарження була скасована щодо будь-яких кримінальних справ, а стосовно інших справ - Судовий комітет буде слухати справи і звітувати перед султаном.

Ухвалюючи рішення у справах, Судовий комітет донедавна дотримувався правила прецеденту, проте у липні 2007 Судовий комітет ухвалив, що має право відступити

від прецеденту, якщо ним прийнято рішення про некоректність його власних попередніх рішень.

Другим фактором, що сприяє формуванню загальної правової спадщини країн Співдружності Націй є застосування переконливих прецедентів у практиці судів держав-членів Співдружності.

Доктрина судового прецеденту, якою, як зазначає Апарова Т.В., охоплює як вчення про прецедент, тобто теоретичне обґрунтування прецедентної системи і класифікацію прецедентів, так і правила застосування прецедентів на практиці [6; 177], становлячи основу системи прецедентного права, ґрунтується на принципі «stare desisis» («стояти на вирішеному»), за яким суди не можуть переглядати прецеденти за своїм розсудом. Як пише Бернхем В.: «Судові рішення можуть грунтувтись на двох різновидах принципу «stare desisis» - підкореності і переконливості. Принцип підкореності означає, що суд повинен дотримуватись правила, встановленого під час розгляду попередньої справи, принцип переконливості означає, що суд може дотримуватися правила, встановленого раніше, якщо його аргументація є досить переконливою, але це не обов'язково» [7; 69]. Звідси можна зробити висновок про існування двох видів судових прецедентів – обов'язкових (metaphorically precedent, mandatory or binding authority, etc.) і необов'язкових, переконливих (persuasive precedent, persuasive authority).

Переконливими прецедентами є рішення нижчих судів, що не є обов'язковими прецедентами або судів інших країн, чи тлумачення закону, що є корисним чи актуальним і яке може наштовхнути суддю на прийняття рішення в конкретному випадку або братись до уваги при розгляді тих чи інших справ.

Переконливий прецедент включає справи, вирішені судами нижчих інстанцій або вищими судами різної територіальної юрисдикції, зроблені у іншій паралельній системі (наприклад, в військових судах, адміністративних судах, місцевих судах, судах штатів проти федеральних судів у федеративних державах), заяви, зроблені в міркуваннях суду, трактатах, а в деяких виняткових випадках, у справах інших країн, міжнародних договорах і т.д.

Саме застосування переконливих прецедентів у практиці судів держав-членів Співдружності веде до проникнення прецедентного права з однієї країни в іншу. Як зазначає Саїдов А.Х.: «Англійські судові справи широко цитуються в судах і в працях вчених-юристів країн Британської Співдружності. Але й англійські суди спираються на прецедентне право країн Співдружності. Ця практика набула взаємного характеру» [4; 281]. Разом із тим взаємне використання прецедентів у судовій практиці країн Співдружності націй не означає того, що утворюється однакове для всіх країн-членів Співдружності націй загальне право Співдружності націй. Іноземні прецеденти не мають обов'язкової сили на території країни, якщо це спеціально не обмовляється національним законодавством.

Іноземні прецеденти відіграють роль прецеденту переконливої дії (persuasive authority). Така ж сама роль відводиться рішенням судів інших країн Співдружності націй. Їм фактично надається сила прецеденту переконливої дії в судах інших країн-членів Співдружності націй.

На підставі цього в країнах Співдружності націй створюється така ситуація, коли судовий прецедент, утворений у судовій системі однієї країни, може здатися переконливим для суду судової системи іншої країни настільки, що такий суд може прийняти своє рішення на його основі. Таким чином, іноземний прецедент стає джерелом права в державі. Проте слід розуміти, що будь-яке запозичення можливе лише за умови достатньої переконсливості судового рішення, що підлягає застосуванню та в разі, коли немає перешкод в національному праві для імплементації даного прецеденту.

Підсумовуючи викладене, можна прийти до висновку, що багаторічний спільний історичний розвиток країн Співдружності націй та переважаючий вплив англійського загального права на становлення правових систем цих країн призвів до формування єдиної правової спадщини в межах даного об'єднання. Майже до середини XX ст.

зберігалась регламентована в праві перевага англійського прецедентного права по відношенню до національного права країн-членів Співдружності, проте поетапні зміни призвели до поступового відходу від даного принципу, закріпивши самостійність і незалежність судової влади в середині країн-членів Співдружності за невеликим виключенням. На сьогоднішній день факторами, які впливають на формування загальної правової спадщини, є юрисдикція Судового комітету Таємної Ради, що виступає в якості вищої апеляційної інстанції для деяких країн-членів Співдружності та інститут переконливого прецеденту. Англійське як прецедентне, так і статутне право продовжує залишатись взірцем для правових систем країн-членів Співдружності, судові прецеденти вищих судів Великобританії використовуються в якості переконливих прецедентів у судах країн-членів Співдружності Націй, у межах співдружності ведеться активна правова співпраця по створенню модельних законодавчих актів, відбувається підготовка фахівців у правовій сфері, що певною мірою зближує правові системи країн Співдружності та сприяє формуванню спільного правового кола.

SUMMARY

The article investigates the Commonwealth of Nations in terms of its evolution and analysis of the factors affecting the formation of a common legal heritage of member countries of the Commonwealth.

Література

1. Ерофеев Н.А. Закат Британской империи. М., 1967. – 280 с.
2. Цвайгерт К., Кётц Х. Сравнительное частное право: В 2-х тт. – Том 1. Основы. Том 2. Договор. Неосновательное обагащение. Деликт / Пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 2010. – 728 с.
3. Топорнин Н.Б. Государственно-правовой механизм внешних сношений стран содружества (на прим. Австралии, Великобритании, Канады и Новой Зеландии). : Автореф... канд. юрид.наук: 12.00.02 / Топорнин Н.Б.; Москов. гос. ин-т МО МИД СССР. - М., 1991. - 28л.
4. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение(основные правовые системы современности): Учебник / Под. ред. В.А.Туманова.- М.: Юристъ, 2003.- 441 с.
5. Баглай М.В. и др. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов / Под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М. В. Баглая, д.ю.н., проф. Ю. И. Лейбо и д.ю.н., проф. Л. М. Энтина. – М.: Норма, 2004. – 832 с.
6. Апарова Т.В. Прецедент в современном английском праве и судебное правотворчество // Труды ВНИИСЗ. – 1976. – Вып. 6. – С. 175-185.
7. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / Бернхем В. – К.: Україна, 1999.– 554 с.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

ОШОВСЬКИЙ Віталій Іванович - перший заступник Голови Державної пенітенціарної служби України

В статье рассмотрен опыт пенитенциарных систем ряда европейских стран. Автор обратил внимание на лучшие достижения Германии, Норвегии, Швейцарии и Польши в сфере отбывания наказаний и ресоциализации преступников, проанализировал возможность и целесообразность внедрения такого опыта в украинских реалиях.

Ключові слова: пенітенціарна служба, ресоціалізація злочинців, управління виправними установами.

У руслі євроінтеграційних процесів масове запровадження іноземного досвіду в різних сферах суспільного життя в Україні вже стало нормою, не є виключенням і державна політика у сфері виконання кримінальних покарань. Оптимізація діяльності вітчизняних державних установ можлива за умови застосування напрацювань відповідних структур інших держав, що є зразковими в тому чи іншому контексті, з врахуванням українських реалій. Для кращого розуміння необхідних змін у підході до організації та виконанні кримінальних покарань в Україні, а також більш детального ознайомлення з успішними моделями функціонування пенітенціарних систем у Європі, доречно зупинитись більш детально на досвіді таких країн як Норвегія, Німеччина, Швейцарія та Польща. Цей вибір не є випадковим. Норвегія та Німеччина належать до числа країн, у яких кількість осіб, що відбувають покарання (в розрахунку на 100 000 населення), є найнижчим. Досвід Швейцарії набуває особливої ваги з огляду на високий рівень децентралізації влади в цій країні, що відповідає новітнім вітчизняним реформаторським ідеям. Польща в зазначеному переліку – країна, яка 25 років тому мала реалії найбільш схожі на українські, тому її досвід є особливо корисним.

Метою статті є пошук шляхів удосконалення адміністративних процедур діяльності державної пенітенціарної служби України на основі аналізу відповідного досвіду Норвегії, Німеччини, Швейцарії та Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розпочнемо з аналізу досвіду Норвегії, країни, де станом на серпень 2014 року покарання у в'язниці відбували менш ніж 4000 осіб, при населенні 5 мільйонів осіб (це означає, що на 100 000 населення відбуває покарання всього 75 осіб, у порівнянні з США, де цей показник складає 707 осіб на кожні 100 000 населення) [1]. З метою кращого розуміння ставлення до засуджених в Норвегії, про що мова піде далі, для початку слід дати загальну характеристику пенітенціарній системі цієї країни взагалі. Особлива географічна форма країни та низький рівень щільності населення, в поєднанні з намірами, аби дозволити злочинцю відбувати покарання якомога ближче до місця, де він проживає (наближеність до інфраструктурної мережі та до відповідних постачальників послуг), обумовлює необхідність існування

великої кількості невеликих тюрем. Загалом, Норвегія має ємкість майже в 3900 камер у 43 тюрмах. Майже дві третини з них є суворого режиму. Найбільша тюрма в Осло має 392 камери, тоді як найменша всього 13. У Норвегії відсутні спеціальні тюрми для осіб, підданих попередньому ув'язненню. Найдовше тюремне ув'язнення складає 21 рік, середній термін складає близько 8 місяців. Більше 60 % строків ув'язнення до 3 місяців, та майже 90% - менше ніж 1 рік. На підставі гуманного утримання під вартою діє політика «одного ув'язненого на одну камеру». Однак, цей принцип створив труднощі, оскільки кількості камер не завжди вистачає. «Лист очікування» для засуджених – поширена практика, коли засуджений після винесення вироку отримує лист з повідомленням, коли та в якій в'язниці відбуватиме покарання. Очікування може зайняти до року. Оскільки це вважається поганою практикою та додатковим покаранням для порушника, відбуваються масштабні заходи, щоб зменшити цей список [2].

Наявність значного відсотка вироків з невеликими термінами та гідні умови відбування покарання покликані попередити правопорушника, надати йому можливість для виправлення, поряд з тим не застосовуючи до нього справжніх каральних повноважень. Коли станом на червень 2015 року кількість осіб, що очікують в черзі, перевищила 1100, Парламент прийняв пропозицію уряду про оренду тюрми Norgerhaven в Нідерландах (з 1 вересня цього року), для початку на термін до 3 років та з можливістю продовження угоди на строк до 2 років [3].

Безумовно, найважливішою складовою пенітенціарної системи є персонал. Тюремні службовці в Норвегії проходять дворічний курс навчання в Академії кримінально-виконавчої служби Норвегії (KRUS), де вони отримують повну оплату та навчання з таких предметів, як психологія, кримінологія, право, права людини та етики. За кожним ув'язненим в Норвегії закріплюється офіцер, який допомагає в контактах з третіми особами, такі як постачальники послуг або посадові особи в колі кримінально-виконавчої системи. Тюремний персонал у Норвегії не має зброї та складається приблизно на 40% з жінок-офіцерів [2].

У контексті підготовки персоналу для вітчизняної системи виконання покарань ми усвідомлюємо, що знаходимося на початку шляху. Наразі в системі ДПтС України існує Інститут кримінально-виконавчої служби, Чернігівський юридичний коледж ДПтС України та три училища професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу. Крім того, для потреб Служби кадри готує Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Ураховуючи загальнодержавну тенденцію щодо зменшення чисельності засуджених та ув'язнених в Україні, нагальним є питання оптимізації чисельності персоналу та, як наслідок, зміни підходів до підготовки кадрів. Що ж торкається стажування науково-педагогічного персоналу навчальних закладів, як важливого елементу удосконалення їх вмінь, знань та навичок, то логічними видаються пропозиції щодо виокремлення двох категорій викладачів: ті, що мають практичний досвід роботи в органах та установах виконання покарань та ті, що не мають практичного досвіду [4, с. 400]. Відповідно і стажування повинно мати на меті різні акценти.

Відповідно до інформації, опублікованої Дирекцією служби виправних установ Норвегії, яка декларує принцип «нормальності» важливими факторами є наступні:- 1) покаранням є обмеження свободи, жодні інші права не обмежуються вироком суду, у зв'язку з цим, злочинець має всі ті ж права, як і всі інші, хто живе в Норвегії; 2) ніхто не повинен відбувати покарання в більш сурових умовах, ніж це необхідно для забезпечення безпеки в суспільстві; 3) під час відбування покарання, життя за гратами повинно бути схожим на життя за межами установи настільки, наскільки це можливо. Можливість реалізації цих принципів повністю, звичайно, обмежена мотивацією безпеки установ та персоналу, інфраструктурних і фінансових ресурсів. Але поряд з тим, для того, щоб відмовити ув'язненому в його правах, необхідний аргументований привід не надавати їх [2].

Отже, що має Норвегія, докладаючи таких зусиль та виконуючи складні завдання?

Окрім низької кількості ув'язнених, звертає на себе увагу показник рецидиву – один із найнижчих у світі, що складає 20% (для прикладу в США, відсоток осіб взятих під варту на протязі п'яти років один з найбільш високих, та становить 76,6 %). Неможливо обійти увагою слова Age Hoidel, директора в'язниці Halden, який озвучує одну з найважливіших цілей у діяльності виправних закладів: «Кожен ув'язнений в Норвегії повертається в суспільство, Ви бажаєте, аби це були люди, які озлоблені або реабілітовані?» [1].

Зважаючи на вищевикладене, стає зрозумілим, що для досягнення подібних результатів в українських реаліях необхідний диференційований підхід до кожного засудженого, а це стає можливим тільки після системного реформування пенітенціарного відомства, належного фінансування Державної кримінально-виконавчої служби, налагодження системи адміністративних процедур у діяльності різних рівнів органів та установ ДПтС України. Остання складова є більш ніж важливою, оскільки надає можливість органам та установам виконання покарань (з однієї сторони), пересічним громадянам та суспільству у цілому – з іншої, реально розуміти сутність діяльності системи виконання покарань, можливості для її уніфікації, належного контролю та нагляду.

Найважливіше у процесі виправлення злочинців у Німеччині – підтримання зв`язку з соціумом. Відповідно до принципу нормалізації, злочинців в Німеччині, які відбувають термін у місцях позбавлення волі, не позбавляють прав як членів суспільства. Наприклад, ув'язнені зберігають право голосу та отримують певні соціальні переваги. Вони також дають можливість проводити час за межами в'язниці. У Німеччині, визнаючи, що міцні сімейні та громадські зв'язки, пов'язані з успішними результатами, ув'язнені регулярно нагороджуються короткостроковою або продовженою відпусткою додому, щоб відвідати сім`ю або для пошуків роботи чи житла. В Німеччині Федеральний конституційний суд підтвердив відповідність відпустки з в'язниці принципам ресоціалізації та реінтеграції. Вражає той факт, що відмова повернутися у в'язницю з відпустки додому становить лише один відсоток, і багато ув'язнених сприймають заборону відпустки за більш суворе покарання, ніж утримання під вартою в одиночній камері [5].

Необхідність запровадження в Україні практики підтримання зв`язку злочинців із соціумом, у процесі виправлення, не викликає сумнівів. Більше того, наявність та міцність таких зв'язків необхідно враховувати при винесенні вироків та умовно-достроковому звільненні. Варто ініціювати розробку системи адміністративних процедур, котрі б визначали послідовність дій персоналу органів та установ виконання покарань щодо визначення критеріїв ресоціалізації, підходів щодо оцінки її ступеня, управлінську складову.

Дисциплінарні заходи, які використовуються в німецьких в'язницях, включають у себе догани, обмеження на грошові кошти і майно і обмеження на пересування або дозвілля. Дисциплінарний захід накладається дуже швидко у відповідь на порушення. Одиночне ув'язнення, найбільш сувора дисциплінарна дія і використовується рідко і лише на короткі періоди часу [5]. На що у цьому сенсі варто звернути увагу стосовно нашої держави? Як зазначається в доповіді правозахисних організацій за 2014 рік, головною подією року стало прийняття окремим законом реформаторських змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, на необхідності яких неодноразово наполягали правозахисні організації. Суттєвих змін зазнала стаття, що стосується переведення засуджених до позбавлення волі. Раніше пом'якшення умов тримання в межах установи могло здійснюватись на підставі того, що засуджений «стає на шлях виправлення», тепер же засуджені «переводяться» - (ч. 1 ст. 101), що є більш імперативною вимогою стосовно переведення засуджених. Тим не менш дискреційні повноваження щодо оцінки «став/не став на шлях виправлення» залишаються за адміністрацію [6, с 48]. Але поряд з тим, варто звернути увагу на ту обставину, що, наділивши адміністрацію та ув'язнених новими правами, держава наразі не у повній мірі забезпечила можливості їх виконання. У цьому, на наше переконання,

полягає важливість створення адміністративних процедур, які, у разі їх відповідності реальним потребам засуджених та особливостям функціонування системи виконання покарань, здатні суттєво покращити стан справ із гарантування правового статусу засуджених.

Акцент на реабілітацію проявляється в кожному аспекті досвіду німецької в'язниці. Від ширини коридорів до розміщення вікон. Кадрове забезпечення в німецьких в'язницях у переважній більшості складається із соціальних працівників, психологів і адвокатів, і на відміну від США, тюремні працівники проходять грунтовну підготовку, перш ніж їх пустять на службу (два роки в Німеччині в порівнянні з тільки п'ятьма тижнями в Колорадо (США)) [7]. Україні ще належить створити необхідні умови для реабілітації, адже для цього потрібно забезпечити насамперед достатній штат психологів та належне медичне обслуговування.

Низький рівень освіти досить часто виступає фактором у розвитку злочинної поведінки. Близько половини ув'язнених не мають ні шкільної, ні професійної кваліфікації. У 2014 році в Нижній Саксонії у виправних установах 740 в'язнів отримали професійні кваліфікації. Вони були навчені, зокрема, таким професіям: муляри, будівельники, теслі, електрики, кухарі, пекарі, зварювальники. Навчальні програми коригуються за погодженням з регіональним управлінням Федерального агентства зайнятості і безкоштовних освітніх установ відповідно до потреб ринку праці. Це робиться для того, щоб учасники могли бути працевлаштовані якнайскоріше після звільнення [8]. Зловживання наркотиками або алкоголем, безробіття, відсутність житла, інфекційні захворювання є додатковими факторами злочинної поведінки багатьох правопорушників, а отже, поряд з навчальними програмами повинні бути й програми для вирішення цих потреб.

У Німеччині діє децентралізована система служб пробації (відома як «соціальні послуги в системі кримінального правосуддя»). Федеральний закон регулює правові завдання і функції всіх співробітників пробації по всій країні. Співробітники служби пробації в переважній більшості повинні допомагати, направляти і контролювати порушників у разі відстрочки виконання вироку, умовного звільнення або електронного моніторингу. Вони ж займаються спостереженням поведінки засудженого, яка є спеціальним заходом відновлення і захисту. Додаткові завдання варіюються в залежності від федеральної землі. Близько 2500 співробітників служби пробації контролюють 150 000 осіб, які вчинили злочини, 200 офіцерів займаються наданням правової допомоги і близько 900 соціальних працівників, які працюють у пенітенціарних установах (ці цифри залишилися практично незмінними за останні п'ять років) [9]. Зважаючи на кількість офіцерів, які займаються наданням правової допомоги та кількість соціальних працівників, контроль за в'язнями стає майже другорядними завданнями.

Статистика свідчить, що на 100 000 населення Німеччини кількість ув'язнених становить лише 79 осіб. Вироки в Німеччині: від 2 до 15 років становлять лише 15 %, в той час як вироки від 6 місяців до 2 років – 92 % (від 6 місяців до 1 року – 75 %) [6].

В Україні прийняття Закону України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року стало суттєвим кроком наближення до Європейських стандартів. За мету прийняття даного закону було поставлено збільшення кількості осіб, до яких застосовано звільнення від покарання з випробуванням. Також прийняття закону свідчить про переорієнтування мети покарання від звичайної ізоляції особи від суспільства на процес її виправлення. Для реалізації цього закону залишилось створити справжній дієвий механізм впровадження системи пробації, а також професійну службу пробації з відповідними правами, повноваженнями, функціями, та відповідною системою добору та підготовки кадрів.

У Швейцарській Конфедерації, з її державним поділом на муніципальному, кантональному та федеральному рівнях, Федеральна влада має незначні функції в поліції, юстиції та кримінально-виконавчій системі. Кантони є суверенними щодо організації своїх сил поліції, судової системи та правоохоронних органів, серед яких – служби

пробації. Вони, однак, співпрацюють для реалізації федеральних законів, таких як Кримінальний кодекс та Кримінально-процесуальний кодекс [10]. Чітке розмежування повноважень, відсутність нескінченних контролюючих перевірок різних рівнів та відомств – це ознака історично сформованої сильної місцевої влади, яка сама визначає пріоритетні напрямки діяльності виконавчих органів. А це, у свою чергу, сприяє зменшенню залежності від центральної влади та самостійним прийняттям своєчасних рішень.

До 2006 року основною сферою діяльності служби пробації було забезпечення підтримки осіб, які відбули тюремне ув'язнення або покарання у вигляді позбавлення волі умовно. Завдання допомоги особам у слідчих ізоляторах регулюється на кантональному рівні. Починаючи з 2007 року, служби пробації більшості кантонів повинні бути активними в досудовому порядку і порядку попереднього утримання під вартою. У деяких кантонах, служби пробації управляють невеликими майстернями і житловими приміщеннями, в цілях надання робочих місць і житла для людей, якими вони повинні опікуватися. В інших, об'єднання (не урядові організації) розробили форми професійної співпраці і прийняли на себе частину обов'язків служби пробації [10]. Незалежно від процедур, що діють в тому чи іншому кантоні, завдання стоїть майже спільне – супроводження злочинця та надання якомога більшого спектру послуг.

Тільки 7,6% осіб, засуджених за напад із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, були засуджені до різних термінів ув`язнення в 2010 році, згідно із даними Федерального статистичного відомства (у порівнянні з 37 % в середньому по Європі). Переважна більшість були засуджені до умовних термінів та штрафів [11]. Умовні покарання за злочини досить розповсюджене явище в Україні, але це не стосується заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Враховуючи курс України на поширення децентралізації, досвід Швейцарії як у питаннях розподілу повноважень різних рівнів організації влади, так і у питаннях пробації видається досить доречним, оскільки передбачає різноманітні підходи (визначені та запроваджені) у різних регіонах.

У польських в'язницях залишається висока щільність заселення, з 86600 місць, передбачених для арешту та ув'язнення, наповненість складає 84100. Відповідно до існуючих норм у Польщі, один в'язень повинен мати 3 кв. м, хоча Європейський комітет з попередження тортур і нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання рекомендує норму 4 кв. м, а для одиночних камер – 6 кв. м. (у багатьох європейських країнах площа на одного ув'язненого ще більша, наприклад, у Німеччині це 10 кв. м.). З цією метою у 2014 році побудовано 120 нових місць, у 2015 – 265, а у 2016 планується – 940 нових місць [12]. Як бачимо, Польща вживає рішучих заходів по забезпеченню належних умов відбування покарання, фінансування проектів будівництва нових, та можемо бути впевнені, сучасних тюрем.

Штат пенітенціарної служби Польщі налічує 29600 посад, при цьому є 116 вакансій. Кількість працівників, відносно числа ув'язнених, є найнижчою в Європі. За експертними оцінками, польський тюремний персонал є одним з кращих - більше половини офіцерів мають вищу освіту. Майже 80 відсотків співробітників мають вік менше 40 років. Старших за 60 років всього 15 чоловік [12]. Досить показова статистика, оскільки 80 відсотків працівників, які мають від до 40 років, знаходяться в досить працездатному віці та незабаром зможуть передавати набутий досвід.

Прагнення влади Польщі до скорочення застосування тюремного ув'язнення і зменшення соціального та економічного навантаження, в тому числі витрат на зниження рівня злочинності, заслуговує на увагу. Судові дані переконливо свідчать, що позбавлення волі на строк до шести місяців найчастіше було призначено за водіння у стані сп'яніння, злодійство, ухилення від сплати аліментів, злочини, пов'язані з наркотиками, шахрайство, які в сукупності складають – 47% обвинувальних вироків. Вироки від 6 місяців до 1 року (в тому числі) в 50 % випадках виносили в якості покарання за крадіжку, шахрайство, несплату аліментів,

бійки, побиття, за злочини, пов'язані з наркотиками та водіння в стані алкогольного сп'яніння [13].

В Україні питання перебування осіб в колоніях та слідчих ізоляторах стоїть досить гостро. Особливо це стосується слідчих ізоляторів, які переповнені, знаходяться не завжди в задовільному стані та часто потребують капітального ремонту або взагалі непридатні до використання за призначенням. Для поліпшення ситуації у Міністерстві юстиції обговорюється питання створення в Україні приватних в'язниць, оскільки вважається, що утримання злочинця в приватній в'язниці коштує менше, ніж у державній. Про це на брифінгу заявив заступник міністра юстиції України Гія Гецадзе [14]. Але наразі ці пропозиції знаходяться на стадії вивчення та опрацювання.

Позбавлення волі з використанням електронного спостереження в Польщі застосовують до 5300 засуджених. З точки зору кількості людей, відносно яких здійснюється моніторинг, Польща займає друге місце в Європі (після Англії та Уельсу) [13].

Застосування електронних засобів контролю, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, здійснюється з метою забезпечення виконання зобов'язань, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого ухвалою слідчого судді, суду, про застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, або у вигляді домашнього арешту. Але кількість осіб, до яких застосовано такий засіб запобігання, досить незначна. У зв'язку з високим відсотком рецидиву доцільно було би внести пропозиції для встановлення електронних засобів контролю за особами, які умовно-достроково звільнені та інших категорій осіб до яких доцільно було б застосувати такий вид контролю.

Висновки

Спираючись на закордонний досвід функціонування пенітенціарних систем, діяльність яких у розвинених країнах направлена на надання всебічної допомоги особі, яка прагне до виправлення, перш за все в Україні необхідно напрацювати підходи щодо побудови своєї системи виконання покарань. Ця система має сприяти дотриманню прав засуджених та поступово поліпшувати їх соціально-побутові умови. Як наслідок такого – більш системний підхід до організації процесу ресоціалізації.

Також важливо визначити найбільш пріоритетні напрями реформування пенітенціарної системи, серед яких: система добору та спеціалізованого навчання персоналу; покращення умов відбування покарання; зменшення кількості ув'язнених або скорочення термінів ув'язнення особам відповідно до рівня їх суспільної небезпеки; з метою зменшення кількості осіб, які перебувають у слідчих ізоляторах, запровадження дієвої служби пробації з широкими повноваженнями, яка відіграє провідну роль у системі виконання покарань провідних країн Європи.

На наше переконання, переважна більшість вказаних аспектів діяльності пенітенціарного відомства може і повинна бути охоплена системою адміністративних процедур. Управлінських аспектів у діяльності ДПтС України більш ніж достатньо. Відтак чисельність та якість розроблених адміністративних процедур суттєво впливає на зовнішню та внутрішню оцінку системи виконання покарань у цілому.

Література

1. Sterbenz C. Why Norway's prison system is so successful / C. Sterbenz // BusinessInsider – 2014, 11 Dec. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.businessinsider.com/why-norways-prison-system-is-so-successful-2014-12

2. Directorate of Norwegian Correctional Service // Kriminalomsorgen : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kriminalomsorgen.no/information-in-english.265199.no.html

3. Vollan M. Direktør i Kriminalomsorgsdirektoratet: Norske fengsler er smekkfulle / M. Vollan // Aftenposten – 2015, 26.jul. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/Direktor-i-Kriminalomsorgsdirektoratet-Norske-fengsler-er-smekkfulle-8105054.html

4. Стеценко С.Г. Підготовка кадрів для пенітенціарної служби України: шляхи

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто досвід пенітенціарних систем ряду європейських країн. Автор звернув увагу на найкращі досягнення Німеччини, Норвегії, Швейцарії та Польщі у сфері відбування покарань та ресоціалізації злочинців, проаналізував можливість та доцільність впровадження такого досвіду в українських реаліях.

SUMMARY

The article reviews the experience of penitentiary systems in several European countries. The author drew attention to the best achievements of Germany, Norway, Switzerland and Poland in the services of sentence and resocialization of offenders; analyzed the possibility and appropriacy of this experience in Ukrainian reality.

удосконалення / С.Г. Стеценко // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 березня 2013 р.). – К.: Державна пенітенціарна служба України; ВД «Дакор», 2013. – С. 398-401

5. Subramanian R. Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands: Implications for the United States / R. Subramanian. A. Shames // NewYork, NY: Vera Institute of Justice, 2013. – P. 22. : [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.vera.org/sites/default/files/resources/downloads/european-american-prison-report-v3.pdf

6. Права людини в Україні – 2014. Доповідь правозахисних організацій / За ред.: О. А. Мартиненка, Є. Ю. Захарова / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. – 340 с.

7. Moraff C. Can Europe Offer the U.S. a Model for Prison Reform? / C. Moraff // Next sity. – 2014, 19 June : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://nextcity.org/daily/entry/us-prisons-reform-european-prisons-model

8. 8 . Justizvollzug // Niedersächsischen Landesjustizportals : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.justizportal.niedersachsen.de/portal/live.php?navigation_id=13268&article_id=10505&_psmand=13

9. Summary information on probation in Germany // The Eropean Organisation for Probation : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Summary-information-on-Germany.pdf

10. Fink D. Probationin Europe. Switzerland. / D. Fink. H. Bruni // Europe organisation of probation. – Utrecht. – 2013. – P. 43 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Probation-in-Europe-2013-Chapter-Switzerland.pdf

11. Les petits délinquants pourront aller en prison// Tribune de Genéve : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tdg.ch/suisse/Les-petits-delinquants-pourront-aller-en-prison/story/16474928

12. Polskie zakłady penitencjarne zapełnione prawie w 100 proc // onet : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wiadomosci.onet.pl/kraj/polskie-zaklady-penitencjarne-zapelnione-prawie-w-100-proc/z708v

13. Szymanowski T. Efektywność systemu penitencjarnego w Polsce – stan obecny i perspektywy : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wroclaw.so.gov.pl/downloads/konferencja/Teodor Szymanowski.pdf

14. В Україні можуть з'явитися приватні в'язниці // lb.ua : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukr.lb.ua/news/2015/04/17/302179_ukraini_mozhut_zyavitisya_privatni.html

ПРАВА ЛЮДИНИ У ПУБЛІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

ЗУБРИЦЬКА Ольга Ярославівна - заступник начальника відділу роботи з персоналом, здобувач Національної академії прокуратури України, юрист 2 класу

Статья посвящена исследованию теоретических аспектов прав человека в публичных правоотношениях, как категории, которая имеет теоретический и практический характер. На основе анализа литературы и обобщения практики дается собственный взгляд на природу основных прав лиц в административно-правовой теории.

Ключові слова: права людини, адміністративно-правовий статус, суб'єкт адміністративного права, адміністративні права, адміністративна правосуб'єктність, адміністративно-правові відносини.

Категорія особи в адміністративному праві завжди була і лишатиметься однією із ключових. Однак протягом різних історичних періодів ставлення до особи в якості учасника адміністративних правових відносин суттєво змінювалось. Останнім часом ми спостерігаємо зміну пріоритетів у відношенні до особи в бік визнання її прав та активного учасника у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави. Однак, для кращого з'ясування природи участі особи у відносинах публічного управління необхідно з'ясувати особливості правового статусу, що і обумовлює актуальність цієї статті.

Слід відмітити, вагомий вклад у розробку проблем розвитку теорії прав особи в адміністративних правовідносинах здійснили такі вчені-правознавці як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Р.А. Калюжний, Л.В. Коваль, А.Т. Комзюк, М.Ф. Орзіх, О.І. Остапенко, В.О. Селіванов та інші вчені.

Нами буде розроблене дослідницьке завдання через низку етапів аналізу, яке характеризувало питання: що таке права особи у сучасному розумінні науковців публічного права.

Права людини – це визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права людини є необхідним елементом громадян, суспільства і правової держави. Права людини засновані на принципах свободи, рівності та справедливості й мають універсальний характер [1, с. 710]. Отже, ми можемо констатувати два проміжних фактори, які заслуговують на аналіз. По-перше, характер сутності прав у розрізі їх природного і невідчужуваного походження або шляхом встановлення у конституції. По-друге, зміст цих прав має бути заснований на національно визначеному підході чи на концепції міжнародно-правових документів, і, зокрема, чи єдина це концепція. Адже та ж Юридична енциклопедія називає 4 міжнародних стандарти щодо прав людини, на нормах яких заснована позиція Конституції України.

Поглянемо на цю позицію в іноземних енциклопедіях.

Права людини згідно із позицією Human Rights Encyclopedia – це основні права і свободи, на які мають право усі люди незалежно від національності, статі, національного чи етнічного походження, раси, релігії, мови або іншого статусу. Права людини задумані

як універсальні та егалітарні, всі люди мають рівні права. Ці права можуть існувати як природні чи законні права, в національному та міжнародному праві [2].

Отже, це джерело підтверджує дилему щодо формулювання прав людини згідно із законом чи природою, незалежно від державної волі. Відмітимо актуальну нову позицію: заснування на «егалітаризмі». Егалітаризм (фр. égalitarisme, від фр. égalité – рівність) – концепція, що пропонує створення суспільства з рівними можливостями з управління і доступу до матеріальних благ усім його членам [3]. Зазначена концепція вельми доречна в адміністративно-правовому дослідженні, адже має пряме відношення до питань реалізації публічного управління і взаємин держави та особи.

Енциклопедія Britannica надає визначення прав людини як сукупне поєднання п'яти позицій [4].

По-перше, незалежно від їх походження або кінцевого обґрунтування, права людини розуміються як сукупність індивідуальних та групових вимог до політичної влади, щодо багатства, освіти та інших звітних цінностей або можливостей, найбільш фундаментальним з яких є повага і його складових елементів взаємного допуску і взаємна терпимість у досягненні всіх інших подібних цінностей або можливостей. У цьому контексті права людини мають на увазі як претензії щодо осіб, організацій та держави, які зазіхають на ці можливості.

По-друге, відмічається тенденція розмежувати фундаментальні права людини, тобто ключові права, що відображають «основні потреби», від додаткових («несуттєвих») претензій щодо «простих бажань» або «товарів» (цінностей).

По-третє, права людини мають значення не лише у суспільних взаємовідносинах (людина-людина, людина-організація, людина-держава), а переносять на ці відносини прагнення до раніше незалежних від соціуму факторів: наприклад, потреба забезпечити безпечне навколишнє природне середовище.

По-четверте, більшість прав людини стосується специфічних умов гарантування правових благ та можливостей особи у специфічних умовах взаємовідносин особи і державного апарату (проти насилля у разі затримання, щодо можливості отримати захист у юрисдикційних умовах тощо), які мають значення для конкретних категорій осіб, хоча застосовуються і захищаються індивідуально.

Нарешті, по-п'яте, права людини мають на меті захистити людину у можливих уразливостях її організму, забезпечити соціальну справедливість від більш сильних інституцій, якими є інші люди, соціальні групи (організації) та держава.

Підтвердження провідної дискусії щодо ролі прав як важеля захисту від державної волі та фактора впливу на публічне управління зумовлює інтерес до бачення прав людини у позитивізмі. Здійснимо це на прикладі розуміння прав людини у позитивістській концепції радянської держави. Права людини – забезпечені людині як соціальній істоті законом можливості мати, користуватися та розпоряджатися матеріальними, політичними, культурними та іншими соціальними благами і цінностями, користуватися основними свободами у встановлених законом межах; морально соціальні права, насамперед, право на життя, на працю, на свободу від експлуатації, на відпочинок, на охорону здоров'я, освіту тощо. Безпосереднє розв'язання питань правового регулювання прав людини належить до внутрішньої компетенції кожної держави. Норми міжнародного права, що стосуються прав людини, відповідно до особливостей суспільного та державного ладу країни, втілюються у внутрідержавній сфері шляхом здійснення відповідних заходів. У СРСР на базі суспільної власності, шляхом поєднання суспільних, колективних і особистих інтересів сформувалась соціалістична система прав людини, у якій досягнуто органічної єдності можливостей індивіда з правами та обов'язками трудових колективів, держави в особі її різних органів, громадських організацій [5]. Отже, відзначимо можливість позитивістської держави визначати, які права (потреби) і як людина має мати, зростання значення класів (суспільних верств) та державницьких громадських організацій у визначенні межі людської свободи.

Піддамо критиці позицію щодо ототожнення держави і громадських організацій у радянському підході до прав людини. Вва-

жаємо, що тут допущена класична радянська помилка, що в сучасній Україні подолана теоретично і практично: держава і громадянське суспільство існують одночасно; при наявності розвинених та ефективних механізмів соціального зворотного зв'язку, їх пріоритету, що забезпечує представництво і вплив на органи державної влади приватних та корпоративних інтересів інституцій громадянського суспільства, можливо засвідчувати існування в конкретній країні демократичного політичного режиму [6, с. 28-30]. Тобто позиції так званої сильної держави (на прикладі авторитарної радянської) схильні до обмеження прав людини, тоді як позиції сильного громадянського суспільства мають на меті зменшити державний вплив на особу, дати їй важелі зворотного впливу.

Охарактеризуємо поняття прав людини у науковій та академічній літературі. Для обґрунтованого формулювання прав людини в адміністративних правовідносинах, розглянемо поняття прав людини у сучасних працях з теорії права, конституційного права, і лише за тим – з адміністративного права.

Дослідниця Ю.С. Размєтаєва зазначає, що у науковій думці для позначення прав людини використовуються такі поняття: «права і свободи людини і громадянина», «фундаментальні права», «основні права», «індивідуальні права», «суб'єктивні права» тощо [7, с. 14]. Також авторка характеризує позиції щодо співвідношення таких категорій як «права» і «свободи»; «права людини» і «права громадянина»; «права» і «обов'язки» – та проходить до висновку, що доцільно розрізняти поняття прав у «широкому» розумінні (до них включаються будь-які відповідні можливості, вони належать усім фізичним особам та передбачають універсальну, взаємовідповідну характеристику можливостей та вимог усіх суб'єктів), та у «вузькому» – відповідають конкретним можливостям (свободи – невідчужувані, особисті права, які акцентують увагу на невтручанні у простір їх реалізації), здебільшого реалізованим за участі держави, мають відмінності між громадянами різних держав та особами без таких ознак [7, с. 20-24]. Ми поділяємо аналогічну позицію та розглядаємо базовим, всеохоплюючим поняттям, що поглинає тотожні та подібні категорії – «права людини».

Ю.С. Размєтаєва вибудовує систему ознак прав людини. До них вона відносить: можливості прав як безумовних надбань людини або усього людства; свободи і конкуренції, тому що окреслювані ними можливості не безмежні і зазнають постійного зіткнення з можливостями інших носіїв прав; співвідношення загального блага і права окремої людини, що можуть протистояти одне одному; домагання людини, як форма реалізації прав, зосереджена здебільшого на обов'язках стосовно інших носіїв прав.

Для нашого дослідження актуальним є приділення зв'язку прав із характеристикою свободи вибору форми реалізації своїх можливостей, невтручання з боку держави та обов'язку її через свій апарат забезпечити реалізацію цих можливостей. Усі наведені ознаки характеризують ближчий зв'язок, ніж традиційне розуміння прав людини із відносинами адміністративного права. Виділимо їх як ознаки для подальшої класифікації прав людини в адміністративних правовідносинах.

Досить оригінальну позицію щодо походження та змісту прав людини обґрунтовує С.П. Рабінович. Його концептуальне бачення засновується на поєднанні етико-аксіологічного (критерій для етичної оцінки соціально-політичної діяльності) та універсально-інтегруючого (основа єдиного реального зв'язку для всього людства, спільна спадщина людства) аспектів прав людини [8, с. 163].

Сутнісно, позиціям цього автора близькі погляди сучасної церкви, передусім неотомізму як виразника поглядів католицької церкви сьогодення. Так, приводяться характеристики поглядів різних понтифіків щодо визначення прав людини. Наприклад, Іван Павло II вказував: «Сукупність прав людини відповідає сутності гідності людини, яка розуміється глобально, а не в якомусь одному вимірі; вони стосуються розв'язання найсуттєвіших проблем людини, здійснення її свобод, її відносин з іншими особами; але завжди і всюди вони стосуються людини, її глобального людського виміру» [9, с. 266-267]. У розкритті позиції неотомістичної концепції прав людини, що близька до концепції природного право розуміння С.П. Рабінович характеризує позиції таких авторів як Д. Голенбах, Е. Жіль-

сон та С. Ладивірова, Ф. Мазурек, Г. Мальцев, Ж. Марітен, Й. Меснер, Ч. Стжешевскі,- П. Янецкі та ін. Внаслідок ґрунтовного узагальнення С.П. Рабінович формулює субстанціональні ознаки прав людини, відповідно до їхнього місця у католицькій системі аргументації, що можуть бути розподілені на дві групи: первинні (боговстановленість; закоріненість у трансцендентній гідності людини; антропність (природність); інтерсуб'єктний характер; моральна нормативність; соціально-персоналістичне призначення; соціокультурно-історична зумовленість; необхідність державно-юридичного забезпечення) та похідні (непорушність; універсальність; абсолютний характер; невід'ємність; інтегрованість; рівність для усіх людей; похідний характер прав людини від її релігійних обов'язків) [8, с. 169].

Перехід від специфічних релігійних позицій щодо права людини до загальновизнаних світських позицій дозволяють вказаному авторові визначити такі властивості прав людини, як універсальність, непорушність, невідчужуваність та рівність для усіх людей, а також вийти на визначення: права людини – це вимоги боговстановленого, універсального, справедливого суспільного порядку, що випливають з її трансцендентної гідності, відображаються в моральній свідомості людини, спрямовані на її вільний інтегральний розвиток та вдосконалення в межах спільного блага, зумовлюються як загальноантропними, так і соціокультурно-історичними факторами й потребують державно-юридичного забезпечення [8, с. 170].

Для формулювання остаточного авторського розуміння категорії права людини наведемо позиції з цього питання провідних сучасних вітчизняних вчених теорії права та конституційного права:

- зміст будь-якого суб'єктивного права полягає у тому, що воно надає уповноваженому можливості: поводити себе певним чином (право на свої дії); вимагати певної поведінки від інших суб'єктів (право на чужі дії); звертатись до держави за захистом свого юридичного права (право на захист)- (А.М. Колодій) [10, с. 99];
- права людини це соціальна спроможність особи вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою забезпечення різнобічних матеріальних та духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах визначених законодавчими актами (В.В. Кравченко) [11, с. 89];
- основні права людини – це певні можливості, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей (П.М. Рабінович) [12, с. 7-8];
- права людини і громадянина – це можливості мати, володіти, користуватися та розпоряджатися економічними, політичними, культурними та іншими соціальними цінностями, благами, користуватися свободою дій і поведінки у межах закону (В.Ф. Погорілко) [13, с. 6].

Отже, проведений аналіз прав людини у сучасних працях теорії права дозволяє показати значний акцент природно-правового розуміння прав людини. Чи така ж позиція розкривається у працях вчених-адміністративістів? Відповідь на це питання негативна. Так, В.Б. Авер'янов у академічній праці 2004 року зазначає: суб'єктивні права якоїсь особи – це надана і гарантована державою шляхом закріплення в правових нормах міра можливої (дозволеної) поведінки цієї особи [14, с. 191]. Як бачимо, це класична позиція юридичного позитивізму.

Ю.П. Битяк у підручнику 2010 року оминає характеристику сутності прав людини, переходячи одразу до змісту її правового статусу як громадянина, що включає: а) основні (невід'ємні) права (або права і свободи людини і громадянина); б) комплекс прав і обов'язків, що закріплюються Конституцією України, нормами різних галузей права, в тому числі адміністративно- правовими нормами; в) гарантії реалізації цих прав і обов'язків, а також механізм їх охорони державою [15, с. 64]. При цьому у розумінні прав особи у відносинах з державою характеристика прав людини здійснюється через категорію громадянства, тобто характеристика правових можливостей іноземців та осіб без громадянства у відносинах з українською державою ігнорується.

С.Г. Стеценко також оминає сутність прав людини у адміністративних відносинах. Проте, він чи не єдиний із сучасних українських авторів-адміністративістів характеризує права особи, по-перше, в контексті поєднання статусу громадянина та інших категорій індивідуальних осіб, по-друге, у його позиції щодо правового статусу особи присутній місток до природно-правової концепції право розуміння через характеристику міжнародно-правових стандартів. Зазначений автор вказує щодо сукупності елементів статусу людини:

1. Статус людини як такої, що має певні права та обов'язки, закріплені міжнародними правовими документами (Загальна декларація прав людини 1948 р , Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р тощо).

2. Статус громадянина України, тобто перелік тих загальних прав та обов'язків, які виникають із набуттям громадянства України.

3. Соціальний статус громадянина України (виникає з отриманням певної професії та можливості працювати за фахом, можливості балотуватись у народні депутати тощо). У цьому випадку йдеться про надання права громадянинові України реалізовуватись у соціальному (людському) середовищі.

4. Саме статус людини як члена суспільного (світового, у широкому сенсі) середовища надає право громадянам України звертатися до міжнародних правозахисних і судових структур у пошуках поновлення своїх прав, свобод і законних інтересів [16, с. 93-94].

Отже, навіть характеристику непорушності основних прав людини вчені-адміністративісти оцінюють консервативно, через фактор закріплення такої можливості у законодавстві та ратифікованих міжнародних стандартах.

Е.Ф. Демський у праці щодо адміністративного процесу, традиційно для вчених-адміністративістів оминає сутність прав особи у адміністративних правовідносинах, проте він наводить систему суб'єктів адміністративно-процесуальних відносин:

1) особи (органи), які розглядають і вирішують адміністративні справи;

2) особи, які обстоюють в адміністративному процесі особисті права та законні інтереси;

3) особи, які представляють та захищають інтереси інших осіб;

4) особи, які сприяють адміністративним провадженням та здійсненню адміністративного судочинства [17, с. 80].

Наведене дозволяє нам охарактеризувати права особи в адміністративних правовідносинах крізь призму їх мети участі у цих відносинах: реалізація та захист своїх суб'єктивних прав, участь у державній службі та службі у місцевому самоврядуванні, представництво і сприяння у процесуальних [а також додамо, матеріальних] адміністративних провадженнях.

Проміжний висновок щодо визначення прав людини в адміністративних правовідносинах надамо після характеристики цього поняття у одному із сучасних інноваційних за змістом підручників з адміністративного права. Так, у праці «Загальне адміністративне право» Р.С. Мельника та В.М. Бевзенка, чи не вперше в адміністративно-правовій думці України, зазначено, що відносини публічного управління поєднують застосування суб'єктивного і об'єктивного права, де під першим слід розуміти засновану на нормах публічного (адміністративного) права можливість приватної особи вимагати від публічної адміністрації такої поведінки, яка б задовольняла інтереси останньої [18, с. 116]. Підтримавши цей принцип відзначимо, що нелогічним буде стверджувати, що реалізація інтересу особи у відносинах з державою, тим більше такого, що ініційований особою, має в ідеалі відповідати тому, як це вигідно (інтерес ми поєднуємо із категорією бажаного та, відповідно, більш вигідного, ніж для іншого суб'єкта правовідносин) державі (органам публічної адміністрації). Навпаки, можливість вимагати від держави певних дій та рішень, або утримання від них має бути вигідно (інтересно) для особи, що ініціювала реалізацію цього суб'єктивного права.

Отже, опрацювання поняття прав людини у джерелах з групи правових наук показало, що в адміністративному праві цьому питанню приділено найменше уваги, автори-адміністративісти в більшості займають консервативну позицію щодо поняття прав людини, подекуди базуючись на невідповідній концепції сучасної демократичної правової держави позитивістській позиції.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів прав людини у публічних правовідносинах, як категорії, що має теоретичний та практичний характер. На основі аналізу літератури та узагальнення практики дається власний погляд на природу основних прав осіб в адміністративно-правовій теорії.

SUMMARY

In the article researched theoretical aspects of human rights in public legal relationships, as to the category that has theoretical and practical character. On the basis of analysis of literature and generalization of practice an own look is given to nature of basic rights of persons in administrative-law theory.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.– Т. 4.– Київ: Видання «Юридична енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. – 717 с.

2. Human Rights Encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://human-rights.in/index.php?title=Main_Page

3. Егалітаризм // Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC

4. Encyclopaedia Britannica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/275840/human-rights/219324/Defining-human-rights

5. Українська Радянська Енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/18870109/ure/prava_lyudini

6. Галай А.О. Недержавні організації юридичного спрямування як учасники публічного управління / Андрій Олександрович Галай: [Монографія]. К.: КНТ, 2015. 408 с.

7. Размєтаєва Ю.С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства / Юлія Сергіївна Размєтаєва. – Дис… к.ю.н. за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 215 с.

8. Рабінович С.П. Права людини у природно-правовій думці неотомізму / Сергій Петрович Рабінович. – Дис… к.ю.н. за спеціальністю 12.00.01- теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. – Львів, 2002. – 221 с.

9. Иоанн Павел II. Достоинство человеческой личности – основа справедливости и мира. Выступление на Генеральной Ассамблее Организации Объединенных Наций 2 октября 1979 года // Иоанн Павел II. Мысли о земном. – М.: Новости, 1992. – С. 261–271.

10. Колодій А.М. Принципи права України: Монографія. – Київ: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.

11. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – 320 с.

12. Основи загальної теорії права та держави [Текст] : посіб. для студентів / П. М. Рабінович. – вид.3-е, зі змінами й доповненнями. – Київ : Рад. шк., 1994. – 236 с.

13. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. – К.: Ін Юре, 1997. – 52 с.

14. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія:- В. Б. Авер'янов (голова). – К,: Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.

15. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.

16. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2007. – 624 с.

17. Демський, Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. /-Е.Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

18. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / за заг. ред. Р.С. Мельника. – к.: Ваіте, 2014. – 376 с.

КИЇВСЬКА УНІВЕРСИТЕТСЬКА ШКОЛА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА

СОЛОМАХА Артем Григорович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК: 342.9:351.74:378.096:378.4 (477:25) «18»

Статья посвящена исследованию становления и развития полицейского права в Университете Святого Владимира через призму научно-педагогической деятельности преподавателей указанной науки и определению на этой основе теоретических основ функционирования Киевской университетской школы полицейского права, ее особенностей , специфических признаков и основных этапов развития.

Ключові слова: поліцейське право, адміністративне право, Університет Святого Володимира.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що в умовах євроінтеграційних процесів правової доктрини в Україні відбувається переосмислення предмету і завдань адміністративного права, зокрема відбувається позбавлення від рудиментів радянської системи. Сучасне адміністративне право з'явилось і формувалось на основі поліцейського права яке завдячує своїй появі науковій діяльності західноєвропейських вчених. На цьому тлі зростає інтерес до поліцейського права, яке в радянський час вважалось пережитком капіталізму і тому не досліджувалось. Вагома роль у формуванні теорії вітчизняного поліцейського права належить професорам Університету Святого Володимира.

Таким чином, у сучасних умовах вважливим і витребуваним є дослідження історії адміністративного права через призму відродження західноєвропейських традицій українського права, зокрема поліцейського права, яке викладалось в Університеті Святого Володимира і набувало розвитку у найтіснішому зв'язку з ґенезою поліцейського права у західноєвропейських навчальних закладах.

Метою публікації є аналіз та узагальнення наукової діяльності викладачів поліцейського права в Університеті Святого Володимира, виявлення на цій основі теоретичних засад функціонування Київської університетської школи поліцейського права, виокремлення особливостей, специфічних ознак та основних етапів її розвитку.

Значний внесок у дослідження становлення та розвитку правових шкіл Київського університету зробили такі вчені: Гриценко І. С., Короткий В. А. [1;2;3], Ковальчук О. М. [4], Берзін П. С. [5], Андрейцев В. І. [6], Майданник Р. А. [7], Фурса С. Я. [8], Довгерта А. С. [9], Михальченко С.І. [10], Лушніков А.М., Лушнікова М.В. [11] .

Зародження науки поліцейського права в Університеті Св. Володимира пов'язано з іменами Ігнатія Даниловича, Сави Богородського та Миколи Іванишева. Саме вони розпочали читання у нововідкритому закладі лекційних курсів, які за західноєвропейською університетською традицією входили до складу науки поліцейського права.

У 1835 р. кафедру поліцейських та кримінальних законів очолив колишній професор Харківського університету Ігнатій Данилович, який одночасно став першим деканом юридичного факультету [12, 147-173]. Кафе-

дру енциклопедії права і російських державних законів отримав Костянтин Неволін – випускник Головного педагогічного інституту в Петербурзі [13, 64-71; 14; 15, 455-467]. Кафедру законів благоустрою і благочиння обійняв Сава Богородський, однокашник К. Неволіна по інституту й навчанню за кордоном [16, 52-60]. Кафедру цивільних законів посів товариш обох попередніх – Сергій Орнатський [17, 528-532]. Вакантною залишалася кафедра місцевого законодавства.

Один із перших біографів І. Даниловича М. Владимирський-Буданов писав: «В Киеве Данилович был назначен профессором уголовного права; с каждою переменою университета ему приходилось менять предмет занятий. В Вильне он готовился к занятию кафедры государственного права, а занимал кафедру гражданского и уголовного права, в Харькове и Петербурге занимался преимущественно гражданским правом; теперь пришлось ему сделаться криминалистом. Однако и в этой области он вскоре оказался мастером дела и нисколько не нарушил тогдашнего высокого тона юридического преподавания в Киеве. Данилович излагал, кроме содержания XIV и XV-го томов Свода Законов, литературу и историю уголовного права, а главное содержание науки иллюстрировал сравнительно-историческими сведениями как по русскому, так и по другим законодательствам». [12, 162]

Автор першої історії Університету Св. Володимира Віталій Шульгин так схарактеризував першого декана юридичного факультету: «Профессор Данилович, по свидетельству его биографа и всех его знавших, был вообще любим и уважаем своими слушателями и товарищами и пользовался значением у начальства. Он владел в высшей степени даром слова и не только свободно объяснялся на латинском, французском, немецком, польском и русском языках, но и писал на них» [18, 152].

Закони кримінальні і поліцейські І. Данилович читав студентам третього курсу по чотири з половиною години на тиждень від 1836 до 1839 р. Як засвідчував В. Шульгин, «наука была проходима по собственным запискам преподавателя» [18, 152]. Через тимчасове закриття Університету Св. Володимира у зв'язку з виявленням у ньому польської революційної організації І. Даниловича перевели до Московського університету, і до Києва в якості професора університету він більше не повертався.

Наприкінці XVIII ст. у німецькій науці, як зазначав В. Лешков, поняття «поліція» почали розділяти на дві складові: «полицию народного благосостояния и безопасности […], что принято у нас, в Своде Законов, обозначать словами Благоустройства и Благочиния» [19, 8]. В Університеті Святого Володимира закони державного благоустрою і благочиння від 1836 р. студентам другого курсу почав викладати по шість годин на тиждень ординарний професор С.Й. Богородський. Для підготовки власного лекційного курсу професор досконало опрацьовував вітчизняне законодавство, а також використовував твори західноєвропейських учених – Моля, Рау, Лоца.

Свій предмет С. Богородський викладав за такою схемою. У вступі він пояснював значення понять, обґрунтовував доцільність предмета, розкривав зміст дисципліни законів державного благоустрою та благочиння. Професор подавав історію розвитку цієї університетської дисципліни, наголошував на її трансформаціях, обумовлених змінами народного життя та політико-економічних теорій, учений показував взаємозв'язок обох частин законодавства між собою та іншими частинами законодавства. Далі він аналізував найважливіші наукові твори, рекомендуючи їх у якості посібників для слухачів.

За вступом, як засвідчував Віталій Шульгин, «следовало: 1) изложение законов благоустройства, куда входили: а) во-первых, меры, принимаемые правительством к обеспечению материальной жизни народа, т. е. к умножению и улучшению народного богатства (уставы сельскохозяйственный, кредитный, пути и средства сообщения) и наконец законы относительно потребления народного богатства (об устройстве городов и селений); в) во-вторых, меры, принимаемые правительством к улучшению духовной жизни народа (посредством

образования умственного, эстетического и нравственного); 2) изложение законов благочиния, имеющих предметом меры отрицательные, для предупреждения и пресечения зла физического и нравственного, или для удаления препятствий к прогрессу физической и духовной жизни народа (уставы о народном продовольствии, о заведениях общественного призрения, пожарный и медицинской полиции)» [18, 153].

Програма професора С. Богородського демонструє його високий професійний рівень, глибоке розуміння свого предмета. У способі викладання простежується органічна єдність методів філософського, порівняльно-історичного і догматичного з домінуванням першого. Слухачі Сави Йосиповича вважали, що жоден тодішній професор (не виключаючи К. Неволіна) не розвивав їх так ґрунтовно, як це робив С. Богородський.

На жаль, професор не залишив по собі друкованих курсів чи принаймні програм із курсу законів державного благоустрою та благочиння. Єдиний його друкований твір під назвою «Очерк истории уголовного законодательства в Европе с начала XVIII века» (Т. I–II, Киев, 1862) був опублікований лише через чотири роки по його смерті і, як бачимо, стосувався кримінального законодавства. Тому будь-які згадки сучасників про Саву Йосиповича становлять для дослідників чималий інтерес. Характеризуючи свого колегу, О. Кістяківський писав: «С.О. Богородский принадлежал, по своему времени, к числу выдающихся профессоров Киевского юридического факультета. Если он уступал своему товарищу К.А. Неволину по способности работать по источникам первой руки, если он не мог сравниться с своим младшим товарищем Н.Д. Иванишевым по оригинальности ума и работ, то по эрудиции и знакомству с иностранной литературой он равнялся с первым и превосходил второго» [16, 57].

У 1866 р. з подання професора Богородського та з дозволу міністра народної освіти фінансові закони було відокремлено від законів благоустрою та благочиння [20, 28], а у 1839 р. закони благочиння було відокремлено від законів благоустрою і приєднано до законів кримінальних. Від цього ж року закони благоустрою почав викладати ад'юнкт Микола Дмитрович Іванишев [18, 154].

У 1842 р. набрав чинності новий Статут Університету Св. Володимира, за яким були перезатверджені на нових посадах усі викладачі, в тому числі М. Іванишев. Фактично протягом чверті століття Микола Дмитрович викладав закони державного благоустрою, також тимчасово читав лекції із загальнонародного правознавства. З останньої дисципліни професор склав власний курс лекцій, який оцінюється, як правило, досить високо. Так, О.В. Романович-Славатинський свідчив, що курс Іванішева був легким для розуміння, враховуючи всю складність і заплутаність фактів науки [21, 110].

Незважаючи на деякі слабини лекційного курсу М. Іванишева він був одним із кращих на юридичному факультеті Університету Святого Володимира. Необхідно відзначити, що подібні курси, що читалися в Петербурзькому (проф. М. Рождественський), Московському (проф. В. Лєшков) та Харківському (проф. І. Платонов) університетах, були опрацьовані менш ґрунтовно, ніж у М. Іванішева [1, XIII].

Він не лише систематизував необхідні для лекційного курсу закони у відповідних ділянках права, а й подавав розгорнуту схему історичного розвитку законодавства в кожному конкретному питанні. Всі сучасники одностайно твердили, що історизм лекцій Миколи Дмитровича був настільки фундаментальним, що перевищував рівень тогочасної правничої думки [21, 111].

Дефіцит науково-педагогічних кадрів щойно відкритого університету призводив до того, що деякі дисципліни, які згодом увійдуть до поліцейського права, читалися представниками різних кафедр: поліцейських і кримінальних законів, державного благоустрою та благочиння, кафедри основних законів і установ Російської імперії. Лише після запровадження відповідно до нового університетського Статуту 1863 р. кафедри поліцейського права викладання цієї університетської дисципліни юридич-

ного циклу було зосереджено на ній. Тоді ж, як зазначалося, до складу юридичного факультету відійшла кафедра політичної економії та статистики. Таким чином, на юридичний факультет потрапив Микола Християнович Бунге – учений, якому в подальшому судилося відіграти ключову роль у розвитку поліцеїстики в Університеті Святого Володимира.

Підручник М. Х. Бунге «Полицейское право» (Киев, 1869, 1877) був першим і найоригінальнішим твором із поліцейського права, що з'явився не лише в Університеті Святого Володимира, а й в Україні післяреформеного періоду. Попри те, що в його працях превалює економічна складова, сам він вважав себе ученим-поліцеїстом, що цілком відповідало тогочасному розумінню науки поліцейського права [1, XV].

У грудні 1882 р. читання лекційного курсу з поліцейського права розпочав наступник М. Х. Бунге – Афіноген Якович Антонович, який був призначений приват-доцентом кафедри поліцейського права Університету Св. Володимира [22, 250].

Афіноген Антонович виробив власний варіант структури науки поліцейського права. Згідно з нею, в «первый отдел входят: 1) полиция населения; а) гражданское состояние, б) местожительство и местопребывание, в) числовой состав,- г) содействие развитию населения в физическом и духовном отношениях, е) союзный строй населения; 2) полиция сил природы: а) климат и атмосферные явления, б) землевладение и водовладение, г) содействие изучению естественных богатств страны;- 3) полиция капитала: а) ограждение собственности, б) меры предупреждения разрушения имуществ, в) страхование имуществ, г) содействие капитализации имуществ.

Во второй отдел входят постановления, регулирующие состояние и развитие отдельных отраслей деятельности, относящихся к производству, распределению и потреблению» [23, 25].

Саме у такому структурному вигляді Афіноген Якович читав лекційний курс із поліцейського права студентам Університету Святого Володимира. Ще у своїй вступній лекції «Полицейское право и политическая экономия» молодий викладач задекларував: «Необходима наука общественного домостроя» [24, 13].

Зазначений науковий спадок отримав від свого попередника Микола Мартиніанович Цитович, який почав читати поліцейське право після призначення А. Антоновича товаришем міністра фінансів. Важливо наголосити, що саме А. Антонович сприяв залишенню М.М. Цитовича при Університеті Святого Володимира для підготовки до професорської діяльності [25, 90]. Отже, саме завдяки зусиллям А.Я. Антоновича почалася успішна кар'єра Миколи Мартиніановича Цитовича – останнього поліцеїста Університету Святого Володимира.

У 1893 році М. М. Цитович розпочинає читання лекцій з поліцейського права, а вже через три роки, у 1896р., на правах рукопису, виходять у світ друковані «Лекции по полицейскому праву» [2, 5-178]. Микола Мартиніанович не зупинявся на досягнутому, і у 1907 р. виходить новий оригінальний «Курс лекций по полицейскому праву» [26]. Необхідно зазначити, що курс складається з двох незбалансованих за обсягом глав і налічує всього 124 сторінки. Незважаючи на те, що цей курс є незавершеним – він висвітлює у повній мірі історію поліцейського права, зосереджує увагу на одній з основних функцій держави – функції внутрішнього управління. Зазначений курс засвідчує самостійність та оригінальність мислення автора і без перебільшення його можна вважати найдосконалішою російськомовною роботою з історії поліцейського права [26, 124]. Наслідуючи кращі традиції західноєвропейської поліцеїстики М. М. Цитович з'ясовував значення поняття «наука поліцейського права» в історичній ретроспективі [2, 7].

Методологічна криза вітчизняної поліцеїстики та її обговорення широким загалом правників наприкінці XIX ст. змусили М. М. Цитовича долучитися до обстоювання необхідності й доцільності збереження поліцейського права як науки і навчальної дисципліни – за умови певних термінологічних уточнень. Його погляди щодо перспектив поліцейського права були опри-

люднені на сторінках тижневика «Право» під час дискусії, що точилася на сторінках видання [27, 17].

Цитович М. М. не відкидав можливості зміни назви університетської дисципліни «поліцейське право» на «адміністративне» чи «право внутрішнього управління». При цьому він вважав адміністративне право похідним від поліцейського права і саме під таким кутом зору розглядав його подальші перспективи [27, 10].

Підсумовуючи викладене, можна зробити певні висновки. Наука поліцейського права в Університеті Святого Володимира, яка почала формуватися від середини 1830-х років завдяки зусиллям І. Даниловича, С. Богородського та М. Іванишева, була невід'ємною складовою поліцеїстики на теренах Російської імперії. Її розвиток відбувався у найтіснішому зв'язку з генезою поліцейського права в інших університетах імперії Романових. Зі свого боку кожний окремий університет, у тому числі Університет Святого Володимира, також впливав на загальний стан вітчизняної науки поліцейського права шляхом оприлюднення наукових праць або делегування своїх представників до інших освітніх інституцій. Зокрема, науково-педагогічна діяльність Івана Тарасова, який сформувався як науковець у Київському університеті, але став знаним як професор Демидовського юридичного ліцею та Московського університету, – яскраве тому підтвердження.

Можна з упевненістю констатувати, що в Університеті Святого Володимира сформувалася Київська університетська школа поліцейського права. Її поява обумовлена викладанням навчальних дисциплін, які відповідно до західноєвропейської університетської традиції належали до поліцейського права. Загальноросійський університетський Статут 1863 р. узаконив поліцейське право як дисципліну шляхом відкриття відповідних кафедр. Відтоді переважно на таких кафедрах було зосереджено читання предмета так званої поліцеїстики. Згодом в Університеті Святого Володимира з'явився перший двотомний підручник «Полицейское право», підготовлений професором М. Бунге, який, щоправда, залишився незакінченим. Його наступник А. Антонович також підготував і видрукував у 1890 р. «Курс государственного благоустройства (полицейского права)». Важливо наголосити, що підручник Афіногена Яковича з'явився після прийняття нового загальноросійського університетського Статуту 1884 р., який засвідчив зміни у розумінні науки поліцейського права. Саме А. Антонович став наставником останнього представника Київської університетської школи поліцейського права – Миколи Цитовича.

Відомо, що будь-яку наукову школу творять люди, сукупність чиїх праць і дій визначає основний результат її функціонування. У зв'язку з використанням терміну «Київська університетська школа поліцейського права» варто звернути увагу на ряд принципових застережень. По-перше, це неоднорідність складу вчених, що досліджували та викладали поліцейське право в Київському університеті. Така неоднорідність потребує чіткішого визначення поняття «школа» стосовно поліцейського права. По-друге, більшої уваги заслуговує викладання поліцейського права як навчальної університетської дисципліни юридичного циклу. По-третє, дискусійними залишаються методологічні дослідження поліцейського права в ретроспективному аспекті.

Слід пам'ятати, що поняття «школа», у тому числі стосовно права, є далеко не однозначним. По-перше, під ним розуміють напрям наукової думки і педагогічні практики, створені окремими видатними ученими або групами учених, що поділяють схожі методологічні засади. По-друге, визначаючи наукову школу, досить часто обмежуються лише національними школами права, що має часткове виправдання. По-третє, наукові школи прив'язують до певних університетських міст, наукових центрів чи навіть регіонів. Саме у такому контексті, через призму університетського центру, ми можемо констатувати наявність шкіл поліцейського права, у тому числі школи поліцейського права Університету Св. Володимира, або Київської університетської школи поліцейського права. Ця

школа, на нашу думку, за певної умовності самого поняття, має всі підстави для визнання. Вона існувала в рамках єдиної загальноросійської школи поліцейського права, але мала свої особливості. Річ у тім, що своїми учителями київські поліцеїсти, крім вітчизняних, вважали переважно західноєвропейських учених, завдяки працям яких відбулося їхнє наукове становлення. А серед останніх, як відомо, не було одностайності у баченні науки поліцейського права. Тому і погляди вітчизняних поліцеїстів на засадничі теоретичні питання цієї науки різнилися.

Упродовж значного часу існувала загальноєвропейська університетська наукова дисципліна – поліцейське право. Згодом цей предмет юридичного циклу потрапив до університетів Російської імперії. У кожному з них склалися свої особливі умови для дослідження і викладання поліцейського права, завдяки яким рельєфно вимальовуються контури шкіл університетських анклавів. Подібне бачення історії розвитку поліцейського права в межах Російської імперії дозволяє виділити школу поліцейського права Університету Святого Володимира. Такий підхід до визначення університетської школи, на нашу думку, є виправданим. Він давно і з успіхом застосовується російськими дослідниками для виокремлення наукових університетських шкіл. Останній приклад, що підкреслює правомірність такого підходу, – Київська школа фінансового права, окреслена і досліджена Мариною Володимирівною та Андрієм Михайловичем Лушніковими [11, 12-24]. Наголосимо, що фінансове право розглядається авторами як органічна складова «єдиної юридичної сім'ї».

У нашому випадку наукову школу творять чотири складові:

1) особистісна (вчителі, учні, адміністрація, технічний персонал навчального закладу, науково-дослідні підрозділи). Певне значення для характеристики школи має засновник (засновники), обставини і час заснування, наступні лідери школи. Важливими є її якісний і кількісний склад, предмет і методологія наукових досліджень, формальні показники наукової роботи (кількість наукових публікацій, наукові ступені та звання), наявність учнів – продовжувачів наукових досліджень;

2) матеріальна (матеріальна база навчального процесу: бібліотеки, аудиторний фонд та ін.);

3) теоретична (наукові публікації вчених: курси лекцій, підручники та ін.);

4) соціокультурна (соціальне і культурне середовище у місті, де знаходиться навчальний заклад). Викладачі та студенти Університету Св. Володимира не лише були інтегровані у місцеве культурне середовище – вони творили його. Частина студентів винаймали квартири та кімнати, давали приватні уроки. Вони відвідували театри і концерти (а часто й самі влаштовували їх), співробітничали з місцевими благодійними, професійними і науковими інституціями. З часом вони взяли участь у земському і міському самоуправлінні, у діяльності політичних партій. Певне значення мали навіть архітектурні особливості будинку Університету, символізм професійного одягу, особливості мовлення та корпоративних норм поведінки.

При цьому застерігаємо: ми схильні об'єднувати наукові та освітні школи. В Університеті Святого Володимира у XIX – на початку XX ст. вони характеризувалися єдністю кадрового складу, безумовною взаємозумовленістю двох видів діяльності, подібністю світоглядних і наукових засад, схожістю координаційних і субординаційних відносин, організаційною єдністю наукових і педагогічних працівників у рамках навчальних структур (кафедра, факультет, виш). Тому ми не погоджуємося з диференціацією таких понять, як «наукова школа» і «педагогічна школа», як це пропонують деякі дослідники [28]. У нашому конкретному випадку – щодо школи поліцейського права юридичного факультету Університету Святого Володимира – ці поняття є нерозривними і становлять одне ціле. Нам здається також, що немає підстав зараховувати кожного конкретного ученого лише до однієї із шкіл. Так, наприклад, згадуваний вище І. Тарасов із повним правом може бути зарахований, крім київської, також до ярославської та московської шкіл, оскільки

належність до кожної з них обумовлюється окремим етапом його наукової та педагогічної діяльності.

З початком XIX ст. у Західній Європі подальша розробка теоретичних проблем поліцейського права набувала іноді значного, чітко окресленого, економічного забарвлення. Представниками цього напряму в європейській науці виступали, наприклад, Рау та Зоден. У Російській імперії, щоправда значно пізніше, його підхопили М. Бунге та А. Антонович. Обидва вихованці, а згодом професори юридичного факультету Університету Святого Володимира, вони стояли біля витоків школи поліцейського права університету, беззаперечним лідером якої довгий час залишався М. Бунге. В. Івановський одним із перших підмітив і оприлюднив специфічні ознаки праць київських поліцеїстів. Він писав, що вони «в своих трудах по полицейскому праву являются более экономистами, нежели полицеистами, отводя первенствующее место не только вопросам экономической политики, но и политической экономии и статистики». [29, 35] Саме ця особливість і стала однією з характерних ознак Київської університетської школи поліцейського права.

Викладач поліцейського права Університету Святого Володимира А. Антонович, на відміну від панівного тоді у російській науці погляду на систему поліцейського права, популяризованого найвідомішим російським поліцеїстом І. Андреєвським, запропонував власне її бачення. Свою позицію науковець пояснив у наступний спосіб: «Мероприятия, направленные к организации народного благосостояния, могут быть сведены к двум категориям: к созданию условий материального и духовного благосостояния. Согласно с этим обыкновенно и разделяют полицейское право на два отдела: благочиние и благоустройство. Первый отдел преимущественно обнимает собою право, характеризуемое отрицательным характером, т. е. устанавливающее то, чего не должно делать. Второй обнимает ряд постановлений преимущественно положительного характера. Это деление с пропедевтической точки зрения не может быть признано основательным, так как многие из мер благочиния могут быть надлежащим образом объяснены только в связи их с мерами благоустройства, как и наоборот». [23, 24]

Стає очевидним, що представники двох університетів – столичного Санкт-Петербурзького та Св. Володимира – мали різні точки зору на систему поліцейського права. Перші поділи його на дві частини – «благочинне и благоустройство», а другі – «на общее учение о факторах благосостояния и учение об отдельных отраслях деятельности, направленной к достижению народного благосостояния» [23, 25]. Це, безумовно засвідчувало їхню належність до різних наукових шкіл.

Нагадаємо, що вже у трактуванні видатних представників поліцейського права Р. Моля і Л. Штейна ця наука виступала як строката суміш предметів і доктрин, позбавлених теоретичної єдності та внутрішнього зв'язку. З часом ситуація суттєво не покращилася. Потрібно зазначити, що як у спеціальних курсах поліцейського права, так і в університетських програмах цієї дисципліни в Російській імперії були механічно поєднані дві зовсім різні дисципліни. На цьому свого часу загострювали увагу університетських викладачів поліцейського права. Так, професор Харківського університету В.Ф. Левитський зазначав, що «одна – полиция благосостояния – находит свое теоретическое обоснование в политической экономии, а другая – полиция безопасности, или учение о предупреждении и пресечении преступлений, – прямо относится к области государственного и даже уголовного права» [30, 13]. «Такая комбинация в одной науке двух совершенно различных порядков общественных явлений, которые немыслимо объединить в одной теоретической доктрине, – продовжував він, – не только не имеет достаточного научного основания, но не может быть оправдана и с педагогической точки зрения» [30, 13]. Крім того, викладачами поліцейського права на університетських кафедрах стають, як правило, або особи зі спеціальною юридичною підготовкою (державознавці), або економісти за освітою. Але

в обох випадках професори поліцейського права в університетах Російської імперії «поневоле оказываются специалистами только в одном из двух отделов своей науки, что представляет существенное препятствие как для правильной постановки преподавания, так и для равномерной разработки различных отделов полицейского права» [30, 13-14].

Історія становлення і розвитку поліцеїстики в Університеті Святого Володимира засвідчує, що вчені-поліцеїсти Київського університету (як і інших університетів Російської імперії) перебували під значним впливом західноєвропейської поліцеїстики, особливо німецької. Тому всі здобутки останньої, як і кризові явища цієї галузі науки, так само позначились на стані вітчизняної поліцеїстики. Наявність у західноєвропейських університетах різних наукових шкіл і напрямів також позначилася на вітчизняній науці поліцейського права і додала теоретичного різноманіття в її палітру.

Таким чином, можна з упевненістю констатувати, що у XIX ст. в Університеті Святого Володимира сформувалася Київська університетська школа поліцейського права, яку творять чотири складові: матеріальна – Київський університет як науковий центр; особистісна – засновники і лідери школи, першими виступали І. Данилович, С. Богородський та М. Іванишев, останніми виступали М. Х. Бунге, А. Я. Антонович і М. М. Цитович; теоретична – лекційні курси, підручники й інші наукові публікації; соціокультурна – викладачі та студенти, які були не лише інтегровані у місцеве культурне середовище, а й творили його.

Серед особливостей зазначеної школи необхідно визначити такі: неоднорідність складу вчених, які досліджували та викладали поліцейське право в Київському університеті; викладання поліцейського права як навчальної університетської дисципліни юридичного циклу, що присвячена дослідженню окремих політекономічних проблем; формування наукових поглядів представників школи під впливом праць переважно західноєвропейських, а не російських учених. Домінування економічної складової стало специфічною ознакою Київської університетської школи поліцейського права.

Крім того, виходячи з реального стану науки поліцейського права в Університеті Святого Володимира, ми можемо виділити три основні етапи її розвитку: 1) становлення поліцейського права в Університеті Святого Володимира (1835–1869), пов'язується із початком викладання поліцейських дисциплін І. Даниловичем, С. Богородським і М. Іванишевим, започаткуванням науки поліцейського права на основі трьох європейських традицій; 2) розвиток Київської університетської школи поліцейського права (1869–1898), пов'язаний із утвердженням і подальшим розвитком Київської університетської школи поліцейського права. Цьому сприяла поява першого у Російській імперії підручника з поліцейського права, який здійснив великий вплив у розумінні поліцейського права як такого, в якому домінує економічна складова; 3) методологічна криза поліцеїстики (1898–1917), характеризується періодом активного обговорення трансформації поліцейського права в адміністративне.

Література

1. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. І. С. Гриценка ; [ред. кол. : П. П. Андрушко, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін. ; уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – К. : Либідь, 2010. – XIX, 413, [3] с. : табл. – Тексти рос. мовою. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету).

2. Римське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. Кн.1 / за ред. І.С. Гриценка ; [ред. кол. : П. П. Андрушко, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін. ; уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – К. : Либідь, 2010. –XLVII, 478, [2] с.: Тексти рос. мовою. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету).

3. Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. І. С. Гриценка ; [ред. кол. : П. П. Андрушко, Г. І. Балюк, І. А. Безклубий та ін. ; уклад. : І. С. Гриценко, В. А. Ко-

роткий]. – К: Либідь, 2011. – LVIII, 500 с. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету).

4. Ковальчук О. М. Теорія права у працях вчених Київського університету : (XIX – початок XX століття) : монографія / О. М. Ковальчук ; КНУТШ. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 190, [2] с.

5. Берзін П.С. Київська школа кримінального права (1834 – 1960 рр.): історико-правове дослідження. Монографія / П.С. Берзін. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: «ВД» «Дакор», 2013. – 1144 с.

6. Момент істини : літопис кафедри трудового, земельного і екологічного права / КНУТШ, Юридичний ф-т, Каф. трудового, земельного і екологічного права ; Євразійська асоціація правничих шкіл та правників ; за наук. ред. Андрейцева В. І. – Київ, 2007. – 224 с. : іл.

7. Київська школа цивілістики : до 175-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 1834-2009 / КНУТШ, Юридичний ф-т, Кафедра цивільного права ; за ред. Р. А. Майданика. – Київ, 2009. – 333 с.

8. Кафедра правосуддя : історія та сучасність / КНУТШ ; [упоряд.: С. Я. Фурса]. – Київ : Медіа Бренд, 2010. – 80, [3] с.

9. Міжнародне приватне право в Київському університеті : антологія : у 2 т. / за ред. А. С. Довгерта. – Київ, 2009.

10. Михальченко С.И. Киевская школа в российской историографии (Школа западно-русского права). – М.: Прометей; Брянск: Изд-во БГПУ, 1996. – 186 с.

11. Лушникова М. В. Российская школа финансового права: портреты на фоне времени : моногр. / М. В. Лушникова, А. М. Лушников ; М-во образования и науки РФ; Ярославский гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль : Индиго, 2013. – 797, [3] с. – (Ярославская юридическая школа начала XXI века).

12. Владимирский-Буданов М. Ф. Данилович Игнатий Николаевич / М. Ф. Владимирский-Буданов // Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Университета Св. Владимира (1834–1884) / сост. и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев, 1884. – С. 147–173.

13. Ректори Київського університету. 1834–2006 / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, І. І. Тіщенко, Л. В. Шевченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Либідь, 2006. – 336 с. : іл.

14. Усов М. Очерк служебной и ученой деятельности профессора К. А. Неволина, написал Мих. Усов, канд. прав и ст. учитель законоведения / Мих. Усов. – Санкт-Петербург : Тип. Н. Греча, 1855. – [2], 36 с. : ил., 1 л. портр.

15. Ренненкампф Н. К. Неволин Константин Алексеевич / Н. К. Ренненкампф // Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Университета - Св. Владимира (1834–1884 гг.) / сост. и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев, 1884. – - С. 455–467.

16. Кистяковский А. Ф. Богородский Савва Осипович / А. Ф. Кистяковский // Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Университета Св. Владимира (1834–1884) / сост. и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев, 1884. – С. 52–60.

17. Ренненкампф Н. К. Орнатский Сергей Николаевич / Н. К. Ренненкампф // Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Университета Св. Владимира (1834–1884 гг.) / сост. и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев, 1884. – С. 528–532.

18. Шульгин В. Я. История университета Св. Владимира, сочинение Виталия Шульгина ординарного проф. ун-та Св. Владимира / Виталий Шульгин ; [сост. Виктор Короткий]. – Репринтное изд. – К. : Лыбидь, 2011. – 230, XXXVI с.: ил. – Вых. дан. ориг.: Санкт-Петербург : В типографии Рюмина, 1860.

19. Лешков В. Н. Русский народ и государство. История русского общественного права до XVIII века / В. Лешков. – Москва : Унив. тип., 1858. – [6], II, IV, 613 с.

20. Андрейцев В. І. Микола Іванішев / В. І. Андрейцев, В. А. Короткий. – Київ : [Прайм], 1999. – 219, [2] с. – (Видатні постаті Київського університету).

21. Романович-Славатинский А. В. Жизнь и деятельность Н. Д. Иванишева, ректора Университета Св. Владимира и ви-

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню становлення та розвитку поліцейського права в Університеті Святого Володимира через призму науково-педагогічної діяльності викладачів зазначеної науки та визначенню на цій основі теоретичних засад функціонування Київської університетської школи поліцейського права, її особливостей, специфічних ознак та основних етапів розвитку.

SUMMARY

The article investigates the formation and development of the science of Police law at the University of St. Vladimir in the light of scientific and pedagogical activity of teachers of this science and defines on this basis the theoretical foundations of the functioning of the Kyiv University School of science of Police law and also determines specific features and main stages of development of this school.

це-председателя Киевской археографической комиссии / [соч.] А. В. Романовича-Славатинского. – Санкт-Петербург : Хромолит. и тип. В. Грацианского, 1876. – [4], 320 с.

22. Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874-1885): в 2т. Т. 2/ О.Ф. Кістяківський; НАНУ, Археографічна комісія, Ін-т укр. археогр.; ЦДІАУ в м. Києві; Українська правнича фундація; відпов. Ред.. І. Л. Бутич; упоряд В. С. Шандра.- Київ : Наукова думка, 1995. – 583 с.

23. Антонович А. Я. Курс государственного благоустройства (полицейского права) : [в 2 ч.]. Ч. 1 / А. Я. Антонович. – Киев : Тип. В. И. Завадского, 1890. – IV, 410 с.

24. Антонович А. Я. Полицейское право и политическая экономия : (вступительная лекция) / Афиноген Антонович // УИ. – 1883. – № 2. – С. 1–13.

25. [Витяг з протоколу засідання Ради Університету Св. Володимира від 21 жовтня 1883 р.] // УИ. – 1884. – № 3. – С. 90.

26. Цытович Н. М. Курс лекций по полицейскому праву: (на правах рукописи) / Н. М. Цытович. – Киев : Тип. Я. Б. Неймана, И. Т. Фельдзера и Ш. Б. Горенштейна, 1907. – 124 с.

27. Соломаха А. Г. Поліцейське право у науковій спадщині М. М. Цитовича : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 /- А. Г. Соломаха; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2014. – 21 с. – укр.

28. Ильин А. В. Школы в юриспруденции / А. В. Ильин // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2011. – № 3. – С. 259–261.

29. Ивановский В. В. Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления) / В.В. Ивановский. – 4–е изд. испр. и доп. – Казань : Типо-литография В. З. Еремеева, 1911. – 506, X с.

30. Левитский В. Ф. Предмет, задачи и метод науки полицейского права / В. Ф. Левитский. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1894. – 25 с.

ОСНОВНІ ТИПИ МОДЕЛЕЙ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

ЛОГВИНЕНКО Борис Олексійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК: 342.951

Статья посвящена исследованию основных типов моделей публичного администрирования сферой здравоохранения. Раскрыты преимущества и недостатки каждой из представленных моделей. Отмечено определяющие моменты для успешной трансформации действующей отечественной модели в новую организационную формацию.

Ключові слова: здоров'я, модель, публічне адміністрування, система охорони здоров'я, зарубіжний досвід, трансформація.

Актуальність теми

Ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом стала своєрідним підґрунтям для подальшого розвитку нашої держави в демократичній європейській родині. Однак, підписання даної Угоди є лише свідченням прагнень України, тоді як саме від практичного втілення реформ у всіх сферах суспільного життя залежить успішність її реалізації у цілому. Свідченням пошуку і втілення нових ідей є численні трансформаційні процеси, що спостерігаються в Україні сьогодні. У свою чергу, міжнародна допомога, залучення зарубіжних експертів та фахівців в сукупності із оновленням національного законодавства мають виступити каталізатором системних змін.

Традиційно, є сфери, де впровадження реформ відбувається більш продуктивно, натомість, в силу низки зовнішніх і внутрішніх факторів, існують проблемні галузі, де реформування відбувається непослідовно, безсистемно та поверхнево. До проблемних сфер публічного адміністрування традиційно відносять охорону здоров'я. Зауважимо, що надзвичайна важливість сфери охорони здоров'я в сукупності із державним курсом на інтеграцію до європейських структур, ставлять перед вітчизняною науковою спільнотою «нові виклики». Останні, насамперед, стосуються належного наукового забезпечення і пошуку оптимальних шляхів піднесення охорони здоров'я в Україні до рівня високих стандартів держав-учасниць Європейського Союзу (далі – ЄС).

Виходячи з викладеного, ми вважаємо, що публічне адміністрування сферою охорони здоров'я перебуває у фокусі сучасного наукового пошуку та обумовлює актуальність даного дослідження.

Стан дослідження

Дослідженням проблем державного управління сферою охорони здоров'я, нормативно-правового забезпечення цієї галузі та розвитком медичного права займалися такі вчені, як: В.Б. Авер'янов, В.І. Агарков, Ю.М. Аргунова, Н.Б. Болотіна, С.Б. Булеца, Ю.В. Вороненко, В.О. Галай, М.Ф. Герасименко, З.С. Гладун, І.Ю. Григор'єв, Л.М. Дешко, Д.В. Карамишев, О.Ю. Кашинцева, С.О. Козуліна, Л.В. Красицька, Ю.І. Кундієв, М.С. Малєїн, М.М. Малєїна, В.Ф. Москаленко, З.О. Надюк, В.М. Пашков, О.М. Піщіта, Н.В. Путіло, Я.Ф. Радиш, Г.Б. Романовський, А.М. Савицька, І.Я. Сенюта, І.М. Солоненко, Р.О. Стефанчук,

В.Ю. Стеценко, С.Г. Стеценко, М.М. Тищенко, В.Б. Філатов, Я.М. Шатковський та інші.

Разом з тим, незважаючи на ґрунтовні дослідження проблем у сфері охорони здоров'я, багато з них досі не знайшло комплексного розв'язання і вирішення. Зокрема, актуальними питаннями сьогодення лишаються розбудова нової ефективної національної системи охорони здоров'я та поліпшення адміністрування сферою охорони здоров'я взагалі.

Метою статті є дослідження основних типів моделей публічного адміністрування сферою охорони здоров'я.

Для досягнення поставленої мети необхідним вбачається вирішення наступних завдань 1) з'ясування сутності та складових моделі публічного адміністрування сферою охорони здоров'я; 2) класифікація основних типів моделей публічного адміністрування сферою охорони здоров'я; 3) розгляд переваг і недоліків відповідних типів моделей з акцентом на визначальних моментах для успішної реформи охорони здоров'я в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Багато досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених з різних наукових спеціальностей, присвячено оновленню законодавчого масиву, фінансовому аспектові організації системи охорони здоров'я або ж дослідженню окремих інститутів медичного права. У свою чергу, нами пропонується розглянути найбільш типові моделі охорони здоров'я, керуючись ідеологією «людиноцентризму» та обсягу публічних повноважень.

Нагадаємо, що сучасне розуміння відносин між людиною і державою (започатковане у працях В.Б. Авер'янова) означає підпорядкування діяльності всіх державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, утвердженням їхньої пріоритетності перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави [1, с.236].

Вважаємо, що спільною рисою моделей публічного адміністрування сферою охорони здоров'я є вектор їхньої спрямованості. Так, сучасні демократичні моделі скеровані, насамперед, на забезпечення реалізації та захисту відповідних прав людини. Вважаємо, що чим вищим є рівень громадського здоров'я в сукупності із середньою тривалістю життя у державі, тим якісніше там впроваджено модель публічного адміністрування сферою охорони здоров'я.

Натомість, специфіка конкретної моделі публічного адміністрування сферою охорони здоров'я може визначатися за допомогою трьох складових: 1) типу організації (форми) національної системи охорони здоров'я; 2) методу адміністрування (управлінського впливу) сферою охорони здоров'я; 3) джерел фінансування національної системи охорони здоров'я.

Пояснюючи власну позицію, відмітимо наступне: по-перше, держава формує систему органів публічної адміністрації (централізовану/ децентралізовану), якими забезпечується адміністрування даною сферою; по-друге, використання різноманітних методів адміністрування сферою охорони здоров'я дозволяє обрати найбільш ефективні їх комбінації та визначає головне спрямування управлінського впливу (імперативний/диспозитивний); по-третє, джерела фінансування (монополізація/демонополізація) сфери охорони здоров'я опосередковано впливають на кількість суб'єктів владних повноважень і обсяг їхньої правосуб'єктності.

Відштовхуючись від розуміння моделі державного управління [2, с.68], під моделлю публічного адміністрування сферою охорони здоров'я, нами пропонується розуміти оптимальну конструкцію організації та здійснення публічного адміністрування сферою охорони здоров'я, доцільність запровадження якої об'єктивно зумовлена рівнем суспільного розвитку, належним науково-практичним обґрунтуванням та фінансовим забезпеченням.

Щодо вирішення другого завдання, варто зауважити на тому, що організація та адміністрування пов'язані між собою як статичне і динамічне. Відповідно, тип моделі адміністрування у значній мірі залежить від типу (форми) системи охорони здоров'я у конкретній державі.

Залежно від участі держави в управлінських процесах у світовій практиці виділяють три основні типи моделей охорони здоров'я: 1) ринкова (система приватного страхування), 2) державна (бюджетна),- 3) соціально-страхова (змішана система регульованого страхування здоров'я) [2, с.68].

Більш поширеним серед науковців є підхід визначення моделі за критерієм фінансової складової організації системи охорони здоров'я.

Так, В.Ю. Стеценко відмічає, що з точки зору організаційно-фінансових особливостей можна виділити наступні основні моделі організації охорони здоров'я: переважно приватну (в чистому вигляді сьогодні не існує), національну (Великобританія), державну (Білорусь) та страхову (США, Німеччина, Франція). Зараз практично немає країн, які використовують тільки одну з цих моделей. У переважній більшості країн є поєднання 2-3 різних форм з переважанням якоїсь однієї моделі [3, с.325].

На думку І.В. Трикоз, на сьогоднішній день у жодній країні світу не вдалося створити систему охорони здоров'я, яка б повністю задовольняла інтереси суспільства та уряду. Тому перспективами розвитку системи охорони здоров'я в Україні має стати збалансований розвиток трьох форм управління: державної, приватної та суспільної. При цьому у кожної з них, звичайно, є свої недоліки і переваги. Таким чином, незважаючи на те, що кожна із визначених моделей має свої недоліки та переваги, «державно-приватне партнерство» є найбільш перспективною формою [4, с.62].

М.В. Славітич та О.Г. Гупало, провівши порівняльний аналіз моделей охорони здоров'я, дійшли до висновку про те, що держави з переважаючою державною системою фінансування охорони здоров'я, а саме: Франція, Великобританія мають дефіцит системи охорони здоров'я, недофінансування медичних установ. Система фінансування Франції вважається найдорожчою в Європі, хоч і була визнана, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, найкращою системою надання медичної допомоги у світі. У США застрахованих в системі приватного медичного страхування більше половини населення країни. У такій країні існують великі затрати на медицину, нерівний доступ до медичної допомоги, існування великої кількості медичних закладів, громадських, страхових організацій на фоні добровільного медичного страхування, що веде до неможливості державного контролю над рівнем зростання витрат на медичне обслуговування. Країни з соціально-страховою системою фінансування, наприклад Канада, Німеччина та ін., найбільш соціально орієнтовані, пропонується широкий спектр медичних послуг у рамках обов'язкового медичного страхування, що дозволяє пацієнту вибрати лікаря і медичний заклад.

В умовах низьких доходів населення, соціальної нерівності, безробіття тільки соціально-страхова модель з переважно одним каналом фінансування (кошти обов'язкового медичного страхування) зможе вирішити проблему захисту медицини [5, с.72].

Р.М. Богачев принагідно зазначає, що реформування системи охорони здоров'я потребує вирішення комплексу питань, у тому числі, щодо роздержавлення системи охорони здоров'я, розвитку приватної медицини, нових організаційно-правових форм діяльності закладів охорони здоров'я, удосконалення системи державних гарантій, упровадження механізмів закупівлі медичних послуг [6, с.29].

Ми підтримуємо думку про недосконалість функціонування будь-якої з перерахованих систем у «чистому вигляді» та вважаємо, що вітчизняна система охорони здоров'я має будуватися в межах національних традицій у сукупності із запозиченням сучасного зарубіжного досвіду тих держав, які входили до складу СРСР (Латвія, Литва, Естонія) або ж до сфери його політичного впливу (Угорщина, Польща, Румунія, Чехія, Словаччина). Це обумовлено тим, що перераховані держави вже пройшли шляхом успішних реформ, а системи охорони здоров'я, що функціонували там в минулому були організовані подібно до діючої української моделі.

Нижче ми пропонуємо класифікувати основні моделі публічного адмініструван-

ня сферою охорони здоров'я за критерієм обсягу їх публічних повноважень на такі типи:

I. Імперативна модель – характеризується виключною роллю держави в адмініструванні сферою охорони здоров'я. Держава – єдиний суб'єкт, що має всеосяжні повноваження. При цьому, «медичні права» населення забезпечуються в обсязі, що цілковито залежить від видатків державного бюджету та державної політики в сфері охорони здоров'я. Медичні послуги є безкоштовними, але всебічно залежать від економічного розвитку країни;

II. Державна модель – представлена домінуючим положенням держави, як ключового суб'єкта владних повноважень. При цьому держава виступає головним гравцем, проте дозволяє іншим учасникам (органи самоорганізації населення, приватні інституції тощо) брати участь в адмініструванні. Держава встановлює видатки з державного на сферу охорони здоров'я, формує фонд обов'язкового медичного страхування, визначає основи державної політики в сфері. Органи місцевого самоврядування наділені правом корегування та оптимізації надання медичних послуг на місцях, функціонує сектор приватної медицини. Фінансування сфери охорони здоров'я можливе за рахунок державного бюджету, державного фонду обов'язкового медичного страхування та приватних фондів. Медичні послуги на належному рівні за рахунок багатоджерельного фінансування. Гарантовано їх мінімальний кількісний і якісний склад.

III. Конкурентна модель – заснована на діяльності держави в ролі «рефері», який встановлює правила гри, проте сам не бере в ній участі. Тобто держава надає правове забезпечення сфери охорони здоров'я, формує та реалізовує окремі державні програми в цій сфері. У свою чергу приватні фонди медичного страхування, лікувально-профілактичні заклади та юридичні особи медичної спрямованості відповідають за практичну складову забезпечення охорони здоров'я. Держава підтримує сферу охорони здоров'я, проте самі громадяни визначають, де і як бажають перебувати на медичному обслуговуванні. Якість медичних послуг безпосередньо залежить від внесків до відповідних медичних фондів, від мінімальної до ексклюзивної.

Що стосується переваг і недоліків перерахованих моделей, можна вести мову про унікальність їх практичного застосування у кожній окремо взятій державі. Так, з одного боку, ми можемо спостерігати процеси уніфікації та апроксимації засад публічного адміністрування в державах-учасницях ЄС, а з іншого боку, економічний розвиток цих держав дуже різний. Приміром, Німеччина та Румунія мають різні економічні показники, що, серед іншого, відбивається на сфері охорони здоров'я.

Важливо зауважити на ефективності перерахованих моделей. Всі типи моделей адміністрування сферою охорони здоров'я мають практичну спрямованість і функціонують у різних державних утвореннях. Проте, беручи до уваги ідеологію людиноцентризму, можна вести мову про ефективність використання моделі у кореспондуванні з рівнем громадського здоров'я по державі в цілому. Приміром як у Корейській народній демократичній республіці (далі – КНДР), так і в Об'єднаних арабських еміратах (далі – ОАЕ) діє імперативна модель адміністрування сферою охорони здоров'я (виключна роль держави), а медичне обслуговування є безкоштовним. При цьому, витрати на охорону здоров'я на душу населення в ОАЕ становлять 497 USD [7], а у КНДР відповідна цифра є меншою за 1 USD [8].

Критерієм оцінювання ефективності моделі публічного адміністрування сферою охорони здоров'я може слугувати Індекс людського розвитку Організації Об'єднаних Націй [9] або ж складений приватним провайдером фінансової інформації, агентством «Bloomberg», рейтинг ефективності систем охорони здоров'я [10].

За першою шкалою Україна, посіла 83 місце (Естонія – 33, Литва – 35, Латвія – 48) [9]. За другим показником, Україна навіть не увійшла за критеріями видатків на охорону здоров'я та тривалістю життя до рейтингу. Росія займає останнє (51) місце, Італія на 3 місці, а Польща посіла 22 сходинку [10]. Отже, цілком зрозуміло, досвід яких

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню основних типів моделей публічного адміністрування сферою охорони здоров'я. Розкрито переваги і недоліки кожної з представлених моделей. Наголошено на визначальних моментах для успішної трансформації діючої вітчизняної моделі у нову організаційну формацію.

SUMMARY

Article studies the global types of models of public administration in health care sphere. Reveals the advantages and disadvantages of each of the models. Emphasized the determining factor for the successful transformation of the current national organizational models in the new formation.

держав вартий вивчення і впровадження в Україні якнайшвидше.

Висновок

Ми вважаємо, що трансформація сфери охорони здоров'я в Україні має відбуватися з урахуванням таких визначальних моментів: 1) орієнтир на децентралізацію; 2) обрання державного типу моделі публічного адміністрування сферою охорони здоров'я з створенням фонду загальнообов'язкового медичного страхування; 3) формування обсягу гарантованих медичних послуг, на основі реальної економічної ситуації; 4) використання досвіду держав-учасниць ЄС, що мали подібні до національної системи охорони здоров'я; 5) використання критерію оцінювання ефективності моделі публічного адміністрування сферою охорони здоров'я.

Література

1. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / Авер'янов В.Б., Дерець В.А., Школик А.М. та ін.; За заг.ред. Авер'янова В.Б. – К.: Юстиніан, 2007. – 288 с.

2. Курінний Є.В., Ловиненко Б.О. Адміністративно-правові засади медичного забезпечення органів внутрішніх справ України: монографія / Є.В. Курінний, Б.О. Логвиненко. – Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра-ЛТД, 2010. – 196 с.

3. Стеценко В.Ю. Медичне страхування у системі організації охорони здоров'я громадян/ В.Ю. Стеценко // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17-18.04.2008, м. Львів. – С.325-330.

4. Трикоз І.В. Використання моделей державно-приватного партнерства в охороні здоров'я: зарубіжний досвід / І.В. Трикоз // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/11.pdf.

5. Славітич М.В., Гупало О.Г. Порівняльний аналіз моделей охорони здоров'я / М.В. Славітич, О.Г. Гупало // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2014. – Т.19. вип. 2/5. – С. 70-73.

6. Богачев Р.М. Порівняльний аналіз принципів фінансування медичної галузі в Україні та деяких країнах світу / Р.М. Богачев // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2014/04/2013-4-6.pdf.

7. Health in the United Arab Emirates [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Health_in_the_United_Arab_Emirates.

8. Health in North Korea [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Health_in_North_Korea.

9. В Індексі людського розвитку ООН Україна – 83-я. ВВС Україна від 24 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/business/2014/07/140724_human_development_index_az.

10. Most Efficient Health Care 2014: Countries. Bloomberg the Company. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bloomberg.com/visual-data/best-and-worst/most-efficient-health-care-2014-countries.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ В УКРАЇНІ

ГОЛОДНОВА Тетяна Станіславівна - співробітник Служби безпеки України

В данной статье рассмотрен правовой статус имущества, которое закреплено за военными формированиями в Украине, определены его особенности, а также исследованы практические проблемы управления в данной сфере. На основании проведенного исследования предложены пути усовершенствования правового регулирования управления имуществом в военных формированиях в Украине.

Ключові слова: управління військовим майном, військові формування, правове регулювання, оренда військового майна.

Постановка проблеми

Проведення військово-правової реформи в Україні ставить перед сучасною юридичною наукою виокремленні питання у сфері управління майном у військових формуваннях в Україні, вирішення яких неможливе без теоретичних досліджень. У виконанні покладених завдань, що поставлені перед військовими формуваннями в Україні, важливу роль відіграє правове регулювання в даній сфері, яке утворює систему в адміністративно-господарській діяльності.

Успішне виконання завдань, покладених державою на військові формування в Україні, безпосередньо залежить від належного рівня організації системи управління, включаючи і забезпечення майном, головним чинником яких є удосконалене правове регулювання. Цьому сприяє використання комплексу правових і організаційних заходів управління, які спрямовані на забезпечення та підтримання функціонування зазначеної системи.

Варто зазначити, що насьогодні існує потреба уточнення правового статусу майна військових формувань України, що зумовлено проблемними питаннями як правового, так економічного характеру.

По-перше, дані питання обумовлені актуалізацією самостійності військових формувань України при вирішенні питань, пов'язаних із децентралізованим забезпеченням своєї повсякденної життєдіяльності у матеріальних ресурсах та послугах та необхідністю реалізації належних їм майнових та особистих немайнових прав і обов'язків.

По-друге, дані проблемні питання, пов'язані з суперечностями та прогалинами, які існують в чинному законодавстві України і внаслідок яких військові формування, на теперішній час, не мають нормативно закріпленого статусу суб'єкта цивільних правовідносин. Однак, військові формування є учасниками цивільних правовідносин, зважаючи на те, що вони мають право укладати договори, в тому числі здійснювати повноваження щодо закріпленого за ними майна.

Крім того, усунення прогалин у чинному вітчизняному законодавстві щодо визначення правового статусу майна у військових формуваннях України надасть можливість врегулювати й інші види правовідносин за їхньою участю, зокрема адміністративні, цивільні, фінансові тощо.

У зв'язку з цим, виникає необхідність дослідження правових основ управління майном у військових формуваннях України, а саме: удосконалення правового регулювання у цій сфері та подальше закріплення їх результатів у нормативно-правових актах України.

Отже, актуальність постановки та вирішення зазначеного питання обумовлюється недостатнім рівнем дослідження правового регулювання управління майном у військових формуваннях та його статусу в публічному праві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Управління майном військових формувань насьогодні, з одного боку, законодавчо регулюється державою, а з іншого боку – існує нагальна потреба удосконалення правового регулювання даних відносин.

Дослідження окремих напрямків управління державним майном здійснювали як вітчизняні науковці В. Б. Авер'янов, С. М. Братусь, В. В. Говоруха, С. О. Іванов, В. Й. Кісель, С. А. Кочеткова, В. Л. Пількевич, так зарубіжні вчені: А. В. Венидиктов, Д. М. Гєнкіна, О. В. Карасса та інші науковці.

Метою статті є дослідження правових основ управління майном у військових формуваннях в Україні та формулювання шляхів удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу

Військові формування в Україні є особливою державною організацією, на які покладається виконання важливих функцій держави – оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості [17, ст. 17]. Отже, здійснення заходів, які спрямовані на обороноздатність країни, є справою держави, а утримання Збройних Сил України або інших військових формувань в Україні повинно здійснюватися за кошти державного бюджету.

Удосконалення правового регулювання управління майном військових формувань в Україні необхідно починати з наукових розробок та подальшого закріплення їх результатів у нормативно-правових актах. Цим й обумовлена важливість всебічного дослідження організаційних напрямків у даній сфері управління.

Правове регулювання забезпечення управління майном військових формувань в Україні здійснюється на підставі численних нормативно-правових актів, насамперед Конституції України, Цивільного, Господарського, Бюджетного кодексів України; Законів України "Про Збройні Сили України", "Про правовий режим майна у Збройних Силах України", "Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності", "Про оренду державного та комунального майна"; Постанов Кабінету Міністрів України "Про порядок надання дозволу військовим частинам Збройних Сил на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду", "Про методику визначення залишкової вартості майна Збройних Сил України та інших військових формувань", "Про методику оцінки вартості об'єктів оренди", статутів Збройних Сил України та інших нормативно-правових актів України, в тому числі міжнародних договорів України, які ратифіковані Верховною Радою України, що регулюють відносини в секторі безпеки й оборони України.

Внесення змін до чинного законодавства у сфері сектора безпеки і оборони України є не тільки об'єктивною потребою, що назріла в громадянському середовищі нашої держави, а ще й вимога європейської спільноти щодо "створення таких доцільних і ефективних інститутів безпеки, які обслуговують інтереси безпеки громадян суспільства і держави, поважаючи права людини, діючи в межах закону та під дієвим демократичним контролем" [5, с. 22]. На думку автора, правові засади обороноздатності України повинні базуватися на нормах міжнародного права, зокрема країн Європейського Союзу.

У вітчизняній науковій літературі зустрічається роз'яснення специфіки такого виду державного управління, як управління державною власністю [7, с. 24]. Але вказане питання розглядалося науковцями переважно в пізнавальному контексті.

Погоджуємось з думкою М. І. Богдана, який визначає, що "головна мета управління будь-якої системи полягає в забезпеченні сталого розвитку цієї системи, в інтересах відносин їх елементів і пов'язаних з нею інших систем.

Що ж стосується державної власності, загальна мета управління полягає в забезпеченні, збереженні, розвитку, а також ефективного функціонування та використання всієї сукупності об'єктів державної власності в загальнодержавних інтересах…." [2, с. 25-26]. Оскільки даний науковець наголошує, що управління майном включає систему, яка впливає на ефективність використання та функціонування майном, а це, у свою чергу дає можливість в тому числі володіти і розпоряджатися майном, через об'єкти державної власності, держава позитивно або негативно впливає на економічну політику.

На думку В. Й. Кіселя, практичне значення інституту управління військовим майном полягає в тому, що зазначене речове право визначає співвідношення майнових прав військових формувань в Україні з правами держави, встановлення меж їх самостійності у сфері майнових відносин [15, с.107-110]. Однак, на нашу думку, необхідно виокремлювати розподіл прав та обов'язків відносно майна військових формувань в Україні.

По-перше, своєрідний рівень законодавчого регулювання суспільних відносин, які складаються у сфері управління, уособлюють Цивільний, Господарський кодекси України та інші кодифіковані законодавчі акти.

По-друге, розподіл прав і обов'язків органів управління відносно майна, що здійснюють відповідні повноваження у сфері управління цим майном, є Закони України "Про господарську діяльність у Збройних Силах України" та "Про правовий режим майна у Збройних Силах України", як такі, що регулюють питання управління і розпорядження військовим майном.

Одним із напрямків управління є договірна діяльність у системі військових формувань України. Мета такого управління – надходження коштів від результатів господарської діяльності, які використовуються виключно на національну оборону.

Варто зазначити, що суб'єктами управління військовим майном виступають: Президент України, який здійснює відповідні управлінські функції у всіх сферах суспільного життя, в тому числі і у сфері управління майном держави та військовим майном; Верховна Рада України, до повноважень якої відноситься законодавче регулювання суспільних відносин та здійснення парламентського контролю, в тому числі у сфері управління державним майном; Кабінет Міністрів України, у свою чергу здійснює проведення єдиної державної політики у сфері управління державним майном (у тому числі майном військових формувань в Україні), за допомогою реалізації функцій прогнозування, планування, організації, регулювання обліку та контролю; Міністерство оборони України здійснює управління військовим майном, закріплює майно за суб'єктами, приймає рішення щодо перерозподілу цього майна в системі Збройних Сил України, зокрема, в частині що стосується розформування, надання дозволів на передачу в оренду майна фізичним чи юридичним особам і складає доходи від оренди рухомого та нерухомого майна.

Що стосується Міністерств та інших органів центральної виконавчої влади України, то відповідно до повноважень у сфері управління майном, за змістом законодавства України, вони здійснюють щодо майна військових формувань регулятивні, координаційні, контролюючі функції. Такий напрямок роботи у сфері управління майном військових формувань в Україні випливає зі змісту чинних нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері управління цим майном.

Крім того, важливу роль у даній сфері відіграє Фонд державного майна України, а саме в управлінні військовим майном виконує повноваження, які спрямовані на забезпечення ефективного використання майна військових формувань [19, п. 4]. Водночас, даний центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом є координатором в управлінні військовим майном, який спрямовує діяльність військових

формувань в орендних відносинах або при передачі майна до сфери управління. За умови, якщо зазначене не буде негативно позначатися на мобілізаційній та бойовій готовності військових формувань України.

Досліджуючи Закон України "Про правовий режим майна у Збройних Силах України", автором звернено увагу на те, що законодавцем виокремлюється поняття майна, перелік органів, які здійснюють управління цим майном, особливості статусу цього майна, порядок обліку та списання військового майна, правила щодо формування цього майна тощо [14, ст. 2-3]. Тому одним із важливих питань господарської діяльності у військових формуваннях України є своєчасне фінансування, в тому числі отримання додаткових коштів, зокрема за рахунок передачі в оренду військового майна.

Водночас, забезпечення військових формувань в Україні військовим майном, а також визначення порядку вилучення і передачі його до сфери управління центральних або місцевих органів виконавчої влади, інших органів, уповноважених управляти державним майном, самоврядним установам і організаціям у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст або у їх спільну власність (за згодою відповідних органів місцевого самоврядування), з дотриманням вимог Закону України "Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності", належить до компетенції Кабінету Міністрів України з урахуванням того, що озброєння та бойова техніка можуть передаватися лише до військових формувань України, існування яких передбачено цим Законом [13, ст. 4].

Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що, окрім установлених вимог щодо приймання-передачі об'єктів, необхідно визначити, що майно, яким користується, розпоряджається та володіє військове формування під час здійснення повсякденної життєдіяльності, закріплюється відповідним розпорядчим актом, а отже, набуває статусу військового майна.

Відповідно до статті 1 Закону України "Про правовий режим майна у Збройних Силах України", до військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно тощо [14, ст. 1].

У контексті питання, що розглядається, важливим аспектом є зіставлення об'єкта управління з суб'єктом управління. Тому суб'єкт управління, як власник майна, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в управління майна, безпосередньо або через уповноважений ним орган. Крім того, майно може використовуватися суб'єктом господарювання на підставі оренди. Згідно з Цивільним кодексом України, оренда – це засноване на договорі строкове платне користування майном, необхідним орендареві для виконання завдань і функцій передбачених законодавством України [20, ст. 759].

Варто зазначити, що Міністерство оборони України виступає центральним органом управління військовим майном, у тому числі закріплює майно за військовими частинами (у разі їх формування, переформування), приймає рішення щодо перерозподілу цього майна між військовими частинами.

Важливим також є той факт, що військові формування в Україні використовують закріплене за ними військове майно лише за його цільовим та функціональним призначенням. Дане майно зберігається з дотриманням вимог, передбачених відомчими нормативно-правовими актами, а порядок зберігання, використання і технічне обслуговування військового майна визначається статутами Збройних Сил та іншими відомчими нормативно-правовими актами.

Насьогодні у науковій літературі визначення власності військових формувань України чітко не сформульовано та потребує уточнення.

На думку Є. В. Балацького "державна власність – це все матеріальне та нематеріальне майно, що перебуває в розпорядженні держави". Правовою паралеллю ви-

щезазначених теоретичних напрацювань підпадає стаття 1 Закону України "Про правовий режим майна у Збройних Силах України", де військове майно розглядається як державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України [1, с. 24; 14, ст. 1].

Окрім того, визначення поняття управління майном державної власності міститься в Законі України "Про управління об'єктами державної власності", у якому закріплено, що здійснення Кабінетом Міністрів України та уповноваженими ним органами, іншими суб'єктами, визначеними цим Законом, повноважень щодо реалізації прав держави, як власника таких об'єктів, пов'язаних з володінням, користуванням і розпоряджанням ними, у межах, визначених законодавством України, з метою задоволення державних та суспільних потреб [8, ст. 1]. Автор погоджується з правовими нормами проаналізованого Закону, оскільки основними критеріями ефективності управління майном державної власності слід вважати своєчасність та відповідність нормативно-правовим актам України.

На наш погляд, потребує також уточнення Закон України "Про господарську діяльність у Збройних Силах України". Зокрема, у статті 7 цього Закону відсутній чіткий порядок надання дозволу військовим частинам на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду.

Тому вважаємо за доцільне до даного нормативно-правового акту внести наступні зміни:

– абзац 4 статті 7 доповнити такими словосполученнями: "Майно військових формувань України, яке попередньо оцінено незалежним суб'єктом оціночної діяльності може бути передано в оренду юридичним або фізичним особам, виключно на конкурсній основі, крім передачі в оренду бюджетним установам, якщо це не перешкоджає бойовій та мобілізаційній готовності, та не суперечить чинному законодавству";

– статтю 7 доповнити абзацом 5 такого змісту: "Обов'язковою умовою передачі в оренду рухомого та нерухомого військового майна є процедура попереднього погодження. Військове майно передається в оренду лише за дозволом органу військового управління і додатково погоджується з Фондом державного майна України або його регіональними відділеннями";

– до статті 8 додати абзац 3, виклавши у такій редакції: "Користування земельною ділянкою не є предметом договору оренди військового майна".

Запропоновані зміни в практичній діяльності сформують чіткий порядок передачі військового майна в оренду, визначення умов проведення конкурсу на право оренди, з урахуванням вимог усіх зацікавлених сторін договірної роботи, а це, у свою чергу, прискорить оформлення документів у даній сфері, в тому числі надасть можливість у подальшому ефективно управляти військовим майном.

В аспекті питання, що розглядається мають місце й інші неузгодженості в деяких аспектах в проведенні незалежної оцінки військового майна, яке планується передати в оренду на конкурсній основі, в тому числі й обрання суб'єктів оціночної діяльності.

Отже, узагальнюючи досліджені нормативно-правові акти, які регулюють діяльність військових формувань в Україні, у тому числі й у сфері управління майном та передачі військового майна в оренду на конкурсній основі, можна констатувати, що діяльність військових формувань України регулюється не лише чинним законодавством України, але й відомчими нормативно-правовими актами, які у своїй більшості дублюються або суперечать один одному.

Насьогодні важливим також є питання конкурсного відбору суб'єктів оціночної діяльності у сфері оренди військового майна, які законодавчо не врегульовані. У зв'язку з цим орендодавці (військові частини, заклади, установи та організації Збройних Сил України та інші військові формування в Україні), укладають договори на проведення оцінки нерухомого військового майна із суб'єктами оціночної діяльності без проведення конкурсного відбору.

Дані проблемні питання можна вирішити шляхом удосконалення правового

регулювання в даній сфері. Вважаємо за доцільне доповнити абзацом 2 до пункту 6 Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку надання дозволу військовим частинам Збройних Сил на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду" від 11.05.2000 № 778, такими словосполученнями: "Незалежна оцінка вартості військового майна проводиться незалежним суб'єктом оціночної діяльності, який був обраний на конкурсних засадах Фондом державного майна України або його регіональними відділеннями за запитом орендодавця військового формування".

Впровадження зазначеної правової норми направлено на нормативно-правове врегулювання порядку відбору суб'єктів оціночної діяльності у випадках оренди військового майна, та приведення його у відповідність до вимог чинного законодавства України. Показники результативності зазначених змін визначаються наступним чином:

– кількість суб'єктів оціночної діяльності, на які поширюється дія Постанови, є необмеженою (тобто всі суб'єкти оціночної діяльності, які мають необхідні повноваження щодо надання послуг з оцінки військового майна, мають обиратися виключно на конкурсній основі суб'єктом управління даного майна);

– зменшиться ризик корупційної складової при оцінці нерухомого військового майна, у випадках передачі в оренду, оскільки суб'єкти оціночної діяльності будуть визначатись виключно за результатами конкурсу тощо.

Однак деякі положення Закону України "Про правовий режим майна у Збройних Силах України" створюють правові основи регулювання та управління майном військових формувань в Україні. Разом з тим значна частина норм та положень даного Закону потребує уточнення та узгодження з іншими нормативно-правовими актами у цій сфері, зокрема, в аспекті чіткого визначення повноважень Фонду державного майна України та його регіональних відділень виступати від імені держави щодо управління цим майном.

Автором також пропонується створення та введення Єдиного реєстру об'єктів рухомого та нерухомого майна військових формувань України, які можуть бути передані в оренду. Даний реєстр дозволить чітко відслідковувати строки договорів оренди, страхування майна та орендної плати.

Висновки

Насьогодні в Україні існує досить розгалужена система нормативно-правової бази для реалізації управління майном військовими формуваннями в Україні.

Зокрема, чинними нормативно-правовими актами регулюються питання, пов'язані з організацією та веденням господарської діяльності у військових формуваннях, але проблемні питання правового регулювання як в практичних, так і в теоретичних аспектах управління майном військових формувань України залишаються невирішеними.

У статті на основі аналізу нормативно-правих актів запропоновано зміни до чинного законодавства України у сфері управління військовим майном, а також висловлені пропозиції щодо удосконалення орендних відносин військових формувань України.

Таким чином, доведено, що за умови удосконалення правового регулювання управління майном безпосередньо впливає на підвищення ефективності діяльності військових формувань в Україні.

Література

1. Балацкий Е. В. Проблемы оценки масштабов эффективности государственого участия в экономике // Вестник МГУ. "Экономика". – 1997. – № 6. – С. 23-44.

2. Богдан Н. И. Управление государственой собственостю: [учебное пособие для студентов спец-ти "Государственое управление"] // Минск : БГЭУ, 2006. – 131 с.

3. Богуцький П. П. Військове право України: джерела, структура та розвиток: [монографія] . – Одеса : Фенікс, 2008. – 168 с.

4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – № 50-51.– Ст. 572.

5. Віллем Ф. Розбудова безпеки і оборони / Віллем Ф. ван Ікелен, Філіпа Х.

АНОТАЦІЯ

У даній статті розглянуто правовий статус майна, закріпленого за військовими формуваннями в Україні, визначено його особливості та досліджено практичні проблеми управління у даній сфері. На основі проведеного дослідження запропоновано шляхи удосконалення правового регулювання управління майном у військових формуваннях в Україні.

SUMMARY

In the article the legal status of the property, which is reserved for military units in Ukraine, was discussed, its features were defined and practical management problems in this area were explored. The ways of improvement of legal regulation of property management in the military formations in Ukraine based on this research were proposed.

Флурі // Збірник матеріалів Плану партнерських відносин із створення інститутів оборони та безпеки. (PAP-DIB) (Женева – Київ, 2006). – Женева – Київ. : Видавництво: Б. в., 2006. – С. 283.

6. Господарський кодекс від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – № 18. – Ст. 144.

7. Державне управління: теорія і практика [підручн] // [В. Б. Авер'янов,- О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін.] ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 435.

8. Закон України "Про управління об'єктами державної власності" від 21.09.2006 № 185-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.

9. Закон України "Про господарську діяльність у Збройних Силах України" від 21.09.1999 № 1076-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 408.

10. Закон України "Про Збройні Сили України" від 06.12.1991 № 1934-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 9. – Ст. 108.

11. Закон України "Про оренду державного та комунального майна" від 10.04.1992 № 2269-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30.

12. Закон України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" від 12.07.2001 № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47 – Ст. 251.

13. Закон України "Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності" від 03.03.1998 № 147/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 34. – Ст. 228.

14. Закон України "Про правовий режим майна у Збройних Силах України" від 21.09.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48 – Ст. 407.

15. Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин / В. Й. Кісель // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 107-110

16. Кондик П. М. Правове регулювання економічної та господарської діяльності Збройних Сил України // Право України. – 2003. – № 4. – С. 37– 41.

17. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України . – 1996. – № 30. – Ст. 141.

18. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах" від 03.05.2000 № 749 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 18. – Ст. 752.

19. Постанова Кабінету Міністрів України "Про надання дозволу військовим частинам Збройних Сил України на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду від 11.05.2000 № 778 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 18. – Ст. 258.

20. Цивільницй кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

ЛИТОВЧЕНКО Олександр Володимирович - здобувач Сумського державного університету

УДК 342.9

В статье отмечается, что административное судопроизводство является одним из основных средств защиты частными субъектами своих прав и законных интересов в случае возникновения конфликта с представителями публичной власти. В связи с этим отмечается необходимость внедрения эффективного контроля за деятельностью административных судов. Акцентируется внимание на том, что качество контроля напрямую зависит от его субъективного состава, поэтому особое внимание уделяется характеристике субъектов, осуществляющих контроль за деятельностью административных судов.

Ключові слова: верховенство права, законність, адміністративний суд, контроль.

Постановка проблеми

Повноцінна розбудова України як правової держави неможлива без вирішення такого важливого питання, як запровадження надійного та ефективного механізму захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина від свавілля та зловживань з боку представників влади. Адже правовою може називатися тільки та держава, в якій право є не лише мірилом поведінки людини і громадянина, але й виступає засобом обмеження державної влади. Одним із перших кроків України на шляху втілення ідеї правової держави стало проголошення на рівні Конституції принципів верховенства права і законності. Зокрема, в Основному законі записано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3). Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ст. 8). Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19) [1]. Вимоги принципів верховенства права і законності є однаковими як для приватних, так і для публічних суб'єктів. Однак очевидно, що самого лише проголошення цих принципів недостатньо для нівелювання певної нерівності у правовому становищі громадян і носіїв державно-владних повноважень. Для цього, як ми зазначали вище, мають бути створені відповідні механізми, які б дозволяли першим захищати свої права та відстоювати законні інтереси перед другими. В Україні такі механізми існують, але вони поки що недосконалі, з численними недоліками. Основне місце тут належить судовому захисту прав і сво-

бод людини та громадянина, який прямо гарантується Конституцією України. Так, у ст. 55 закріплено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Безпосередньо для вирішення конфліктних ситуацій між суб'єктами приватного права та представниками публічної влади в системі судів загальної юрисдикції діють адміністративні суди, завданнями яких є: захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ [2]. Однак розглядаючи адміністративні суди як головний форпост у справі захисту прав фізичних та юридичних осіб від незаконних дій представників публічної влади, не варто забувати, що вони самі є елементом механізму держави у його найширшому розумінні, а отже їх діяльність також повинна відбуватися виключно у межах вищезгаданих принципів верховенства права і законності. У зв'язку із цим важливого значення набуває питання налагодження ефективного контролю за діяльністю адміністративних судів.

Стан дослідження проблеми

Проблематика контролю за діяльністю судової гілки влади не є новою для вітчизняної правової науки, у своїх працях певні її аспекти розглядали В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, С. Г. Стеценко, В. А. Гомада, Г. Я. Наконечна, А. Л. Борко та ін. Втім, віддаючи належне зусиллям цих та інших правників у розробці означеної проблеми, слід констатувати, що ряд її аспектів все ще не є належного теоретичного обґрунтування і вимагає більш змістовного опрацювання. Зокрема, більш детального аналізу потребує питання контролю за діяльністю адміністративних судів. При цьому особлива увага, на нашу думку, має бути приділена вивченню системи суб'єктів, що реалізують цей контроль, що й буде **метою** цього дослідження. Важливість аналізу даного питання обумовлена тим, що у ряді випадків сторонами у публічно-правових спорах, які вирішують адміністративні суди, виступають органи влади, що здійснюють контролюючі заходи у відношенні судів. Тож дуже важливо усвідомлювати характер і межі втручання тих чи інших контролюючих суб'єктів у роботу адміністративних судів, щоб розуміти, чи можуть перші вплинути на зміст рішень, що приймаються другими в ході адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу

Розпочати дослідження вважаємо за потрібне із встановлення сутності поняття контролю. У тлумачній словниковій літературі до терміну «контроль» приводяться наступні визначення: перевірка, спостереження, облік діяльності кого- або чого-небудь, нагляд за кимось або чимось [3, с.558; 4, с.271; 5, с.569]. За своєю природою контроль є соціальним явищем, за допомогою якого суспільство і його підрозділи (групи, організації) забезпечують дотримання системи обмежень (умов), порушення котрих завдає шкоду функціонуванню соціальної системи [6, с.1263]. Велика кількість точок зору щодо сутності поняття контролю висловлюється на сторінках юридичної літератури. Так, скажімо, М. С. Студенікіна вважає, що контроль полягає у спостереженні за відповідністю діяльності підконтрольного об'єкта приписам, отриманим від об'єкта, тобто органів або посадових осіб [7, с. 96-97]. Ю. П. Битяк вважає, що контроль – це основний спосіб забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні, один з найбільш важливих елементів державного управління. Без організації та здійснення контролю неможлива належна робота державного апарату, інших підконтрольних державі структур. Контроль також виступає одним з основних дисциплінуючих факторів поведінки громадян [8, с.244]. На думку Д. М. Бахраха, контроль є найважли-

вішим видом зворотного зв'язку, каналами якої суб'єкти влади отримують інформацію про фактичний стан справ, про виконання рішень. Він використовується для підвищення виконавчої дисципліни, оцінки роботи, запобігання небажаних наслідків, оперативного регулювання процесу [9, с.432]. У Популярній юридичній енциклопедії надається таке визначення контролю – «це державні чи громадські заходи з нагляду, перевірки, обліку діяльності, поведінки фізичних і юридичних осіб» [10, с.215]. Ще в одному юридичному словнику контроль визначено як перевірку з метою забезпечення вірності і законності визначених дій та процесом відслідковування фактичного виконання планів [11, с.265]. В. К. Колпакова та О. В. Кузьменко пишуть, що контроль – це здійснення суб'єктом контролю обліку і перевірку того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання і реалізує свої функції [12, с.524]. За Д. М. Павловим контроль полягає у спостереженні за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта, в одержанні об'єктивної і достовірної інформації про стан законності й дисципліни з метою своєчасного вжиття заходів щодо запобігання й усунення порушень законності і дисципліни та притягнення порушників до відповідальності [13, с.75]. В. Б. Авер'янов, звертаючись до проблеми контролю, відмічав, що він у системі засобів забезпечення законності у державному управлінні державний посідає дуже важливе місце, оскільки його метою є забезпечення злагодженої, чіткої роботи органів державної влади всіх рівнів і ланок, сумлінне і якісне виконання, раціональне використання її посадовими особами та державними службовцями, всім складом працівників наданих їм прав та відповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків у відносинах з громадянами [14, с.348]. Державний контроль, на думку адміністративіста, полягає у спостереженні та перевірці розвитку суспільної системи й усіх її елементів відповідно до визначених напрямів, а також у попередженні та виправленні можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають такому розвитку [14, с.349]. З точки зору С. В. Ківалова, контроль є важливою ознакою змісту державного управління. Контроль, пише правник, слід розуміти як спостереження за відповідністю діяльності керованого об'єкта приписам, отриманим від керівного суб'єкта, та виконанням прийнятих рішень. Функція контролю у державному управлінні полягає в аналізі та співставленні фактичного стану тієї чи іншої галузі з вимогами, які стоять перед нею, відхилень у виконанні поставлених завдань та причин таких відхилень, а також в оцінці діяльності й доцільності саме такого шляху [15, с.291].

Отже, на підставі вищевикладеного можемо стверджувати, що у загальному вигляді контроль за діяльністю адміністративних судів є спостереженням за тим, що фактично робиться у судовій діяльності, яким чином здійснюються процесуальна і позапроцесуальна діяльність суду, які недоліки існують в наведеній системі, які дії потрібно вчинити для того, щоб система почала працювати в належному стані [16, с.165-166]. Розуміння контролю як спостереження приводить нас до цілком логічного висновку про те, що існують суб'єкти, які його (це спостереження) здійснюють. Залежно від того перебувають ці суб'єкти у середині системи судової гілки влади чи поза нею, їх можна розподілити на дві загальні групи: такі, що здійснюють зовнішній контроль, та такі, що здійснюють внутрішній контроль.

До першої групи належать ті органи влади, що, як ми зазначали, перебувають поза межами організаційної структури судової гілки влади, – це:

- парламент (парламентський контроль);
- президент (президентський контроль);
- уряд (урядовий контроль);
- міністерства та відомства виконавчої гілки влади (відомчий контроль).
- контроль з боку органів місцевого самоврядування.

І хоча загалом контроль у тій чи іншій мірі притаманний усім цим суб'єктам, однак характер, форми та методи його здійснення можуть суттєво різнитися, крім того, для одних із них (наприклад, різного роду відомства) контроль – виступає основним

напрямком діяльності, а для інших (наприклад, Президент України) – лише супутнім і таким, що реалізується у контексті їх головного функціонального призначення. У цілому стосовно взаємовідносин суб'єктів зовнішнього контролю та адміністративних судів, слід зазначити, що цей контроль стосується спостереження тільки за позапроцесуальною діяльністю останніх (тобто адміністративних судів) і, як правило, спрямовується на перевірку використання фінансових коштів (так, скажімо, контрольні повноваження Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя полягають у контролі за виконанням Державного бюджету України, який, зокрема, передбачає виділення коштів на забезпечення функціонування судової системи, а також в аналізі практики застосування законодавчих актів у діяльності судових органів влади, їх посадових осіб [17]). Тобто зовнішній контроль має досить вузьку сферу реалізації у контексті спостереження діяльності за діяльністю адміністративних судів, що на нашу думку є цілком справедливим і необхідним кроком, для забезпечення незалежності суддівської гілки влади. Однак деякі правники наголошують на тому, що зовнішній контроль за судами варто посилювати. Зокрема А. Борко вважає, що це є вкрай необхідним для захисту громадян від свавілля судів, адже правосуддя – це не власність влади, суду й суддів, це соціальна цінність демократичного суспільства, що належить усім громадянам країни [18, с.12]. Ми в цілому погоджуємося із тим, що контроль за діяльністю судів, особливо у контексті протидії корупції у судовій системі, необхідно посилювати, втім підходити до цього необхідно вкрай виважено та обґрунтовано, щоб не порушувати принципу незалежності правосуддя.

Що ж стосується суб'єктів контролю, які перебувають у середині судової системи, то до таких, пише В. Бевзенко, належать кваліфікаційна комісія суддів – це безпосередньо контролюючий органи та органи, що поєднують функції контролю і організаційно-кадрового забезпечення – це органи суддівського самоврядування та Вища рада юстиції [19, с.52]. Вища кваліфікаційна комісія суддів України, відповідно до діючого Законом України «Про судоустрій і статус суддів», як суб'єкт контролю за діяльністю адміністративних судів має право: на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України приймає рішення про відсторонення судді від посади у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності; розглядає заяви та повідомлення про дисциплінарну відповідальність суддів місцевих та апеляційних адміністративних судів та за наявності підстав порушує дисциплінарні справи і здійснює дисциплінарне провадження; приймає рішення за результатами дисциплінарного провадження і за наявності підстав застосовує дисциплінарне стягнення до суддів місцевих та апеляційних судів; приймає рішення про дострокове зняття застосованого до судді дисциплінарного стягнення [20]. Щодо Вищої ради юстиції, то вона, контролюючи діяльність адміністративних судів, має право: розглядати справи про порушення суддями вимог щодо несумісності; здійснювати дисциплінарне провадження відносно суддів Вищого адміністративного суду; розглядати скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів [21]. Також контроль за діяльністю судів здійснюють Органи суддівського самоврядування, які складаються з зборів суддів, Ради суддів України, з'їзду суддів України. Збори суддів – зібрання суддів відповідного суду, на якому вони обговорюють питання внутрішньої діяльності цього суду та приймають колективні рішення з обговорюваних питань. Збори суддів: 1) обговорюють питання щодо внутрішньої діяльності суду чи роботи конкретних суддів або працівників апарату суду та приймають з цих питань рішення, що є обов'язковими для суддів та працівників цього суду; 2) визначають спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ; 3) приймають рішення про обрання суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад; 4) визначають рівень навантаження на суддів відповідного суду з урахуванням виконання ними адміністративних або інших обов'язків; 5) заслуховують звіти суддів, які обіймають адміністративні посади в

цьому суді, та керівника апарату суду [20]. Рада суддів України здійснює контроль за організацією діяльності відповідних адміністративних судів, заслуховують інформацію голів цих судів про діяльність судів, інформацію голови Державної судової адміністрації України з питань організаційно-матеріального забезпечення відповідних судів [20]. З'їзд суддів України заслуховує звіти Ради суддів України та рад суддів про виконання завдань органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судів і суддів, стан фінансування та організаційного забезпечення діяльності адміністративних судів [20].

Окрім вищезазначених суб'єктів внутрішнього контролю за діяльністю адміністративних судів, також вважаємо, що до їх кола слід віднести Державну судову адміністрацію, Голів адміністративних судів та керівників апаратів адміністративних судів. Державна судова адміністрація України є органом у системі судової влади, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом [20]. Основні контрольні функції ДСА України та її територіальних підрозділів стосуються: питань організації та ведення діловодства, судової статистики та архівної справи в судах, у тому числі в адміністративних; а також питань використанням судами бюджетних коштів і матеріальних ресурсів у судах.

Голова адміністративного суду, як суб'єкт внутрішньоорганізаційного контролю, спостерігає за ефективністю діяльності апарату суду, вносить подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх з посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства; контролює ведення судової статистики, дбає про інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства [20]. Що ж стосується керівників апаратів адміністративних судів, то вони здійснюють контроль за якістю та ефективністю виконання працівниками апарату суду своїх посадових обов'язків.

Висновки

Основний обсяг контрольних функцій за діяльністю адміністративних судів здійснюється відомчими суб'єктами, які належать до судової гілки влади. Ті ж суб'єкти, що знаходяться поза межами судової системи, перевіряють лише окремі аспекти непроцесуальної діяльності адміністративних судів. Останнім часом все частіше лунають думки про те, що необхідно посилювати зовнішній контроль за діяльністю судів. Ми в цілому згодні із такою позицією, але вважаємо за необхідне наголосити на тому, що це ні в якому разі не можна робити за рахунок розширення відповідних контролюючих повноважень органів виконавчої гілки влади. Адже як свідчить минулий досвід, маючи певний вплив на матеріально-фінансовий бік діяльності судів, органи виконавчої влади у ряді випадків вдаються до тиску на перших, якщо ж їх контролюючі можливості відносно судів посилити та розширити ще більше – це може поставити і без того слабку насьогодні українську судову систему у суттєву неформальну залежність від виконавчої гілки влади.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України, 2005, № 35-36, № 37, ст.446
3. Етимологічний словник української мови: У семи томах. Том другий. – К.: "Наукова думка", 1985. – 570
4. Словник української мови: в 11-ти томах.// Голова ред. кол. І. К. Білодід, т. 4, К.: Наук. думка, 1975, – с. 839
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.-К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, с.1728
6. Советский энциклопедический словарь. -М.: Сов. энциклопедия, 1989.-1632 с.
7. Советское административное право : учебник / под ред. В. И. Поповой,

АНОТАЦІЯ

У статті зазначається, що адміністративне судочинство є одним із основних засобів захисту приватними суб`єктами своїх прав і законних інтересів у випадку виникнення конфлікту з представниками публічної влади. У зв`язку із цим наголошується на необхідності запровадження ефективного контролю за діяльністю адміністративних судів. Акцентується увага га тому, що якість контролю прямим чином залежить від його суб`єктивного складу, тому особлива увага приділяється характеристиці суб`єктів, що здійснюють контроль за діяльністю адміністративних судів.

SUMMARY

The article states that administrative proceedings is one of the main subjects of private means of protection of the rights and legitimate interests in the event of a conflict with the public authorities. In this connection stresses the need to introduce effective control over the activities of administrative courts. The attention hectares that the quality control directly dependent on its subjective structure, as emphasis stake subjects that oversees the administrative courts.

М. С. Студеникиной. – М. : Юрид. лит., 1982. – 286 с.

8. Административное право Украины. – 2-е изд., перераб. и доп. [Учебник для студентов высш. учеб, заведений юрид. спец./ Ю.П. Битяк, В.В. Богуцкий, В.Н. Гаращук и др.]; Под ред. проф. Ю.П. Битяка. – Харьков: Право, 2003. – 576 с

9. Бахрах Д. Н. Административное право России. Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2002. с. 443

10. Популярна юридична енциклопедія / за ред. І. С. Чижа. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 527 с.

11. Словарь современных экономических и правовых терминов / под ред. В. С. Кошенкова, В. Н. Шилова. – Мн. : Амалфея, 2002. – 816 с.

12. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.

13. Павлов Д. М. Адміністративне право : Загальна частина : Конспект лекцій. – К. : МАУП, 2007. – 136 с. – Бібліогр. : с. 123–128.

14. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К,: Видавництво «Юридична думка», 2004.- 584 с

15. Административное право Украины: Учебник /Под общей ред. С.В. Кивалова.– Х.: «Одиссей», 2004.– 880 с.

16. Наконечна Г. Я. Суди як суб'єкти адміністративно-правових відносин: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / ХНУВС. – Х., 2012.- 220 с.

17. Про комітети Верховної Ради України : Закон України : від 04.04.1995 р., № 116/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.

18. Борко А. Л. Організаційно-правове забезпечення діяльності адміністративних судів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А. Л. Борко ; Держ. наук.-дослід. ін-т МВС України. – К., 2009. – 20 с.

19. Бевзенко В. М. Адміністративні суди України : навч. посіб. / В. М. Бевзенко. – К. : Алерта, КНТ, 2006. – 271 с.

20. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р., № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.

21. Про Вищу раду юстиції : Закон України від 15.01.1998 р., № 22/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146.

ПРАВО ГРОМАДЯН НА ЗБРОЮ - «PRO ET CONTRA»

ФРІС Павло Львович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права Юридичного інституту Прикарпатського Національного університету імені Василя Стефаника, Заслужений діяч науки і техніки України, академік (дійсний член) АН ВО України

В статье рассматриваются вопросы законодательного закрепления права граждан на приобретение, ношение и использование, в качестве реализации конституционного права на необходимую оборону, короткоствольного нарезного огнестрельного оружия. Осуществлен краткий исторический экскурс в историю законодательства по этому вопросу до 1917 г. в Российской империи. Анализируется законодательство зарубежных стран в этом вопросе. Комментируются основные позиции противников и сторонников принятия такого закона в Украине.

Ключові слова: зброя, короткоствольна зброя, скрите носіння зброї, закон про зброю.

Питання про право громадян на володіння бойовою вогнепальною зброєю перебуває сьогодні у центрі уваги українського суспільства. Хоча якщо бути абсолютно відвертим, воно стало обговорюватись у суспільстві і вітчизняним законодавцем, практично з перших років після здобуття незалежності. Особливої актуальності, із зрозумілих причин, воно набуло після «Революції гідності». І всі ці роки, і навіть сьогодні, у суспільстві відсутня єдність підходів до вирішення цього питання. Причин для цього багато як і доводів, які кладуться прихильниками тієї чи іншої позиції в її обґрунтування. Спробуємо розібратись у ситуації, розглянути аргументи «сторін» та дати оцінку як їм, так і ситуації у цілому.

Однак спочатку коротка історична довідка.

Історична довідка – «Право громадян на зброю у Російській імперії, Радянському союзі та деяких зарубіжних країнах»

Не поринаючи у глибину століть, коли право власності на зброю було ознакою вільної людини, зупинимось на регулюванні цього питання в останні роки існування Російської імперії, напередодні більшовистського перевороту 1917 р. При цьому використаємо відомості, які наводить знаний фахівець у галузі зброї доктор юридичних наук, професор, відомий російський письменник Данило Корецький. Він, зокрема, пише: «... До 1917 року піддані Російської імперії користувались правом на придбання та зберігання вогнепальної зброї (пістолетів і револьверів) в цілях самооборони, а також для полювання та заняття спортом. Психічно здоровим та православним громадянам дозвіл на придбання зброї видавав генерал-губернатор, губернатор або градоначальник... При цьому ціни були зовсім доступні для «простих людей»: шомпольний пістолет «Оборона» коштував 3,5 карбованця, револьвери «Велодог» – від 12 до 20, а браунінг – 25 карбованців при мінімальній місячній заробітній платні 16–20 карбованців... Дітям і підліткам дарували малопотужні рушниці «Монте-Крісто» з м'якими кулями, які продавались без спеціального дозволу. Якщо набувалось щось більш серйозне, брали дозвіл у поліції або у влади» [1,- с. 139-140].

Після жовтневого перевороту більшовики одразу почали вилучати зброю, а до тих, хто її утримував, застосовували суворе пока-

рання (у перші роки радянської влади, аж до вищої міри соціального захисту – розстрілу). Це було зрозумілим, оскільки у всі періоди існування радянської влади партійна більшовицька еліта боялася народних заворушень, які б могли скинути їхню владу.

При цьому, як і в усьому іншому, в Радянському Союзі і в питаннях зі зброєю існувала диференціація – правом мати зброю були наділені партійні і радянські керівники відповідних рівнів (починаючи з районного). Партійно-господарська номенклатура озброювалась першим серійним самозарядним пістолетом моделі Коровіна, який отримав офіційну назву «Пістолет Тульский, Коровіна, зразка 1926 року». Якщо хтось пам'ятає «Записки слідчого. Старий знайомий» Л. Р. Шейніна, то в оповіданні «Новорічна ніч» вбивство власної дружини та її коханця, яке вчинив відповідальний радянський працівник, було здійснено саме при допомозі цього пістолету [2]. Така ситуація, мала місце протягом всього часу існування радянського строю. При цьому склалась парадоксальна ситуація при якій навіть оперативний склад МВС міг отримати зброю виключно на підставі спеціального рапорту і то лише на короткий час. Застосування зброї у будь-якому випадку розглядалось керівництвом як надзвичайний випадок і підлягало розслідуванню. Не маючи нічого проти такого підходу, як такого, звернемо увагу на інше – як наслідок такого розслідування винним практично завжди визнавався оперативний працівник, який притягався до кримінальної відповідальності. У нашому архіві зберігаються матеріали ЗМІ 80-х років, у яких розміщені шокуючи випадки притягнення працівників міліції за фактично законне застосування зброї при затриманні особливо небезпечних злочинців, внаслідок якого злочинця було знищено. Результатом такого ставлення стало те, що оперативні працівники відмовлялись отримувати зброю і фактично йшли на затримання (часто навіть озброєного злочинця), як кажуть, «з голими руками». Лише в останні роки горбачовської перебудови становище трохи виправилось. Причиною цього став вал злочинності, з одного боку, і послаблення, внаслідок цього, підходів до практики застосування зброї співпрацівниками МВС з боку керівництва.

Незалежна Україна з перших років свого існування зробила відповідні кроки щодо лібералізації законодавства, яке регулює право громадян на зброю. На сьогоднішній день повнолітній громадянин при наявності відповідних документів має право отримати дозвіл на придбання гладкоствольної та нарізної мисливської зброї при дотриманні відповідних умов. Як і раніше, залишається заборона на придбання короткоствольної нарізної вогнепальної зброї (пістолетів та револьверів).

Як вирішується це питання у зарубіжних країнах? Здійснимо невеликий аналіз.

У ряді країн таке право особливо декларується державою. Так, у США, Мексиці і Швейцарії воно зафіксовано в конституції. Крім того, в Андоррі та Швейцарії громадянам дозволено мати не тільки цивільне, але і бойову вогнепальну зброю, оскільки відповідальність за оборону країни лежить на самих громадянах, яких у разі необхідності можуть мобілізувати в будь-який момент.

Інколи держава прямо зобов'язує громадян мати зброю в певних випадках, як зробила Норвегія на островах архіпелагу Шпіцберген через небезпеку піддатися нападу з боку полярних ведмедів, і мерія міста Кеннесо в штаті Джорджія (США), через зростання злочинності. У штаті Вісконсіс (США) також існує обов'язок громадян мати зброю для самооборони. Відсутність у громадянина зброї породжує у цьому штаті обов'язок сплати відповідного податку «на захист». При цьому презумується, що громадянин сам повинен себе захищати. Якщо він перекладає цю функцію на штат – він зобов'язаний сплачувати відповідний податок, розмір якого достатньо високий[1].

У великій кількості країн, особливо в тих, де висока злочинність, держава, навпаки, ініціює акції з роззброєння населення: так, у Домініканській Республіці, Колумбії, Нікарагуа уряд вводив тимчасові заборони на носін-

[1] Цікава таблиця розміщена на автошляхах при в'їзді в цей штат. На ній такий напис: «Ласкаво просимо в штат Вісконсін. До уваги кримінальних елементів і терористів. Більш 170000 жителів штату Вісконсін мають легальний дозвіл на носіння кишенькового зброї. Вони озброєні і готові постояти за себе і за інших у разі кримінального нападу. ВИ БУЛИ ПОПЕРЕДЖЕНІ. Тим часом, штат Іллінойс і Чикаго були роззброєні для вашої зручності.»

ня зброї; в Афганістані, Ємені, Палестині заборонило носити зброю на певній території; в Аргентині, Бурунді, Великобританії, Іраку, Камбоджі, Таїланді, Філіппінах, Чилі – ініціювало акції зі здачі особистої зброї.

Держава також посилює законодавчу базу, пов'язану з збройової сферою. В Австралії, Бельгії, Німеччині, Новій Зеландії, Фінляндії держава посилила режим обороту зброї у зв'язку з випадками розстрілу підлітками своїх товаришів у школі; в Афганістані, Бразилії, Великобританії, Венесуелі, Зімбабве, Ємені, Кенії, Коста-Ріці, Кувейті, Палестині, Папуа-Новій Гвінеї, Таїланді, Ямайці – у зв'язку з масовими заворушеннями і зростанням збройної злочинності.

У ряді країн Африки, де дуже часті збройні конфлікти, і в азіатських країнах з авторитарними режимами оборот цивільної вогнепальної зброї майже відсутній.

У Люксембурзі та Малайзії існує абсолютна заборона на всі види громадянського вогнепальної зброї, а суттєво вона обмежене в Бангладеш, Ватикані, Тиморі, Ірландії, Катарі, Кенії, Кувейті, Марокко, М'янмі, Республіці Корея, Тринідаді і Тобаго, Ефіопії.

У ряді країн цивільне вогнепальну зброю мають право придбавати тільки певні категорії громадян (або вони мають пільговий доступ до отримання ліцензії): охоронці (Чорногорія; Об'єднані Арабські Емірати – тільки перцевій аерозолі), підприємці та ювеліри (Італія), депутати, судді та інші державні службовці (Італія; Азербайджан – службову зброю), працівники сафарі (Ботсвана).

У Гватемалі і Гондурасі особливі пільги на придбання цивільної вогнепальної зброї мають вищі посадові особи, в Казахстані – військовослужбовці [3].

Дозволено обіг короткоствольної вогнепальної зброї і в деяких республіках колишнього СРСР – Естонії, Латвії, Литві, Молдові.

За для справедливості слід зауважити, що вільний обіг зброї в країнах, де він дозволений теж має відповідні обмеження (в різних країнах різні) – по калібру, типу боєприпаси, виду зброї та т. ін.

Фактично на сьогодні чіткого механізму законодавчого регулювання реалізації права громадян на зброю в Україні немає. І це не звертаючи увагу те, що спроби такого врегулювання здійснювались за 24 роки неодноразово (1994, 2005, 2008 рр.). Перший проект Закону України «Про зброю» було підготовлено народним депутатом України В.В. Костицьким і автором цих рядків ще у 1994 р. Проти нього тоді повстала уся міліцейська спільнота України і особливо вище керівництво МВС України. У чому тільки не було звинувачено авторів – і у тому, що вони мають бажання знищити українців, і у тому, що вони мають на меті розв'язати в Україні громадянську війну та т. ін.[2]

Спроби прийняти цивілізований закон про зброю здійснювались у подальшому неодноразово. Однак реалізовані не були.

У чому ж причина? У першу чергу, у масивному спротиві з боку системи МВС. Причини цього спротиву чітко визначив один з учасників розмови з кореспондентом УНІАН, який заявив: «Звісно вони бояться! Законний обіг зброї і, зокрема, короткоствольу, призведе до двох неприємних для міліції наслідків: по-перше, позбавить монопольного права на надання озброєних охоронних послуг, що призведе до конкуренції у цій сфері і, відповідно, позбавить монополістів надприбутків; по-друге, закриє корупційні схеми із отримання громадянами дозволів на зброю. Із прийняттям та введенням у дію закону, кожен громадянин зможе звернутися до суду у випадку незаконної протидії міліції у його праві отримати зброю» [4]. Протидія МВС була постійна усі роки. МВС без жодних на то законодавчих підстав наділило себе правом бути вищим суддею у цьому питанні. Згадується виступ на українському телебаченні на початку 2000-х років одного з керівників МВС України, який заявив буквально наступне: ««Ми тут порадились з колегами міліціонерами і прийшли до висновку, що український народ ще неготовий до того, щоб йому дали зброю!». Вражає сама постановка питання – якась особа, навіть та, яка займає високе становище в державі, бере на себе повноваження фактично одноособово, офіційно оцінювати весь український народ! Цей керівник давно вже відійшов у минуле, але його погляди, на жаль, залиши-

[2] Цікавим є те, що через декілька років один з найбільших критиків цього законопроекту, вже будучи у відставці, відкрив цілу сітку магазинів по торгівлі зброєю.

лись живими. Причини їх живучості зазначені вище.

Буремні події що пов'язані із «Революцією гідності», анексією Росією Криму, агресією на Сході України, знову поставили питання про прийняття Закону про зброю на порядок денний. Однак, як і раніше його прийняття фактично саботується. На сьогодні у профільному комітеті Верховної Ради перебуває декілька законопроектів. Не оцінюючи якість кожного з них, зазначимо, що усі вони мають як свої позитивні, так і негативні характеристики. Навчально-науковою лабораторією «Дослідження політики у сфері боротьби зі злочинністю» Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України проаналізовано та передано народним депутатам України пропозиції, щодо вдосконалення цих законопроектів.

Загальна підтримка законодавчого врегулювання обігу зброї в Україні з наданням дозволу на володіння та носіння короткоствольної вогнепальної зброї, у суспільстві на сьогодні надзвичайно зросла. Показовим є і те, що і Президент України п. П. Порошенко і Генеральний прокурор України п. В. Шохін підтримують такий законопроект.[5] Змінюється потрохи і підхід до цього питання серед працівників МВС.

Доводи «pro et contra». Основні з них зводяться до наступного.

Доводи «ПРОТИ»:

- Надзвичайно зросте рівень насильницької злочинності.
- Зброя потрапить до рук злочинців.
- У США постійно розстрілюють у школах, університетах, на вулицях…
- Нам цього не потрібно – нас захищає поліція.

Доводи «ЗА»:

- Вільний народ має право захищати себе від диктатури і злочинної влади.
- В умовах агресії Росії проти України ми маємо бути готовими для здійснення збройного опору агресору.
- Навіть при відповідно працюючих органах поліції кожна людина має право на необхідну оборону, право сама, власними силами захищати себе, своїх близьких, співгромадян, майно та т. ін. від злочинних посягань. Це природне право людини.
- Існуючий стан правової охорони не забезпечує відповідного рівня безпеки громадян.

Табл. 1

Спробуємо проаналізувати доводи «ПРОТИ».

1. Звичайно, що основним аргументом у цьому спорі є теза про можливе зростання рівня насильницької злочинності у випадку надання права на володіння та носіння (скрите або відкрите) короткоствольної нарізної зброї. Одразу слід зазначити, що цей аргумент не підтверджується практикою країн, які вже прийняли таке законодавство.

Спробуємо підтвердити це конкретними даними.

Великобританія у 1997 році ввела заборону на носіння зброї – злочинність з використання зброї зросла більше ніж на 100%! (табл. 1). За цей час (1997-2003 рр.) кількість злочинів із застосуванням насильства зросла на 88 %; озброєних нападів на 101%; зґвалтувань – на 105%; вбивств – на 24%.

Введення жорстких обмежень на придбання зброї в Канаді призвело до різкого зростання злочинності в короткі строки на 45%!

У 1974 році в Ірландії була конфіскована у громадян значна кількість вогнепальної зброї. Як наслідок – кількість умисних вбивств зросла аж у п'ять разів!

У 1996 році уряд Австралії заборонив володіння багатьма видами вогнепальної зброї. Кількість озброєних пограбувань за вісім років дії закону виросло на 59 відсотків. У Сіднеї після роззброєння населення урядом злочинці буквально відкрили сезон полювання на громадян – кількість озброєних грабежів зросла за рік на 160%

У США, у тих штатах, де дозволено скритне носіння зброї, загальний рівень злочинності менший на 22%, рівень вбивств – на 33%, грабежів – на 37%, тяжких тілесних ушкоджень – на 14% порівняно з тими штатами, де такого дозволу немає!

А як впливає на рівень злочинності прийняття закону, який дозволяє володіння короткоствольною зброєю та її скрите носіння? Візьмемо для прикладу Литву. Революційні зміни, що відбулись у цьому питанні наочно демонструє таблиця (табл. 2).

В Естонії після легалізації зброї штат поліції було скорочено вдвоє. За рік у цій країні від вогнепальної зброї гине не більше 100 чоловік і то у більшості від суїциду.

Таке ж становище спостерігається і в інших країнах, які або дозволяли, або забороняли володіння короткоствольною зброєю та її скрите носіння [6].

Одна з найбільш озброєних країн світу – Швейцарія перебуває серед країн з найнижчим рівнем злочинності.

Табл. 2

Як висновок – вільний обіг зброї та її носіння (скрите або відкрите) є фактором, що стримує насильницьку злочинність!

2. Зброя потрапить у руки злочинців. На сьогодні в Україні на руках у населення перебуває більше 2,5 млн. одиниць офіційно зареєстрованої зброї. При цьому серед неї як гладкоствольна мисливська, так і нарізна мисливська зброя. Остання по суті є нічим іншим як дещо переробленою бойовою зброєю, що перебуває на озброєнні ВСУ (автомати АК, АКМ, карабіни СКС та ін.). Одночасно згідно з експертними оцінками станом на січень 2012 року на руках у населення перебувало біля 3 млн. 100 тис. (!) одиниць нелегальної зброї. З початком фактичної війни на сході країни її кількість щомісяця зростає прискореними темпами. Про великі темпи цього явища свідчать показники вартості нелегальної зброї на підпільному ринку. Якщо ще рік тому автомат АКМ коштував тут приблизно 1500 дол. США, то сьогодні Інтернет забитий пропозиціями з вартістю 400-500 дол. США. Так само різко впала вартість пістолетів ПМ та ТТ.

При такому співвідношенні офіційної і нелегальної зброї надзвичайно показовим є той факт, що у злочинній діяльності легальна зброя використовується приблизно лише в 1% випадків.

Таким чином можна стверджувати, що зброя вже давно знаходиться в руках злочинців, а ось правослухняні громадяни її позбавлені. Це дає переваги злочинцям у порівнянні з правослухняними громадянами.

3. В США постійно розстрілюють в школах, університетах, на вулицях… Ті, випадки вчинення гучних злочинів, які висвітлюються в наших ЗМІ, що пов'язаних із загибеллю багатьох людей в країнах, де існує вільний обіг зброї, фактично вчиняються за допомогою тих видів вогнепальної зброї, яка перебуває офіційно на руках і громадян України. Як правило це довгоствольна неавтоматична нарізна зброя. Якщо визначити коефіцієнт використання в злочинній діяльності легальної зброї в країнах, де її обіг і скрите носіння дозволені законом, то з'ясується, що цей показник буде нижчий, ніж у країнах, де цей обіг і носіння заборонені. Вибірковий аналіз таких діянь у США свідчить, що в більшості випадків це вчиняли люди або психічнохворі, або такі, що перебувають у стресовому стані. Також умовою, що полегшувала вчинення цих злочинів, часто було порушення порядку їх зберігання власниками зброї.

І ще одне – в абсолютній більшості таких випадків вони відбувались або в країнах де існує заборона на носіння короткоствольної зброї (Брейвік, Норвегія), або в місцях вільних від носіння зброї (навчальних закладах у США, штатах, де її носіння обмежено), тобто там, де злочинець був абсолютно впевнений, що не отримує адекватного спротиву.

4. Нам це не потрібно – нас захищає поліція. Цей довід спростовувати простіше всього. Рівень довіри до міліції (поліція ще не народилась, як така) у суспільстві, на жаль, перебуває нижче будь-якої критики і ледь дотягує до 3%! Звичайно, на реальний захист у цьому випадку розраховувати надзвичайно важко.

Доводи «ЗА».

1. Вільний народ має право захищати себе від диктатури і злочинної влади. Цей довід скоріше політико-ідеологічний, ніж правовий. Однак для України, яка пережила і переживає найбуремніші роки своєї новітньої історії, це питання є надзвичайно актуальним. «Революція гідності», яка по своїй суті була повстанням народу проти диктатури, проти влади злочинців, протиставила неозброєний, мирний український народ озброєній до зубів машині диктаторського режиму Януковича, якого підштовхували до кровопролиття його московські ляльководи. Як наслідок – загибель та травми сотень кращих синів і дочок українського народу! Такий розвиток подій міг відбутись виключно у ситуації, коли злочинна влада була абсолютно переконана, що не отримає адекватної збройної відповіді з боку народу. Народ йшов на кулі з палицями, дерев'яними щитами. Очевидним є те, що у випадку наявності права громадян на вогнепальну зброю, розвиток подій отримав би іншого вектору. Влада би добре поміркувала – застосовувати зброю проти мирних демонстрантів чи ні.

Говорячи про цей довід, автори частіше усього посилаються на другу поправку до Конституції США, яка наголошує: «Через те, що для безпеки вільної держави потрібна до-

бре організована міліція, право народу мати і носити зброю не повинно обмежуватись». Фактично ця норма закріпила право на захист демократії, законності навіть шляхом збройної боротьби зі спробами узурпувати владу в країні, спробами посягати на права і свободи громадян. Сьогодні, коли на порядку денному стоїть питання про внесення змін до Конституції України, було б доцільно закріпити таку норму і в тексті Конституції нашої держави. До речі пропозиції щодо цього вносились у процесі обговорення професором В.В. Речицьким та автором цих рядків.

2. В умовах агресії Росії проти України ми маємо бути готовими для здійснення збройного опору агресору. Російська агресія проти України, особливо на першому етапі, коли української армії, знищеної урядом національної зради В. Януковича, фактично не існувало, в умовах неозброєності народу створила ситуацію, яка мало не закінчилась національною катастрофою – знищенням України, як незалежної держави, її розколом. Нелюдськими зусиллями рівень цієї загрози на сьогодні суттєво зменшений, але не ліквідований у цілому. Як і Швейцарія, ми повинні бути у будь-яку хвилину готові на опір агресору. Можна провести паралель між відмовою Україною від ядерного потенціалу та агресією Росії проти України та питанням про озброєність народу для відсічі агресії. Народ повинен мати можливість зі зброєю в руках боронити незалежність та державний суверенітет України. Не слід забувати уроки історії, маючи поруч такого сусіда, яким є сьогоднішня Росія. Прийняття закону, який врегулює вільний обіг зброї та її скрите носіння в Україні, стане першим кроком до створення національної армії оборони на кшталт швейцарської.

3. Людина має право на необхідну оборону, право сама, власними силами захищати себе, своїх близьких, просто громадян, майно та т. ін. від злочинних посягань. Це природне право людини. Чинна Конституція України в ч.2 ст. 27 закріплено право «захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань». Право на необхідну оборону із застосуванням, у межах дотримання умов правомірності, вогнепальної зброї, передбачено і ст. 36 Кримінального кодексу України. Ставлення радянської влади до знаходження зброї в руках народу, про яке було написано вище, обумовило і викривлену практику слідчих та судових органів в СРСР до інституту необхідної оборони, яке можна охарактеризувати наступним чином – «Є потерпілий – має бути винний!». Чисельні постанови Пленуму Верховного Суду СРСР, які були спрямовані на цивілізоване застосування цього кримінально-правового інституту, не призводили до бажаного наслідку. Причина цього зрозуміла – при наявності ідеологічної основи, яка суперечить нормі закону, реалізовуватись буде не закон, а ідеологічна установка.

На сьогоднішній день у питанні застосування ст. 36 КК ситуація в Україні трохи виправилась, однак практика не позбавилась негативного впливу радянського минулого. Реально перейти до цивілізованої реалізації права на необхідну оборону від злочинного посягання можна лише шляхом прийняття закону, який дозволяє володіти та скрито носити короткоствольну вогнепальну зброю. Чисельні дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців чітко підтверджують наявність взаємозв'язку між рішенням злочинця вчинити напад та очікуванням ним можливості опору з боку жертви. Чим вище можливість опору – тим менше реальність нападу!

У США у власності 65-60 млн. громадян перебуває біля 200 млн. одиниць вогнепальної зброї. З цієї кількості приблизно 30-35 млн. громадян володіють 60-70 млн. одиниць короткоствольної нарізної зброї.

Із загальної кількості власників короткоствольної вогнепальної зброї 13% її застосовували з метою самооборони. [7]

Криміналіст Гері Клєєк на початку 90-х років XX ст. провів цікаве дослідження застосування громадянами США вогнепальної зброї при реалізації права на необхідну оборону. Як з'ясувалось, вогнепальна зброя в якості засобу оборони використовується протягом року більше 2,5 млн. разів. Цей показник у 3-5 разів перевищує кількість застосування зброї у кримінальних цілях. Статистичні дані свідчать, що, власники вогнепальної зброї набагато рідше стають жертвами кримінального насильства та грабежу. Цікавим є також той факт, що незважаючи на таку кількість

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання підстави законодавчого закріплення права громадян на придбання, носіння та використання, в якості реалізації конституційного права на необхідну оборону, короткоствольної нарізної вогнепальної зброї. Здійснено короткий історичний екскурс в історію законодавства з цього питання до 1917 р. у Російській імперії. Аналізується законодавства зарубіжних країн в цьому питанні. Коментуються основні позиції противників та прихильників прийняття такого закону в Україні.

SUMMARY

The article deals with the law on citizens' right to purchase, carry and use, as an exercise of the constitutional right to self-defense, Short-rifled firearms. Done brief historical excursion into the history of legislation on this issue in 1917 in the Russian Empire. Experience of legislation on the issue of foreign countries. Commented basic positions of supporters and opponents of the adoption of this law.

випадків застосування зброї, до реального кровопролиття доходить надзвичайно рідко Злочинці отримували поранення лише в 1% випадків, а гинули лише у 0,1 % випадків [8].

Одночасно цікавим є і те, що громадяни законно застосовують короткоствольну вогнепальну зброю з метою самооборони частіше, ніж її застосовують поліцейські.

Помилка при застосуванні вогнепальної короткоствольної зброї громадянами становить 2%, тоді як у поліцейських – 11%. [9]

Наведені факти ще раз підтверджують важливість надання громадянам права на володіння та скритне носіння короткоствольної вогнепальної зброї.

4. Існуючий стан правової охорони не забезпечує відповідного рівня безпеки громадян. Цей аспект фактично був розглянутий вище при аналізі позиції тих противників права громадян на володіння та скрите носіння короткоствольної вогнепальної зброї, які вважають це непотрібним у зв'язку із достатнім рівнем забезпечення безпеки громадян працівниками поліції (міліції).

Усі висловлені доводи «ЗА» прийняття Закону України, яким буде надано громадянам право на володіння короткоствольної нарізної вогнепальної зброї та її скрите носіння, у жодному випадку не повинно означати, що зброя буде продаватись будь-кому! Закон, яким будуть врегульовані відповідні правовідносини повинен містити жорсткий порядок контролю за її реалізацією, обліком, зберіганням, носінням та застосуванням. Слід зазначити, що внесені законопроекти містять такі контрольні положення.

Література

1. Корецкий Д. А. Время невиноватых. Самооборона … с оружием. / Данил Аркадьевич Корецкий. – Москва: А.С.Т., 2007.

2. Шейнин Л. Р. Записки следователя (Старый знакомый, рассказы). [Електронний ресурс] / Лев Романович Шейнин // Государственное издательство художественной литературы. – 1957. – Режим доступу до ресурсу: http://royallib.com/book/sheynin_lev/zapiski_sledovatelya_stariy_ znakomiy_rasskazi.html.

3. РИА Новости. 25.08.2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ria.ru/lenta/.

4. РИА Новости. 25.08.2015. Електронний ресурс. [Режим доступу]: http://ria.ru/lenta/.

5. Шокін: Порошенко підтримує ідею дозволити українцям мати зброю. Українська правда. Середа, 27 травня 2015, 10:37. [Електроний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/27/7069223/ .

6. Усі наведені цифрові показники цитують за публікацією «Разрешить нельзя запретить: владение оружием в разных странах». Gunportal. Интересно об оружии. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://gunportal.com.ua/5259/2015/08/18/razreshit-nelzya-zapretit-vladenie-oruzhiem-v-raznyx-stranax/.

7. ILA NRA (Институт Законодательства Национальной Оружейной Ассоциация. Оружейные факты. [Електронний ресурс] : – Режим доступу до ресурсу: http://saiga.narod.ru/facts.htm.

8. США, вооружены до безопасности? Електронний ресурс. [Режим доступу]: http://safegun.ru/info/info-21.html.

9. 50 фактов о гражданском оружии. Електронний ресурс. [Режим доступу]: ttp://zbroya.info/ru/blog/922_50-faktov-o-grazhdanskom-oruzhii/.

ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ

ОСТАФІЙЧУК Григорій Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, начальник Головного слідчого управління СБУ

УДК 342.72/.73 + 343.132

В статье проводится анализ общих теоретических подходов к формированию системы процессуальных гарантий законности использования технических средств в уголовном производстве. Выясняются теоретические аспекты построения видов и способы применения технических средств в уголовном производстве. По результатам проведенного анализа формулируются предложения по совершенствованию действующего уголовного процессуального законодательства для повышения эффективности использования технических средств в уголовном производстве.

Ключові слова: обмеження конституційних прав особи, технічні засоби, кримінально-процесуальні гарантії, досудове розслідування, судове провадження, системний підхід, правосуддя.

Статтею 3 Конституції України [1] встановлено, що утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Це, насамперед, передбачає, що даний обов'язок публічної влади та її представників повинен реалізовуватись у всіх сферах буття суспільства й діяльності держави, де можуть знаходити прояв та реалізацію вказані об'єкти забезпечення, що повною мірою стосується кримінального процесу.

Завданням правосуддя в державі є захист прав та свобод людини і громадянина на засадах верховенства закону та справедливості.

Зважаючи на викладене, одним із основних напрямків розвитку кримінального судочинства, його основною проблемою є створення такого правового механізму регулювання кримінально-процесуальної діяльності, пов'язаної з порушенням, розслідуванням, розглядом і вирішенням кримінальних справ, при якому максимально забезпечувався захист законних прав індивіда [2, с. 8].

В останні роки в Україні проводиться реформування кримінальної юстиції з позицій подальшої демократизації, гуманізації, охорони прав і свобод людини, відповідно до вимог міжнародних актів і зобов'язань України. Кримінальне процесуальне законодавство зазнало змін, які були спрямовані на реалізацію вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, це стосувалося забезпечення прав учасників кримінального судочинства, розширення змагальності сторін, прав потерпілого, усунення обвинувального ухилу в діяльності суду, розширення судового контролю за обмеженням конституційних прав і свобод людини на досудовому слідстві і оскарженні рішень органу, що проводить досудове розслідування, слідчого і прокурора [3, с. 130].

Реформування кримінального процесуального законодавства України має на меті створення такої моделі кримінального процесу, зокрема, його досудових стадій, яка дозволила б забезпечити ефективність досудового розслідування при високому рівні правової захищеності його учасників, що виключає можливість незаконного й необґрунтованого обмеження їх прав і сво-

бод. Збалансованість суспільних інтересів і інтересів окремих громадян, визначення чітких меж та умов втручання державних органів у сферу приватного життя осіб, які залучаються до участі в кримінальному процесі, – пріоритетні напрямки розвитку кримінального процесуального законодавства і правової науки. Від вирішення цієї проблеми залежать не тільки техніко-юридичний зміст чинного законодавства, а й його соціальна спрямованість. Виходячи з цього, права й інтереси окремої людини набувають публічного характеру, оскільки стають суспільною цінністю [4, с. 3].

Проблема прав людини взагалі й у сфері кримінального судочинства, зокрема, а також гарантій їх забезпечення, в тому числі засади кримінального процесу, незмінно належить до тих, які привертають увагу вчених багатьох поколінь. Рівень її наукового розроблення відбиває соціально-політичне становище в державі та світоглядні уявлення, що панують у суспільстві.

Значний внесок у висвітлення цієї проблеми зробили відомі юристи: П.І. Люблінський, М.М. Розін, В.К. Случевський, І.Я. Фойницький. У сучасний період окремі аспекти механізму реалізації й захисту конституційних прав людини в царині кримінального судочинства, зокрема, на досудовому провадженні, стали предметом наукових досліджень Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, Ю.М. Грошевого, М.В. Джиги, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, В.О. Коновалової, Є.Д. Лук'янчикова, В.І. Маринiва, М.М. Маркуш, А.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.І. Сірого, С.М. Стахівського, В.М. Трофименка, А.Р. Туманянц, Д.В. Філіна, В.Д. Фінька, Г.І. Чангулі, Л.Д. Удалової, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інших учених.

Окремі питання захисту конституційних прав людини були розглянуті у ході надання коментарів до відповідних статтей чинного КПК України О.М. Бандуркою, Є.М. Блажівським, Є.П. Бурдолем, В.Г. Гончаренком, В.Ю. Захарченком, С.В. Ківаловим, С.В. Міщенком та іншими ученими.

Разом з тим, існує ряд проблем теоретичного характеру, які до цього часу не були вирішені остаточно.

Досліджуючи питання гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, слід зазначити, що конституційні права та свободи, які належать людині від народження, є основними структурними елементами конституційного статусу особи. Вони становлять підвалини її правового статусу, закріплені в конституції держави й мають найвищий юридичний захист. Конституція України визначає систему основоположних прав людини, які є невід'ємними, невідчужуваними й непорушними, й у своєму взаємозв'язку визначають цілісність цього статусу у сфері кримінально-процесуальної діяльності. Саме в цій системі вони утворюють фундамент сучасного буття людини в демократичній правовій державі.

Особливого значення в такому контексті набуває вирішення питання стосовно допустимості обмеження конституційних прав особи в кримінальному судочинстві, визначення його меж і підстав.

На думку Д.Є. Кутоманова, таке обмеження може бути визнане правомірним лише за наявності наступних умов [4, с. 10]:

1) якщо його можливість передбачена законом;

2) якщо ним досягається мета забезпечити визначені законом суспільні інтереси, пов'язані зі встановленням особи, яка вчинила злочин, притягненням її до кримінальної відповідальності й відшкодуванням завданої нею шкоди;

3) якщо обмеження права (як неодноразово зазначав у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини) домірне суспільно значущим цілям.

Конституційні права людини відіграють роль одного з найважливіших чинників, що визначають будову кримінально-процесуального механізму їх забезпечення, систему процесуальних технологій, використання яких підвищує його ефективність. Право на повагу гідності, на свободу й особисту недоторканість, приватність і недоторканність житла, судовий захист і правову допомогу має бути належним чином забезпечене відповідним галузевим законодавством, в основі якого лежать конституційні приписи. Саме тому досить високі вимоги повинні

пред'являтися перш за все до їх конституційного формулювання.

При цьому, важливими питаннями є чіткість і прозорість установленого законом механізму обмеження права, що відповідає принципу правової визначеності, а тому й принципу верховенства права, який, на переконання Д.Є. Кутоманова, має знайти відповідне нормативне закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві України [4, с. 10].

Саме законність є визначальною засадою кримінального судочинства, оскільки стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу. Тому лише при неухильному дотриманні вимог закону створюються умови для реалізації всієї системи процесуальних гарантій прав та свобод особи.

На думку О.А. Струць, процесуальна дія буде законною за умови дотримання таких вимог: наявність у органу чи особи повноважень провадити відповідні процесуальні дії щодо певної особи та в конкретний момент; дотримання встановленого законом порядку прийняття рішення про проведення певної дії; наявність фактичних підстав для прийняття цього рішення; забезпечення визначеного КПК порядку провадження дій; належна процесуальна фіксація перебігу та результатів дії [5, с. 9–10].

При цьому, правовими підставами для провадження процесуальних дій є наявність повноважень у слідчого, органу, що проводить досудове розслідування, начальника слідчого відділу, прокурора провадити відповідну процесуальну дію щодо певної особи та в конкретний момент у єдності з процесуальною формою рішення про її проведення. В окремих випадках правовою підставою для провадження процесуальної дії може бути вказівка в законі про необхідність її проведення [5, с. 11].

Як відомо, кримінальний процес є способом державного захисту прав людини не тільки від кримінальних правопорушень, а й від зловживань державою з боку власної репресивної влади. Відтак існує необхідність установлення таких кримінально-процесуальних гарантій прав особи, які унеможливлювали б їх безпідставне обмеження, а при його допущенні забезпечували б їх негайне поновлення й відшкодування завданої у зв'язку із цим шкоди.

Так, метою процесуальної регламентації підстав і порядку проведення кожної процесуальної дії є забезпечення, по-перше, допустимості та достовірності отриманих доказів, по-друге, прав і свобод її учасників. Норми КПК не лише оптимальним чином врегульовують кримінальне судочинство, а й визначають межі максимально допустимих обмежень конституційних прав та свобод учасників процесу під час проведення процесуальних дій [5, с. 9].

Процесуальні гарантії в кримінальному судочинстві існують як єдність процесуальних норм, що регламентують права та обов'язки учасників кримінального судочинства, та діяльності, спрямованої на реалізацію цих норм [5, с. 8].

У сучасній теорії права, як правило, під юридичними гарантіями розуміють умови і засоби, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод всіх і кожного [6, с. 113].

М.С. Строгович гарантіями кримінального судочинства визнав встановлені законом засоби, за допомогою яких охороняються та забезпечуються права та законні інтереси осіб, які беруть участь у кримінальному процесі [7, с. 56].

М.М. Михеєнко дав подібне визначення: «Процесуальні гарантії – це передбачені законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь». До них він відносить процесуальну форму, принципи кримінального процесу, процесуальні обов'язки його суб'єктів і заходи кримінально-процесуального примусу [8, с. 32].

Л.М. Лобойко називає кримінально-процесуальними гарантіями «визначені процесуальним законом засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу» та подає свою, більш розгалужену, систему цих гарантій, до якої входять: достатній ступінь урегульованості кримінально-процесуальної діяльності; кримінально-процесуальна форма; принципи кримінального процесу; процесуальний статус учасників кримінального процесу; мож-

ливість застосування заходів кримінально-процесуального примусу (запобіжних та інших заходів); судовий контроль; прокурорський нагляд; відомчий контроль; обґрунтування процесуальних рішень і ускладнений порядок прийняття деяких із них (про обшук в житлі особи, про взяття особи під варту тощо); право на оскарження дій і рішень органів та посадових осіб, які ведуть процес; юридична відповідальність [9, с. 19].

В.М. Тертишник пропонує інший підхід до системи кримінально-процесуальних гарантій, поділяючи її на три групи, до яких відносить «гарантії правосуддя», «гарантії встановлення об'єктивної істини» та «гарантії захисту прав і свобод людини» [10, с. 25]. На його думку, гарантіями встановлення об'єктивної істини виступає як процесуальна форма в цілому, так і окремі інститути кримінального процесу: принципи кримінального процесу, доказове право, інститути слідчих (розшукових) дій, інститут судового слідства і судових дебатів тощо.

До процесуальних гарантій прав та законних інтересів кримінального судочинства він включає наступні елементи: юридичне визначення самих прав і свобод; недопустимість звуження існуючих прав і свобод як за обсягом, так і за змістом; визначення процедури їх реалізації; надання реальної можливості для самореалізації; утримання від порушень прав і свобод з боку інших учасників процесу; надання допомоги з боку слідчого, органу, що проводять досудове розслідування, прокурора, захисника і суду в реалізації прав і свобод та покладення обов'язку здійснення заходів щодо їх попередження на осіб, які ведуть кримінальне судочинство чи виконують функцію процесуального контролю й нагляду; захист прав і свобод – встановлення перешкод, які б виключали їх порушення; відновлення порушених прав і свобод; повну реабілітацію й відшкодування завданої шкоди [10, с. 328–329].

Системою гарантій правосуддя, як зауважує В.М. Тертишник, є оптимальне співвідношення гарантій встановлення істини і гарантій захисту прав і свобод особи [11, с. 26].

З позицій системного підходу та шляхом дослідження зв'язків з іншими складовими кримінального процесу, технічні засоби, що застосовуються у кримінальному провадженні, можуть бути класифіковані у розрізі основних процесуальних дій кримінального провадження наступним чином: технічні засоби, які застосовуються під час досудового розслідування; технічні засоби, які застосовуються у судовому провадженні.

Система законодавства та підзаконних нормативних документів, якими врегульовані відносини у сфері застосування технічних засобів у кримінальному провадженні, свого часу була зорієнтована на суспільні відносини і рівень розвитку науки й техніки початку 60-х років, і, незважаючи на певні зміни та доповнення, практично повністю зберігала свої основні риси до моменту введення у дію чинного КПК України.

Викладене дозволяє дійти до висновку про те, що до правових засобів, які утворюють систему кримінально-процесуальних гарантій, належать основні засади кримінального процесу, кримінально-процесуальна форма, права й обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, передбачені законом строки проведення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень. Системна дія цих гарантій забезпечує досягнення поставленої мети – вирішення завдань кримінального судочинства, що може розглядатися як інтегративна якість усієї системи.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. –- С. 141 (зі змінами і доповненнями).

2. Грошевой Ю.М. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

3. Булейко О.Л. Забезпечення прав учасників кримінально-процесуального судочинства / О.Л. Булейко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – №1. – С. 130–132.

4. Кутоманов Д.Є. Забезпечення конституційних прав особи в досудовому провадженні по кримінальних справах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; опе-

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться аналіз загально теоретичних підходів щодо формування системи процесуальних гарантій законності використання технічних засобів у кримінальному провадженні. З'ясовуються теоретичні аспекти побудови видів та способи застосування технічних засобів у кримінальному провадженні. За результатами проведеного аналізу формулюються пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства для підвищення ефективності використання технічних засобів у кримінальному провадженні.

SUMMARY

The article is analyzes the general theoretical approaches to the formation of the system of procedural safeguards legality of the use of technical means in criminal proceedings. Investigates the theoretical aspects of build types and methods of application of means in criminal proceedings has been done. According to the results of the analysis, have been formulate proposals for improving the current criminal procedural legislation to improve the efficiency of the use of technology in criminal proceedings.

ративно-розшукова діяльність» / Д.Є. Кутоманов. – Харків, 2009. – 20 с.

5. Струць О.А. Законність та обґрунтованість проведення слідчих дій як гарантія прав і свобод учасників кримінального судочинства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.А. Струць. – К., 2009. – 18 с.

6. Кучинська О.П. Гарантії забезпечення захисту прав учасників кримінального провадження / О.П. Кучинська // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – №1. – С. 112–116.

7. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : [в 2-х т.] / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – 516 с.

8. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України : [підручник] / Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. – (2-ге вид., перероб. і доп.). – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

9. Лобойко Л. Кримінально-процесуальне право / Л. Лобойко. – К., Істина, 2005. – 350 с.

10. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : [монографія] / В.М. Тертишник. – Д. : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.

11. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.]. 4-те вид., доп. і переробл. / В.М. Тертишник. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 1120 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У ВОЄННІЙ СФЕРІ

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Академії муніципального управління,

СПІРІН Андрій Ігорович - юридичний факультет Академії муніципального управління

МОЗГОВИЙ Володимир Вікторович - юридичний факультет Академії муніципального управління

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся коррупционных правонарушений в военной сфере. Проведено юридический анализ отдельных нормативно-правовых актов, которые регулируют антикоррупционную политику в государстве. По результатам исследования обращается внимание на позитивные сдвиги национального законодательства в части усиления уголовной ответственности относительно противодействия коррупции в военной сфере.

Ключові слова: корупція, державні закупівлі, військові формування, "гібридна війна", антикорупційна політика.

Постановка проблеми

На сьогодні корупція та організована злочинність в Україні стоять на першому місці серед основних загроз національній безпеці. Так, масштаби корупції та кількість виявлених корупційних правопорушень постійно зростають. Сучасна динаміка організованої злочинності зумовлюється передусім втягненням нашої держави у "гібридну війну" за участю незаконних збройних формувань, використання останніх для здійснення контрабандних акцій, розбійних нападів, викрадень людей, розширенням ареалу наркобізнесу тощо.

Незважаючи на констатацію критичного рівня вказаних загроз для національної безпеки України, ефективність протидії організованій і корупційній злочинності лишається стабільно низькою, хоча детермінанти злочинності є загальновідомими, а усталена стратегія "боротьби зі злочинністю" передбачає залучення значної кількості сил та засобів у боротьбі з цими суспільно небезпечними діяннями сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням питань протидії корупції у різні часи займалися такі науковці, як: П. П. Андрушко, О. Ф. Бантишев, Б. В. Волженкін, О. М. Грудзур, О. О. Дудоров, Б. В. Здравомислов, О. М. Костенко, С. А. Кузьмін, О. М. Литвак, Р. Л. Максимович, В. О. Навроцький, А. А. Стрижевська, В. І. Тютюгін, О. В. Ус, П. Л. Фріс та інші.

Не дивлячись на те, що наукові розробки зазначених вчених мають велику наукову і практичну цінність, питання протидії корупції у воєнній сфері в умовах "гібридної війни" не представлено.

Метою статті є проведення юридичного аналізу окремих нормативно-правових актів, які регулюють антикорупційну політику в Україні, а також висвітлення проблем, які існують при боротьбі з корупцією у воєнній сфері.

Основні результати дослідження

Корупція в Україні набула ознак системного характеру, яка поширює свій негативний вплив на всі сфери суспільного життя, все глибше укорінюючись у повсякденному житті як основний, швидкий та найбільш дієвий протиправний засіб вирішення пи-

тань, досягнення певних цілей. Враховуючи викладене, 21 жовтня 2011 року була прийнята Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 роки [1], яка так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики держави.

Однією з основних причин неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015 роки як основного програмного документа в антикорупційній сфері стала відсутність всупереч міжнародному досвіду чітких індикаторів стану та ефективності її виконання.

У зазначеній Стратегії відсутній також механізм моніторингу та оцінки її виконання – не передбачено, яким чином мала виконуватися відповідна робота Національним антикорупційним комітетом та в який спосіб повинна залучатися до цих процесів громадськість [4].

Беручи до уваги зазначене, слід відмітити, що сьогодні в Україні відсутня ефективна стратегія протидії корупції, яка б враховувала гостроту проблеми та актуальність ситуації.

Міжнародна практика боротьби зі злочинністю свідчить про розширення співробітництва між державами у розв'язанні цих актуальних проблем сьогодення і відображає своє втілення у підготовці та укладанні низки міжнародних угод і конвенцій з питань боротьби з міжнародними злочинами, у тому числі корупційних зловживань у воєнній сфері.

З метою протидії корупції 4 жовтня 2014 року прийнято Закон України "Про запобігання корупції" [5], яким визначено правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень.

Статтею 3 зазначеного Закону визначено широке коло суб'єктів, на яких поширюється дія даного нормативно-правового акту. Такими суб'єктами є особи, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільських, селищних, міських голів; державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування; військові посадові особи Збройних Сил України та інших утворені відповідно до законів військові формування, крім військовослужбовців строкової військової служби та ін.

Зараз в умовах проведення "гібридної війни" на сході України однією з найгостріших проблем є корупція та розкрадання саме у воєнній сфері. Як показує слідча практика, переважна більшість корупційних правопорушень вчиняється командирами підрозділів, начальниками служб забезпечення, матеріально-відповідальними особи Збройних Сил України та іншими військовими формуваннями, які створені відповідно до чинного законодавства України. Зазвичай до найбільш популярних способів незаконного збагачення за рахунок держави відносять корупційні схеми у сфері державних закупівель.

Надзвичайно гострою залишається проблема корупції під час державних закупівель. Так, за інформацією Служби безпеки України, втрати від корупційних оборудок під час проведення процедур державних закупівель становили 10-15 % (35-52,5 млрд. грн.) видаткової частини державного бюджету щороку. За даними офіційної статистики у 2014 році, загальна сума коштів за укладеними договорами у звітному періоді для закупівлі товарів, робіт і послуг становила майже 186 млрд. грн. Значна частина закупівель здійснюється поза межами державного контролю за неконкурентною процедурою (в одного постачальника). Так, у 2014 році за цією процедурою проведено майже 50 % усіх закупівель.

До погіршення ситуації призвело прийняття Закону України від 4 липня 2012 року "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань державних закупівель", яким фактично встановлено "корупційні правила гри" на ринку закупівель державних підприємств (розмір цього ринку становив майже 307 млрд. грн. щороку).

Також слід зазначити, що до кримінально караних корупційних правопорушень відносять розкрадання військового май-

на, перевищення службових повноважень, службове підроблення, одержання неправомірної вигоди тощо.

За результатами роботи по лінії боротьби з корупцією у військових формуваннях спецпідрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України у 2014 році складено 3 адміністративні протоколи про корупційні правопорушення у військових формуваннях, у 40 кримінальних провадженнях, розпочатих за матеріалами Служби безпеки України, особам повідомлено про підозру у скоєнні злочинів (стосовно співробітників: Держприкордонслужби – 10; військових формувань – 30), з яких 25 – за ст. 368 КК України [3].

Також у спрямуванні держави щодо протидії корупції, доцільно виділити запобігання проявів незаконного збагачення і отримання неправомірної вигоди у воєнній сфері шляхом попередження, виявлення та усунення корупційних загроз, які, у свою чергу, дадуть змогу зменшити втрати оборонного бюджету України.

Виходячи з викладеного, слід позитивно оцінити проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення законодавства у сфері підтвердження відповідності, виготовлення, виробництва, реалізацію, придбання продукції, робіт та послуг, що призвело до створення реальної або потенційної загрози національній безпеці України у воєнній сфері [2].

Даний проект Закону передбачає доповнення Розділу 1 "Злочини проти основ національної безпеки України" Особливої частини КК України ст. 114-2 такого змісту:

"Придбання продукції, робіт та послуг оборонного призначення, що не відповідають встановленим стандартам та вимогам технічних регламентів.

1. Придбання продукції, робіт та послуг оборонного призначення, що не відповідають встановленим стандартам та вимогам технічних регламентів, якщо вони призвели до загрози заподіянню шкоди обороноздатності України – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років з конфіскацією майна.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені організованою групою, або якщо вони призвели до тяжких наслідків – караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.

Примітка: У цій статті під тяжкими наслідками треба розуміти наслідки що призвели до загибелі людей.".

Висновок

Враховуючи викладене, слід відмітити, що останнім часом в Україні поступово відбуваються позитивні зрушення щодо посилення кримінальної відповідальності пов'язаної з корупцією у воєнній сфері шляхом введення нових статей до КК України. У сучасних умовах такі дії є актуальними, адже через неналежне державне фінансування військових формувань, а також розкрадання коштів на забезпечення боєздатної армії, військова міць держави, як основи національної безпеки та територіальної цілісності опинилася під загрозою. Негативний матеріально-технічний стан військових формувань в Україні вказує на важливість та актуальність таких кроків з боку законодавця, запобігання створенню корупційних схем є основним завданням антикорупційної політики держави.

Література

1. Указ Президента України "Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки" від 21 жовтня 2011 р. № 1001/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011.

2. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення законодавства у сфері підтвердження відповідності, виготовлення, виробництво, реалізацію, придбання продукції, робіт та послуг, що призвело до створення реальної або потенційної загро-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання, які стосуються корупційних правопорушень у воєнній сфері. Проведено юридичний аналіз окремих нормативно-правових актів, які регулюють антикорупційну політику в державі. За результатами дослідження звертається увага на позитивні зрушення національного законодавства в частині посилення кримінальної відповідальності відносно протидії корупції у воєнній сфері.

SUMMARY

The article deals with issues related with corruption offenses in the military sphere. A legal analysis of single legal acts that regulate the anti-corruption policy in the state was conducted. The research draws attention to positive shifts of national legislation in the part of strengthening the criminal liability with respect to anti-corruption in the military sphere.

зи національній безпеці України у воєнній сфері від 19.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53630.

3. Інформація про вжиті у 2014 році спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України заходи щодо протидії корупції та про осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=137275&cat_id=71490.

4. Закон України "Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки" від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.

5. Закон України "Про запобігання корупції" від 4 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ

БАНДУРКА Ірина Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто питання соціально – правового забезпечення захисту дітей в Україні. Проаналізовано сучасний стан соціального захисту дітей насьогодні. Обґрунтовано важливість сімейного та державного виховання дитини як передумову кримінально-правового захисту.

Ключові слова: соціально-правове забезпечення, кримінально-правовий захист, діти, сімейне виховання, фізіологічні, матеріальні, психологічні потреби.

В Україні основою забезпечення прав дитини є Конституція, яка проголошує рівність прав дітей (ст. 24,52) , охорону дитинства (ст. 51), заборону насильства над дитиною та її експлуатацію (ст. 52) , право на життя (ст. 27), захист та допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53) [1].

Але практична реалізація конституційних норм, інших нормативних актів, що спрямовані на поліпшення становища дітей в Україні, має серйозні перешкоди, спричинені недоліками реформування суспільного устрою і, особливо, негативними процесами у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

У зв'язку з особливою актуальністю кримінально-правового захисту дітей від злочинних посягань обрана тема досліджувалась такими науковцями, як: І.К. Андріїв, Р.І. Благута, О.М. Джужа, А. Журавська, І.С. Кон, М.В. Корнієнко, К.Б. Левченко, І.М. Мельник, Р.М. Опацький, Б.В. Романюк, Н.Р. Сливоцька, Х.М. Шабанова та інші.

Законодавство України про захист дитинства має досить розвинутий характер, але, на жаль, носить більш декларативний, ніж практичний характер. У сучасних умовах становлення ринкових відносин, економічної кризи, диференціації суспільства, погіршення матеріального і духовного становища дітей, назріли такі проблеми, як зменшення кількості дітей в дитячих позашкільних закладах, що призводить до збільшення впливу вулиці; збільшення кількості дітей, які не вчаться і не працюють, зубожіння основної маси населення, що призводить до його розшарування й криміногенності, зниження якості соціалізації дітей у зв'язку із збільшенням їх відходу із дитячих дошкільних закладів, зростання захворювання дітей, поширення хронічних захворювань, споживацьке ставлення дорослих до дітей, використання у своїх інтересах, жорстоке ставлення до дітей, приниження їхньої гідності, втягнення дітей і підлітків у криміногенну сферу і організовану злочинність, зниження якості заходів і мір профілактичного характеру.

Л. С. Виготський вказував, що до початку кожного вікового періоду дитини створюються своєрідні для цього віку, виняткові, єдині та неповторні відносини між дитиною і оточуючою дійсністю. Тому суттєвим у визначенні детермінант правопорушень є динамічний зв'язок і взаємозалежність умов життєдіяльності та соціальної ситу-

ації розвитку підлітка, що впливають на його пристосування до умов середовища. У цьому разі йдеться про соціальну дезадаптацію підлітків, тобто таку їх соціалізацію, за якою вони набувають негативного досвіду, що спричиняє їх подальші протиправні вчинки. У зв'язку з соціальною незрілістю та фізіологічною несформованістю організму, у прагненні пізнати нові відчуття, дитячій допитливості, недостатній здатності передбачати наслідки своїх дій, девіантна поведінка спостерігається у неповнолітніх частіше, ніж в інших вікових групах [2].

Р.І.Благута вважає, що відсутність належного соціально – правового захисту неповнолітніх, недоліки в роботі правоохоронних органів, недостатнє та несвоєчасне реагування на вчинені аморальні й протиправні дії та їх подальше попередження є основними причинами формування злочинної поведінки [3].

Серед різних детермінант злочинності неповнолітніх проявляються, недоліки сімейного виховання мають місце, в більшості випадків, протиправної поведінки неповнолітніх і вчинення ними правопорушень.

І.С.Кон стверджував, що немає жодного соціального і психологічного акта поведінки підлітків і юнаків, які б не залежали від сімейних умов сьогодні чи у минулому [4].

Сім'я має забезпечувати фізіологічні, матеріальні та психологічні потреби дитини. У багатьох батьків немає можливості забезпечувати мінімально необхідні потреби дітей. У багатьох українських родинах працюючи члени сім'ї отримують прибутки, що нижчі прожиткового мінімуму. У таких родинах виникають настрої безнадійності, соціальної заздрості й озлобленості через важке матеріальне становище. Якщо немає соціальної підтримки, належного матеріального забезпечення, то такі обставини формують мотивацію злочинів – крадіжок, хуліганства тощо.

Матеріальна незабезпеченість спонукає багатьох до пошуку додаткового заробітку, у тому числі за кордоном. Батьки, чи один із батьків, виїжджаючи на роботу за кордон, породжують таке явище, як «соціальне сирітство», коли діти при живих батьках залишаються тривалий час без батьківської опіки, але натомість вони мають гроші, які часто витрачають на алкогольні напої, наркотики та інші стимулюючі засоби. Залежно від віку дитини, тривала відсутність контакту з батьками впливає на ті чи інші аспекти її розвитку: емоційного, інтелектуального, особистісного, морального. Відомо, що завжди цей вплив є травматичним, особливо коли відсутність батьків не компенсується іншими стосунками

Зокрема, у маленьких дітей це породжує емоційну загальмованість, напруженість, замкнутість, розвиток порушень прив'язаності, загальну затримку розвитку. У підлітків виникають проблеми ідентичності, протесту, агресивної поведінки, потяг до штучних компенсаторних задоволень, алкоголю, наркотиків.

Недоліки психічного розвитку дитини пов'язані зі сферою емоціональних зв'язків (особливо між батьками і дітьми), стилем виховання у сім'ї, особливо, проявами насильства в сім'ї. Незадоволення психічних потреб дитини у сім'ї пов'язано із неправильним ставленням батьків, яке виявляється у відторгненні, уникненні, надмірній турботі або вимогливості. Така ситуація, як відторгнення, не задовольняє такі важливі для дитини потреби, як потреба у безпеці, любові, повазі, породжує так зване психічне сирітство і, внаслідок чого, частково або повне гальмування вищих почуттів і нездатність на тривалу прив'язаність. Судова практика свідчить, що неповнолітній, який був свідком пияцтва, злослів'я, бійок між батьками, приниження гідності членів сім'ї, засвоює такі ж принципи поведінки і надалі сам починає так ставитися до інших, так як це мало місце у стосунках між членами сім'ї.

Посилення негативних тенденцій в економічній, соціально – політичній, правовій, культурній, сімейно – побутовій сфері, які мають місце в українському суспільстві, стали основними чинниками зростання злочинності неповнолітніх.

Х.М. Шахбанова, розглядаючи причини злочинності неповнолітніх, звертає увагу на дітей-сиріт з асоціальних сімей, позбавлених засобів існування, котрі нерідко залучаються до нерегламентованих і кримі-

нальних сфер діяльності (робота на вулиці в незадовільних умовах, заняття проституцією, зайнятість у порнографічному бізнесі, торгівля тютюновою, алкогольною продукцією і так далі) пов'язаних з ризиком для здоров'я, психологічного і соціального розвитку. Бездоглядність, тобто відсутність належного контролю і нагляду з боку сім'ї і освітніх установ за поведінкою, зв'язками, проведенням часу дитини, охопила значну частину неповнолітніх. Бездоглядність може бути наслідком невміння, небажання батьків виконувати свої обов'язки по вихованню дітей або об'єктивній неможливості виконати їх (наприклад, стан здоров'я). Проте в даному випадку йдеться не лише про відсутність контролю, але і часто про поганий мікроклімат в сім'ї, який породжує бездоглядність. Її втіленням є: відсутність належної вимогливості до дитини, невизначеність кола її обов'язків; контролю за її навчанням і дозвіллям [5].

Кримінологи, психологи, педагоги, представники громадських організацій постійно вказують на наслідково – причинний зв'язок між «розважальним медіа-насильством» і проявами агресії серед молоді. Негативна інформація впливає на ціннісні орієнтації особистості. Молоді люди, у яких ще недостатньо сформована психіка, вважають, що насильство – прийнятний шлях вирішення соціальних конфліктів. Досить часто неповнолітні правопорушники серед причин, які штовхнули їх на скоєння злочину, називають перегляд відеоматеріалів та кінопродукції з кримінальною спрямованістю сюжетів.

Для повного і гармонійного розвитку особистості дитині необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові, взаєморозумінь. Тільки такі умови сприятимуть підготовці дітей до самостійного життя в суспільстві і вихованні їх у дусі загальнолюдських ідеалів, миру і власної гідності. Тільки в таких нормальних сімейних відносинах у сучасної дитини, неповнолітнього формується здорова психіка. Адже кримінальна статистика показує, що майже 63% неповнолітніх, які вчинили злочин, була, обмежена в батьківському піклуванні. Такий фактор згубно впливає на психіку дитини, і вона почуває себе все життя неповноцінною, звідси з'являються комплекси, залежність від наркотиків, пристрасть до алкоголю чи тютюну та ін. Підлітки починають шукати собі відповідну компанію, яка начебто їх підтримує і розуміє, але насправді попадають у пастку негативної залежності [6].

Політика та діяльність держави щодо соціального захисту дітей повинна бути також направлена на: поліпшення умов розвитку, виховання і освіти дітей; покращення стану здоров'я підростаючого покоління шляхом профілактики захворювань жінок і дітей та вдосконалення системи охорони здоров'я; сприяння повноцінному харчуванню дітей та розвитку індустрії дитячого харчування; поліпшення умов життя дітей, які перебувають в особливо складних і надзвичайних умовах; удосконалення правового законодавства щодо захисту материнства і дитинства.

Держава повинна забезпечити розвиток служб планування сім'ї, генетичних центрів, закладів амбулаторно-поліклінічної мережі та забезпечення спеціалізованої медичної допомоги кожній дитині, яка цього потребує; забезпечення збереження мережі закладів освіти, розвиток і створення нових типів навчально-виховних закладів для дітей різного віку, організувати їх повноцінне дозвілля, сприяти розвитку психолого-педагогічних служб, основним завданням яких має бути діагностико-психологічне обстеження, профілактика, корекція та консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу, просвітницька робота, психологічна експертиза нових технологій навчання та виховання.

Суспільство повинно забезпечити дітям повнокровну участь у всіх сферах діяльності, що їх стосуються, зокрема, спорту і фізичної культури, творчої діяльності, участі в громадському житті шкільних і дитячих закладів. Головні зусилля суспільства та його інституцій мають бути спрямовані на створення розвинутої системи патронажу сімей трудовими колективами та громадськими організаціями, всебічної допомоги

сім'ї з боку органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

З метою кримінально – правового захисту дітей необхідне створення умов для зниження безнаглядності неповнолітніх, мережі установ, здійснюючих профілактичну і соціально – реабілітаційну роботу з дітьми і підлітками. Забезпечення таких установ необхідним автотранспортом, медичними, побутовими установами та іншою технікою; проводження комплексу наукових досліджень з удосконаленням методів профілактичної роботи з підлітками – правопорушниками. Необхідно організувати розробку шляхів удосконалення апробації в сучасних умовах. Організація перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів по роботі з соціально – неблагодійними сім'ями, бездоглядними дітьми і дітьми з асоціальною поведінкою, дотримання законодавства у сфері дитячої трудової занятості, повинна набути системного характеру і професіоналізму. Розвиток економіки, створення робочих місць, виконання соціальних і правових гарантій забезпечення прав людини, зокрема, прав батьків на гідну оплату праці з метою забезпечення належних умов розвитку дітей має бути пріоритетним у діяльності державних установ, уповноважених на соціально – правовий захист дитинства.

Діти є майбутнє Української держави і яким буде залежить від умов, у яких вони зростають і формуються як особистості. Належне виховання, соціальне забезпечення з боку держави і, звичайно, кримінально – правовий захист дитинства є гарантією становлення у нашій державі членів суспільства з активною громадською позицією, ініціативною поведінкою та почуттям соціальної відповідальності.

SUMMARY

In the article examined question of social - legal support protection of children in Ukraine. It analyses the state of social protection of children of today. Explains the importance family and state child-rearing, as a prerequisite for criminal legal defense.

Література

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Курс кримінології: Особлива частина: підручник: у 2 кн./ М.В.Корнієнко, Б.В.Романюк, І.М.Мельник та ін..; за заг. ред. О.М.Джужі. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С.103
3. Благута Р.І. Психологічні засади профілактики дисліпквентності неповнолітніх: автореф.дис. … канд..юрид.наук/ Благута Р.І. – К., 2006. – 16 с. – С.13
4. Кон И.С. Психология старшеклассника /И.С. Кон. – М.,1980. – С.75
5. Шахбанова Х.М. Основные причины преступности несовершеннолетних на современном этапе развития российского общества / Х.М.Шахбанова// Вопросы управления. – 2013. Вып. № 2(23).
6. Опацький Р. М. Нормативно-правова основа захисту дитини від насильства / Р. М. Опацький // Науковий вісник Дніпропе¬тровськ. держ. ун-ту внутр. справ. – 2011. – № 4. – С. 92-99.

МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

МИТРОФАНОВ Ігор Іванович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

УДК 343.13

Рассмотрены проблемы определения понятия места совершения преступлений против окружающей природной среди. Анализируются различные точки зрения ученых на понятие «место совершения преступления». Сделан вывод о том, что местом совершения преступления против окружающей среды является определенное физическое пространство, описанное в диспозиции уголовно-правовой нормы раздела VIII Особенной части УК Украины, на котором было осуществлено общественно опасное действие.

Ключові слова: екологічний злочин, об'єктивна сторона злочину, місце злочину, територія, місце вчинення злочину, місце вчинення екологічного злочину.

Місцем учинення злочину визнається певна територія, де було почато і закінчено діяння або наступив суспільно небезпечний результат кримінально- протиправного посягання [1, 191]. У частині 3 ст. 4 Кримінального кодексу України (далі – КК) закріплено поняття часу вчинення злочину, але не вирішено питання щодо місця вчинення злочину, що значно ускладнює одноманітність розв'язання проблем про наявність підстави кримінальної відповідальності в КК України. Разом з тим визначення місця вчинення злочину необхідно для встановлення меж чинності КК України, що має суттєве значення для матеріального кримінального права [2, с. 18].

Відсутність законодавчого визначення місця вчинення злочину є підґрунтям для існування різних точок зору на це поняття в теорії кримінального права, що може призвести (і призводить) до проблем на практиці. Безпосереднє відображення даного поняття в законі має слугувати однаковому його застосуванню. Тому необхідно чітко визначити поняття місця вчинення злочину.

У тлумачному словнику української мови під місцем розуміється простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь; простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо; певний пункт, площина, признач, для кого-, чого-небудь; певна площина, спеціально влаштована для того, щоб на ній розміститися; певна місцевість [3, с. 679]. Місцевість – яке-небудь місце, простір земної поверхні [3, с. 679]. Простір – одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю та обсягом; необмежена протяжність (в усіх вимірах, напрямах); тривимірна протяжність над землею; вільний, великий обшир; просторінь; площа чого-небудь на земній поверхні; територія [3, с. 1170]. Територія – це: 1) частина земної кулі, що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу; частина якої-небудь країни (область, район і т. ін.); 2) земельний простір, зайнятий населеним пунктом, підприємством, установою тощо; простір, на якому поширені певні явища [3, с. 1143].

Визначення, що дані у тлумачному словнику, коригуються теорією кримінального

права, однак, не деформуючи змістовно загальновизнані поняття. Відповідно до статей 6 і 7 КК України, місце вчинення злочину впливає на вибір закону про кримінальну відповідальність, за яким особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності. Стаття 6 КК України озаглавлена «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України». Разом з тим часом, як правильно вказує І. І. Лукашук, кримінальна юрисдикція істотно відрізняється від територіальної. Але в цих просторах кримінальна юрисдикція здійснюється відповідно до міжнародного права [4, с. 37]. Тому не вважається територією України територія, на якій розташовані дипломатичні представництва інших держав в Україні, військові судна, що приписані до портів на території інших держав і плавають під їх прапорами, що знаходяться в територіальних водах чи портах України, а також військові повітряні судна інших держав, приписані до аеропортів на їх території під їх розпізнавальним знаком, що знаходяться у повітряному просторі чи на аеродромі України. На ці об'єкти не поширюється територіальна чинність КК України. На наш погляд, це положення слід було б закріпити й у КК України, відповідно озаглавивши ст. 6 КК України «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених у межах юрисдикції України».

Місцем вчинення злочину визнається територія, на якій його вчинено. У формальних складах це буде здійснення суспільно небезпечного діяння незалежно від того, де наступили наслідки. У матеріальних складах місцем вчинення злочини буде визнаватися територія, де наступили суспільно небезпечні наслідки. Мовне (філологічне) тлумачення ч. 2 ст. 6 КК з урахуванням протиставного сполучника «або» у тексті цієї статті дає підстави для висновку про те, що злочин визнається вчиненим на території України, якщо будь-яка стадія злочинного діяння була вчинена або, розпочавшись, припинена на території України. Інакше кажучи, злочин визнається вчиненим на території України, якщо діяння, що утворюють його об'єктивну сторону, вчинені на території України: 1) розпочаті і закінчені на території України; 2) розпочаті за межами території України, але закінчені або припинені на її території. Наприклад, якщо виготовлення підроблених недержавних цінних паперів здійснювалося у Франції, а їх збут та використання – в Україні (ст. 224 КК); 3) здійснені за межами території України, але злочинні наслідки настали на її території. Так, літак замінировано в аеропорту на території іншої країни, а вибух відбувся у повітряному просторі над територією України; 4) розпочаті і припинені на території України при умові, що в діяннях, учинених на території України, є ознаки складу злочину; 5) розпочаті на території України і закінчені за її межами при умові, що в діяннях, учинених на території України, є ознаки складу злочину [1, с. 106–107].

Найчастіше можна зустріти таке визначення місця вчинення злочину: місце – описана в законі конкретна територія, на якій відбувається злочинне посягання. Окремі вчені уточнюють, що мається на увазі як сухопутна територія, так і водяна чи повітряна територія, що, на наш погляд, є досить справедливим. Наприклад, у ст. 244 йдеться про континентальний шельф, а в ст. 243 КК України – про море в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України.

А. В. Наумов місце визначає як певну територію, на якій вчинено злочин [5, с. 203]. С. Ф. Денисов під місцем вчинення злочину розуміє певну територію або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки. У теорії кримінального права місце вчинення злочину розкривається у широкому та вузькому змістах. У широкому розумінні, місце вчинення злочину є частиною простору, на яку розповсюджується юрисдикція тієї чи іншої держави. У цьому змісті вказана ознака є фактором, що визначає дію ЗУпКВ в просторі, про що зазначено у ст. 6 КК України. У вузькому розумінні місце вчинення злочину є просторовою характеристикою конкретного злочину, яка безпосередньо зазначена у диспозиції кримінально-правової норми і яка впливає на

кваліфікацію злочину [6, с. 79].

О. І. Рарог зазначає, що місцем вчинення злочину є певна територія, на якій відбулася подія злочину [7, с. 151]. Критикуючи це визначення, О. О. Поддубний вказує на те, що у теорії права подією є обставина, настання якої не залежить від волі і свідомості людини. Що ж стосується злочину, то він цілком залежить від волі і свідомості особи, яка його вчинила. Відсутність волі чи свідомості при здійсненні суспільно небезпечного діяння виключає винність особи. Отже, таке діяння не може бути злочином через відсутність однієї з обов'язкових ознак злочину – винності. Таким чином, при характеристиці місця вчинення злочину необхідно використовувати категорію «діяння», як один з видів юридичного факту, а не «подія злочину». Отже, під місцем вчинення злочину необхідно розуміти територію, на якій вчинено суспільно небезпечне діяння [2, с. 18].

Т. О. Леснієвські-Костарєва визначає місце вчинення злочину як територію чи простір, де виконавцем здійснено діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, незалежно від місця настання злочинного результату [8, с. 113]. К. Л. Акоєв дає таке визначення: місце вчинення злочину – це частина фізичного простору, територія, описана в диспозиції кримінально-правової норми шляхом вказівки на найбільш важливі (для характеристики суспільної небезпеки і видової відмінності злочинів) ознаки, на якій виконано злочинну дію (бездіяльність чи настав злочинний результат або злочин був завершений і присічений) [9, с. 12].

Можна зазначити, що місце вчинення злочину має розглядатися з точки зору двох взаємозалежних аспектів цього поняття. У широкому змісті – це частина фізичного простору, територія, на яку поширюється юрисдикція тієї чи іншої держави. У вузькому – просторова характеристика злочину, що безпосередньо вказується чи припускається в диспозиціях кримінально-правових норм і впливає на кваліфікацію злочину, а також індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Місце злочину можна розглядати і як обставину, що впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння, як компонент пом'якшуючий або обтяжуючий покарання. Однак, у такій ролі місце вчинення злочину може враховуватися лише судом, тому що кримінальний кодекс не відносить місце вчинення злочину ні до пом'якшуючих, ні до обтяжуючих обставин [10, с. 198].

Для встановлення ролі, що виконує просторова характеристика для опису місця вчинення злочину чи ознаки складу злочину, необхідно виявити спрямованість суспільно небезпечного діяння та місце настання суспільно небезпечних наслідків у матеріальних складах злочинів. При цьому місце вчинення злочину за своєю сутністю є місцем здійснення злочинного діяння.- В. М. Кудрявцев відносив спосіб, місце, час та обстановку вчинення злочину до суттєвих характеристик діяння, вказуючи, що самостійними ознаками об'єктивної сторони складу злочину вони не є [11, с. 10–11]. Тобто відправною точкою при встановленні місця вчинення злочину є здійснення діяння, а отже, місцезнаходження суб'єкта злочину в цей момент. У багатьох злочинах проти довкілля місце вчинення діяння і місце настання суспільно небезпечних наслідків не можуть співпадати. Так, особливістю складу злочину, передбаченого ст. 236 КК «Порушення правил екологічної безпеки», є те, що для опису одного з альтернативних злочинних наслідків його вчинення законодавець використовує просторову характеристику – «екологічне забруднення значних територій». Неможливо уявити випадки, коли місце здійснення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 236 КК України, і місце настання його наслідків будуть характеризуватися одними й тими самими просторовими межами. Інакше, порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки слід визнавати вчиненим на значних територіях. У літературі з кримінального права «екологічне забруднення значних територій» відносять до наслідків злочину, передбаченого ст. 236 КК [12, с. 740; 13, с. 15]. При цьому поняття «значні території» у цьому складі злочину характеризує обсяг, масштабність наслідків. Крім того,

після здійснення діяння, настання його наслідків є закономірним і об'єктивним розвитком причинового зв'язку між явищами природи, оскільки особа втрутитися в його розвиток може лише у виняткових випадках. Так, В. М. Кудрявцев зазначав, що безпосередній вплив суб'єктивної сторони на зовнішні форми поведінки можливий тільки на тій ділянці об'єктивної сторони, яка охоплюється дією (бездіяльністю) суб'єкта [11, с. 16]. Якщо місцем вчинення злочину одночасно визнати і місце здійснення суспільно небезпечного діяння, і місце настання його злочинних наслідків, то доведеться визнати можливість одночасного існування різного суб'єктивного ставлення до однієї й тієї ж об'єктивної ознаки складу злочину, що не можна визнати логічно обґрунтованим. Таким чином, місцем вчинення злочину як ознакою об'єктивної сторони його складу може визнаватися лише місце здійснення суспільно небезпечного діяння. Місце настання суспільно небезпечних наслідків у матеріальних складах злочинів слід визнати частиною змісту цієї ознаки об'єктивної сторони [14, с. 271].

Слід також зазначити, що недоречно у визначенні поняття «місце вчинення злочину» як ознаки складу злочину, використовувати термін «територія», оскільки він за змістом є широким поняттям. Згідно з п. 13 ст. 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» територією вважається частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси [15]. Місце ж вчинення злочину може мати не лише географічні, а й інші просторові, а також статусні характеристики. Тому місцем вчинення злочину є конкретизована частина простору, з вчиненням (невчиненням) у якій суспільно небезпечного діяння кримінальний закон пов'язує наявність певного складу злочину [14, с. 272].

У деяких статтях розділу VIII Особливої частини КК місце вчинення злочину включено як конструктивну ознаку складу злочину. Частина 1 ст. 245 КК України встановлює покарання за знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення. Установлення зазначеного місця є необхідною умовою застосування конкретної статті. Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей. До них ст. 22 Земельного кодексу України відносить: а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації тощо). Виникає питання про конкуренцію ч. 1 ст. 245 КК та ст. 771 КУпАП щодо знищення або пошкодження стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем. Це пов'язано з тим, що стаття 771 КУпАП встановлює адміністративну відповідальність за випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, рослинності або її залишків та опалого листя на землях сільськогосподарського призначення. Отже, у вказаних статтях відсутня ознака розміру заподіяної шкоди, за допомогою якого адміністративний делікт слід відмежовувати зі злочином, передбаченим ч. 1 ст. 245 КК. Тому, кваліфікуючи вказане діяння за ч. 1 ст. 245 КК, слід виходити з розміру територій, на якій знищується або пошкоджується предмет злочину [16, с. 215–216].

У тому разі, якщо місце вчинення злочину зазначено в КК України як конструктивна ознака складу злочину проти довкілля, установлення того, що злочин, вчинений в іншому місці, означає або відсутність взагалі в діянні складу злочину, або тягне

кваліфікацію злочину за іншими статтями Кримінального кодексу України. Наприклад, якщо особа незаконно займається рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом не у природних, а штучних приватних водоймах, якщо він заподіяв істотну шкоду, означає наявність у її діях складу злочину, передбаченого не ч. 1 ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», а за відповідною статтею розділу VI Особливої частини КК України. Тобто, не є предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України, риби, водні тварини, що вирощуються підприємствами, організаціями або громадинами у спеціально влаштованих чи пристосованих водоймах, оскільки вони у такому випадку визнаються предметом злочинів проти власності [16, с. 215–216].

В окремих злочинах проти довкілля особливості місця здійснення суспільно небезпечного діяння характеризується тим, що вони значно підвищують ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину й у зв'язку з цим закон передбачає такі особливості місця як кваліфікуючу ознаку – утворює склад злочину з обтяжуючими обставинами [17, с. 12]. Так, при встановленні того, що порушення правил охорони або використання надр здійснювалося на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, вчинене кваліфікується за ч. 3 ст. 240 КК України. Відповідно до ч. 3 ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України. Природно-заповідний фонд – ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища [18]. До природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники (ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні), пам'ятки природи (комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні), заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення. Законодавством Автономної Республіки Крим може бути встановлено додаткові категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Певні проблеми при правовій оцінці вчиненого у зв'язку з визначенням місця здійснення суспільно небезпечного діяння проти довкілля виникають тоді, коли ця ознака об'єктивної сторони безпосередньо в диспозиції статті розділу VIII Особливої частини КК України не називається, але тлумачення самого закону призводить до визнання того, що й у цих випадках вона може мати кримінально-правове значення. При цьому найчастіше місце є хоча й факультативною, проте важливою характеристикою здійсненого діяння. Законодавець, щоб уникнути вживання громіздких переліків місць, що впливають на кримінальну протиправність відповідного діяння, звичайно прибігає до бланкетного способу їхнього опису, тобто для їхнього тлумачення закон про кримінальну відповідальність відсилає до нормативних актів іншої галузі права [17, с. 12].

Необхідність такого опису диспозицій пов'язана з потребами технічного порядку, що дозволяє уникнути загромадження тексту відповідної статті розділу VIII Особливої частини КК України, а також з особливостями деяких об'єктів кримінально-

правової охорони, наявність і ступінь заподіяння шкоди яких неможливо визначити без звернення до нормативних актів інших галузей права. Так, у ст. 343 України встановлено покарання за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів. Територіальне море України – прибережні морські води завширшки 12 морських миль, що відлічуються від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Внутрішні морські води України – це: морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України, води портів України, обмежені лінією, що проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морські милі; води заток, бухт, губ і лиманів, морів та проток, що історично належать Україні [19]. Виключна (морська) економічна зона України – морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать. Ширина виключної (морської) економічної зони становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України. Відкрите море – усі частини моря, що не входять ані в територіальне море, ані у внутрішні води якої-небудь держави. У статті 86 Конвенції ООН із морського права 1982 р. відкритим морем названі всі частини моря, «які не входять ні у виключну економічну зону, ні в територіальне море або внутрішні води будь-якої держави, ні в архіпелажні води держави-архіпелагу» [16, с. 203].

В інших випадках місце вчинення злочину є факультативною ознакою, що впливає на ступінь небезпеки діяння і враховується судом при виборі виду і розміру (строку) покарання. Місце вчинення злочину знаходиться в тісному зв'язку з іншими ознаками складу злочину, особливо з ознаками об'єктивної сторони, через що впливає на їхній зміст. Відповідно до дослідження К. Л. Акоєва з близько 200 вивчених кримінальних справ, місце здійснення злочину впливає на зміст суб'єктивної сторони (150 справ), способу (114), причинного зв'язку (19), часу (46) вчинення злочину [9, с. 17]. У сукупності з іншими обставинами розглядувана ознака може свідчити про наявність чи відсутність злочинного діяння проти довкілля, причинового зв'язку, характеризувати спосіб, впливати на розмір заподіяної шкоди, на визнання тих чи інших предметів знаряддями злочину тощо.

Отже, місце вчинення злочину проти довкілля – це певний фізичний простір, описаний у диспозиції кримінально-правової норми розділу VIII Особливої частини КК України, на якій було здійснено суспільно небезпечне діяння.

Література

1. Митрофанов, І. І. Загальна частина кримінального права України : [навч. посіб.] / І. І. Митрофанов. – Одеса : Видавництво «Фенікс», 2015. – 576 с.

2. Поддубный, А. А. Определение места совершения преступлений при квалификации преступлений / А. А. Поддубный // Российский следователь. – М. : Юрист, 2001. – № 3. – С. 18–21.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с. : іл.

4. Лукашук И. Действие уголовного закона в пространстве / И. Лукашук // Россий-

АНОТАЦІЯ

Розглянуто проблеми визначення поняття місця вчинення злочинів проти довкілля. Аналізуються різні точки зору вчених на поняття «місце вчинення злочину». Зроблено висновок про те, що місцем вчинення злочину проти навколишнього середовища є визначений фізичний простір, описаний у диспозиції кримінально-правової норми розділу VIII Особливої частини КК України, на якому була здійснена суспільно небезпечна дія.

SUMMARY

The notions of the definition of the place of commission of crimes against the environment. The various points of view of scientists on the concept of «crime scene». It is concluded that the place of the crime against the environment is a definite physical space described in the disposition of the criminal law section VIII of the Criminal Code of Ukraine, which was made socially dangerous act.

ская юстиция. – № 4. –1994. – С. 37–39.

5. Словарь по уголовному праву/ отв. ред. А. В. Наумов. – М. : Изд-во Бек, 1997. – 686 с.

6. Кримінальне право України : навчальний посібник / за ред. О. О. Кокшарова, В. А. Робака. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. – 364 с.

7. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : [учебник] / авт. кол. : С. В. Афиногенов, Л. Д. Ермаков, Б. В. Здравомыслов [и др.] ; под ред. Б. В. Здравомыслова. – 2-е изд. перераб., доп. – М. : Юристъ,1999. – 480 с.

8. Лесниевски-Контарева, Т. А. Уголовное право : [словарь-справочник] / Т. А. Лесниевски-Костарева . – М. : НОРМА-ИНФРА М, 2000. – 423 с.

9. Акоев, К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / К. Л. Акоев. – М., 1989. – 22 с.

10. Малинин, В. Б. Объективная сторона преступления / В. Б. Малинин, А. Ф. Парфенов. – С.-Пб. : Изд-во Юридического института (Санкт-Петербург), 2004. – 298 с.

11. Кудрявцев, В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, В. К. Грищук, Л. П. Брич [та інші] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид. перероб. та допов. – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.

13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2-х т. / П.П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев [та інші]; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид. перероб. та допов. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – Т. 2. – 624 с.

14. Брич Л. П. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежування їх від складів інших правопорушень / Л. П. Брич // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Випуск 52. – С. 267–280.

15. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.

16. Митрофанов, І. І. Довкілля під охороною закону про кримінальну відповідальність : монографія / І. І. Митрофанов, В. В. Локтіонова. – Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2010. – 420 с.

17. Акопов, К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / К. Л. Акопов, А. В. Наумов // Советская юстиция. – М. : Юрид. лит., 1988. – № 7. – С. 11–14.

18. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII // ВВР. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

19. Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 431 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14. – Ст. 741.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ УСИНОВЛЕННЯ

ЧОЛАН Тетяна - аспірант кафедри кримінального права Національної академії прокуратури України, молодший радник юстиції

Статья посвящена проблеме уголовной ответственности за незаконное усыновление. Раскрываются особенности реализации уголовной ответственности за преступления, связанные с незаконной передачей детей, анализируется эмпирический материал (судебная практика по делам исследуемой категории). Вносятся предложения по совершенствованию санкции уголовно-правовой нормы об ответственности за нарушение порядка усыновления, высказывается мнение о целесообразности применения определенных видов освобождения от наказания и его отбывания.

Занепокоєння світової спільноти викликають темпи поширення такого негативного явища, як торгівля дітьми – одного з найнебезпечніших посягань на права та інтереси неповнолітніх осіб. Особливу стурбованість викликає динаміка цієї тенденції у сфері здійснення незаконних угод стосовно людини, у тому числі, під прикриттям усиновлення. Контент-аналіз виступів у засобах масової інформації свідчить про збільшення кількості повідомлень про жорстоке поводження з усиновленими дітьми, що викликає великий суспільний резонанс, постійно висловлюються пропозиції щодо посилення відповідальності за злочини у сфері усиновлення. Тому дослідження проблем кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з незаконною передачею дітей, особливо актуальне.

Кримінальний кодекс України 2001 року не містить визначення поняття кримінальної відповідальності. Разом з тим, у теорії кримінального права існує розмаїття поглядів на сутність цього правового явища. Певними особливостями відрізняється й реалізація кримінальної відповідальності за незаконне усиновлення. Але спершу про основні доктринальні підходи до визначення поняття «кримінальна відповідальність».

Мета даної статті – розкриття особливостей реалізації кримінальної відповідальності за незаконне усиновлення.

Вагомий внесок у вивчення проблем кримінальної відповідальності зробили такі вчені, як Ю.В. Баулін, Л.В. Багрій-Шахматов, О.О. Дудоров, В.М. Куц, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, М.І. Панов, В.Д. Філімонов та інші.

Як складне, двобічне явище розцінює кримінальну відповідальність В.М. Куц, говорячи, що, з одного боку, це – засудження особи за вчинення нею злочину обвинувальним вироком суду з обмеженням чи позбавленням її законних прав та інтересів чи без такого, а з іншого своєрідне терпіння такого засудження винним [1; 93]. О.О. Дудоров пропонує визначення кримінальної відповідальності як особливого кримінально-правового інституту, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин і який полягає у здійснюваному судом в обвинувальному вироку осуді порушника кримінально-правової заборони та, як правило, у застосуванні щодо нього заходів кримінально-правового впливу [7;

91]. Як правовий наслідок вчиненого злочину кримінальну відповідальність розуміють С.А. Тарарухін [8; 6], В.Д. Філімонов [9; 5]. Цікаву думку висловлює Ю.В. Баулін, який пише, що виходячи з того, що сутністю кримінальної відповідальності є обмеження прав і свобод злочинця, можна виділити три види такої відповідальності, а саме – законодавчо визначену, індивідуалізовану судом та кримінально-виконавчу [2; 25].

Підтримуючи позиції В.М. Куца, О.О. Дудорова, також не можемо не погодитись з думкою, висловленою Ю.В. Бауліним, який вважає, що визначення кримінальної відповідальності лише як санкції, як реальне здійснення державного примусу видається надто вузьким, таким, що зводить відповідальність до однієї з форм її реалізації. Таке ж зауваження вчений робить і щодо визначення кримінальної відповідальності як осуду особи з боку держави. Він також не погоджується з думкою представників позиції ототожнення кримінальної відповідальності та кримінально-правових відносин, змістом якого є обов'язок особи зазнати заходів кримінально-правового впливу, оскільки ці поняття характеризують різні за змістом явища. Науковець стверджує, що наведені визначення переважно підкреслюють основні риси кримінальної відповідальності. Найбільш правильним, на його думку, є таке визначення, яке б поєднувало певною мірою всі вищезазначені концепції, містило б усі характерні ознаки кримінальної відповідальності, що так чи інакше випливають з закону [11; 330].

Як відомо, однією з форм кримінальної відповідальності є покарання, однією з цілей якого є запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Однак прогресивні мислителі минулого, зокрема італійські вчені Чезаре Бекаріа, Енріко Феррі, Ломброзо, досліджуючи явище злочинності, приходили до висновку, що одні покарання, навіть найжорстокіші, не можуть привести до викорінення злочинності [6; 125]. Разом з тим покарання виступає важливим стримуючим злочинність фактором, тому слід виважено підходити до визначення санкцій за ті чи інші суспільно небезпечні посягання.

Вважаємо, що санкція статті, яка передбачає відповідальність за незаконне усиновлення, потребує вдосконалення. Насамперед, через наявність зв'язку між суспільно небезпечним діянням, яке вчиняється суб'єктом злочину та родом його діяльності, повноваженнями у сфері передачі дітей на виховання.

Згідно зі ст. 65 КК України суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті Особливої частини цього кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин та відповідно до положень Загальної частини цього кодексу. При цьому, суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

Відзначимо, що у статті 3 Рамкового рішення Ради Європи про торгівлю людьми [5] йдеться про санкції за злочини, пов'язані з торгівлею людьми з метою експлуатації їх праці або сексуальної експлуатації. Зауважується, що кожна держава-член повинна вжити необхідних заходів для того, щоб передбачені в статтях 1 і 2 злочини спричиняли ефективні, пропорційні кримінально-правові санкції, які володіють попереджувальним ефектом, а також заходи для того, щоб ці санкції допускали можливість проводити видачу особи іншій державі.

Межі застосування заходів кримінально-правового впливу, зауважує О.О. Книженко, визначають принципи кримінального права, цілі заходів кримінально-правового впливу, диференціація та індивідуалізація відповідальності [12; 11, 14]. Разом з тим конструювання санкцій спрямоване на диференціацію відповідальності, але не індивідуалізує її.

Аналізуючи питання пеналізації незаконного усиновлення, особливостей реалізації кримінальної відповідальності за вчинення такого суспільно небезпечного посягання, наведемо думку Ю.А. Пономаренка, зважаючи на наявність у чинній редакції

статті 169 КК України проблеми співрозмірності покарання зі ступенем суспільної небезпечності злочину, а також повноти відображення законодавцем у кримінально-правовій нормі кваліфікованих складів цього злочину.

Вчений небезпідставно стверджує, що наступні три тези не можуть викликати заперечень: а) чим вищим є ступінь суспільної небезпечності злочину, тим суворішим має бути покарання за нього; б) приблизно однакові за ступенем суспільної небезпечності злочини повинні мати однакові санкції; в) кваліфікований склад злочину повинен мати більш сувору санкцію, ніж основний. Широко відомими є випадки, коли побудова санкцій без урахування встановлених обмежень призводить до неможливості призначення окремим категоріям осіб будь-якого покарання взагалі. Крім того, інколи виникають колізії, пов'язані з тим, що за злочини зі спеціальним суб'єктом встановлюються або пропонується встановити такі види покарань, які не можуть бути призначені відповідним категоріям осіб [13; 212-215, 216].

Відповідно до статті 169 КК України незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

Санкція ч.1 ст.169 КК України свідчить про те, що відповідно до класифікації злочинів за ступенем тяжкості, такий злочин відноситься до злочинів середньої тяжкості.

Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Отже, за наявності вищеперерахованих кваліфікуючих ознак злочин все ж таки залишається злочином середньої тяжкості. Але якщо брати до уваги те, що у статтях 169 та 149 КК України (ми неодноразово у попередніх публікаціях зазначали про тісний зв'язок цих двох статей) є вказівка на наскрізну, оціночну категорію «тяжкі наслідки» (у коментарях до зазначених статей описуються аналогічним чином, із зазначенням того, що за наявності тяжких наслідків при торгівлі людьми або іншій незаконній угоді щодо людини такий склад злочину є особливо кваліфікованим [18; 432, 470], [16; 118], [17; 86]), виникають обгрунтовані сумніви щодо досконалості санкції статті 169 КК України, яка передбачає відповідальність за незаконне усиновлення.

Згідно з ч.1 ст.149 КК України торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Таким чином, злочин, передбачений ч.1 вказаної статті, виходячи з зазначеної у санкції статті верхньої межі покарання у виді позбавлення волі, положень статті 12 КК України, є тяжким.

За наявності таких кваліфікуючих ознак, як вчинення дій щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства нижня та верхня межа покарання у виді позбавлення волі збільшується, відповідно передбачено позбавлення волі від п'яти до дванадцяти років. Виходячи, знову-таки, з положень ст. 12 КК України про класифікацію злочинів, такий кваліфікований склад злочину є особливо тяжким.

Якщо дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спри-

чинили тяжкі наслідки, вони караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Отже, можна побачити, що законодавець у разі настання «тяжких наслідків» незаконних дій щодо усиновлення та наявності інших кваліфікуючих ознак, підвищує мінімальну та максимальну межі покарання у виді позбавлення волі, однак від цього ступінь тяжкості злочину не змінюється. Зі змісту санкцій статей 169 та 149 КК України видно, що законодавцем при визначенні виду покарання за вказані злочини перевагу надано саме позбавленню волі, що в черговий раз свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності цих злочинів.

Аналіз вироків судів у кримінальних справах про злочини, пов'язані з незаконною передачею дітей, свідчить про те, що й судами за такі злочини в основному призначається покарання у виді позбавлення волі.

У наукових дослідженнях, присвячених конструюванню санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, містяться положення, які допомагають виокремити певні правила побудови санкцій, наводяться класифікації. Так, у залежності від підстави поділу, санкції поділяють на прості (без додаткових покарань) та кумулятивні (з додатковими покараннями); одиничні (один вид основного покарання) та альтернативні (два та більше види основного покарання); відносно-визначені та абсолютно-визначені [19; 136-140].

Як бачимо, санкція статті 169 КК України з точки зору класифікації у теорії права є простою, оскільки не містить додаткових покарань. Санкція ч.1 даної статті є альтернативною, оскільки містить два види основного покарання – обмеження та позбавлення волі.

У попередніх публікаціях нами звернуто увагу на зв'язок між порушенням порядку усиновлення та повноваженнями, можливостями осіб, задіяних у цій сфері. Відтак, на нашу думку, недоліком санкції статті КК України, яка передбачає відповідальність за незаконне усиновлення, є відсутність вказівки на такий вид додаткового покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю. Санкція кримінально-правової норми про відповідальність за незаконне усиновлення, на наше переконання, має бути кумулятивною (тобто з додатковим покаранням).

Як відомо, покарання – не єдина форма кримінальної відповідальності. Вчені у галузі кримінального права підкреслюють, що намагання реалізувати в Україні ідеї гуманізації та диференціації кримінальної відповідальності знайшли відображення в появі нових кримінально-правових інститутів звільнення від покарання та від його відбування, а також відповідного розділу в Загальній частині КК України 2001 року (Розділ XII), який фактично передбачає альтернативні покаранню форми кримінальної відповідальності – звільнення від покарання та звільнення від його відбування [1; 244, 245]. Зазначимо про деякі особливості звільнення від покарання та його відбування при засудженні за незаконне усиновлення.

У ході аналізу питань звільнення від покарання та його відбування при засудженні за незаконне усиновлення орієнтуватимемося на позицію В.М. Куца про те, що звільнення від покарання має місце, коли звільнення від відбування покарання характеризується наявністю обвинувального вироку, в якому міститься призначене винному покарання, від повного або часткового відбування якого він звільняється, або взагалі покарання обвинувальним вироком суду винному не призначається.

Про дві форми звільнення від покарання говорить і О.П. Горох, наводить цікаві факти про регламентацію зазначеного питання у законодавстві інших країн [14; 224-225].

У ході нашого дослідження встановлено, що судами за вчинення злочинів, пов'язаних з незаконною передачею дітей, в основному застосовується такий вид покарання, як позбавлення волі. При засудженні за статтею 169 КК України призначається як обмеження волі, так і позбавлення волі, у переважній більшості таких вироків зазначено про звільнення від покарання з

іспитовим строком. При засудженні за статтею 149 КК України за злочини, пов'язані з незаконним усиновленням, звільнення від покарання з випробуванням також застосовується. Серйозним у даному контексті є питанням обгрунтованості та доцільності такого звільнення від відбування покарання, зважаючи на те, що у деяких випадках звільняються від відбування покарання особи, засуджені за тяжкі злочини.

Зрозуміло, що виявлення, фіксування та доказування діяльності організованих груп та злочинних організацій у сфері торгівлі дітьми та незаконної передачі дітей в цілому є надзвичайно складним завданням. Слушною буде думка О.О. Книженко, яка обґрунтувала недоцільність звільнення особи від відбування покарання з випробуванням при вчиненні особливо тяжких злочинів, навіть за умови виключно позитивної її характеристики, оскільки це не дозволяє досягти загальної превенції. Якщо ж злочин вчинено організованою групою чи злочинною організацією, то його застосування припустиме лише до тих співучасників, ступінь участі яких був незначним та які виконували другорядні ролі, а також щодо осіб, які активно сприяли викриттю організованої групи або злочинної організації, розкриттю вчиненого такою групою, організацією чи її учасником злочину, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню завданих збитків, усуненню заподіяної шкоди чи в іншій формі сприяли боротьбі з організованою злочинністю [15; 9].

Окрім того, слід зазначити, що за такої правової регламентації обов'язків, які суд може покласти на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (ст. 76 КК України), у випадках засудження за незаконне усиновлення за наявності таких кваліфікуючих ознак, як вчинення злочину організованою групою або злочинною організацією, звільнення від відбування покарання з випробуванням за такі злочини, є недоцільним (або є можливим у виключних випадках при оцінці судом усіх обставин справи та характеризуючих даних осіб), оскільки тоді не представляється можливим досягти однієї з основних цілей покарання – попередження вчинення нових злочинів.

Концентруючи увагу саме на особливостях кримінальної відповідальності за незаконне усиновлення, слід також зазначити про звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.

Згідно зі статтею 79 КК України, у разі призначення покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, а також за корупційні злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання зі встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

Такий вид звільнення від відбування покарання, на нашу думку, не слід застосовувати у випадках засудження жінок за тяжкі злочини, пов'язані з незаконною передачею своєї дитини за наявності інших дітей на утриманні.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що санкція статті 149 КК України є більш суворою, ніж санкція статті 169 КК України, оскільки у діючій редакції Кримінального кодексу України ці злочини відносяться до різних категорій за ступенем тяжкості. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини – тяжкий, а за наявності кваліфікуючих ознак – особливо тяжкий злочин. Незаконні дії з усиновлення – злочин середньої тяжкості, навіть за наявності таких кваліфікуючих ознак, як повторність, попередня змова групи осіб, використання службового становища та спричинення тяжких наслідків.

На нашу думку, доцільним є перегляд підходу законодавця до пеналізації незаконного усиновлення. Пропонуємо у санкції статті про порушення порядку усиновлення встановити як додаткове факультативне покарання – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Вважаємо, що такий спеціальний вид звільнення від відбування покарання, як звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, недоцільно застосовувати до жінок, які засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, але менш ніж на п'ять років, за продаж (іншу незаконну передачу) власної дитини за наявності інших дітей на утриманні.

Літераутра

1. Куц В.М. Проблеми кримінальної відповідальності: навч. посіб. / В.М. Куц. – К.: Національна академія прокуратури України, 2013. – 322 с.

2. Баулін Ю.В. Кримінальна відповідальність, яка підлягає диференціації /Ю.В. Баулін// Кримінальний кодекс України 2001 року; проблеми застосування і перспективи удосконалення // Диференціація кримінальної відповідальності; Міжнар. симпозіум, 11-12 вересня 2009 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С.25-31.

3. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Панов Н.И. – Х.: Вища школа, 1982. – 161 с.

4. Українське кримінальне право. Загальна частина: підруч. / за ред. В.О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

5. Рамкове рішення № 2002/629/ПВД Ради про боротьбу з торгівлею людьми ЄС; Рішення, Міжнародний документ від 19.07.2002 № 2002/629/ПВД (неофіційний переклад). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a73

6. Водько Н. Об основных понятиях теории предотвращения преступных деяний / Н. Водько // Юридичний вісник. – 2013. – №1. – С. 125-129.

7. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / Переднє слово д-ра юрид. наук, проф. В.О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

8. Тарарухин С.А. Понятие и значение квалификации преступлений: Учебное пособие. – Киев: КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1990. – 60 с.

9. Филимонов В.Д. Уголовновная ответственность по российскому законодательству — М.: НОУ Институт Актуального образования «ЮрИнфоР- МГУ», 2008. – 249 с.

10. Панов М. Кримінальна відповідальність та її підстава / М. Панов // Вісник Національної академії прокуратури. – 2010. – №4. – С.46-47.

11. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Баулін Ю.В. – К. : Атіка, 2004. – 296 с. / Вибрані праці // Ю.В. Баулін. – Х.: Право, 2013. – 928 с. – С. 322-478.

12. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: дис. на здобуття наукового ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Книженко; Харківський Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2011. – 431 с.

13. Пономаренко Ю.А. Основні проблеми пеналізації злочинів у законотворчій практиці /Ю.А. Пономаренко// 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. – Х. : Право, 2011. – 456 с. – С.211-216.

14. Горох О.П. Види звільнення від покарання за кримінальним законодавством держав-учасниць СНД /О.П. Горох// 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. – Х. : Право, 2011. – 456 с. – С.223-228.

15. Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Книженко; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 207 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемі кримінальної відповідальності за незаконне усиновлення. Розкриваються особливості реалізації кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з незаконною передачею дітей, аналізується емпіричний матеріал (судова практика у справах досліджуваної категорії). Вносяться пропозиції щодо удосконалення санкції кримінально-правової норми про відповідальність за порушення порядку усиновлення, висловлюється думка про доцільність застосування певних видів звільнення від покарання та його відбування.

SUMMARY

The article is devoted to criminal liability for illegal adoption. It reveals the features of realization of criminal liability for crimes related to the illicit transfer of children, analyzes empirical material (judicial practice in cases of the investigated category). It contains the proposals for improving the criminal and legal norm sanctions on liability for violation of the adoption procedure and expresses the view about the appropriateness of certain types of exemption from punishment and enduring the punishment.

16. Кримінальне право України (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.] – К.: «ВД «Дакор», 2013. – 786 с.

17. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

18. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар/ Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 1196 с.

19. Кругликов Л.Л. Юридические конструкции и символы в уголовном праве / Л.Л. Кругликов, О.Е. Спиридонова – СПб. : Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2005. – 336 с.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕИСПОЛНЕНИЕ СУДЕБНОГО РЕШЕНИЯ

БОГОНЮК Галина Ивановна - аспирант Львовского государственного университета внутренних дел

Осуществляется сравнительно-правовой анализ положений уголовного законодательства государств, в части установления ответственности за неисполнение судебного решения; исследуется система преступлений, которые препятствуют исполнению судебного решения; проанализированы особенности конструкций норм, регламентирующих уголовную ответственность за невыполнение судебного решения; отражено положительные и те, которые стоят заимствования положения законодательства зарубежных государств, в части обеспечения порядка исполнения судебного решения. Определены способы совершения преступлений, посягающие на порядок исполнения судебного решения, а именно: замена имущества, растрата, отчуждение, сокрытие, передача имущества; незаконное распоряжение, присвоение, уничтожение или повреждение имущества.

Постановка проблемы

Сравнение законодательства зарубежных государств, в части установления ответственности за невыполнение судебного решения, позволит выявить схожие и отличительные черты в уголовном законодательстве Украины и других государств, оценить преимущества и недостатки тех или иных законодательных решений, а также взаимовлияние законодательства отдельных государств. И, самое важное, выявить положительный опыт, который следует внедрить в национальную правовую систему, и указать на законодательные решения, которых следует избежать.

Состояние исследования

Необходимо отметить, что сравнительно-правовой анализ положений отечественного уголовного законодательства и законодательства зарубежных стран, в части установления ответственности за невыполнение судебного решения, стал объектом рассмотрения лишь единичных работ. В частности, эта проблема была подвергнута анализу в диссертационных исследованиях В.А. Головчук [1], Е.А. Летягиновой [2], Д.А. Харковського [3]. Однако, приходится констатировать, что в этих уголовно-правовых исследованиях освещаются только фрагментарно отдельные проблемы, связанные с совершением рассматриваемых нами преступлений.

Поэтому **целью статьи** является анализ зарубежного опыта законодательной регламентации уголовной ответственности за неисполнение судебного решения.

Изложение основного материала

Прежде всего, для сравнения выберем УК отдельных государств, входивших в Советский Союз (Россия [4] (далее – РФ), Грузия [5], Республика Армения [6] (далее – Армения), Кыргызская Республика [7] (далее – Кыргызстан), Республика Таджикистан [8] (далее – Таджикистан), Республика Казахстан [9] (далее – Казахстан),

Азербайджанская Республика [10] (далее – Азербайджан), Республика Узбекистан [11] (далее – Узбекистан). Такой выбор не случаен, а обусловлен тем, что законодательство государств, входивших в состав СССР, имело общую правовую системы.

Для полноты исследования также рассмотрим правовой опыт уголовных законов государств, которые являются членами Европейского Союза, поскольку актуализируется необходимость создания единого правового пространства, ведь «интеграция Украины в европейские структуры ставит вопрос о сближении украинского национального и европейского права» [12] (Австрии [13], Федеративной Республики Германии [14] (далее – ФРГ), Французской Республики [15] (далее – Франция), Королевства Швеции [16] (далее – Швеция), Королевства Бельгии [17] (далее – Бельгия), Латвийской Республики [18] (далее – Латвия), Королевства Испании [19] (далее – Испания), Королевства Дании [20] (далее – Дания), Республики Польша [21] (далее – Польша).

В свою очередь, к преступлениям, посягающим на порядок исполнения судебных решений законодатель государств бывшего СССР относит: невыполнение судебного решения (ст.315 УК РФ, ст.306 УК Азербайджана, ст.353 УК Армении, ст.362 УК Казахстана, ст. 338 УК Кыргызстан, ст.381 УК Грузии, ст.363 Таджикистана), незаконные действия в отношении имущества, на которое наложен арест или которое описано (ст.312 УК РФ, ст.303 УК Азербайджана, ст.233 УК Узбекистана, ст.345 УК Армении, ст.357 УК Казахстана, ст.335 УК Кыргызстана, ст.377 УК Грузии, ст.362 УК Таджикистана), уклонение от отбывания наказания в виде лишения свободы (ст.314 УК РФ, ст.305 УК Азербайджана, в .354 УК Армении, ст.359 УК Казахстана, ст.337 УК Кыргызстана, ст.380 УК Грузии, ст.364 УК Таджикистана).

Анализ УК отдельных государств СНГ показал, что не во всех из названных государств являются нормы полностью аналогичного содержания нормам отечественного законодательства. В частности, это касается момента вступления юридической силы судебного решения. Как указывают в теории уголовного права, для возникновения и развития процессуальных правоотношений в стадии принудительного исполнения судебных решений необходим определенный юридический состав: вступившее в законную силу судебное решение [22, с.40-41]. В то же время, отдельные кодексы постсоветских государств, в отличие от УК Украины, лишены указания на вступления приговора, решением, постановлением и постановлением суда в законную силу (ст.232 УК Узбекистана). Отказ законодателя от использования в УК Узбекистана юридической конструкции «вступившие в законную силу» является безосновательной, поскольку решение суда считаются окончательными и не могут быть изменены только в том случае, если приговор, решение, определение, постановление вступили в законную силу. Одновременно заметим, что невыполнение судебного решения не всегда тянуть уголовную ответственность. Наступление уголовной ответственности за такие действия возможно лишь в случае вступления в законную силу такого решения и истечения соответствующего срока, в течение которого такое решение должно быть выполнено.

В свою очередь, по сравнению с УК Украины, законодатель некоторых постсоветских государств сузил круг преступлений, посягающих на порядок исполнения судебного решения. В частности, в уголовном законодательстве некоторых постсоветских государств (Узбекистан, Армения, Кыргызстан) не предусмотрена ответственность за уклонение от наказания, не связанного с лишением свободы (штрафа, лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, уклонение от отбывания общественных или исправительных работ), за уклонение от отбывания наказания в виде ограничения свободы, за побег из специализированного лечебного учреждения, за нарушение правил административного надзора и тому подобное.

Стоит отметить, что в УК РФ, Азербайджана, Таджикистана, Казахстана, Грузии ответственность за уклонение от отбыва-

ния наказания в виде штрафа, общественных, исправительных работ, а также в виде ограничения свободы регламентируется Общей частью УК. В качестве примера, приведем ч.4 ст.53 УК РФ, где предусмотрена ответственность за уклонение от отбывания наказания в виде ограничения свободы. В частности, указывается, что «в случае злостного уклонения от отбывания наказания лицом осужденным к ограничению свободы, оно заменяется лишением свободы на срок ограничения свободы, назначенного приговором суда». Такая же норма предусмотрена в Общей части УК Азербайджана (ч.4 ст.53), Таджикистана (ч.3 ст.54), Казахстана (ч.2 ст.45), Грузии (ч.4 ст.47).- В теории уголовного права А.Н. Сокуренко по этому поводу отмечает, что решение этого вопроса таким образом является неуместным, поскольку осужденный совершил новое преступление, а потому такие действия должны получить отдельную правовую оценку, при этом не заменяя наказание в виде ограничения свободы на лишение свободы. Отрицание указанного ученого представляются логичными, поскольку в соответствии с п. «Б» ч.1 ст. 71 УК РФ указывается, что при сложении наказаний по совокупности приговоров одному дню лишения свободы соответствуют два дня ограничения свободы. Таким образом, неотбытая часть наказания должна быть добавленной к новому наказанию с учетом п. «Б» ч.1 ст.71 УК РФ. При таких условиях, кажется, было бы более целесообразно, если бы законодатель РФ предусмотрел ответственность за уклонение от отбывания наказания в Особенной части УК (как это сделано в УК Украины).

Для совершенствования положений действующего уголовного закона и заимствования положительного опыта в части установления ответственности за невыполнение судебного решения, необходимо проанализировать уголовные законы тех государств, которые являются членами Европейского Союза. Отметим, что в УК анализируемых государств отсутствует система норм, регламентирующих ответственность за невыполнение судебного решения (исключение составляет УК Литвы). Кроме того, в некоторых из них (УК ФРГ, Бельгии) вообще не предусмотрена ответственность за рассматриваемые посягательства.

В свою очередь, в проанализированных УК вышеуказанных государств предусмотрены отдельные нормы, регламентирующие ответственность за невыполнение судебного решения, в частности: неисполнение приговора или решения суда (ст.296 УК Латвии, ст.468 УК Испании,), уклонение от отбывания назначенного судом наказания (ст.312 УК Латвии), побег из места лишения свободы или из-под стражи (ст.310 УК Латвии), отчуждение или сокрытие имущества, подлежащего аресту (ст.308 УК Латвии), уклонение от отбывания наказания в виде ареста или лишения свободы (ст.242 УК Литвы), уклонение от отбывания наказания или мер карательного воздействия, не связанных с лишением свободы (ст.243 УК Литвы).

Необходимо отметить, что некоторые из них имеют определенные особенности. В частности, в УК ряда государств диспозиции статей, регламентирующих ответственность за невыполнение судебного решения, имеют существенные отличия по сравнению с УК государств бывшего СССР. Одним из ярких примеров является параграф 148 УК Дании, в котором установлена ответственность лица, «... которая наделена юрисдикцией или иной государственной властью решать правовые вопросы или в чьи обязанности входит применение уголовной власти государства, умышленно или в силу грубой неосторожности не выполняет предусмотренную законом процедуру по рассмотрению дела или исполнения соответствующих юридических актов об аресте, тюремного заключения, выемки или других мероприятий аналогичного характера ». Отсюда следует, что уголовный закон относит к понятию правосудия деятельность не только судебных органов, а также других государственных органов. Необходимо отметить, что диспозиция пункта 148 УК Дании имеет несколько обобщенный характер, поскольку непонятно, которые акты необходимо относить к юридическим актам. Кроме того, только в УК Дании (пункт 148) отмечается, что не-

исполнение судебного решения может совершаться как с умышленной, так и с неосторожной формами вины.

Свои особенности содержит уголовное законодательство постсоветских государств при определении способов преступных деяний, которые создают препятствия для исполнения решения или приговора суда в отношении имущества, на которое наложен арест или которое описано или подлежит конфискации. Такими способами совершения соответствующего посягательства являются: подмена имущества (ч. 1 ст. 303 УК Азербайджана); растрата, отчуждение, сокрытие (ч. 1 ст. 362 УК Таджикистана, ч.1 ст.303 УК Азербайджана); растрата, отчуждение, сокрытие, передача имущества (ч. 1 ст. 345 УК Армении, ч. 1 ст. 357 УК Казахстана, ч. 1 ст. 335 УК Кыргызстана,- ч. 1 ст. 377 УК Грузии).

В дальнейшем необходимо проанализировать уголовные законы государств, которые являются членами ЕС, в части регламентации ответственности за нарушение порядка исполнения судебных решений. Необходимо отметить, что в отдельных уголовных законах государств (Дании, Бельгии, Испании, Швейцарии) правовая норма, которая бы регламентировала ответственность за незаконные действия в отношении имущества, подвергнутого описи или аресту подлежит конфискации, вообще отсутствует. По УК других государств, то конструкция соответствующей статьи по структуре, а также содержанием разная. В первую очередь, это следует из анализа объективной стороны рассматриваемого посягательства. В частности, по отношению к имуществу, которое подлежит конфискации, могут быть осуществлены следующие действия: подмена имущества ч. 1 ст. 308 УК Латвии); растрата, отчуждение, сокрытие (ст. 246 УК Литвы); уничтожение или присвоение арестованного предмета (ст.314-6 УК Франции).

В частности, по УК Франции (ст. 314-7) уголовно-наказуемыми являются действия, совершенные должником до вынесения судебного решения, констатирует его задолженность, выразившееся в организации своей неплатежеспособности, или путем занижения, или сокрытия всех или части своих доходов, или сокрытие какого-либо имущества и имеет целью уклонения от исполнения приговора имущественного характера, вынесенного судом по уголовным делам, или решения, вынесенные судом по гражданским делам. Необходимо отметить и строгость законодателя Франции, поскольку за совершение покушения на уничтожение или присвоение арестованного предмета, находящегося у должника предусмотрено то же наказание, что и за оконченное преступление (ч.2 ст.314-6).

В свою очередь, только в УК Австрии- (ч. 3 параграфа 271) предусмотрены основания освобождения от уголовной ответственности за незаконные действия в отношении имущества, подлежащего конфискации. В частности, указывается, что не подлежит наказанию лицо, которое по собственному желанию вернуло имущество до начала уголовного преследования.

Следует отметить, что ни в одном из рассматриваемых уголовных законов нет специального указания на освобождение от уголовной ответственности за неисполнение судебного решения, однако в некоторых из них указано на основания и условия освобождения от уголовной ответственности за побег из мест лишения свободы (мест заключения или мест содержания арестованных или задержанных). В частности, в соответствии с положениями ч.3 ст.355 УК Армении законодатель предусмотрел специальное освобождение от уголовной ответственности с указанием на условия такого освобождения (если уголовное производство в отношении этого лица было закрыто или было вынесено оправдательный приговор по делу, по которому лицо было осуждено к лишению свободы, арестовано или задержано).

В примечании к ст.358 УК Казахстана также содержится указание на возможность освобождения от уголовной ответственности лица за побег при условии, что оно добровольно вернулось в семидневный срок с момента побега в место заключения или под охрану, не сделала другого преступления и если побег не был совершен с применением насилия или оружия. При

этом заметим, что для освобождения от уголовной ответственности не имеет значения или лицо совершило побег впервые и или само или в составе группы лиц.

Совершенным в этом аспекте выглядит положение примечания к ст. 336 УК Кыргызстана, в котором указано, что лицо освобождается от уголовной ответственности за побег при условии, что оно это сделало впервые, добровольно вернулось в трехдневный срок с момента побега в место заключения или под охрану, не сделало другого преступления, и если побег не был совершен при какой обстоятельства, предусмотрен как квалифицирующий.

Выводы

В целом проведенное исследование по решению проблемы уголовной ответственности за неисполнение судебного решения дает основания для таких выводов. Неудачными считаем положения уголовного законодательства тех государств, в которых предусмотрено одинаковое наказание за покушение и оконченное преступление, который посягает на порядок исполнения судебного решения (ч.2 ст.314-6 УК Франции), а также отсутствие норм, регламентирующих уголовную ответственность за нарушение порядка исполнения судебного решения.

Положительным и достойным заимствования представляется опыт уголовного законодательства Казахстана (примечание к ст. 358), Армении (ч.3 ст.355) и Кыргызстана (примечание к ст. 336) по определению условий освобождения от уголовной ответственности за побег из мест лишения свободы. Наиболее удачными и достойными имплементации в национальное законодательство является положение примечания ст.336 УК Кыргызстана, а именно по определению таких условий специального освобождения от уголовной ответственности за вышеуказанные действия как совершение такого деяния de ure впервые, при отсутствии квалифицирующих признаков и при условии добровольного возвращения в учреждение исполнения наказания в течение определенного периода времени. Внедрение такого положения в отечественный уголовный закон позволит говорить об обеспечении неуклонного выполнения судебного решения о отбывании определенного судом вида наказания и одновременно о наличии поощрительной уголовно-правовой нормы для лиц, признавших неправомерность своего деяния.

Литература

1.Головчук В.А. Кримінально-правова охорона порядк виконання судових рішень: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Віталій Анатолійович Головчук. – Київ. – 2012 р. – 259 с.

2. Летягина К.О.Уголовная ответственность за неисполнения приговора суда, решения суда или иного судебного акта: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Летягина Екатерина Александровна. – Красноярск . – 2009. –215 с.

3. Харьковский, Д.А. Уголовно-правовая характеристика неисполнения приговора суда, решения суда или иного судебного акта : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д.А. Харьковский. – Ростов-на-Дону, 2007. – 23с.

4. Уголовный кодекс Российской Федерации. – Х.: Консум, 1997. – 164с.

5. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З.К. Бигвава]. – СПб.: Издательство «Юридический Центр Пресс», 2002. – 409 с.

6. Уголовный кодекс Республики Армения / [Е.Р. Азаряна, Н.И. Мацнева. Предисловие Е.Р. Азаряна] / [перевод с армянского Р.З. Авакяна]. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический Центр Пресс», 2004. – 450 с.

7. Уголовный кодекс Кыргыской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.toktom.kg/lawcoll/15076.1.htm.

8. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. – СПб.: Юрид. Центр Пресс, 2001. – 410 с.

9.Уголовный кодекс Республики Казахстан / [Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года №167 (Ведомости Перламента РК, 1997 г. № 15-16) / Предисловие министра юстиции Республики Казахстан докт. юрид. наук, проф. И.И. Рогова]. –

СПб.: Издательство «Юридический Центр Пресс», 2001. – 466 с.

10. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / [науч. ред. И.М. Рагимова]. / [перевод с азербайджанского Б.Э. Аббасова]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001 – 325 с.

11. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изм. и доп. На 15 июля 2001 г.). Вступ. статья М.Х.Рустамбаева, А.С.Якубова, З.Х.Гулямова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001.- 338 с.

12. Шемшученко Ю.С. Європейське право: теорія і практика // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. Матеріали науково-практичної конференції. – К., 1998. – 976 с.

13. Уголовный кодекс Австрии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. С.В. Милюкова; предисловие Генерального прокурора Австрии, доктора Эриста Ойгена Фабрици; перевод с немецкого Л.С. Вихровой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 352 с.

14.Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М.: Издательство «Зерцало», 2000. – 208 с.

15.Уголовный кодекс Франции / Науч. редактирование канд. юрид. наук, доц. Л.В. Головко, канд. юрид. наук., доц. Н.Е. Крыловой: перевод с французского и предисловие канд. юрид. наук., доц. Н.Е. Крыловой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 650 с.

16. Уголовный кодекс Швеции / Пер. с англ. С.С. Беляэва, М. – 2000. – 167 с.

17. Уголовный кодекс Бельгии / науч. ред. и предисл. Н.И. Мацнева; [пер. с фр. Г. И. Мачковского]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 560 с.

SUMMARY

The study is aimed at comparative and legal analysis of the criminal laws provisions of the former Soviet Union and the States which are members of the European Union states in terms of imposing liability for nonfulfillment of a court judgment; there is studied the system of crimes anticipating the liability for court judgment nonfulfillment and analyzed some peculiarities of norms regulating criminal responsibility for nonfulfillment of a court judgment; there are determinated positive and worthwhile to be adopted legislative provisions of the former Soviet Union sates in terms of the provision the order for court judgment fulfilment.

18. Уголовный закон Латвийской Республики / Адапт. пер. с лат., науч. ред. и вступ. ст. А.И. Лукашова и Э.А. Саркисовой. – Мн. «Тесей», 1999. – 176 с.

19. Уголовный кодекс Испании. Под редакцией и с предисловием доктора юридических наук, професора Н.Ф. Кузнецовой и доктора юридических наук, професора Ф.М. Решетникова. – М.: Издательство «Зерцало», 1998. – 218 с.

20. Уголовный кодекс Дании / научное ред. и предисл. С. С. Беляева; [пер. с датского и английского канд. юрид. наук С. С. Беляева, А. Н. Рычевой]. – СПб. : Юридичес¬кий центр Пресс, 2001. – 230 с.

21.Уголовный кодекс Республики Польша / Пер. с польск. Барилович Д.А. и др.; Адапт. пер. и науч. ред. Э.А. Саркисова, А.И. Лукашов; Под общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой. – Мн.: Тесей, 1998. – 128 с.

22. Завадская Л.Н. Реализация судебных решений. Теоретические аспекты / Л.Н. Завадская, Г.П. Батуров. – М.: Наука, 1982. – 141 с.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГЛАМЕНТАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЯ, ДОПУЩЕННЫЕ В ХОДЕ ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

РУБЦОВ Владимир Васильевич - аспирант Львовского государственного университета внутренних дел

Осуществляется сравнительно-правовой анализ положений уголовного законодательства постсоветских государств, государств, которые являются географическими соседями Украины, а также государств, которые являются членами Европейского Союза, в части установления ответственности за нарушения, допущенные в ходе экспертной деятельности; исследуется система преступлений, регламентирующие ответственность за нарушения, совершенные экспертами; проанализированы отдельные квалифицирующие признаки, которые устанавливают ответственность за ложное заключение эксперта; рассмотрены случаи освобождения уголовной ответственности за дачу заведомо ложных заключений экспертом; проанализированы виды наказания за нарушения, допущенные в ходе экспертной деятельности; выяснено случаи смягчения наказания за заведомо ложное заключение эксперта в уголовном законодательстве зарубежных государств; проанализированы особенности конструкций норм, регламентирующих уголовную ответственность за нарушения, допущенные в ходе экспертной деятельности.

Постановка проблемы

Уголовное законодательство каждого государства индивидуальное, хотя есть некоторые общие черты, которые характерны для тех или иных правовых семей, обусловленные общим развитием определенных государств. В современных условиях становления Украины как правового государства, адаптации отечественного законодательства к государствам Европейского Союза значение сравнительно-правового метода становится как никогда актуальным [1], так как способствует решению существующих и выявлению новых проблем.

Состояние исследования

Необходимо отметить, что сравнительно-правовой анализ положений отечественного уголовного законодательства и законодательства зарубежных стран, в части установления ответственности за нарушения, допущенные в ходе экспертной деятельности, стал объектом рассмотрения лишь единичных работ. В частности, эта проблема была подвергнута анализу в диссертационных работах М.В. Шепитько [2], А.И.Габра [3]. Однако, большинство научных работ по рассматриваемой тематике базируются на использовании узкого подхода - только по отдельным аспектам этой проблемы, а также без учета современного правопонимания определенных проблем.

Поэтому **целью статьи** является анализ зарубежного опыта законодательной регламентации уголовной ответственности за нарушения, допущенные в ходе экспертной деятельности.

Изложение основного материала

В мире есть около 200 государств, в соответствии такое же количество национальных уголовных законов. Проанализировать все, учитывая определенную ограничен-

ность объема статьи, практически невозможно и нецелесообразно. Таким образом следует остановиться на ознакомлении с положениями уголовного законодательства государств бывшего СССР (Грузия [4], Республика Армения [5] (далее - Армения), Кыргызская Республика [6] (далее - Кыргызстан), Республика Таджикистан [7] (далее - Таджикистан), Республика Казахстан [8] (далее - Казахстан), Азербайджанская Республика [9] (далее - Азербайджан), Республика Узбекистан [10] (далее - Узбекистан) и тех государств, которые являются географическими соседями Украины (Российская Федерация [11] (далее - РФ), Республика Польша [12] (далее - Польша), Республика Беларусь [13] (далее - Беларусь), Республика Молдова [14] (далее - Молдова)). Для контраста же и полноты исследования также рассмотрим правовой опыт европейских государств, которые являются членами Европейского Союза (Австрия [15], Королевство Бельгия [16] (далее - Бельгия), Латвийская Республика [17] (далее - Латвия), Королевство Испания [18] (далее - Испания), Королевство Дания [19] (далее - Дания), Французская Республика [20] (далее - Франция), Федеративная Республика Германии [21] (далее - ФРГ), Королевство Швеция [22] (далее - Швеция)).

Итак, исследуем, вообще ли предусмотрена уголовная ответственность за нарушения, допущенные в ходе экспертной деятельности в диспозициях статей УК зарубежных государств. Следует отметить, что уголовное законодательство государств бывшего СССР в целом демонстрирует единый подход к решению вопроса об уголовной ответственности за преступления, совершенные экспертами.

В УК отдельных государств, входивших в Советский Союз, предусмотрена ответственность экспертов за заведомо ложное заключение (Азербайджан (ст.297), Армения (ст.338), Таджикистан (ст.351), Кыргызстан (ст.330), Узбекистан (ст. 238), Казахстан (ст. 352), Грузия (ст. 370)), отказ или уклонение эксперта от дачи показаний (Кыргызстан (ч.1 ст.331), Таджикистан (ч.2 ст.352), Узбекистан (ч. 1 ст.240)), разглашение данных досудебного следствия или дознания (Узбекистан (ст.239)). Например, в ч.1 ст. 297 УК Азербайджана предусмотрена ответственность экспертов за ложные показания. Квалифицированным составом данного преступления является совершение его в сочетании с обвинением лица в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления. Соответствующий квалифицирующий признак также предусмотрен в УК Кыргызстана (ч.2 ст.331), Узбекистана (ч.3 ст.240), Грузии (ч.2 ст.370). Кроме того, в УК остальных постсоветских государств, которые устанавливают ответственность за ложное заключение эксперта, содержатся дополнительные квалифицирующие признаки, такие как: совершение преступления с искусственным созданием доказательств обвинения (Армения (п.2.ч.2 ст.338), Казахстан (ч .2 ст.352) из корыстных побуждений (Армения (п.3 ч.2 ст.338), Казахстан (ч.2 ст.352) в интересах организованной группы (Узбекистан (ч.3 ст.240).

В уголовных кодексах отдельных государств (в частности, в УК Азербайджана (ст.297), Армении (ст.338), Кыргызстана (ст.330), Казахстана (ст.352), Грузии (ст.370) содержится положение, согласно которому освобождаются от уголовной ответственности за дачу заведомо ложных показаний те участники процесса, которые добровольно в ходе дознания, досудебного следствия или судебного рассмотрения дела до вынесения приговора или решения суда заявят о совершенном ими преступлении. Отметим, что в УК Украины данная норма отсутствует. Такое положение вещей может свидетельствовать о том, что либо законодатель слишком суров к лицам, совершивших соответствующее преступление или указывает на то, что законодатель учел возможность того, что освобождение участников процесса от уголовной ответственности породит в них ощущение безнаказанности и вседозволенности.

Анализ отдельных квалифицирующих признаков (например, обвинение лица в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления), регламентирующие ответственность за ложное заключение эксперта, порождает определенные сомнения в справедливости и целесообразности введения законодателем УК зарубежных государств освобождения от уголовной ответственно-

сти. Представляется, что если и освобождение от уголовной ответственности за соответствующее преступление возможно, то обязательно при условии возмещения экспертом морального ущерба несправедливо обвиняемому.

Что касается видов наказаний за нарушения, допущенные в ходе экспертной деятельности по УК государств бывшего СССР, то следует отметить, что они, как правило, существенно не отличаются от наказаний, предусмотренных в УК Украины за совершение соответствующих посягательств. Поэтому коротко остановимся на тех, которые имеют отличия. Так, по УК Азербайджана за дачу заведомо ложного заключения эксперта без квалифицирующих признаков предусмотрено наказание в виде штрафа от пятисот до одной тысячи минимальных размеров оплаты труда или общественные работы на срок от ста шестидесяти до двухсот часов или исправительные работы на срок от одного до двух лет или ограничение свободы на срок до двух лет или лишение свободы до шести месяцев. Как видим, законодатель Азербайджана разнообразил виды наказания начиная от штрафа и заканчивая лишением свободы. Что касается ответственности за совершение квалифицированного вида соответствующего посягательства, то законодатель ряда постсоветских государств предусматривает в качестве меры наказания только лишение свободы (на срок не более пяти лет по ч.2 ст.338 УК Армении, от трех до восьми лет по ч.2 ст.370 УК Грузии, от двух до пяти лет по ч.2 ст.351 УК Таджикистана). Представляется, что такая мера наказания вполне справедлива и соответствует степени тяжести совершенного преступления. В то же время, угроза получения наказания в виде лишения свободы служит рычагом сдерживания от совершения соответствующего посягательства.

В свою очередь, за отказ эксперта от выполнения возложенных на него обязанностей предусмотрено наказание в виде штрафа (ч.2 ст.352 УК Таджикистана, ст.331 УК Кыргызстана, ст. 240 УК Узбекистана) и ареста до трех месяцев (ст. 240 УК Узбекистан). Представляется, что такое наказание соответствует тяжести совершенного посягательства, поскольку отказ эксперта от выполнения возложенных на него обязанностей только задерживает процессуальный порядок получения доказательств в уголовном производстве, зато вреда конкретному пострадавшему не причиняет как это имеет место в случае дачи заведомо ложного заключения экспертом.

В свою очередь, нормы с подобным содержанием также предусмотрены в уголовных законах некоторых государств, которые являются географическими соседями Украины (РФ (ст.307 «Заведомо ложные показания, заключение эксперта, специалиста или неправильный перевод»), Беларусь (ст.401 «Заведомо ложные показания », ст. 402« Отказ или уклонение свидетеля или потерпевшего или эксперта или переводчика от исполнения возложенных на них обязанностей »), Молдова (ст.312« Ложные показания, заключение или неправильный перевод »), Польша (парагр. 4 ст .233). Зато, только в УК Белоруссии (ч.1 ст.401) предусмотрена ответственность за заведомо ложное заключение эксперта не только при рассмотрении уголовных, но и гражданских дел.

Несколько отличается по своему содержанию пункт 5 ст.233 УК Польши. В частности, указывается, что суд может применить чрезвычайное смягчение наказания и даже отказаться от его назначения, если: 1) ложное заключение эксперта касается обстоятельств, которые не могут повлиять на ход дела; 2) виновный добровольно исправляет ложное заключение прежде, чем будет вынесено хотя бы одно неправомерное решение по этому делу. Представляется, при смягчении наказания или отказе от его назначения необходимо выяснить известно ли было эксперту о том, что его ложное заключение не повлияет в дальнейшем на ход дела. В связи с этим возникает другой вопрос: «Справедливо ли будет отказ от назначения наказания, если эксперт был убежден, что его заключение повлияет на дальнейшую «судьбу» подозреваемого»? Следует отметить, что в этой статье не предусмотрено освобождение от уголовной ответственности, если виновный добровольно заявит о совершенном (ложное заключение). С буквального толкования пункта 5

ст.233 УК Польши следует, что если эксперт не признается в содеянном преступлении, а его «деятельность» разоблачат, то он сможет избежать наказания в случае, если его ложное заключение не повлияет на ход дела. Такая позиция законодателя представляется непоследовательной. Поскольку в любом случае эксперт должен нести ответственность за преступные действия, несмотря на «результативность» ложного заключения. Эту ситуацию можно сравнить с вором, который проник в чужую квартиру, но ничего ценного для себя не нашел. Однако, в этом случае его действия получат уголовно-правовую оценку.

Что касается проанализированного уголовного законодательства европейских государств - то следует отметить, что ответственность эксперта предусмотрена только за дачу заведомо ложного заключения (например, ч.1 парагр.288 УК Австрии, ч.1 ст.235 УК Литвы, ст.221 УК Бельгии, ст.4 b Глава 15 УК Швеции, ст.ст.459, 460 УК Испании, парагр. 153 УК ФРГ). Так, по УК Швеции к уголовной ответственности привлекается эксперт, в Суде Европейского Союза и Европейском Суде Свободной Торговой Зоны который сообщает недостоверную информацию или скрывает правду. При этом такая ответственность наступает как за умышленные действия, так и за грубую неосторожность (ст. 4 b Главы 15). В свою очередь, пункт 153 УК ФРГ устанавливает ответственность для тех лиц, которые перед судом или другим органом, компетентным в проведении допроса свидетелей или экспертов, в качестве свидетеля или эксперта дают ложные показания не под присягой.

В свою очередь, уголовная ответственность за отказ эксперта от дачи заключения регламентируется только по УК Латвии (302). Остальные статьи, которые предусмотрены в УК Украины, в части ответственности за преступления, совершенные экспертами, в уголовных законах зарубежных государств не прослеживаются.

Стоит отметить, что уголовное законодательство европейских государств, как и постсоветских государств и государств, которые являются географическими соседями Украины, предусматривает случаи смягчения наказания или вообще освобождение от уголовной ответственности за заведомо ложное заключение эксперта. (Австрия (парагр. 291), ФРГ (парагр. 157), Швеция (Глава 15 ст.14), Испания (ст.462), Франция (ст.434-13)). В качестве примера, приведем параграф 157 УК ФРГ, согласно которому суд по своему усмотрению может смягчить наказание, если эксперт дает ложные показания без присяги или вообще отказаться от наказания, если эксперт дал ложные показания для того, чтобы отвести от родственника или себя самого опасность подвергнуться наказанию или степени исправления и безопасности, соединенной с изоляцией. Кроме того, в ч.1 пункта 158 УК ФРГ указывается, что суд может смягчить наказание или отказаться от назначения наказания, если лицо, совершившее деяния, исправляет своевременно ложное показание. В то же время, в ч.2 пунктом 158 УК указываются случаи, в которых исправление является запоздалым, а именно: если при вынесении приговора оно не может быть принято во внимание, если в результате деяние нанесен вред другому лицу или если против лица, которое дало ложные показания, уже было дано показания свидетеля или следствие уже было начато.

В свою очередь, в ст.14 УК Швеции отмечается, что лицо, подлежащее уголовной ответственности (свидетель или эксперт), и добровольно и своевременно исправит ошибку или другими средствами остановит риск наступления негативных последствий, может быть приговорено к менее суровому наказанию, которое предусмотрено за дачу ложных показаний. Также указывается, что если наказание подсудимого, по которому был дан ложный вывод, не превышает 6 месяцев лишения свободы, то суд вообще не назначает наказание эксперту. Вопросы освобождения от уголовной ответственности за заведомо ложное заключение эксперта, безусловно, имеет ряд положительных и отрицательных моментов, о чем ранее указывалось в работе. Однако, безусловно, сознательное стремление виновного покаяться, признать свою вину, активно способствовать раскрытию преступления должно обязательно быть учтено. В свою очередь,

А.Лобанова указывает, что было бы целесообразно условием освобождения от уголовной ответственности считать отсутствие ущерба для других лиц или возмещения ущерба, а также выполнение обязанности дать правдивые показания. При таких условиях было бы целесообразным, если бы законодатель Украины предусмотрел основания освобождения от уголовной ответственности экспертов за дачу заведомо ложного заключения.

Выводы

В целом проведенное исследование по решению проблемы уголовной ответственности за нарушения, допущенные в ходе экспертной деятельности, дает основания для таких выводов. Неудачными считаем положения уголовного законодательства государств бывшего СССР, в которых уголовно-наказуемыми являются действия эксперта, которые заключаются в отказе от выполнения возложенных на него обязанностей. При этом законодатель не указывает, что такой отказ должен осуществляться без уважительных причин, поскольку существует ряд законных причин при которых эксперт объективно не может выполнять возложенные на него обязанности, в соответствии исключает наступления уголовной ответственности.

Также положительным и достойным заимствования учета положений ст. 460 УК Испании, где законодатель регламентирует ответственность за действия эксперта, давая объяснения в суде искажает их недомолвками, неточностями или умалчивает о важных действиях. Представляется, что уголовно наказуемыми в УК Украины должны быть не только заведомо ложное заключение эксперта, но и его ложное разъяснения. Кроме того, считаем целесообразным заимствования правового опыта зарубежных государств (пункт 153 УК ФРГ, ст.434-13 УК Франции) по усилению ответственности за дачу заведомо ложного заключения, предусмотрев возможность наказания в виде лишения свободы. Учет соответствующего опыта необходим, поскольку будет способствовать более активной борьбе с этим негативным явлением, а также предупреждению соответствующего преступления. В конце концов, наиболее удачными и достойными имплементации в национальное законодательство является положение отдельных статей (в частности, в УК Азербайджана (297), Армении (338), Кыргызстана (ст.330), Казахстана (ст.352), Грузии (ст.370) об освобождении от уголовной ответственности за дачу заведомо ложных показаний. В частности, основанием такого увольнения предусмотрена добровольный отказ от совершения преступления в ходе дознания, досудебного следствия или судебного разбирательства до вынесения приговора или решения суда. Вместе с тем, представляется, что кроме добровольного отказа от совершения преступления обязательным является учет отсутствия причиненного ущерба для других лиц или возмещения ущерба. Внедрение такого положения в УК Украины позволит говорить о наличии поощрительной уголовно-правовой нормы для лиц, признавших неправомерность своего деяния.

Литература

1. Авраменко О.В. Стан сильного душевного хвилювання за кримінальним правом України: монографія / О.В. Авраменко. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 244 с.

2. Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»// М. В. Шепітько. – Х., 2011 – 246 с.

3. Габро О.І. Відповідальність свідка, потерпілого, оцінювача експерта, перекладача за діяння, передбачені ст.384 КК України дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»// О.І. Габро – Х., 2012 – 246 с.

4. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З.К. Бигвава]. – СПб.: Издательство «Юридический Центр Пресс», 2002. – 409 с.

5. Уголовный кодекс Республики Армения / [Е.Р. Азаряна, Н.И. Мацнева. Предисловие Е.Р. Азаряна] / [перевод с армянско-

го Р.З. Авакяна]. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический Центр Пресс», 2004. – 450 с.

6. Уголовный кодекс Кыргыской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.toktom.kg/lawcoll/15076.1.htm.

7. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. – СПб.: Юрид. Центр Пресс, 2001. – 410 с.

8. Уголовный кодекс Республики Казахстан / [Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года №167 (Ведомости Перламента РК, 1997 г. № 15-16) / Предисловие министра юстиции Республики Казахстан докт. юрид. наук, проф. И.И. Рогова]. – СПб.: Издательство «Юридический Центр Пресс», 2001. – 466 с.

9. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / [науч. ред. И.М. Рагимова]. / [перевод с азербайджанского Б.Э. Аббасова]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001 – 325с.

10. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изм. и доп. На 15 июля 2001 г.). Вступ. статья М.Х.Рустамбаева, А.С.Якубова, З.Х.Гулямова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001.-338 с.

11. Уголовный кодекс Российской Федерации. – Х.: Консум, 1997. – 164 с.

12. Уголовный кодекс Республики Польша / Пер. с польск. Барилович Д.А. и др.; Адапт. пер. и науч. ред. Э.А. Саркисова, А.И. Лукашов; Под общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой. – Мн.: Тесей, 1998. – 128 с. (Уголовные кодексы стран Восточной Европы).

13. Уголовный кодекс Республики Беларусь / [предисловие проф. Б.В. Волженкина; Обзорная статья А.В. Баркова]. – СПб.: « Юридический центр Пресс», 2001. – 474 с.

14. Уголовный кодекс Республики Молдова / [вступительная статья А.И.Лукашова]. – СПб.: Изд-во «Юридический Центр Пресс», 2003. – 408 с.

15. Уголовный кодекс Австрии / Науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. С.В. Милюкова; предисловие Генерального прокурора Австрии, доктора Эриста Ойгена Фабрици; перевод с немецкого Л.С. Вихровой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 352 с.

SUMMARY

Implemented comparative legal analysis of the provisions of criminal law post-Soviet states, states that are geographic neighbors Ukraine and countries that are members of the European Union in imposing liability for violations committed during the peer activities; Crimes investigated system governing liability for violations committed by experts; analyzed certain aggravating circumstances that establish liability for false expert opinion; The cases of dismissal of criminal liability for knowingly misleading conclusions expert; analyzed punishments for violations committed during the peer activities; zyasovano cases mitigating the punishment for knowingly false testimony, an expert in criminal law of foreign countries; analyzes the features of construction rules governing criminal responsibility for violations committed during the peer activities.

16. Уголовный кодекс Бельгии / науч. ред. и предисл. Н.И. Мацнева; [пер. с фр. Г. И. Мачковского]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 560 с.

17. Уголовный закон Латвийской Республики / Адапт. пер. с лат., науч. ред. и вступ. ст. А.И. Лукашова и Э.А. Саркисовой. – Мн. «Тесей» , 1999. – 176 с.

18. Уголовный кодекс Испании. Под редакцией и с предисловием доктора юридических наук, профессора Н.Ф. Кузнецовой и доктора юридических наук, профессора Ф.М. Решетникова. - М.: Издательство «Зерцало», 1998. – 218 с.

19. Уголовный кодекс Дании / научное ред. и предисл. С. С. Беляева; [пер. с датского и английского канд. юрид. наук С. С. Беляева, А. Н. Рычевой]. – СПб. : Юридичес¬кий центр Пресс, 2001. – 230 с.

20. Уголовный кодекс Франции / Науч. редактирование канд. юрид. наук, доц. Л.В. Головко, канд. юрид. наук., доц. Н.Е. Крыловой: перевод с французского и предисловие канд. юрид. наук., доц. Н.Е. Крыловой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 650 с.

21. Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М.: Издательство «Зерцало», 2000. – 208с.

22. Уголовный кодекс Швеции / Пер. с англ. С.С. Беляэва, М. – 2000. – 167 с.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДОРАДНИКІВ ТА ЕКСПЕРТІВ-ДОРАДНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

РОВНИЙ Віктор Васильович - викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП

В статье на основании анализа существующих проблем в сфере сельскохозяйственной совещательной деятельности определены проблемы правового регулирования деятельности советников и экспертов-советников, дана общая характеристика и проведено разграничение их правового статуса.

Ключові слова: дорадництво, правове регулювання діяльності дорадників, дорадник, експерт-дорадник.

Постановка проблеми

Сільськогосподарська дорадча діяльність – сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення щодо підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства. Визначення поняття «сільськогосподарська дорадча діяльність» має ключове значення в аграрному законодавстві у питанні регулювання правовідносин, що виникають у процесі надання дорадчих послуг. Суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності є: дорадники, експерти-дорадники, дорадчі служби.

Проблеми господарсько-правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні становлять один із неопрацьованих і малодосліджених напрямів у вітчизняній господарсько-правовій науці.

У чинному законодавстві зазначено перелік суб'єктів дорадчої діяльності, але щодо їхнього правового статусу, то ці питання є не досить врегульованими, насамперед стосовно сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми

Деякі питання, що стосуються проблематики цього дослідження, знайшли своє відображення у працях відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Н. В. Бесчастнової, А. І. Бучацького, Л. С. Васильєва, О. М. Вінника, В. М. Гайворонського, О. А. Галича, Р. П. Дорохова, В. П. Жушмана, Р. Я. Корінця , В. М. Корнієнко, Т. А. Кравченко, І. М. Криворучко, М. Ф. Кропивко, В. К. Мамутова, П. М. Музики, С. В. Петровського, О. О. Погрібного, О. П. Подцерковного, П. Т. Саблук, Н. О. Саніахметової, Н. М. Сіренко, Д. І. Степанова, О. М. Томич, В. С. Щербіни, В. З. Янчука та ін.

Нормативну базу дослідження становить господарське і цивільне законодавство України.

У цьому контексті **метою статті** є аналіз та визначення проблем правового регулювання діяльності сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників.

Виклад основного матеріалу

Дорадча діяльність за своєю сутністю не є абстрактним поняттям. Надання дорад-

чих послуг, як уже зазначалося, може здійснюватися лише через певних суб'єктів, які мають певний правовий статус і відповідний рівень досвіду та інформації. Взагалі дорадча діяльність – це передусім інтерактивний діалог між клієнтом і суб'єктом дорадчої діяльності, успіх якого здебільшого залежить від особистих якостей, рівня підготовки й інформаційної підготовки останнього.

Проте якщо розглядати цю діяльність під кутом зору останніх вимог, то можна зазначити, що вони не можуть застосовуватися до всіх суб'єктів дорадництва, оскільки мають якості, що притаманні лише фізичним особам.

Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» ч. 1 ст. 1 до кола суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності (далі – суб'єкти дорадчої діяльності) відносить дорадників, експертів-дорадників та дорадчі служби [1].

Зазвичай дорадчі служби є юридичними особами, що утворюються, відповідно до вимог закону, за умов наявності в їхньому складі не менше ніж трьох дорадників, які фактично й надають будь-які дорадчі послуги споживачам. При цьому надання згаданих послуг залежить від якісних характеристик дорадників. У системі інформаційно-консультаційної діяльності в Україні великим недоліком є відсутність головної ланки – спеціально підготовленого професійного дорадника.

Згідно з даними інтерв'ювання, проведеного автором серед потенційних клієнтів дорадчої служби – сільськогосподарських товаровиробників, голів сільських та селищних Рад Дніпропетровської області у червні–серпні 2011 р. та у травні–липні 2012 р., до дорадників та експертів-дорадників висуваються такі вимоги:

а) мати високий професійний рівень і володіти відпрацьованою технологією рішення поставлених йому завдань;

б) думка повинна носити вільний та об'єктивний характер;

в) абстрагованість від суб'єкта, якому надаються послуги;

г) з метою набрання досвіду необхідно працювати з багатьма клієнтами;

д) мати навчальний вплив на клієнтів.

Таким чином, до фахівців-дорадників ставляться вимоги щодо їхньої освіти, знань, досвіду, кваліфікації. Лише за наявності високого рівня згаданих якостей дорадник спроможний передавати їх споживачам дорадчих послуг, у свою чергу, підвищуючи їхній освітній рівень.

Як зазначає Т. А. Кравченко, з дорадництвом виникла слушна нагода творчого поєднання можливостей так званої формальної та неформальної освіти дорослих (підготовки кадрів). Формальна освіта – це освіта, спрямована на одержання, зміну знань, підвищення кваліфікації в навчальних закладах згідно з державними освітньо-професійними програмами, заходами атестації та отримання відповідних документів про освіту. Неформальна освіта – це одержання знань, умінь, навичок членами суспільства, не регламентоване місцем здобуття, терміном та формою навчання, заходами державної атестації [2, с. 85–86].

На сьогодні обидва шляхи отримання необхідних знань активно використовуються для підготовки фахівців-дорадників.

Основний шлях професійного навчання і підготовки дорадників та експертів-дорадників – підготовка у вищих навчальних закладах.

Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» навчання дорадників та експертів-дорадників за програмами базової підготовки здійснюється вищими навчальними закладами на замовлення центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики, дорадчих служб, саморегульованої організації тощо. Підвищення кваліфікації дорадників та експертів-дорадників здійснюється не менше одного разу на п'ять років і є необхідною умовою для здійснення професійної діяльності у сфері сільськогосподарського дорадництва.

Відповідно до Системи професійного навчання дорадників та експертів-дорадників, затвердженої наказом Мінагрополітики України від 11.07.2005 р. № 311, передбачається три напрями професійного навчання дорадників та експертів-дорадників: підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації.

Щодо підготовки дорадників на базі вищих навчальних закладів потрібно зауважити, що складовою навчального процесу є практична підготовка студентів. Можна з упевненістю стверджувати, що науково-технічний потенціал аграрних навчальних закладів повністю відповідає вимогам дорадництва.

Дорадництво, безперечно, належить до інтерактивних форм навчання, базисом яких є імітація характерних виявів соціально-економічних відносин у навчальних цілях. В їх основі лежить моделювання ситуації, розроблення і прийняття рішень в умовах, властивих життєдіяльності підприємств агропромислового сектору економіки України.

Дорадництво, як специфічна форма навчання, повинно ґрунтуватися на принципово нових підходах до навчального процесу науковців та викладачів аграрних вищих навчальних закладів, які включають застосування активних методів навчання; інформаційне забезпечення, що ґрунтується на розповсюдженні вірогідної, перевіреної та практично корисної інформації для конкретних умов господарювання; безпосередньо орієнтоване на потреби практичної діяльності консультування з конкретно визначених проблем технологічного, технічного, економічного та організаційного характеру. Можливості використання дорадництва в аграрних вищих навчальних закладах практично невичерпні [2, с. 77].

Перепідготовка дорадників та експертів-дорадників здійснюється з дотриманням таких умов: стосовно фахівців, які мають спеціальність «Менеджмент організації» зі спеціалізацією «Інформаційно-консультаційна діяльність в АПК» і працювали за фахом не менш як 2 роки, або стосовно працівників, які мають повну вищу освіту і працювали за фахом не менш як 3 роки.

Проте такий стан правового регулювання перепідготовки фахівців-дорадників вважаємо необґрунтованим з огляду на сутність дорадчої діяльності, зазначеної у ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», метою якої є задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства. Тобто перепідготовку дорадників та експертів-дорадників слід здійснювати стосовно не будь-яких фахівців, що мають вищу освіту, а лише тих, фах яких має істотне значення для сільськогосподарського товаровиробника та сільського населення у підвищенні рівня знань і вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства. Документом про перепідготовку дорадників та експертів-дорадників є Кваліфікаційне свідоцтво дорадника.

Підвищувати кваліфікацію дорадники й експерти-дорадники, які мають кваліфікаційне свідоцтво, повинні не рідше одного разу на п'ять років, а також шляхом участі дорадників і експертів-дорадників у цільових семінарах відповідно до їх компетенції та професійних інтересів і стажування на базі діючих дорадчих служб. Документами, що підтверджують факт підвищення кваліфікації, є відмітка у свідоцтві дорадника чи експерта-дорадника про підвищення кваліфікації, а також довідки про проходження стажування (щодо семінарів та стажування на базі дорадчих служб).

Реалізуючи інноваційну, наукову, освітню та соціальну функції, з'єднуючи науку, освіту і виробництво, сільськогосподарське дорадництво виступає каталізатором науково-технічного прогресу в сільському господарстві, сприяє розповсюдженню нових знань і є цілком обґрунтованим та необхідним у сучасних соціально-економічних умовах України.

Отже, ні законом, ні підзаконними нормативно-правовими актами не встановлено вимог щодо організаційно-правової форми діяльності дорадника. Аналізуючи чинне законодавство, слід виокремити три основні організаційно-правові форми професійної діяльності дорадника:

1) дорадник – співробітник дорадчої служби;

2) дорадник – фізична особа-підприємець;

3) дорадник – незалежний професійний діяч.

Усі форми мають свої особливості та правовий статус. Співробітник дорадчої служби здійснює дорадчу діяльність від імені дорадчої служби (як юридичної особи) та є учасником трудових правовідносин. При цьому стороною у дорадчих, податкових, процесуальних та інших правовідносинах, пов'язаних з наданням дорадчих послуг, виступає юридична особа – дорадча служба. Дорадник не набуває статусу суб'єкта господарської діяльності.

Зауважимо, що, крім прав та обов'язків, передбачених для нього як дорадника, він може бути наділений додатковими правами та обов'язками, передбаченими ст. 10, 11 Законом України «Про господарські товариства» [3].

Правовий статус дорадників-співзасновників дорадчої служби, створеної у формі господарського товариства, та правовий статус дорадника, який виконує свої функції в організаційній формі фізичної особи-підприємця є досить відмінним. Лише у разі використання цієї організаційно-правової форми дорадник виступає повноцінним суб'єктом господарської діяльності.

У ст. 42 Конституції України вказано, що кожний громадянин має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [4]. Це право закріплено і в ст. 50 ЦК України [5]. Також зазначається, що фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом.

Статус фізичної особи-підприємця є юридичним статусом, який засвідчує право особи на заняття підприємницькою діяльністю, а саме: самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку. При цьому юридичний статус «фізична особа-підприємець» сам собою не впливає і ніяким чином не обмежує будь-які правомочності особи, які випливають з її цивільної право- та дієздатності.

Водночас згідно з ч. 1 ст. 128 ГК України громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 цього Кодексу [6].

У ст. 50 ЦК України вказано, що правоздатність індивідуального підприємця практично прирівнюється до правоздатності юридичних осіб – комерційних організацій. Може мати права і обов'язки, що необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності, не заборонених законом, та стосовно яких законом не передбачено обмежень. Зазначене прослідковується, зокрема, з огляду на положення ст. 91 ЦК України.

Ще однією формою діяльності дорадників є незалежна професійна діяльність. Ця організаційно-правова форма характеризується певною спірністю та недостатньою законодавчою врегульованістю. Передусім спірним залишається питання про належність особи, яка здійснює незалежну професійну діяльність, до переліку суб'єктів господарської діяльності.

Так, згідно з п.п. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України незалежна професійна діяльність – участь фізичної особи в науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб [7].

Водночас п.п. 1.2. п. 1 Порядку здійснення контролю за ввезенням на митну територію України окремих товарів цільового призначення, затвердженого Наказом Державної митної служби України від 26.12.2003 р. № 913, визначено, що суб'єкт господарської діяльності – підприємство, установа, організація (їх філія, представництво, відділення) незалежно від форми власності, іноземна юридична особа (її філія, представництво, відділення), фізична особа

– суб'єкт підприємницької діяльності, що здійснює господарську діяльність на митній території України [8].

У Законі України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» [9] не згадується про Кваліфікаційне Свідоцтво на право заняття дорадчою діяльністю, а отже, сама лише наявність відповідного документа є недостатньою підставою для визнання дорадника суб'єктом господарської діяльності.

Незалежна професійна дорадча діяльність не належить до сфери господарських відносин. Водночас відповідно до ст. 3 ГК України під господарською діяльністю у цьому Кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Згадана неоднозначність є прикладом недосконалості юридичної техніки та підґрунтям для зловживань. Таким чином, від організаційно-правової форми діяльності дорадника залежить, якими нормами законодавства регулюється його діяльність (цивільно- чи господарсько-правовими), це є прямим порушенням принципу унітарності правового регулювання [10, с. 84].

Тому вважаємо за необхідне законодавчо закріпити організаційно-правову форму діяльності дорадника як фізичну особу-підприємця шляхом фіксування відповідної вимоги у законі.

Сільськогосподарський дорадник (далі – дорадник) – фізична особа, яка на професійній основі проводить дорадчу діяльність, склала кваліфікаційний іспит, отримала кваліфікаційне свідоцтво і внесена до Реєстру сільськогосподарських дорадників та сільськогосподарських експертів-дорадників (далі – Реєстр дорадників).

Сільськогосподарський експерт-дорадник (далі – експерт-дорадник) – фізична особа, яка проводить дорадчу діяльність не на постійній основі, має достатній фаховий рівень та отримала кваліфікаційне свідоцтво відповідно до вимог законодавства і надає дорадчі послуги на запит дорадчих служб та дорадників і відповідає вимогам, передбаченим цим Законом. Експертами-дорадниками є працівники закладів науки та освіти, інші вузькоспеціалізовані фахівці, які внесені до Реєстру дорадників [11].

Ці суб'єкти дорадчої діяльності мають спільні та відмінні ознаки. Відповідно до норм Положення «Про Реєстр сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 р. № 897, до них висуваються однакові вимоги та вимагається подання однакового пакету документів [12]. Обидва є фізичними особами, проводять дорадчу діяльність, склали кваліфікаційний іспит, отримали кваліфікаційне свідоцтво і внесені до спільного реєстру – Реєстру сільськогосподарських дорадників та сільськогосподарських експертів-дорадників.

Однією з кваліфікаційних ознак сільськогосподарського дорадника, на відміну від експерта-дорадника, є здійснення діяльності на професійній основі.

Аналізуючи чинне законодавство, можна визначити, що на сьогодні поняття «професійна діяльність» досить рідко зустрічається як у нормативних актах, так і в науковій літературі. Інколи законодавець посилається на такі терміни, як «професія», «професіонал», «діяльність», «професійна відповідальність», проте в нормативних документах не розкривається зміст таких понять та не зазначається, в якому розумінні, в яких випадках та яким чином їх застосовувати.

Дослідник О. А. Файер, приділивши достатньо уваги питанню визначення професійної діяльності, пропонує її визначення – вид трудової діяльності професіоналів, що володіють комплексом спеціальних теоретичних знань та практичних навичок, набутих внаслідок спеціальної підготовки та досвіду роботи, що мають високу ділову репутацію та володіють професійною етикою, сутність якої полягає в доцільній зміні та перетворенні навколишнього середовища шляхом виконання покладених на них професійних обов'язків та здійснюючи надані їм для цього права [13].

Аналізуючи наведене визначення, доцільно зробити висновок, що діяльність як дорадника, так і експерта-дорадника відпо-

відає всім вимогам професійної діяльності. Стверджуючи, що здійснення дорадчої діяльності на професійній основі є ознакою винятково дорадників, ми автоматично декларуємо, що експерти-дорадники не є професіоналами, що не відповідає дійсності.

У законі вказано, що експертами-дорадниками є працівники закладів науки та освіти, інші вузькоспеціалізовані фахівці. Проте це не може бути відмінною ознакою суб'єктів, адже дорадники також мають право бути за сумісництвом працівниками закладів науки та освіти, або ж іншими вузькоспеціалізованими фахівцями.

Однією з відмінностей є здійснення експертом-дорадником своєї діяльності не на постійній основі. Однак законодавець, вживаючи термін «не на постійній» основі, не дав його тлумачення. Тобто не встановив, у якому саме значенні вживається ця категорія та який критерій визначення «регулярності». Зміст цього твердження загалом є спірним, адже фактично експерт-дорадник відповідає на запити дорадчих служб та дорадників постійно в міру їх надходження, а не протягом певних періодів. Таким чином, звідси висновується, що експерт-дорадник постійно готовий прийняти запит від дорадника чи дорадчої служби, а отже, здійснює свою діяльність на постійній основі.

Особливістю діяльності дорадника є те, що правовідносини консультування виникають між ним, з одного боку, та виробниками сільськогосподарської продукції – з іншого. При цьому дорадник виступає консультуючим суб'єктом, а виробник – суб'єктом, що отримує консультацію.

Стосовно експерта-дорадника, то правовідносини консультування виникають між ним, з одного боку, та дорадником – з другого. При цьому експерт-дорадник виступає консультуючим суб'єктом, а дорадник – суб'єктом, що отримує консультацію. Тобто дорадник у таких умовах є посередником між експертом-дорадником та споживачем дорадчих послуг – виробником сільськогосподарської продукції.

Отже, можна стверджувати, що легальні визначення понять «дорадник» та «експерт-дорадник», що наведені у ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», є недосконалими та перевантаженими. Вважаємо за необхідне вилучити з понятійного апарату дорадчої діяльності категорію «експерт-дорадник» та викласти відповідні норми Закону у наступній редакції:

«Сільськогосподарський дорадник (далі – дорадник) – фізична особа, яка має достатній фаховий рівень, склала кваліфікаційний іспит та одержала кваліфікаційне свідоцтво відповідно до вимог законодавства, внесена до Реєстру сільськогосподарських дорадників (далі – Реєстр дорадників) і проводить дорадчу діяльність на постійній основі».

Висновок

Потребує законодавчого закріплення організаційно-правова форма діяльності дорадника, в якості фізичної особи-підприємця, шляхом фіксування відповідного припису в законі. Внесення цих змін матиме, як наслідок, уніфікацію правового регулювання дорадчої діяльності; встановлення відповідності статусу суб'єкта дорадчої діяльності характеру правовідносин, учасником яких він виступає; єдність методів державного регулювання та контролю.

Поділ дорадників на дорадників та експертів-дорадників є недоцільним, оскільки основні відмінні ознаки дорадників та експертів-дорадників, що закріплені безпосередньо у легітимному визначенні цих понять, є штучними та необґрунтованими, оскільки: діяльність дорадника, як і діяльність експерта-дорадника відповідає всім вимогам професійної діяльності; дорадники, як і експерти-дорадники, мають право бути за сумісництвом працівниками закладів науки та освіти, або ж бути іншими вузькоспеціалізованими фахівцями, що не може бути кваліфікуючою ознакою кожного із суб'єктів дорадництва; діяльність і дорадників, і експертів-дорадників здійснюється на постійній основі.

Вважаємо за необхідне вилучити з понятійного апарату дорадчої діяльності категорію «експерт-дорадник».

Література

1. Закон України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність" від 17.06.2004 р. // ВВР України. – 2004. – № 38. – Ст. 470.

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу існуючих проблем у сфері сільськогосподарської дорадчої діяльності визначено проблеми правового регулювання діяльності дорадників і експертів-дорадників, схарактеризовано та проведено розмежування їхнього правового статусу.

SUMMARY

The article based on the analysis of existing problems in the field of agricultural Advisory activity identifies the problems of legal regulation of advisers and the expert-advisers, the General characteristic and a distinction in the legal status of them.

2. Кравченко Т. А. Сільськогосподарське дорадництво і навчально-виховний процес в аграрних ВНЗ / Т. А. Кравченко // Удосконалення навчально-виховного процесу в вищому навчальному закладі: зб. наук.-метод. пр.; Таврійський державний агротехнологічний університет. – Мелітополь, 2008. – Вип. 12. – С. 75–80.

3. Закон України "Про господарські товариства" від 19.09.1991 р. // ВВР України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

4. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.

6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 462.

7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. // Голос України. – 2010. –- № 229–230 (04.12.2010).

8. Наказ Державної митної служби України "Про Порядок здійснення контролю за ввезенням на митну територію України окремих товарів цільового призначення" від 26.12.2003 р. № 913 // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 32.

9. Закон України "Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності" від 19.09.1991 р. // ВВР України. – 2011. – № 47. – Ст. 532.

10. Дорохов Р. П. До питання про теоретико-методологічні засади нормотворчості / Р. П. Дорохов // Митна справа. – 2011. – № 5 (77). – Ч. 2. – С. 84.

11. Закон України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність" від 17.06.2004 р. // ВВР України. – 2004. – № 38. – Ст. 470.

12. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження положень про реєстри сільськогосподарських дорадчих служб, а також сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників" від 03.07.2006 р.- № 897 // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 25.

13. Файер О. А. Поняття професійної діяльності та її структурні елементи / О. А. Файер // Університет. наук. зап. – Х., 2009. –№ 3 (31). – С. 126–131.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ У СПОРАХ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

ЛАЗЬКО Гюльназ Заурівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу УДУФМТ

ІЛЬЧЕНКО Антон Вікторович - старший викладач кафедри правових відносин ПВНЗ Університет новітніх технологій

Статья посвящена вопросам обеспечения иска в гражданском судопроизводстве, отдельно рассматриваются вопросы использования общих теоретических моделей обеспечения иска при рассмотрении споров, возникающих из страховых правоотношений. Авторами даются рекомендации по совершенствованию института обеспечения иска в контексте его применения при рассмотрении страховых споров.

Ключові слова: цивільне судочинство, забезпечення позову, страховий спір, страхові правовідносини, рішення суду.

Багатогранність і складність інституту забезпечення позову у цивільному судочинстві зумовлено наявністю неоднозначних розумінь суддів до його застосування, а також наявністю прогалин та недосконалих положень чинного законодавства України, що призводить до негативних наслідків, а також до неможливості виконання рішення суду. Потрібно відмітити, що інститут забезпечення позову тісно пов'язаний із інститутом забезпечення доказів, інститутом забезпечення виконання рішення суду, а також спрямований проти дій несумлінного відповідача, який може сховати майно, розтратити його, продати, знецінити. Такі дії відповідача можуть призвести у майбутньому до того, що виконання рішення може бути утрудненим або взагалі неможливим [1, с. 535].

Загалом, забезпечення позову – це заходи, які приймаються судом за заявою осіб, які беруть участь у справі, якщо неприйняття таких мір може зробити неможливим виконання рішення суду. У свою чергу, забезпечення виконання рішення суду – це заходи, що приймаються судом з метою належного виконання судових рішень. Тобто з урахуванням зазначеного, слід зробити висновок, що ці процесуальні інститути тісно взаємопов'язані та спрямовані на досягнення мети цивільного судочинства. Слід погодитись із Луспеником Д., який зазначив, що значення інституту забезпечення позову у цивільному процесуальному праві полягає в тому, що ним захищаються законні інтереси (права) позивача на той випадок, коли відповідач буде діяти недобросовісно або коли неприйняття заходів може призвести до невиконання судового рішення [2, с. 110].

Так, забезпечення позову – це процесуальна гарантія здійснення реального захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права позивача. Зазначимо, що законодавство України не містить поняття забезпечення позову, однак передбачає його види та процедуру здійснення. Однак у науці цивільного процесу сьогодні ми маємо більш однозначне розуміння щодо забезпечення позову, а саме: вжиття судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача, які гарантують реальне виконання рішення, прийнятого за його позовом [3, с. 500]. У свою чергу, інші вчені визначили поняття забезпечення позову через призму законодавства України про виконавче провадження, зокрема: це вжиття судом заходів, спрямованих

на захист інтересів осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, у разі припущення неможливості виконання судового рішення внаслідок певних дій учасників процесу [4, с.14]. Однак, ми не зовсім поділяємо позицію щодо спрямованості забезпечення позову на захист від певних дій саме учасників процесу, оскільки, побоювання заінтересованої у забезпеченні позову особи можуть стосуватись щодо дій або бездіяльності не лише учасника процесу, а будь-якої іншої особи. Тому зводити забезпечення позову – загальний інститут цивільного процесу до можливості невиконання судового рішення внаслідок дій учасників процесу є неправильним.

У наукових колах неодноразово зверталась увага на правове регулювання забезпечення позову під час здійснення цивільного судочинства, зокрема у працях таких видатних вчених: С.С.Бичкової, В.С. Гопанчука, М.А. Гурвича, О.В. Дзери, Є.Г. Дріжчаної, В.І. Кисіля, , Я.А. Розенберга, В.І. Тертишнікова, А.Л. Ткачука, М.К. Треушнікова, Є.І. Фурси, С.Я. Фурси, Д.М. Чечота, М.С. Шакарян, В.М. Шерстюка, М.Й. Штефана, Т.В. Цюри, Ю.К. Юдельсона, В.В. Яркова та ін. Разом з тим окремої уваги забезпеченню позовів, що виникають зі страхових правовідносин, не приділялося.

Відповідно до ч. 1 ст. 151 ЦПК України суд за заявою осіб, які беруть участь у справі, може вжити заходи до забезпечення позову. Отже, ініціатором вжиття відповідних, передбачених законом способів забезпечення позову може бути позивач, відповідач, третя особа, представники сторін та третіх осіб (у зв'язку із належним чином оформленими повноваженнями), а також органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (Уповноважений Верховною Радою України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи).

Однак, відмітимо, що інститут забезпечення позову у цивільному процесі має проблемні аспекти, що потребують уточнення та удосконалення на законодавчому рівня. Одним із проблемних аспектів даного інституту, на наш погляд, є саме коло суб'єктів права виступити ініціатором вжиття відповідних заходів. Як виходить із положення закону, суд позбавлений права ініціювати вжиття заходів щодо забезпечення позову. На наш погляд, це має бути змінено на законодавчому рівні. Мабуть, законодавець виходив із урахування принципу диспозитивності і змагальності, однак, така ініціатива має виходити і від суду.

На наш погляд, суд повинен мати право ініціювати забезпечення позову та визначати його вид з урахуванням специфіки конкретних спірних правовідносин, не лише в окремих випадках (наприклад, тимчасове відібрання дитини), а в цілому, звісно якщо будуть причини, що зумовлюють вжиття даних заходів.

Відповідного узгодження на законодавчому рівні також потребує і наступне питання. Так, відповідно до положень ч.3 ст.151 ЦПК України за наявності підстав, визначених у законі, забезпечення позову допускається на будь-якій стадії розгляду справи. Вважаємо за потрібне дещо зупинитись на дослідженні даного положення Закону, оскільки на практиці маємо різні підходи до його розуміння і застосування. По – перше, що стосується суду першої інстанції цілком зрозуміло є можливість забезпечення позову, оскільки це прямо передбачено у ст.ст. 151-155 ЦПК України.

У свою чергу, на підставі п.7 ч.1 ст.301 ЦПК України, протягом десяти днів з дня отримання справи суддя – доповідач, за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання щодо вжиття заходів забезпечення позову. Тобто мова йде про можливість вжиття відповідних заходів під час розгляду справи у суді апеляційної інстанції. Сучасна концепція цивільного процесу передбачає, що суб'єктами права на звернення до суду із позовом є позивач; третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору; органи та особи, яким надано право представляти та захищати інтереси інших осіб, а також відповідач, який має право пред'явити до суду зустрічний позов. Крім того, процесуальним способом звернення до суду апеляційної інстанції є подача апеляційної скарги, форму та зміст якої регламентовано ст. 295 ЦПК України. Як відомо, об'єктом апеляції виступають ухвали або рішення суду першої інстанції. У такому випадку, законодавцю бажано було б уточнити, що мова йде про вжиття заходів щодо забезпечення позовних ви-

мог, що ввійшли в основу рішення або ухвали суду першої інстанції, що оскаржується.

Також відмітимо, що стадія розгляду справи має місце і під час касаційного провадження (ст. 332, 333 ЦПК України), і під час перегляду судових рішень Верховним Судом України (ст. 360 2 ЦПК України), однак питання щодо вжиття заходів забезпечення позову не регламентовані. Така позиція законодавця не узгоджується із ч. 3 ст. 151 ЦПК України. Крім того, у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 9 від 22.12.2006 року «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову» зазначено, що у гл. 2 розд. V цього Кодексу не передбачено забезпечення позову на стадії касаційного провадження, у разі надходження відповідної заяви її повертають заявникові.[5]. У свою чергу, питання щодо вжиття заходів забезпечення позову Верховним Судом України загалом не визначені. Отже, на наш погляд, загальний інститут забезпечення позову повинен мати місце на будь-якій стадії розгляду справи у суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, а також у Верховному Суді України. Тому законодавцю бажано було б, у першу чергу, узгодити положення чинного ЦПК щодо можливості забезпечення позову на будь-якій стадії цивільного судочинства, адже кожна з них має розгляд справи.

Забезпечення позову спрямовано на захист майнових прав та інтересів заінтересованої особи Як вже зазначалося, ініціатором здійснення судом забезпечення позову може бути будь-яка особа, яка бере участь у справі, зокрема: сторони, треті особи та їх представники, у разі належним чином оформлених повноважень, а також органи та особи, яким надано права представляти і захищати інтереси інших осіб. Захист майнових прав шляхом вжиття заходів забезпечення позову передбачає передусім реальне виконання рішення суду. Тому, хоча й ініціатором вжиття відповідних заходів може бути будь-яка особа, яка бере участь у розгляді справи (ст. 26 ЦПК України), однак захист майнових прав спрямовано на захист прав осіб, які мають особисту юридичну зацікавленість у результатах справи та на яких буде спрямоване відповідне рішення суду. Серед осіб, які беруть участь у розгляді справи, такими є сторони та треті особи, які виступають найбільш заінтересованими учасниками цивільного процесу та мають особистий інтерес у результатах справи. Таким чином, слід зробити висновок, що забезпечення позову у загальному значенні спрямовано на досягнення мети цивільного судочинства, а саме захист прав, свобод та законних інтересів.

Саме забезпечення позову зумовлює реальне виконання рішення суду. Так, однією із гарантій реального виконання рішення суду є забезпечення позову у випадках, передбачених законом. У свою чергу, окремі вчені пропонують називати цей інститут цивільного процесу інститутом забезпечення виконання судового рішення, що тісно пов'язаний із виконанням основних завдань цивільного судочинства [6, 72-82]. Ми не можемо повністю із цим погодитись. Оскільки, на наш погляд, забезпечення виконання судового рішення містить цілий комплекс процесуальних дій, що передбачені системою цивільного процесуального законодавства України і законодавством України про виконавче провадження. У свою чергу, цілком обґрунтованим, з огляду на мету інституту забезпечення позову, останній є системою процесуальних дій, що входять до інституту забезпечення виконання рішення суду. Однак, крім забезпечення позову, до інституту забезпечення виконання рішення суду бажано включити забезпечення доказів, примусові заходи, а також інститути виконавчого провадження.

З огляду на зазначене, відмітимо, що інститут забезпечення виконання рішення суду є таким, що потребує окремого дослідження та формування наукової концепції, з метою удосконалення чинного законодавства у сфері виконавчого провадження.

Під час розгляду заяви про забезпечення позову суд повинен пересвідчитись у тому, що між сторонами дійсно виник спір та існує реальна загроза невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду; з'ясувати обсяг позовних вимог, дані про особу відповідача, а також відповідність виду забезпечення позову, який просить застосувати особа, позовним вимогам. Крім того, відмітимо, що, вирішуючи питання про забезпечення позову, суд повинен не лише брати

до уваги подані сторонами докази й інтереси позивача, а й інших осіб, права яких можуть бути порушені у зв'язку із застосуванням відповідних заходів забезпечення позову.

Реалізація інституту забезпечення позову здійснюється різними засобами, що включають передбачені законом процесуальні дії відповідних органів з метою виконання майбутнього судового рішення. Таким чином, відмітимо, що визначення виду забезпечення позову має бути обов'язком суду. Так, ч. 1 ст. 152 ЦПК України визначає основні види забезпечення позову, зокрема: накладенням арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб; забороною вчиняти певні дії; встановленням обов'язку вчинити певні дії; забороною іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання; зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту; зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується боржником у судовому порядку; передачею речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам.

Однак, не всі передбачені законом види забезпечення позову можуть мати місце у страхових спорах. Страхові спори, як нами вже відмічалось, носять майновий характер, тобто спрямовані на захист майнових прав та законних інтересів особи. У зв'язку із цим, зазначимо, що у юридичній літературі виділяють майнові та немайнові заходи забезпечення позову [7, с. 316, 317]. Таким чином, до майнових заходів забезпечення позову, що можуть мати місце під час розгляду та вирішення страхових спорів, або ще до подачі позову щодо захисту прав та законних інтересів осіб у сфері страхування необхідно віднести: накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб; забороною іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання; зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту; зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується боржником у судовому порядку; передачею речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам. Вважаємо дещо зупинитись на кожному із видів забезпечення позову з метою визначення специфічних ознак даного загального інституту цивільного процесу з урахуванням ознак страхових спірних правовідносин.

Найбільш розповсюдженим заходом забезпечення позову є накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб. Відмітимо, що, розглядаючи заяву про вжиття даного заходу забезпечення позову, суд має з урахуванням доказів, наданих позивачем на підтвердження своїх вимог, пересвідчитися, зокрема, в тому, що між сторонами дійсно виник спір та існує реальна загроза невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду про задоволення позову; з'ясувати обсяг позовних вимог, дані про особу відповідача, а також відповідність виду забезпечення позову, який просить застосувати особа, котра звернулася з такою заявою, позовним вимогам; суд має брати до уваги інтереси не тільки позивача, а й інших осіб, права яких можуть бути порушені у зв'язку із застосуванням відповідних заходів. Крім того, зазначимо, що вжиті заходи забезпечення позову не повинні перешкоджати господарській діяльності юридичної особи або фізичної особи, яка здійснює таку діяльність і зареєстрована відповідно до закону як підприємець.

Заборона іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання є наступним заходом забезпечення позову, що має широкий прояв на практиці при розгляді і вирішенні страхових спорів. Так, даний вид забезпечення позову має місце тоді, коли мова йде про відшкодування шкоди. Наприклад, заборона банку здійснювати платежі на рахунок відповідача, передавати йому кошти з його рахунку чи виконувати щодо нього інші зобов'язання.

Зупинення продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту.

Зупинення стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується борж-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанням забезпечення позову в цивільному судочинстві, окремо розглядаються питання використання загальних теоретичних моделей забезпечення позову під час розгляду спорів, що виникають із страхових правовідносин. Авторами надаються рекомендації щодо вдосконалення інституту забезпечення позову в контексті його застосування під час розгляду страхових спорів.

SUMMARY

The article is devoted to the questions of securing a claim in civil proceedings, separate issues of shared theoretical models to ensure the claim in disputes arising out of insurance relations. The authors provide recommendations for the improvement of the Institute to ensure the claim in the context of its application in the insurance disputes.

ником у судовому порядку.

Передачу речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам як спосіб забезпечення позову, традиційно називають судовий секвестр. Основними ознаками останнього є:

- передумовою виникнення відносин за зберігання при судовому секвестрі є подання позовної заяви та заяви про забезпечення позову до суду;
- річ обов'язково повинна бути предметом спору;
- особою, яка призначає зберігача і суд, або особами між якими є спір;
- зберігачем не може бути ні позивач, ні відповідач [8, с. 188, 189].

Підсумовуючи, слід зазначити, що інститут забезпечення позову спрямований не лише на виконання рішення суду, а й на задоволення позову. При чому, доцільність вчинення відповідних заходів забезпечення не залежить від класифікації позовів. Так, серед науковців-процесуалістів триває дискусія щодо можливості забезпечення тільки конкретних видів позову. Одні вважають, що забезпеченню підлягають усі види позовів [9, с. 167], інші вчені виділяють лише окремі види [10, с. 265]. Разом з тим, ми вважаємо, що забезпечення позову як загальний інститут цивільного процесуального права має місце тоді, коли невжиття відповідних заходів може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду, що фактично спрямовано на задоволення позову.

Література

1. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. С.Я.Фурси. – К.: Фурса С.Я., КНТ, 2010. – 1044 с.
2. Луспеник Д. Практика розгляду судами заяв про забезпечення позовів при вирішенні спорів у цивільному судочинстві: спірні питання / Дмитро Луспеник // Юридичний журнал. – №10. – 2007. – С. 104-114
3. Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ.юрид.спец.вищ. навч.закл.]; [за ред.. С.Я.Фурси]. – К.: Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2009. – 848 с.
4. Захарова О., Грабовська О. Проблеми забезпечення позову у цивільному процесі / Вісник національного університету імені Тараса Шевченко «Юридичні науки». – №88, 2011. – С. 14-16
5. Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про [...] / Верховний Суд; Постанова від 22.12.2006 № 9
6. Корольов В.В. Способи забезпечення цивільного позову, не передбачені ЦПК України / В.Корольов // Вісник Вищої ради юстиції. – №3 (7), 2011. – С. 72-82
7. Фетюхин М.В.Классификация обеспечительных мер в арбитражном процессе // Актуальные проблемы гражданского права и процесса: Сб. материалов Междунар. научно-практ. конф. вып. 1 / Отв. ред. Д.Х. Валеев, М.Ю. Челышев. – М., 2006. – С. 316–317.
8. Корольов В.В. Забезпечення позову у цивільному процесі: проблеми і перспективи / В.Корольов // Збірник науковий статей: Цивілістична процесуальна думка. – К., 2012. – 528 с. – С. 185-193
9. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / [В.В.Комаров, В.І.Тертищніков, В.В.Баранкова та ін.]; за заг. ред. В.В.Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928с.
10. Цивільне процесуальне право України: підручник / [С.С.Бичкова, Ф.А.Бірюков, В.І.Бобрик та ін.]; за заг.ред. С.С.Бичкової. – К.: Атіка, 2009. – 760 с.

НОРМАТИВНИЙ ДОГОВІР У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

ТІХОНОВА Марина Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін ФПФБКТЛ ХНУВС

УДК 341.241.

Условно и традиционно право как система отраслей делится на частную и публичную подсистемы. В Украине в основе такого разделения лежит категория интереса. Там, где отношения основываются на властно распорядительных началах, говорится об общем, публичном, а не частном интересе [1, с. 5-6]. В соответствии с этим и все договоры можно разделить на частно-правовые и публично-правовые. К частно-правовым договорам будут относиться договоры в области гражданского, семейного, хозяйственного, трудового права, права интеллектуальной собственности и т.д.; а к публично-правовым – в области международного, конституционного, административного, налогового, уголовного, финансового права, и т.д.

Во всей массе договоров следует различать договоры, служащие основанием возникновения конкретных юридических отношений, и договоры, которые являются основаниями возникновения юридической нормы. В первом случае говорят о договоре-соглашении, во втором – о договоре с нормативным содержанием [2, с. 102].

Ключові слова: договір, нормативно-правовий договір, джерела права, угода, ознаки договору, приватне право, публічне право, система права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дефініція договору є однією з найбільш досліджуваних і однією з найбільш використовуваних категорій юридичної науки. Багато науковців намагалось розглянути договір у своїй галузі права. Що стосується теорії права, то самі теоритики зазначають, що категорія "договір" з теоретичної та філософської точок зору не досліджена. Д.А. Николюк досліджував формальни джерела права, серед яких розглядав і нормативно-правовий договір. О.Кізлова роглядала категорію "договір" як підставу виникнення правової норми. Л.А. Морозова розглядала договір у публічному праві. С.Г. Єрьомін розглядав деякі теоретичні та практичні аспекти змісту і функціонального призначення нормативно-правового договору як джерела права. А.Д.Корецький розглядав договір у механізмі правового регулювання. Н.М. Пархоменко розглядала нормативно-правовий договір серед джерел права. В.В. Іванов розглядав загальну теорію договорів. С.А. Хмельовська зробила історіко-філософський аналіз поняття договору.

Дослідженням нормативно-правового договору у сфері фізичної культури та спорту не присвячено жодної роботи. Лише А. Гніздовська розглядала цивільно-правове регулювання суспільних відносин у сфері професійного футболу України та дійшла до висновку, що особливе місце серед джерел регулювання суспільних відносин у сфері професійного футболу посідають допоміжні джерела – локальні (корпоративні) акти суб'єктів системи професійного футболу. До них належать як внутрішньодержавні, так і міжнародні статутні та регламентні документи.

Метою статті є дослідження нормативно-правових договорів взагалі та нормативно правових договорів у сфері фізичної культури та спорту зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження

Договір з нормативним змістом або нормативний договір відноситься до джерел права. Джерела права – це обов'язкові до виконання акти уповноважених суб'єктів права, що містять норми права у письмовій формі, а також акти волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами, на основі яких (актів) виникають, змінюються та припиняються правові відносини [3, с. 14].

Але у сучасній правовій науці існує три підходи до характеристики договору і віднесення його до джерел права. Прихильники першого підходу вважають, що договір – це завжди індивідуально-правовий акт, який джерелом права бути не може, оскільки не містить у собі правових норм; представники другого підходу вважають, що лише деякі договори із загальної маси договорів і угод мають нормативний характер, а тому є джерелами права; і представники третього підходу вважають, що будь-який договір містить норми права особливого виду – локальні або "мікронорми", а звідси всі договори є джерелами права [4, с. 85].

Ми розділяємо точку зору прихильників третього підходу – сучасна теорія "різноджерельного права", на відміну від домінуючої раніше теорії "державного регулювання" відносин, дає підставу до джерел права віднести, у тому числі, і звичайні цивільно-правові договори як мононорми права [5, с. 51].

У підручнику В.М. Корельського і В.Д. Перевалова договір включений у групу нормативно-правових актів, що протистоять групі інших джерел права "ненормативного характеру" (правові звичаї, судові прецеденти і рішення) [6, с. 288]. Йдеться про так звану договірну або "конвенціональну" теорію права, що вводить поняття нормативної саморегуляції суспільства. Згідно з цією теорією договори розглядаються як результат угод між колективами та індивідуальними їх учасниками. Звідси робиться висновок про те, що всі договори, належно укладені суб'єктами права, містять правові норми (локальні, "конвенціональні", "мікронорми") і є джерелами права [4, с. 85].

Крім того, нормативність мається розумітися як властивість акта створювати правило поведінки на певну життєву ситуацію, незалежно від того, персоніфіковані суб'єкти такої поведінки чи ні, розраховане це правило на разове чи багатократне застосування. Таким чином, норма – це правило поведінки, і нормативність акта полягає саме у встановлені правила, тобто виду і міри належної поведінки. Сутність цивільного договору як регулятора суспільних відносин полягає у тому, що ним створюються і закріплюються правила поведінки учасників цих відносин. Іншими словами, договір визначає норму права, якою відповідні відносини регулюються [7, с. 34].

Дефініція нормативного договору була предметом дослідження в декількох наукових працях. Так, Д.А. Николюк під нормативним договором розуміє договірний акт, що встановлює договірні норми (правила поведінки), обов'язкові для формально невизначеного кола осіб, розрахований на неодноразове застосування, діючий незалежно від того, чи виникли або припинилися передбачені ним конкретні правовідносини. Це заснована на рівності сторін і спільності інтересів угода, що містить у собі норми права загального характеру, націлена на досягання бажаного сторонами результату [4, с. 86]. Науковець намагався охопити найголовніші характерні ознаки нормативно-правового договору.

Н.М. Пархоменко надала більш загальне визначення цього явища, вона вважає, що нормативно-правовий договір – це двостороння чи багатостороння угода між суб'єктами, що містить норми права [8, с. 267].

О. Кізлова надала наступне визначення нормативного договору – це заснована на рівності сторін і спільності інтересів домовленість (результат волепогодження або волеслиття), що містить у собі норми права

загального характеру, спрямоване на досягнення бажаного сторонами (як правило, правотворчими суб'єктами) результату [2, с. 104].

О.О. Мясін розглядає нормативний договір у вузькому сенсі – як форму права, тобто спосіб вираження правових норм, і в широкому сенсі – як джерело права, враховуючи матеріальні та ідеальні аспекти нормативно-договірних відносин [9].

В.В. Лазарев і С.В. Липень вважають, що нормативний договір – це угода двох або більше осіб, у результаті якої встановлюються, змінюються чи відміняються норми права [10, с. 183]. На думку О.В. Дьоміна під нормативним договором треба розуміти договірний акт, яким встановлюються правові норми (правила поведінки), обов'язкові для численного і формально невизначеного кола осіб, розрахований на неодноразове використання, діючий незалежно від того, чи виникли, чи припинились передбачені ним конкретні правовідношення [11, с. 84]. В.В. Іванов надав більш широке визначення – нормативний договір – це спільний правовий акт, оформлення виразу узгоджених відокремлених волевиявлень суб'єктів правотворчості, направлених на встановлення правових норм [12].

Але, на нашу думку, у зв'язку з тим, що споконвіку договір розглядався тільки як засіб регулювання приватних відносин і лише з часом ця категорія почала розглядатись не в цивільно-правовому, а публічно-правовому значенні, то обтяжувати визначення договору такими його ознаками, як рівність сторін та спільність інтересів, а якщо бути більш точнішим, то не спільність інтересів, а спільність воль, не потрібно. Крім того, існуючий у римському праві погляд на договори (contractus) дозволяв розглядати їх з трьох точок зору: як підставу виникнення правовідносин, як саме правовідношення, що виникло з цієї підстави, і, нарешті, як форму, яку відповідне правовідношення приймає [13, с. 10-11]. Отже, зайвим буде і визначення нормативно-правового договору, яке надали В.В. Лазарев і С.В. Липень.

Серед характерних, основних, базових рис нормативного договору науковці виділяють наступні:

- наявність у ньому правових норм;
- легитимність (легальність), його знаходження в рамках "договірного поля";
- соціальний характер, тобто спрямованість на досягнення впорядкованості суспільних відносин, досягнення договірного компромісу;
- особлива, суворо формальна процедура укладання нормативних договорів і спеціальний порядок розгляду спорів (конфліктів), пов'язаних з їх виконанням;
- неприпустимість відмови від виконання договірних умов в односторонньому порядку, неможливість застосування умови про непереборну силу;
- обов'язкове оприлюднення (опублікування) нормативного договору [2, с. 104].

Крім наведених ознак, науковці, в залежності від точки зору, виділяють наступні ознаки:

- суб'єктом договору завжди є суб'єкт публічно-правових відносин, і насамперед той, що має владні повноваження;
- формалізація та об'єктивація – забезпечуються зовнішнім проявом у формі нормативно-правового договору (міжнародного, конституційного, федеративного, колективного).
- своєрідність зобов'язань сторін нормативно-правового договору і засобів їх забезпечення полягає в тому, що межі договору як засобу нормативно-правової саморегуляції сторін жорстко передбачені їх статусом, що не зменшує обсяг їх інтересів та добровільності у визначенні предмета договору. Зміст договору не може суперечити Конституції, інакше укладання таких договорів може бути лише після внесення відповідних змін до Конституції та законів;
- тривалий термін дії;
- забезпечення виконання договірних зобов'язань державою та її органами включає багато різних засобів, у тому числі організаційних, правових, економічних тощо. Норми, що містяться у таких договорах, є загальнообов'язковими для виконання, що забезпечується гарантіями держави шляхом застосування різних форм і

методів, у тому числі й державного примусу;

- нормативно-правовий договір може бути підставою для виникнення інших правових актів, у тому числі джерел права з метою реалізації норм, що в ньому містяться; [8, с. 267-268].
- вміст у договорі правил поведінки, які регулюють не тільки відносини суб'єктів, які його (договір) підписали;
- численність і невизначеність адресатів норм;
- добровільність укладання;
- згода сторін з усіх істотних аспектів договору;
- взаємна відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання прийнятих зобов'язань;
- еквівалентність;
- правова база договорів знаходиться в Конституції та діючому законодавстві. Вони виконують правовиконуючу функцію, доповнюючи та конкретизуючи діюче законодавство;
- нормативні договори укладаються, перш за все, в публічному інтересі, цільова направленість цих договорів – досягнення загального блага, тобто суспільні цілі в цих договорах переважають;
- специфічна ознака договірної норми, детермінована самою природою договірних правових актів як волеузгодження. Справа тут навіть не стільки у тому, що встановлення норми спільно здійснюється декількома (як мінімум двома) суб'єктами правотворчості, скільки в відособленості, самостійності їх волевиявлень. Договірна норма – це узгоджена норма, нормативне встановлення, вироблене за допомогою узгодження. У цьому полягає специфіка договірних норм [2, с. 104; 11, с. 84-85; 12, с. 86; 14, с. 50].

На нашу думку можна надати наступне визначення нормативно-правового договору – це належним чином прийнята та офіційно оприлюднена соціально спрямована домовленість між правотворчими суб'єктами, що містить норми права.

Класифікувати нормативно-правові договори можна за різними підставами та критеріями: 1) за змістом і предметом регулювання нормативно-правові договори можна поділити на договори про компетенцію (компетенційні) і договори про співробітництво; 2) за функціонально-змістовим призначення можна виокремити договори засновницькі, організаційні, договори нормативного характеру і договори про надання публічних послуг; 3) за термінами дії нормативно-правові договори можна поділяти на довгострокові та короткострокові договори; тощо.

Найбільшу групу нормативно-правових договорів у сфері фізичної культури та спорту представляють договори про співробітництво, які укладаються між державою Україна, в особі її органів, та іншими державами. Серед них можна назвати: Угода про співробітництво в галузі фізичної культури та спорту між Міністерством молоді та спорту України і Міністерством спорту Російської Федерації від 8.02.2014; Угода між Україною і Республікою Грузія про співробітництво у галузі спорту від 13.04.1993; Угода між Міністерством України у справах молоді і спорту та Федеральним Міністерством у справах жінок і молоді Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у сфері молодіжної політики від 27.08.1993; Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про співробітництво і обміни у галузі молоді та спорту від 03.05.1994; Договір про співробітництво у галузі фізичної культури і спорту між Державним комітетом України з фізичної культури і спорту та Міністерством спорту і туризму Республіки Білорусь від 29.05.1997; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в галузі фізичної культури і спорту від 11.06.2002; Угода про співробітництво у сфері фізичної культури і спорту між Державним комітетом України з питань фізичної культури і спорту та Міністерством молоді і спорту Республіки Болгарія від 21.05.2004; Угода про гуманітарне співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав від 26.08.2005 (із застереженням від 03.07.2012); Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво під час організації

фінального турніру Чемпіонату Європи з футболу УЄФА ЄВРО 2012 від 28.03.2008; Угода про співробітництво в галузі спорту між Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту і Головним управлінням спорту Китайської Народної Республіки від 11.09.2008; Угода між Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України і Спортивною організацією Кіпру про співробітництво в галузі фізичної культури та спорту від 08.11.2012; Угода між Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України і Державним комітетом Туркменистану зі спорту про співробітництво в галузі фізичної культури та спорту від 13.02.2013; тощо.

У цих договорах встановлюються норми, відповідно до яких відбувається співробітництво нашої держави та інших країн в сфері фізичної культури та спорту. Наприклад: відповідно до гл. 25 ст. 441 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, сторони співробітничають у галузі спорту та фізичної культури з метою сприяння розвитку здорового способу життя серед людей різного віку, просування соціальних функцій та освітніх цінностей спорту, а також боротьби із загрозами для спорту, наприклад з допінгом, договірними матчами, расизмом та насильством. Співробітництво, зокрема, включає обмін інформацією та гарною практикою за такими напрямами:

a) популяризація фізичної культури і спорту через освітню систему у взаємодії з державними установами та недержавними організаціями;

b) заняття спортом та фізична культура як спосіб сприяння здоровому способу життя та загальному процвітанню;

c) підвищення рівня національної компетенції та вдосконалення системи кваліфікацій у галузі спорту;

d) інтеграція людей з розумовими та фізичними вадами через заняття спортом;

e) боротьба з допінгом;

f) боротьба з договірними матчами;

g) безпека під час великих міжнародних спортивних подій.

Крім того, договори про співробітництво можуть включати і норми щодо: обміну досвідом практичної роботи, науково-методичними та інформаційними матеріалами з фізкультурно-оздоровчої роботи з громадянами; сприяння обміну фахівцями, науковцями, тренерами у галузі фізичної культури, спорту, спортивної науки, освіти, підготовки спортивних кадрів; сприяння участі науковців і фахівців у семінарах, курсах, наукових конференціях з питань фізичної культури та оздоровчо-масової спортивної роботи; обміну досвідом спортивної роботи з інвалідами, з розвитку інвалідного спорту; сприяння обмінам спортивними командами та клубами, участі у змаганнях в обох країнах, підготовці до важливих міжнародних змагань, іншим видам підготовки спортсменів; здійснення обміну фахівцями, тренерами з різних видів спорту, обмін інформацією у галузі спорту, сприятимуть спільній науково-дослідній роботі; організації спільних семінарів, конференцій та симпозіумів для зацікавлених організацій з питань допінгу та насильства у спорті; здійснення обміну досвідом роботи з питань діяльності органів державної виконавчої влади з фізичної культури і спорту, національних федерацій (союзів, асоціацій) та громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості, тощо. Або, наприклад, в Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво під час організації фінального турніру Чемпіонату Європи з футболу УЄФА ЄВРО 2012 від 28.03.2008 встановлені норми щодо сприяння розвитку взаємовигідного співробітництва з метою належної підготовки і проведення ЄВРО 2012 у відповідності із національним законодавством держав Сторін, яке буде спрямоване на: 1) забезпечення відповідної організаційної взаємодії між Сторонами, 2) поліпшення умов переміщення осіб, транспортних засобів, вантажів, товарів та іншого майна через кордон між державами Сторін на час підготовки та проведення ЄВРО 2012, 3) розбудову на потреби ЄВРО 2012 спортивної, готельної, транспортної, телекому-

нікаційної та митної інфраструктури, 4) забезпечення безпеки, належного медичного обслуговування та реалізації міжнародних зобов'язань у сфері боротьби з допінгом під час проведення ЄВРО 2012, 5) забезпечення належної передачі інформації в рамках підготовки та проведення ЄВРО 2012, 6) налагодження взаємодії держав Сторін з метою залучення міжнародних інвестиційних ресурсів для створення інфраструктури, необхідної для успішного проведення ЄВРО 2012, 7) інтенсифікацію суспільно-культурного співробітництва, 8) зміцнення співробітництва між містами-господарями ЄВРО 2012 держав Сторін.

Основною причиною появи нормативно правових договорів у сфері фізичної культури та спорту маємо вважати сприяння розвитку здорового способу життя серед людей різного віку в Україні, просування соціальних функцій та освітніх цінностей спорту, а також боротьбу із загрозами для спорту, наприклад з допінгом, договірними матчами, расизмом та насильством, крім того, прагнення нашої країни до розвитку добросусідських відносин і спортивних зв'язків між народами, тощо.

Висновки:

1. До джерел права віднести в тому числі і звичайні цивільно-правові договори як мононорми права – які встановлюють правила поведінки на чітко визначених у договорі осіб.

2. Дефініція нормативного договору була предметом дослідження в декількох наукових працях. На нашу думку можна надати наступне визначення нормативно-правового договору – це належним чином прийнята та офіційно оприлюднена соціально спрямована домовленність між правотворчими суб'єктами, що містить норми права.

3. Класифікувати нормативно-правові договори можна за різними підставами та критеріями, але найбільшу групу нормативно-правових договорів у сфері фізичної культури та спорту представляють договори про співробітництво, які укладаються між державою Україна, в особі її органів, та іншими державами.

4. У цих договорах встановлюються норми, відповідно до яких відбувається співробітництво нашої держави та інших країн у сфері фізичної культури та спорту.

Література.

1. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.

2. Кізлова О. Категорія "договір" як підстава виникнення правової норми. Концептуальні риси / О. Кізлова // Юридичний вісник. – 2013/1. – С. 101-107.

3. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.01 / Н.М. Пархоменко. – НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2009. – 32 с.

4. Николюк Д.А. Формальні джерела права / Д.А. Николюк // Держава і право. Юрид. і політ. науки : Зб. наук. пр. – 2006. – Випуск 34. – С. 81-87.

5. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 1 : пдручник. / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Шишки Р.Б. та конд. юрид. наук, доц. Кройтора В.А. – Х.: Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 516 с.

6. Теория государства и права : учебник для юридических ВУЗов / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М., 1998. – 430 с.

7. Погрібний С. Регулювання договірних відносин у цивільному праві України: співвідношення їх внутрішнього (саморегулювання) і зовнішнього (державного) регулювання. / С.Погрібний // Право України, 2012. – № 9. – с. 26-36.

8. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : дис. докт. юрид. наук: 12.00.01 / Н.М. Пархоменко. – НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2009. – 442 с.

9. Мясин А.А. Нормативный договор как источник права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.А. Мясин. – Сара-

тов, 2003. – 29 с.

10. Лазарев В.В. Липень С.В. Теория государства и права : Учебник / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – М. : Спарк, 1998. – 448 с.

11. Демин А.В. Общие вопросы административного договора / А.В. Демин. – Красноярск: Краснояр. гос. ун-т., 1998. – 93 с.

12. Иванов В.В. К вопросу о теории нормативного договора / В.В. Иванов. // Журнал российского права. – М.: Норма, 2000. – № 7. – с. 85-97.

13. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: общие положения / Брагинский М.И., Витрянский В.В. – М.: «Статут», 1999. – Изд. 2-е, испр. – 848 с.

14. Еремин С.Г. Некоторые теоретические и практические аспекты содержания и функционального значения нормативного правового договора как источника права / С. Г. Еремин. // Российская юстиция, 2013. – № 1. – С. 49-53.

15. Угода про співробітництво в галузі фізичної культури та спорту між Міністерством молоді та спорту України і Міністерством спорту Російської Федерації / Мінмолодьспорт, Російська Федерація. // Офіційний вісник України, 2014 р. – № 22. – С. 100.

16. Угода між Україною і Республікою Грузія про співробітництво у галузі спорту / Грузія, Україна // Офіційний вісник України, 1993. – № 24. – С. 124.

17. Угода між Міністерством України у справах молоді і спорту та Федеральним Міністерством у справах жінок і молоді Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у сфері молодіжної політики / Мінмолодьспорт України, Німеччина // Офіційний вісник України, 2004 – №12. – Т. 2. – С. 593

18. Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про співробітництво і обміни у галузі молоді та спорту / Франція, Кабінет Міністрів України // Зібрання чинних міжнародних договорів України, 2004. – № 4. – Кн. 1. – С. 765.

19. Договір про співробітництво у галузі фізичної культури і спорту між Державним комітетом України з фізичної культури і спорту та Міністерством спорту і туризму Республіки Білорусь / Держкомспорт України, Білорусь // Офіційний вісник України, 2004. – № 6. – С. 304

20. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в галузі фізичної культури і спорту / Кабінет Міністрів України, Туреччина // Офіційний вісник України, 2008. – № 2. – С.114.

21. Угода про співробітництво у сфері фізичної культури і спорту між Державним комітетом України з питань фізичної культури і спорту та Міністерством молоді і спорту Республіки Болгарія / Держком. фізкультури і спорт, Болгарія // Офіційний вісник України, 2004. – № 28. – Т. 2. – - С. 841.

22. Угода про гуманітарне співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав / СНД // Офіційний вісник Президента України, 2012. – № 22. – С. 6.

23. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво під час організації фінального турніру Чемпіонату Європи з футболу УЄФА ЄВРО 2012 / Польща, Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України, 2008. – № 67. – С. 111.

24. Угода про співробітництво в галузі спорту між Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту і Головним управлінням спорту Китайської Народної Республіки / Китай, Мінсім'ямолодьспорт України // Офіційний вісник України, 2008. – № 78. – С. 251.

25. Угода між Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України і Спортивною організацією Кіпру про співробітництво в галузі фізичної культури та спорту / МОН молодьспорт України, Кіпр // Офіційний вісник України, 2013. – № 16. – С. 130

26. Угода між Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України і Державним комітетом Туркменистану зі спорту про співробітництво в галузі фізичної культури та спорту / Держкомспорт України,

АНОТАЦІЯ

Умовно і традиційно право як система галузей поділяється на приватну і публічну підсистеми. В Україні в основу такого поділу покладається зміст інтересу. Там, де відносини ґрунтуються на владно розпорядчих засадах, йдеться про загальний, публічний, а не приватний інтерес [1, с. 5-6]. Відповідно до цього і всі договори можна розділити на приватно-правові і публічно-правові. До приватно-правових договорів будуть належати договори у галузях цивільного, сімейного, господарського, трудового права, права інтелектуальної власності тощо; а до публічно-правових – у галузях міжнародного, конституційного, адміністративного, податкового, кримінального, фінансового права, тощо.

У всій масі договорів слід розрізняти договори, що служать підставою виникнення конкретних юридичних відносин, і договори, які є підставами виникнення юридичної норми. У першому випадку говорять про договір-угоду, у другому – про договір з нормативним змістом [2, с. 102].

SUMMARY

System of Law is divided into two subsystem: private subsystem and public subsystem traditionally and conventionally. In Ukraine, the basis of this division is the category of interest. Where the law-relations are based on the power or administrative principles, we can see the public interests rather than private interests [1, p. 5-6]. But where the law-relations are based on the principles of law-equal contact's sides, freedom will and wish of reached privates good, we can see the private interests. And in accordance these theses all contrasts may be divided into private contracts and public contracts. Private contracts are civil contracts, labor contracts, own-business contracts, family contracts, intellectual law contracts and etc.. Public contracts are international contracts, constitutional contracts, administrative contracts, tax contracts, financial contracts, contracts of criminal law subsystem, etc..

And important to distinguish between all contracts the contracts that are based to arise concrete law-relations and the contracts that are based to arise the norm of law. And in the first case we speak about agreement-contracts

Туркменистан // Офіційний вісник України, 2013. – № 43. – С. 281.

27. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Україна, Європейський Союз, Євратом, Бельгія, Болгарія, Чеська Республіка, Данія, Німеччина, Естонія, Ірландія, Греція, Іспанія, Франція, Хорватія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Угорщина, Мальта, Нідерланди, Австрія, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Словаччина, Фінляндія, Швеція, Великобританія // Офіційний вісник України, 2014. – № 75. – Т.1. – С. 83.

КОНВЕНЦІЯ «ЛУГАНО» – ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

БРАГІНА Марина Олексіївна - аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії прокуратури України, юрист 1 класу

УДК 341.9

В статье проанализированы основные положения Конвенции «Лугано». Определены принципы сотрудничества Украины и Европейского Союза в сфере признания и исполнения судебных решений по гражданским и коммерческим делам. Предложены направления международной деятельности Украины на пути совершенствования судебной системы до уровня международных стандартов.

Ключові слова: Європейський Союз, цивільна та комерційні справи, визнання та виконання судових рішень.

Розвиток міжнародних відносин спонукає суверенні держави до спрощення формальностей, що регулюють визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах.

Таку ідею перш за все втілено країнами Європейського Союзу (далі – ЄС), які виходили з того, що правова безпека загального ринку в значній мірі залежить від адекватного регулювання визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах країн – членів.

Правові основи уніфікації норм у сфері визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах досліджувалися багатьма європейськими вченими, серед яких Х. Шак, М. Сторма, О. Трунка та інші. Серед вітчизняних вчених можна назвати таких, як Богуславський М.М., Чубарєв В.Л., Макаруха З.М. та інші.

Враховуючи те, що українськими вченими співробітництво України та Європейського Союзу у сфері визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах досліджується дуже стисло, необхідно всебічно та комплексно проаналізувати міжнародно-правові засади співробітництва у цивільних та комерційних справах між Україною та Європейським Союзом.

Укладення міжнародно-правових договорів обумовлено тим, що міжнародно-правові норми не можуть зобов'язати ту чи іншу державу до надання правової допомоги.

Тому, як правильно зазначив Х. Шак, міжнародні зобов'язання виникають лише на підставі укладених міжнародних договорів, кількість яких у сфері надання правової допомоги, а також визнання і виконання судових рішень іноземних судів особливо велика [1].

Прикладом таких договорів може слугувати укладена країнами ЄС 27 вересня 1968 року Брюссельська конвенція про підсудність та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах [2], а також укладена європейськими державами, які входили до складу Європейської асоціації вільної торгівлі, у 1988 році у м. Лугано Конвенції про юрисдикцію та приведення до виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах (далі – Конвенція Лугано) [3], яка, як образно зазначив німецький професор Геймар, йде у фарватері вказаної вище Брюссельської конвенції.

Слід звернути увагу, що укладенням Конвенції Лугано дію Брюссельської конвенції було розповсюджено на країни, які не

входили до ЄС, оскільки вона відкрита для приєднання. Так, зокрема, учасником Конвенції в Лугано, свого часу, стала Польща, ще до її вступу в ЄС [4, 490].

Зазначена Конвенція Лугано набула значної популярності, а тому країнами-учасниками було прийнято рішення про її удосконалення з метою посилення встановленого на територіях країн-учасниць правового захисту, полегшення визнання судового рішення та введення прискореної процедури для забезпечення його виконання.

Як наслідок, 30 листопада 2007 року укладено Конвенцію про юрисдикцію, визнання та приведення до виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах (далі – Конвенція Лугано II, Конвенція) [5]. Від імені Співтовариства дану Конвенцію схвалила Рада Європи. Країни – члени ЄС, крім Данії, у свою чергу, ратифікували її 18 травня 2009 року та передали ратифікаційні грамоти на зберігання. Таким чином, Конвенція Лугано II 1 січня 2009 року набула чинності.

Слід погодитися з науковцями, які називають вказану конвенцію «паралельною конвенцією», яка дублює положення Брюссельської конвенції.

Разом з цим її особливість, як правильно відмічає М. Богуславський, полягає в тому, що вона чітко передбачає: за жодних обставин іноземне судове рішення не може бути переглянуто по суті (стаття 36), а також Конвенція Лугано II конкретно вказує, в який суд має бути направлене клопотання про визнання та виконання такого рішення [4].

Оскільки, на нашу думку, Україна має вжити заходів щодо приєднання до вказаної Конвенції, необхідно більш детально зупинитися на окремих її положеннях.

Так, стаття 1 вказаної Конвенції передбачає, що її дія поширюється на цивільні та комерційні справи в будь-якому суді або трибуналі. Вона не розповсюджується на податкові, митні та адміністративні справи [5].

Відповідно до статті 33 Конвенції судове рішення, прийняте в одній Договірній державі, визнається в інших Договірних державах без будь-якої спеціальної процедури.

Судове рішення не визнається лише, якщо таке рішення суперечить основним принципам правопорядку в державі, в якій запитується визнання; коли таке рішення прийнято за відсутності відповідача, якому не було належним чином вручено документ про призначення судового розгляду або рівноцінний документ, який надає відповідачу достатньо часу для підготовки до слухання; якщо воно несумісне з рішенням, яке прийнято у справі між тими самими сторонами з того самого предмету в державі, в якій запитується визнання; якщо суд запитуючої держави перед прийняттям свого рішення вирішив попереднє питання щодо цивільного стану, право – та дієздатності фізичних осіб, майнових прав, які виникають зі шлюбних відносин, заповітів або спадкування всупереч нормам міжнародного приватного права держави, в якій запитується визнання, якщо тільки застосовані норми міжнародного приватного права цієї держави не дали б той же результат; якщо рішення несумісне з рішенням, яке прийнято раніше в іншій державі, яка не є учасником даної Конвенції, у справі з тих самих підстав між тими самими сторонами, за умови, що вказане рішення відповідає вимогам, необхідним для його визнання в запитуючій державі [5].

Після того, як за клопотанням зацікавленої сторони судове рішення визнане таким, що підлягає примусовому виконанню, воно приводиться до виконання.

Проте, в Об'єднаному Королівстві в такий спосіб рішення приводиться до виконання лише в Англії та Уельсі, в Шотландії та Північній Ірландії воно приводиться до виконання лише після того, як за клопотанням зацікавленої сторони таке рішення включено до реєстру для виконання у вказаному регіоні Об'єднаного Королівства.

Як уже зазначалось, Конвенція Лугано II чітко визначає, в який суд або компетентний орган держави необхідно направити вказане вище клопотання.

Наприклад, у Болгарії це Софійський міський суд, в Іспанії – Juzdago de Primera Instancia, у Великобританії: в Англії та Уельсі – Верховний Суд, або, у випадку підтримання судових рішень, до Магістратського суду; у Шотландії – Сесійний Суд, або, у випадку підтримання судових рішень, до

Шерифського суду; у Північній Ірландії – Верховний Суд, або, у випадку підтримання судових рішень, до Магістратського суду; у Гібралтарі – до Верховного Суду Гібралтару, або, у випадку підтримання судових рішень, до Магістратського суду та інші [5].

Слід відмітити, що юрисдикція місцевих судів визначається в залежності від доміциля сторони, проти якої запитується виконання. Якщо сторона не має доміциля в державі, в якій запитується виконання рішення, юрисдикція визначається місцем виконання.

Безпосередньо процедура подачі клопотання визначається законом держави, в якій запитується виконання рішення. При цьому у клопотанні заявник обов'язково має вказати адресу в межах території запитуючого суду для отримання повідомлення. Разом з цим, якщо держава, в якій запитується виконання, не передбачає надання адреси, заявник призначає представника ad litem (стаття 40 Конвенції).

До клопотання обов'зково додається копія судового рішення та документ суду або компетентного органу Договірної держави, в якій було прийнято судове рішення.

Згідно зі статтею 49 Конвенції іноземне судове рішення, яке зобов'язує здійснювати періодичні платежі в якості штрафних санкцій, підлягає примусовому виконанню в запитуваній державі лише за умов, якщо сума виплат остаточна встановлено судом запитуючої держави.

Крім того, положення Конвенції містять норми, відповідно до яких заявник може були звільнений повністю або частково від сплати судових витрат.

При цьому, заявник, який подає клопотання про визнання та виконання рішення, прийнятого адміністративними органами Данії, Норвегії або Ісландії з питань стягнення коштів на утримання, має право в запитуваній державі вимагати надання пільг, лише якщо він надасть відповідно від Міністерства юстиції Данії, Міністерства юстиції Ісландії, Міністерства юстиції Норвегії офіційне підтвердження того, що він відповідає критеріям нужденності, яке надає право на відповідні пільги.

Слід зазначити, що положення вказаної Конвенції застосовуються лише стосовно тих справ, розгляд яких розпочато, та тих документів, які офіційно складено або зареєстровано як оригінальні документи після набрання чинності Конвенції в запитуючій державі, а якщо запитується визнання та виконання судового рішення або офіційного документу – після набрання нею чинності у запитуваній державі.

З положень вказаної Конвенції випливає, що Європейський Союз відкритий до співпраці з державами, які сьогодні не є його членами, підтвердженням цьому є стаття 70.

Таким чином, Україна має можливість приєднатися до неї, використавши механізм, передбачений статтею 72.

На нашу думку, таке приєднання України до Конвенції Лугано II може бути серйозною альтернативою Гаазької Конвенції про угоди про вибір суду [6].

Строки приєднання до Конвенції Лугано II не обмежено. Вона може бути тим містком, який з'єднає правові системи України та країн ЄС. Приєднання України до цієї Конвенції дозволить істотно покращити правове становище українських громадян за кордоном, оскільки вони одержать впевненість у тому, що рішення, прийняті у державі-учасниці Конвенції Лугано II, можуть бути виконані в Україні і навпаки – рішення, прийняте українським судом, буде визнаватися і виконуватися на території інших держав-учасниць Конвенції. Безперечно, це є привабливою перспективою. Однак, слід виконати умови Конвенції.

Так, для приєднання до Конвенції Лугано II Україна має надати дані, необхідні для заяви до цієї Конвенції, має забезпечити дипозитарію відомості, зокрема: про свою судову систему, включаючи відомості про призначення та незалежність суддів; про своє внутрішнє законодавство, стосовно цивільно-процесуального права та примусового виконання судових рішень та про своє приватне міжнародне право щодо цивільно-процесуального права.

Однією з важливих умов приєднання до Конвенції є одноголосне погодження такого приєднання Договірними сторонами.

Дійсно, сьогодні Європейський Союз намагається забезпечити ефективний розвиток Союзу для досягнення його цілей – за-

безпечення подальшого розвитку простору свободи, безпеки та правосуддя, які можуть бути досягнуті, насамперед, за умови партнерства з третіми країнами.

Підтвердженням цьому є прийняття у 2005 році Стратегії зовнішнього виміру юстиції та внутрішніх справ: глобальна свобода безпеки і правосуддя [7] та у 2008 році Стратегії зовнішніх зв'язків у сфері судової співпраці у цивільних справах [8], у яких визначено намір розширення сфері дії простору свободи, безпеки і правосуддя поза межами ЄС, що стало головним пріоритетом зовнішніх відносин.

Окремо слід зазначити, що у 1991 році у Декларації про Україну [9], ЄС закликав її до відкритого діалогу з Європейським Союзом. У 1994 році укладено Угоду про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом, у якій визначено основні засади співробітництва та партнерства.

Уже у 2000 році Україна та ЄС погодили План дій Європейського Союзу у галузі юстиції та внутрішніх справ [10], у якому однією із сфер співробітництва визначено співробітництво у сфері судочинства та посилення ролі судової влади, верховенства закону і покращення управління.

У 2001 році План дій було доповнено співробітництвом між Україною та ЄС у сфері посилення простору свободи, безпеки і юстиції.

Така плідна співпраця сприяла початку переговорів між країнами ЄС та Україною щодо приєднання її до Конвенції Лугано.

Зокрема, 18 липня 2005 року у Берліні відбулось спільне засідання українсько-німецької Групи високого рівня з економічного співробітництва, під час якого за ініціативи Федерального Міністерства юстиції ФРН відбулась зустріч Василя Мармазова з Державним секретарем Федерального міністерства юстиції ФРН професором доктором Хансйоргом Гайгером. Під час цієї робочої зустрічі сторони обговорили стан українсько-німецького співробітництва у сфері цивільного та кримінального права, а також перспективу договірного врегулювання питань визнання та виконання судових рішень у цивільних справах.

Німецька сторона висловила готовність підтримати приєднання України до Конвенції Лугано про юрисдикцію та приведення до виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах. За словами Держсекретаря Федерального міністерства юстиції ФРН, вказане обумовлено тим, що Німеччина протягом останніх років уже відмовилася від практики укладення міжнародних договорів у цій сфері на двосторонньому рівні.

Як зазначив у ході зустрічі Маттіас Векерлінг, протягом року очікувалось реформування Луганської конвенції, сторонами якої на той час моли бути лише країни – члени Європейського Союзу, в напрямку приєднання до цієї Конвенції інших європейських держав.

Під час зустрічі було наголошено на неможливості визнання та виконання на території Німеччини рішень загальних судів України, оскільки Україна не є учасницею багатосторонніх конвенцій, що регулюють ці питання.

Як повідомив заступник Міністра юстиції Василь Мармазов, за період 2002-2003 року німецька сторона надіслала 167 звернень щодо надання правової допомоги. За цей же період українська сторона в 27 випадках зверталася за правовою допомогою [11] .

У ході зустрічі сторонами було досягнуто домовленостей про проведення у другій половині року експертної зустрічі щодо пошуку шляхів врегулювання проблеми взаємного визнання та виконання судових рішень Німеччиною та Україною. Зокрема, з огляду на можливість приєднання України до Конвенції Лугано.

Однак на цьому правове співробітництво закінчилось, а новий період співпраці щодо приєднання України вже до оновленої Конвенції Лугано II почався у 2014 році, після підписання «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони» [12].

Проте сьогодні прямих переговорів щодо приєднання України до Конвенції Лугано II не провадяться.

Тому, якщо сьогодні Україна й має намір

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано основні положення Конвенції «Лугано». Визначені засади співпраці України та Європейського Союзу у сфері визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах. Запропоновані напрямки міжнародної діяльності України на шляху вдосконалення судової системи до рівня міжнародних стандартів.

SUMMARY

In the article the basic provisions of «the Lugano» Convention. Defined principles of cooperation between Ukraine and the European Union in the field of recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. Directions International Activities Ukraine in improving the judicial system to international standards.

подати відповідну заяву про приєднання до вказаної Конвенції, виникає питання чи готові країни Європейського Союзу бачити Україну повноправним членом Конвенції Лугано II.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що для підвищення довіри з боку Європейського Союзу до України у сфері визнання та виконання судових рішень нам необхідно у найближчому майбутньому сконцентрувати роботу на покращення функціонування судової системи, забезпечення довіри до неї та удосконалення національного законодавства, враховуючи практику країн-членів Європейського Союзу.

Література

1. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право. – М.: БЕК, 2001. – 518 с.

2. Brussels Convention on Jurisdiction and the Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters 1968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:4.

3. Convention of 16 September 1988 on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://curia.europa.eu/common/recdoc/convention/en/c-textes/lug-idx.htm/

4. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. – 5-е издание., переработ. и доп. – М.:Юристъ, 2005. – 605 с.

5. Convention of 21 December 2007 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/agreements/downloadFile.do?fullText=yes&treatyTransId=13041.

6. Конвенція про угоди про вибір суду від 30.06.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_004.

7. Strategy for the External Dimension of JHA: Global Freedom, Security and Justice No14366/3/05. – Brussels, 30 November 2005. – 29 p.

8. Note from Committee on Civil Law Matters (General Questions) of 7 May 2008 on the subject External relations strategy in the field of judicial cooperation in civil matters 9045/08 JUSTCIV 90 RELEX 275 JAI 217.

9. Déclaration sur l'Ukraine Réunion ministérielle de CPE, Bruxelles, le 2 décembre 1991, coopération politique européenne, communication a la presse P. 124/91.

10. План дій Європейського Союзу у галузі юстиції та внутрішніх справ від 12 грудня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_494.

11. Повідомлення Міністерства юстиції України від 18.05.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/ua/news/2743.

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони від 16 вересня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement

РЕФОРМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

САВЧЕНКО Анастасія Олександрівна - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК351.713(477)

В статье исследуются вопросы проведения в Украине налоговой реформы в условиях децентрализации власти. В работе также рассматриваются проблемы реформирования деятельности органов Государственной фискальной службы Украины.

Ключові слова: Державна фіскальна служба України, податкова реформа, децентралізація влади, фінансове забезпечення територіальних громад, податковий контроль.

Оподаткування є однією з найефективніших форм державного регулювання економіки в умовах ринку. Саме тому одним з першочергових пріоритетів Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України в січні 2015 року [1], є проведення в нашій країні податкової реформи.

Метою такої реформи є побудова податкової системи, яка буде простою, економічно справедливою, з мінімальними витратами часу на розрахунок і сплату податків, буде створювати необхідні умови для сталого розвитку національної економіки, забезпечувати достатнє наповнення Державного бюджету України, місцевих бюджетів та бюджетів територіальних громад. Адже у правовій державі, як зазначає О.О. Бандурка, податки є формою участі приватної власності окремих громадян і організацій у суспільному житті [2, с. 7].

Головними напрямками податкової реформи є перехід від наглядово-каральних функцій фіскальних органів до обслуговуючої, яка полягає в допомозі у нарахуванні та проведенні сплати податків (а не має на меті наповнення бюджетів за рахунок фінансових санкцій і переплат); зменшенні кількості податків, їх розміру та спрощенні порядку розрахунку і сплати; впровадженні електронних сервісів для платників податків; зменшенні податкового навантаження на заробітну плату з метою її детінізації; вдосконаленні законодавства України, спрямованого на посилення боротьби з різними схемами ухилення від сплати податків як юридичними, так і фізичними особами.

Виконання всіх цих завдань з проведення податкової реформи в нашій державі покладається, перш за все, на Державну фіскальну службу України, положення про яку було затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 236 від 21.05.2014 р. [3]. Відповідно до цього Положення Державна фіскальна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого організується й координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику з адміністрування єдиного внеску на державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску.

Питанням організації роботи фіскальних органів України присвячено окремі праці таких вітчизняних вчених, як Бандурка О.М., Бандурка О.О., Воронова Л.К., Іванов Ю.Б., Кучерявенко М.П., Попова С.М., Савченко Л.А., Угровецький О.П., та інших. Однак низка проблем діяльності фіскальних органів, особливо в умовах впровадження в Україні європейських стандартів, поки що не вирішена.

Метою цієї статті є визначення завдань органів Державної фіскальної служби України в умовах децентралізації влади.

На сьогоднішній день політика децентралізації влади в Україні базується на формуванні спроможних територіальних громад. Відповідно до затвердженої Методики [4], спроможна територіальна громада – це територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема, у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства з урахуванням кадрових ресурсів, розвитку інфраструктури та фінансового забезпечення відповідної адміністративно-територіальної одиниці. І у перспективі замість 11,5 тис. громад, які сьогодні існують в Україні, після добровільного об'єднання повинно залишитися не більше 1,5 тис. громад [5]. Тому з метою їх належного фінансового забезпечення та покращення зв'язків з фіскальними органами в Україні необхідно оптимізувати кількість та розташування територіальних органів Державної фіскальної служби.

Не менш важливою повинна стати і фіскальна децентралізація, яка буде передбачати надання права місцевим радам базового рівня (міст, селищ і сіл) самостійно встановлювати місцеві податки і збори (зокрема податок на рекламу та ринковий збір); змінювати частку загальнодержавних податків, які будуть залишатися на території області, а також самостійно вирішувати – до якого фонду – загального чи спеціального (бюджету розвитку) – зараховувати єдиний податок, що зробить більш фінансово самостійними територіальні громади. Адже сьогодні, хоча до місцевих бюджетів вже спрямовується 10 % податку на прибуток підприємств, 100 % державного мита, 100 % плати за надання адміністративних послуг, 80 % екологічного податку, 25 % плати за надра, акцизний податок, податок на майно, єдиний податок та інші платежі [6], багато територіальних громад поки що не в змозі забезпечити належний рівень надання послуг населенню.

Розширення ж фіскальної самостійності базових громад може взагалі призвести до того, що ці громади у перспективі взагалі не будуть потребувати державної фінансової підтримки у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури, що передбачено Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [7]

Одним з основних факторів реформування фіскальної системи України є також забезпечення відкритості доступу до інформації про сплату податків, впровадження системи контролю за видатками окремих фізичних осіб та формування системи податкового контролю залежно від ступеня ризику в діяльності платників податків.

Важливим моментом реформування податкової системи України є вдосконалення адміністрування податків. На думку Бандурки О.М., адміністрування (від англ. «administration») означає управління, організація, виконання, здійснення, нагляд (контроль); у широкому розумінні, це – організаційно-розпорядча діяльність керівників і органів управління, що здійснюється шляхом наказів і розпоряджень… Під податковим адмініструванням слід розуміти сукупність норм (правил), методів, засобів і дій, за допомогою яких спеціально уповноважені органи держави здійснюють управлінську діяльність у податковій сфері, спрямовану на контроль за дотриманням законодавства про податки та збори (обов'язкові платежі), за правильністю нарахування, повнотою і своєчасністю внесення у відповідні бюджети податків і зборів, а у випадках, передбачених законами України, – за правильністю нарахування,

повнотою та своєчасністю надходжень у відповідний бюджет інших обов'язкових платежів та притягнення до відповідальності порушників податкового законодавства [8, с. 33 – 34].

Таким чином, податковий контроль – це сукупність заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на відповідні контролюючі органи [8, с. 133]. Попова С.М. вважає, щоб успішно виконувати свою роль у системі господарського управління, податковий контроль повинен бути об'єктивним, оперативним, безперервним, всеохоплюючим, науковим, економічним та дієвим… Важливим моментом при здійсненні податкового контролю є коректне додержання принципів конфіденційності та гласності [9, с. 54 – 55].

Перевірки, що проводять органи Державної фіскальної служби, регламентуються виключно Податковим кодексом України [10]. Причому, сьогодні у розпорядженні органів фіскальної служби є багато електронних баз даних, які дають змогу відслідковувати та аналізувати всю діяльність платників податків на території відповідних громад. Тобто визначити підприємство або приватного платника податків, які задіяні у схемах ухилення від оподаткування, можна дуже легко та швидко.

Але більшість експертів підтримує ідею повного скасування податкового обліку, а проведення обліку сплати та нарахування податку на прибуток виключно на підставі даних бухгалтерського обліку в умовах здійснення податкової реформи нарешті має перспективи стати реальністю. Адже нормальне ведення двох обліків – бухгалтерського та податкового – регламентується різними нормативно-правовими актами, що, безперечно, сприяє виникненню певних неузгодженостей.

Висновки

1. Метою проведення податкової реформи в умовах децентралізації влади, визначеною Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», є створення податкової системи, яка буде надавати необхідні умови для сталого розвитку національної економіки та забезпечувати достатнє поповнення Державного бюджету України та бюджетів територіальних громад.

2. Політика децентралізації влади в Україні спрямована на формування спроможних територіальних громад сіл, селищ, міст.

3. Важливим елементом децентралізації влади є фіскальна децентралізація, яка повинна надати базовим громадам необхідні фінансові ресурси для забезпечення належного рівня надання послуг населенню.

4. Фіскальна децентралізація повинна передбачати оптимізацію кількості та розташування територіальних органів Державної фіскальної служби України та надання їм більшої самостійності у прийнятті управлінських рішень та проведенні податкового контролю.

Література

1. Стратегія сталого розвитку «України – 2020». Затв. Указом Президента України №5/2015 від 12.01.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 15 січня.

2. Бандурка О.О Управління державною податковою службою в Україні: організаційно-правові аспекти: Монографія. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – 506 с.

3. Положення про Державну фіскальну службу України. Затв. постановою Кабінету Міністрів України №236 від 21.05.2014 р. // Урядовий кур'єр. – 2014. – 8 липня.

4. Методика формування спроможних територіальних громад. Затв. постановою Кабінету Міністрів України №214 від 8.04.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 6 травня.

5. Адміністративно-територіальна арифметика // Урядовий кур'єр. – 2014. – 13 травня.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються питання проведення в Україні податкової реформи в умовах децентралізації влади. У роботі також розглядаються проблеми реформування діяльності органів Державної фіскальної служби України.

SUMMARY

The article examines the question of tax reform in Ukraine in the context of decentralization of power. The paper also deals with the problems of reforming the fiscal activities of the State Service of Ukraine.

6. Громади вчаться заощаджувати. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 19 березня.

7. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» №157-VIII від 5.02.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – 11 березня.

8. Бандурка О.М. Податкове право: науково-практичний посібник / О.М. Бандурка та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.

9. Попова С.М. Організація податкового контролю: науково-практичний посібник / С.М. Попова та ін. – Київ: Центр учбової літератури, 2013. –312 с.

10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЬНИХ ЗАХОДІВ ТА ОФОРМЛЕННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ

СІРОШ Микола Васильович - здобувач Київського міжнародного університету

УДК 347.73

В статье раскрывается сущность реализации принципов финансового контроля на таких стадиях контрольного процесса, как проведение контрольных мероприятий и оформление их результатов, указываются формы их реализации, очерчены виды нарушений, которые совершаются на данных стадиях, формулируются предложения по усовершенствованию действующего законодательства

Ключові слова: контрольний процес, стадія контрольного процесу, принципи, незалежність, об'єктивність, відповідальність, ефективність, гласність, законність

Контрольний процес, як специфічний вид діяльності, складається з певних стадій, на яких реалізуються принципи фінансового контролю. Важливими є такі стадії контрольного процесу як безпосереднє проведення контрольних заходів та оформлення їх результатів. На такій стадії як проведення контрольних заходів, встановлюються фактичні обставини справи та здійснюється узагальнення результатів фінансового контролю, а на стадії оформлення результатів здійснюється обговорення рішення та його прийняття. У літературних джерелах порізному описуються принципи фінансового контролю, до яких звертаються як представники юридичної так і економічної наук (М.Ф. Базась, С.В. Бардаш, М.Т. Білуха, Н.Д. Бровкіна, В.В. Бурцев, Ф.Ф. Бутинець, В.М. Гаращук, В.М. Горшеньов, І.С. Микитюк, Л.А. Савченко, С.Є. Федоров та інші), а проблемам їх реалізації саме на відповідних стадіях контрольного процесу не приділено увагу науковцями та практиками, у той час як належна теоретична розробка даного питання сприятиме ефективності діяльності усіх його учасників. Зазначене вказує на актуальність теми публікації, метою якої є окреслення форм реалізації принципів фінансового контролю, що реалізуються під час проведення контрольних заходів та оформлення їх результатів, формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Описуючи принципи фінансового контролю, які мають реалізуватися під час проведення контрольних заходів, науковці зазначають, що принцип гласності передбачає: що про проведення ревізії після пред'явлення повноважень ревізорами широко оголошується; ревізори з моменту початку ревізії встановлюють контакт з громадськими організаціями, оголошують про місце і час прийому осіб, які бажають надати інформацію з питань, що відносяться до ревізії [5, с. 202]; відкрите проведення заходів митного контролю [11]. Цікавою та логічною є теза про те, що гласність контролю означає відкритість діяльності органу фінансового контролю, [24, с. 10]. Але автор такого висловлення, на жаль, не пояснює, що це означає, а у подальшому пише лише про оприлюднення результатів. На нашу думку, відкритість діяльності передбачає оприлюднення всієї інформації, що стосується контрольного заходу, для можливості озна-

йомлення з програмою, планом його проведення та надання інформації не лише особами, які задіяні у контрольному процесі, а й іншими, наприклад третіми особами, що володіють точною інформацією про діяльність підконтрольного суб'єкта. У законодавстві, що стосується проведення контрольних заходів, не чітко прослідковуються особливості реалізації принципу гласності. Працівники Рахункової палати на даній стадії контрольного процесу цей принцип реалізують як у формі дотримання (при здійсненні перевірки зобов'язані не оприлюднювати матеріали перевірки щодо об'єкта перевірки до розгляду їх Колегією Рахункової палати), так і у формі виконання (при здійсненні перевірки зобов'язані у разі виявлення фактів, які свідчать про скоєння злочину, інформувати про це правоохоронні органи), про це йдеться у Стандарті Рахункової палати «Порядок підготовки і проведення перевірок та оформлення їх результатів» [28] (далі – Стандарт Рахункової палати). У Податковому кодексі України [17] (далі ПКУ) також наявні норми, що свідчать про особливості реалізації принципу гласності у формі дотримання (нерозголошення контролюючим органом (посадовими особами) відомостей про такого платника без його письмової згоди та відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, державну, комерційну чи банківську таємницю та стали відомі під час виконання посадовими особами службових обов'язків, крім випадків, коли це прямо передбачено законами (п.17.1.9.); не допускати розголошення інформації з обмеженим доступом, що одержується, використовується, зберігається під час реалізації функцій, покладених на контролюючі органи (п.21.1.6.)); виконання (надавати органам державної влади та органам місцевого самоврядування на їх письмовий запит відкриту податкову інформацію в порядку, встановленому законом (п.21.1.7.). Але із означеного тексту не зрозуміло на якій стадії контрольного процесу вчиняються вказані дії чи навпаки контролюючий суб'єкт утримується від їх вчинення. Вважаємо що на всіх стадіях, а особливо під час проведення контрольних заходів, дана норма ПКУ потребує уточнення.

Принцип незалежності теж реалізується під час проведення контрольних заходів. Він досить чітко відображений у Стандартах внутрішнього аудиту, і його реалізує саме підконтрольний суб'єкт у формі виконання: керівник установи забезпечує вжиття заходів щодо запобігання неправомірному втручанню третіх осіб у проведення внутрішнього аудиту [29]. Аналогічну норму слід закріпити у нормативних актах, що стосуються діяльності Рахункової палати, Державної фінансової інспекції України (далі - ДФІ), Державної фіскальної служби України (далі - ДФС), з метою дотримання принципу незалежності на етапі проведення контрольних заходів: «керівник установи забезпечує вжиття заходів щодо запобігання неправомірному втручанню третіх осіб у проведення контрольних заходів; працівники контролюючого суб'єкта, які працювали на підконтрольних суб'єктах, або якщо їх близькі родичі їх очолюють, не мають право брати участь у їх проведенні». До принципу незалежності на окресленій стадії контрольного процесу звертаються науковці: органи державного фінансового контролю незалежні у частині здійснення контрольно-ревізійної діяльності від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також від політичних і інших суспільних об'єднань; вплив на органи державного фінансового контролю з метою зміни результатів контрольно-ревізійної діяльності не допускається [14, с. 91]; передбачає незалежність митних органів при проведенні контрольних заходів, що забезпечена законодавством [32, с.134]; контролюючі органи повинні при здійсненні контрольних заходів не залежати від підконтрольних суб'єктів та проводити їх, спираючись на принцип об'єктивності, незважаючи на ненормативні вказівки вищестоящих органів [27, с.97-98]. Принцип незалежності передбачає і самостійне обрання контролюючим суб'єктом методів контролю тощо. Ми погоджуємося з вченими, які розрізняють методи фінансового контролю, його форми та аудиторські процедури та зазначимо, що у нормативних актах з цього приводу є неточності. Так, у Положенні про Державну фінансову інспекцію України[18], Порядку

проведення органами державної контрольно-ревізійної служби державного фінансового аудиту бюджетних установ [22] йдеться про державний фінансовий аудит як про форму фінансового контролю, а у Методиці проведення Державною фінансовою інспекцією України, її територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання [13] як про його різновид.

Правильне обрання методів фінансового контролю чи аудиторських процедур сприятиме і реалізації принципу ефективності. У нормативних актах чітко не йдеться про реалізацію даного принципу саме на стадії проведення контрольних заходів. Даний принцип контролюючими суб'єктами має реалізуватися у формі виконання, тобто вони задля ефективності контрольного заходу, досягнення результату з мінімальними витратами зобов'язані вчиняти певні дії, наприклад, вимагати необхідні документи, допитувати свідків, щоб якнайшвидше з'ясувати істину. У свою чергу, підконтрольні суб'єкти повинні реалізувати принцип ефективності у формі використання, тобто активно діяти, наприклад надавати пояснення тощо, допомагаючи контролюючим суб'єктам ефективно використовувати час, матеріальні та трудові ресурси. У Положенні про Державну фіскальну службу України [19] зазначається, що ДФС для виконання покладених на неї завдань має право: вимагати від керівників та відповідних посадових осіб, фізичних і юридичних осіб - платників податків, які перевіряються, припинення дій, що перешкоджають здійсненню законних повноважень службовими (посадовими) особами ДФС, усунення виявлених порушень податкового, митного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на ДФС, та контролювати виконання законних вимог службових (посадових) осіб ДФС.

У контрольному процесі на стадії безпосереднього проведення контрольних дій реалізується і принцип законності. У Стандарті Рахункової палати [28] відмічається, що працівники Рахункової палати при здійсненні перевірки зобов'язані дотримуватися принципу законності (пункт 1.8). У Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю» [23] навіть передбачені відповідні заходи у випадку порушення принципу законності, наприклад, у разі, коли вищестоящий орган державного фінансового контролю в порядку контролю за достовірністю висновків нижчестоящого органу державного фінансового контролю здійснив перевірку актів ревізії, складених нижчестоящим органом державного фінансового контролю, та виявив їх невідповідність вимогам законів, то проводиться позапланова ревізія. У даному випадку має реалізовуватися і принцип відповідальності, тобто у випадку виявлення недостовірних фактів у висновку, або укриття фактів порушень, працівник контролюючого суб'єкта повинен нести дисциплінарну відповідальність. Якщо невиявлені суттєві порушення, що привело в подальшому до їх продовження на підконтрольному суб'єкті, слід щоб такі особи відшкодовували збитки, що нанесені бюджету та самому підконтрольному суб'єкту. Отже порушення принципу законності має призвести до реалізації принципу відповідальності.

Під час проведення контрольних заходів реалізується і принцип об'єктивності. Сутність принципу об'єктивності на даній стадії контрольного процесу науковці визначають по-різному, не прив'язуючись до форм його реалізації: всебічне і об'єктивне дослідження всіх обставин справи [15, с. 264]; необхідність забезпечення контролюючими суб'єктами неупередженого підходу до підконтрольних суб'єктів [26, с. 80; 1, с. 152]; неупередженість при дослідженні питань, поставлених на вирішення контролю [31, с. 66]; всебічність і неупередженість дослідження фінансової діяльності господарюючих суб'єктів [9, с. 118]; відсутність неупередженості і невтручання у оперативну діяльність суб'єкта господарювання [25, с. 19]; аналіз реальних фактів і всебічність їх розгляду [16]; виключення неупередженості, а також будь-яких особливих мотивів (політичних, особистих) [12, с. 37]. Реалізація принципу об'єктивності підконтрольним суб'єктом під час проведення контрольних заходів відбувається у формі використання (посадові особи підконтрольного суб'єкта мають право:

вимагати від контролюючого суб'єкта, яким є працівник Рахункової палати, доручення на проведення перевірки; надавати заяви, зауваження і пояснення щодо предмета перевірки. У свою чергу, як зазначається у Стандарті Рахункової палати [28], працівники Рахункової палати та особи, залучені до перевірки, під час проведення перевірки мають право: отримувати всю необхідну інформацію на об'єкті перевірки, від вищестоящих установ і організацій, банків, інших установ і організацій, пов'язаних з діяльністю об'єкта перевірки; безперешкодно входити до будь-яких приміщень та сховищ об'єкта перевірки, якщо інше не передбачено законами України; тощо. Працівники ДФІ також мають право: одержувати від службових і матеріально відповідальних осіб об'єктів, що контролюються, письмові пояснення з питань, які виникають у ході здійснення державного фінансового контролю; отримувати від службових і матеріально відповідальних осіб об'єктів, що контролюються, письмові пояснення з питань, які виникають під час здійснення державного фінансового контролю; проводити на підприємствах, в установах та організаціях зустрічні звірки та ін. Отже, у даному випадку реалізація принципу об'єктивності контролюючим суб'єктом відбувається у формі виконання.

Важливе значення для реалізації дотримання принципу об'єктивності має факт збирання доказів, які повинні бути якісними, володіти певними характеристиками: по - перше, бути належними, тобто підтверджувати всі висновки, що зроблені у ході проведених контрольних заходів; по – друге, достатніми – їх кількість повинна бути оптимальною, такою, що підтверджує висновки (якщо певні висновки не підтверджені, то слід збирати інші докази; якщо ж наявні документи, які не впливають на висновки, то їх не слід вказувати і приєднувати до матеріалів контрольних заходів); по-третє, надійними, тобто такими, що забезпечують істинність висновків, щоб не допустити неоднозначність їх трактування.

Принцип відповідальності також має місце на стадії проведення контрольних заходів. С Бардаш [2, с. 6] зазначає, що принцип відповідальності – це відповідальність суб'єктів контролю за конкретні контрольні дії. Але ж контролюючі суб'єкти повинні нести відповідальність не лише за дії, а й за бездіяльність. Принцип відповідальності має реалізуватися як щодо контролюючого суб'єкта, так і підконтрольного. Цей принцип реалізується лише у формі виконання, оскільки не можливо на власний розсуд діяти контролюючому суб'єкту при застосуванні відповідальності та неможливо утриматися від виконання норм закону, які встановлюють відповідальність. Так, у випадку вчинення дій, що перешкоджають уповноваженим особам ДФС у проведенні перевірок, пов'язаних з нарахуванням, обчисленням та сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст..188-23) [10] передбачено накладення штрафу на посадових осіб. Аналіз чинного законодавства щодо діяльності Рахункової палати, ДФІ дозволяє зробити висновок про те, що принцип відповідальності реалізується як контролюючими суб'єктами щодо підконтрольних (працівники Рахункової палати та особи, залучені до перевірки, під час її проведення, мають право у разі необхідності складати протоколи про адміністративні правопорушення; орган державного фінансового контролю має право зупиняти в межах своїх повноважень бюджетні асигнування, зупиняти операції з бюджетними коштами в установленому законодавством порядку, а також застосовувати та ініціювати застосування відповідно до закону інших заходів впливу у разі виявлення порушень законодавства), так і іншими державними органами щодо контролюючих суб'єктів та їх посадових осіб (головні контролери - керівники департаментів можуть бути достроково звільнені з посади, крім відставки або звільнення за власним бажанням, у разі незадовільного виконання своїх посадових обов'язків, порушення законодавства або зловживання своїм службовим становищем за поданням Колегії Рахункової палати, якщо таке рішення прийнято більшістю голосів від конституційного складу Верховної Ради України), а також підконтрольними суб'єктами стосовно їх працівників. У пункті 1.10 Стандарту Рахункової

палати [28] зазначається: посадові особи об'єкта перевірки зобов'язані вживати невідкладних заходів щодо усунення виявлених порушень, відшкодування завданої шкоди та притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні порушень; невиконання законних вимог суб'єктів перевірки або створення перешкод у їх роботі тягне за собою кримінальну, адміністративну чи дисциплінарну відповідальність. Вважаємо, що дана норма потребує уточнення, з урахуванням стадій контрольного процесу, на яких можуть вчинятися правопорушення, а і відповідно застосовуватися заходи впливу до винних осіб. Доцільно вказати, що посадові особи об'єкта перевірки зобов'язані вживати невідкладних заходів щодо усунення виявлених порушень як під час проведення контрольних заходів, так і після оформлення результатів перевірки, відшкодування завданої шкоди та притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні порушень. У Кодексі України про адміністративні правопорушення (ст. 188-19) [10] дещо ширше трактуються порушення, які можуть вчинятися на даній стадії контрольного процесу, зокрема: 1) невиконання законних вимог Рахункової палати; 2) створення перешкод у роботі Рахункової палати; 3) надання Рахунковій палаті завідомо неправдивої інформації; 4) недодержання встановлених законодавством строків надання інформації Рахунковій палаті. Враховуючи таку норму вказаного Кодексу, доцільно внести і відповідні зміни до ст..13 Закону України «Про Рахункову палату», частину 3 якої викласти у наступній редакції: «За невиконання законних вимог Рахункової палати, створення перешкод у її роботі, надання їй завідомо неправдивої інформації та недодержання встановлених законодавством строків надання інформації до керівників та інших посадових осіб об'єктів, що перевіряються, застосовується адміністративна відповідальність».

До видів порушень, що вчиняються під час проведення контрольних заходів, слід віднести: 1) оприлюднення контролюючим суб'єктом інформації, що сприяло приховуванню підконтрольним суб'єктом певних доказів стосовно вчиненого порушення та негативно вплинуло на результат контрольного заходу; 2) ненадання, несвоєчасне надання чи надання неправдивої інформації підконтрольним суб'єктом на вимогу контролюючого суб'єкта, що негативно вплинуло на об'єктивність, ефективність контрольного заходу; 3) неоприлюднення інформації щодо ходу контрольного заходу контролюючим суб'єктом, що не дозволило зібрати докази, достовірну інформацію про діяльність підконтрольного суб'єкта; 4) вчинення керівником підконтрольного суб'єкта чи його працівниками дій, що перешкоджають здійсненню працівниками контролюючого суб'єкта їх повноважень, належному проведенню контрольного заходу; 5) незабезпечення керівником підконтрольного суб'єкта, керівником контрольної групи контролюючого суб'єкта вжиття заходів щодо запобігання неправомірному втручанню третіх осіб у проведення контрольних заходів; 6) використання працівниками контролюючого суб'єкта неналежних методів фінансового контролю чи аудиторських процедур, що не дозволило отримати об'єктивний результат; 7) порушення нормативних актів працівниками контролюючого суб'єкта під час проведення контрольних заходів, що призвело до нанесення збитків бюджету, підконтрольному суб'єкту; 8) неприйняття контролюючим суб'єктом заяв, зауважень, пояснень тощо, працівників підконтрольного суб'єкта, що могли вплинути на результати контрольного заходу; 9) відмова або ухилення працівників підконтрольного суб'єкта від надання чи несвоєчасне надання інформації або документів, що можуть вплинути на результати контрольного заходу; 10) невжиття чи несвоєчасне вжиття контролюючим, підконтрольним суб'єктом невідкладних заходів щодо усунення виявлених порушень; 11) невиконання працівниками підконтрольного суб'єкта законних вимог контролюючого суб'єкта, створення перешкод у його роботі.

Важливою є і стадія оформлення результатів контрольних заходів, на якій також реалізуються принципи фінансового контролю. Щодо принципу незалежності, то абсолютно незалежними контролюючі суб'єкти мають бути саме на даній стадії, оскільки

формуються висновки, від яких залежить подальше вжиття чи ні заходів за результатами проведеного контролю. Про таку форму реалізації принципу незалежності керівником як виконання, йдеться у Стандартах внутрішнього аудиту [29]: керівник установи забезпечує вжиття заходів щодо запобігання неправомірному втручанню третіх осіб у підготовку звіту про його результати. Щодо третіх осіб, то вони реалізують даний принцип у формі дотримання, бо зобов'язані утримуватися від порушень. Аналогічну норму, але з більш розширеним змістом слід закріпити у нормативних актах, що стосуються діяльності Рахункової палати, ДФІ, ДФС з метою дотримання принципу незалежності під час оформлення результатів контрольних дій: «керівники контролюючого суб'єкта та підконтрольного суб'єкта мають вживати заходів щодо запобігання неправомірному втручанню третіх осіб у підготовку документа за результатами контрольних заходів». У даному випадку принцип незалежності реалізуватиметься у формі виконання як підконтрольним, так і контролюючим суб'єктами.

Властивий даній стадії контрольного процесу і принцип об'єктивності. У більшості публікацій йдеться про принцип об'єктивності, який має місце саме на підсумковій стадії контрольного процесу. Його сутність зводиться до наступного: забезпечує повну і достатньо точну відповідність об'єктивній дійсності отриманих у результаті розгляду контрольної справи результатів, тобто всі висновки контрольно-процесуальної діяльності мають бути достовірними [7, с. 99]; міра достовірності фактів та одержаної інформації під час проведення контролюючих дій [30, с.1068, 1069]; необхідність забезпечення контролюючими органами неупередженого, рівного підходу до всіх підконтрольних суб'єктів при узагальненні і реалізації результатів контролю; повинен ґрунтуватися на достовірній, перевіреній інформації, що реально відображає об'єктивну дійсність; висновки повинні обґрунтовуватися на точних результатах перевірки [1, с. 152]; надання контролерами за результатами контролю достовірної інформації, тобто такої, що максимально відповідає об'єктивній істині [6, с. 101]; складання висновків лише на основі результатів дослідження, які мають бути підтверджені системою доказів [31, с. 66]. На реалізацію принципу об'єктивності підконтрольним суб'єктом, у формі використання, свідчить наявність норм-дозволів щодо використання ним права на подачу заперечень, зауважень, розбіжностей до акту, довідки тощо. Наприклад, у ПКУ містяться норми, що передбачають право підконтрольного суб'єкта на подачу заперечень: у разі незгоди платника податків з висновками акта такий платник зобов'язаний підписати такий акт перевірки із зауваженнями, які він має право надати разом з підписаним примірником акта або окремо у строки, передбачені ПКУ [17]. У разі незгоди платника податків або його законних представників з висновками перевірки чи фактами і даними, викладеними в акті (довідці) перевірки, вони мають право подати свої заперечення до контролюючого органу [17]. У разі наявності зауважень і пропозицій керівництва об'єкта аудиту до аудиторського звіту, що не були враховані під час розгляду, вони оформлюються у вигляді Протоколу розбіжностей до аудиторського звіту та надаються органу Держфінінспекції для аналізу [13]. У разі наявності заперечень (зауважень) щодо змісту акта ревізії, яка проводилася органами ДФІ, керівник, головний бухгалтер чи інші особи підписують його із застереженням. У разі підписання акта ревізії із запереченнями (зауваженнями) керівник об'єкта контролю у строк не пізніше ніж 5 робочих днів після повернення контролюючому органу акта ревізії повинен подати йому письмові заперечення (зауваження) [21]. Із зазначеного зрозуміло, що зауваження, заперечення подає саме підконтрольний суб'єкт, зокрема це – уповноважена особа об'єкта перевірки, платник податків або його законний представник, керівник об'єкта аудиту, керівник об'єкта контролю. У той же час в Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами [21] йдеться про те, що потреба в ознайомленні з актом ревізії та його підписанні іншими працівниками об'єкта контролю, зокрема колишніми керівником

і головним бухгалтером, що були відповідальні за фінансово-господарську діяльність об'єкта контролю у період, що підлягає ревізії, визначається посадовою особою контролюючого органу самостійно. Дана теза свідчить про можливість реалізації принципу об'єктивності колишніми керівником і головним бухгалтером, у той час як така реалізація повинна бути обов'язковою і не залежати від думки чи волевиявлення посадової особи контролюючого органу, яка приймає рішення самостійно. Крім цього, враховуючи зазначену вище норму, вважаємо, що необхідно надати цим особам, зокрема колишнім керівнику і головному бухгалтеру, що були відповідальні за фінансово-господарську діяльність, право написати заперечення до акту ревізії незалежно від того, який контролюючий суб'єкт проводив контрольний захід: Рахункова палата, ДФІ, ДФС тощо. Отже, задля реалізації принципу об'єктивності під час оформлення результатів контролю пропонуємо у нормативних актах, які передбачають особливості оформлення підсумкових документів, а в подальшому у законі «Про фінансовий контроль» слід зазначити: «Колишні керівники та головний бухгалтер, що були відповідальні за фінансово-господарську діяльність підконтрольного суб'єкта у період, що підлягає перевірці (ревізії), мають бути ознайомленні з підсумковим документом, що формується за її результатами. Вони також мають право, у встановлений законодавством строк, подавати заперечення (зауваження) щодо змісту такого документу, стосовно питань, з якими не погоджуються».

Щодо реалізації принципу ефективності на стадії оформлення результатів контрольних заходів, то у наукових публікаціях про це не йдеться. Лише із аналізу окремих нормативних актів можна зробити висновок про його реалізацію: висновки за результатами перевірки мають відповідати її кінцевій меті [28]; аудиторський звіт має містити рекомендації, що повинні бути достатньо детальними і реальними для впровадження [13]. Отже, реалізація принципу ефективності передбачає висвітлення у підсумковому документі, що приймається за результатами контрольних заходів не лише виявлених порушень та санкцій, що мають застосовуватися за їх вчинення, а й рекомендацій щодо покращення діяльності у сфері публічних фінансів підконтрольним суб'єктом.

До принципу гласності на досліджуваній стадії контрольного процесу звертаються вчені, які трактують цей принцип порізному: передбачає доступність висновків, що зроблені контролюючими суб'єктами за результатами контрольних заходів для всіх: широке та правдиве висвітлення результатів контролю, необхідність подачі у засобах масової інформації основних результатів діяльності контролюючих органів з перевірки дотримання законодавства, викриття зловживань, запобігання неефективного, нецільового використання державних коштів [1, с. 152-153]; доступність кожного громадянина до інформації про результати контрольної діяльності [4]; органи, уповноважені на здійснення бюджетного контролю, забезпечують доступність його результатів [8, с. 97]. Незалежно від проведення розслідувань правоохоронними органами матеріали перевірок, ревізій тощо, мають публікуватися, для формування громадської думки, громадського впливу на діяльність підконтрольного суб'єкта. У деяких публікаціях йдеться про реалізацію принципу гласності за певних умов: дотримання режиму секретності, службової, комерційної чи іншої таємниці, що охороняється законом [3, с. 148]; збереження державної, комерційної або іншої охоронюваної законом таємниці [14, с. 92]. Вважаємо, що якщо йдеться про порушення у сфері публічних фінансів, то не може бути умов стосовно дотримання будь-яких таємниць. Майже у всіх нормативних актах як внутрідержавних, що стосуються правового статусу контролюючих суб'єктів, так і міжнародних йдеться про принцип гласності: рішення щодо оприлюднення результатів аудиту діяльності приймається керівництвом органу ДФІ, який проводив аудит діяльності; оприлюднення результатів аудиту діяльності здійснюється відповідно до законодавства; така інформація може надсилатися іншим заінтересованим органам державної влади, а також органам місцевого самоврядування; аудиторський звіт може

виноситись на розгляд колегії відповідного органу, уповноваженого управляти державним майном [13]; результати аудиту можуть оприлюднюватися через засоби масової інформації [20]. На відміну від нормативних актів, що стосуються діяльності ДФС, ДФІ, у Стандарті Рахункової палати [28] досить чітко деталізовано способи оприлюднення результатів перевірок, що проводилися Рахунковою палатою, що сприяє належній реалізації принципу гласності. У той же час не сприяють реалізації принципу гласності на даній стадії контрольного процесу норми стосовно того, що «рішення щодо оприлюднення результатів аудиту діяльності приймається керівництвом органу Держфінінспекції, який проводив аудит діяльності» та «результати аудиту можуть оприлюднюватися через засоби масової інформації». Такі норми свідчать про реалізацію принципу гласності у формі використання. Враховуючи необхідність відання гласності фактів щодо управління публічними фінансами, вважаємо, що всі контролюючі суб'єкти зобов'язані оприлюднювати результати контрольних заходів, тобто формою реалізації принципу гласності має бути саме виконання. Реалізація принципу гласності не повинна залежати від керівників цих суб'єктів чи інших осіб. У законі «Про фінансовий контроль» доцільно закріпити наступну норму: «Результати контрольних заходів підлягають обов'язковому оприлюдненню у засобах масової інформації не пізніше ніж на 10 день з моменту підписання відповідного підсумкового документу контролюючим та підконтрольним суб'єктами (акту, висновку тощо). Крім цього оприлюдненню підлягають і матеріали, які містять інформацію стосовно застосування до підконтрольних суб'єктів, осіб, що вчинили порушення у сфері публічних фінансів заходів впливу.

Наступним принципом, що реалізується під час формування підсумкового документа за результатами проведеного контрольного заходу, є принцип відповідальності. У нормативних актах, що стосуються діяльності контролюючих суб'єктів, лише в загальних рисах вказується на вид відповідальності, яка застосовується у випадку вчинення ними порушень, не деталізовано і види таких порушень, якими на наш погляд є: 1) неналежне, несвоєчасне, неякісне, неточне оформлення результатів контролю; 2) невжиття керівником контролюючого суб'єкта, підконтрольного суб'єкта заходів щодо запобігання неправомірному втручанню третіх осіб у підготовку документа за результатами контрольних заходів; 3) втручання третіх осіб, представників підконтрольного суб'єкта у підготовку підсумкового документа з метою приховування порушень у сфері публічних фінансів; 4) викладення у висновку інформації, що не відповідає дійсності, що вплинуло чи могло вплинути на застосування стягнень до підконтрольного суб'єкта чи його працівників; 5) порушення строків оформлення, надання акту (довідки, тощо) підконтрольному суб'єкту; 6) приховання контролюючим суб'єктом інформації про результати проведених контрольних заходів, стосовно застосування до підконтрольного суб'єкта заходів впливу.

Література

1. Базась М. Ф. Методика та організація фінансового контролю : підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К. : МАУП, 2004. – 440 с.

2. Бардаш С. В. Класифікація принципів контролю як складного поліморфного явища / С. В. Бардаш // Економіка та держава. – 2012. – № 7. – С. 4 – 8.

3. Бровкина Н.Д. Основы финансового контроля: учеб.пособие/ Н.Д.Бровкина; под.ред. М.В.Мельник. – М.: Магистр, 2007. – 382 с.

4. Бурцев В.В. Основные принципы организации государственного финансового контроля в современных условиях / В. В. Бурцев // Финансовый менеджмент. – 2001. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dis.ru/library/detail.php?ID=22498

5. Бутинець Ф. Ф. Контроль і ревізія : Підручник / Ф. Ф. Бутинець, Н. Г. Виговська, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко; За ред. Ф. Ф. Бутинця. – [3-є вид, доп. і переробл.]. – Житомир : ПП «Рута», 2002. – 544 с.

6. Гаращук В.М. Контроль та нагляд в державному управлінні / В.М.Гаращук. – Харків: Фоліо, 2002. – 176 с.

7. Горшенев В. М. Контроль как право-

вая форма деятельности / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1987. – 176 с.

8. Гупаловська М. Б. Вплив дефініції «принцип» на якість бюджетного контролю / М. Б. Гупаловська // Матеріали конференції «Стратегические вопросы мировой науки – 2011». Економічні науки. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2011/Economics/3_79646.doc.htm

9. Довженець А. О. Міжнародні принципи формування фінансового контролю /- А. О. Довженець // Митна справа. – 2012. –- № 2; Ч. 2; Кн. 2. – С. 117 – 121. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ms/2012_2_2/117.pdf

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

11. Мазур А. В. Загальні та специфічні принципи митного контролю / А. В. Мазур // Проблеми законності. – 2005. – Вип.74. – С.176 – 181. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/565/1/Pr_zak74.htm

12. Мальцев В. А. Финансовое право : учебник для студ. сред. проф. учеб. заведений / В. А. Мальцев. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 256 с.

13. Методика проведення Державною фінансовою інспекцією України, її територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання: затверджена наказом Міністерства фінансів України № 728 від 26.06.2014 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0826-14

14. Микитюк І. Принципи організації та здійснення державного фінансового контролю / І. Микитюк // Вісник Тернопільського державного економічного університету. Серія : Економічні науки. – 2006. – № 3. – С. 88 – 94.

15. Налоговый контроль: налоговые проверки и производство по фактам налоговых правонарушений : [учеб.-практич. пособ.] / [Горяинов К.К., Кваша Ю.Ф., Сурков К.В. и др.] ; под общ. ред. Ю.В. Кваши. – М. : Юристъ, 2001. – 537 с.

16. Пахомов В. В. Принципи здійснення контролю за діяльністю податкових органів / В. В Пахомов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. –2005. – Вип. 30. – С.265 – 271. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2005_30/30/49.pdf

17. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI Із наступними змінами та доповненнями – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2575-17

18. Положення про Державну фінансову інспекцію України: затверджено Указом Президента України від 23.04.2011. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/499/2011

19. Положення про Державну фіскальну службу України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 236 від 21.05.2014 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-п

20. Порядок проведення Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання: затверджено постановою Кабінету Міністрів України №361 від 25.03.2006– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/361-2006-п

21. Порядок проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами: затверджено постановою Кабінету Міністрів України №550 від 20.04.2006– – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-п

22. Порядок проведення органами державної контрольно-ревізійної служби державного фінансового аудиту бюджетних установ: затверджено постановою Кабінету Міністрів України №1777 від 31.12.2004– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1777-2004-п

23. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю: Закон України у ред. Закону від 16.10.2012 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається сутність реалізації принципів фінансового контролю на таких стадіях контрольного процесу як проведення контрольних заходів та оформлення їх результатів, вказуються форми їх реалізації, окреслюються види порушень, що вчиняються на даних стадіях, формулюються пропозиції стосовно удосконалення чинного законодавства

SUMMARY

The article reveals the essence of the implementation of the principles of financial control on such process control stages as audits and processing their results, specify the forms of their implementation, outlines the types of violations that are committed in this stages, formulate proposals for improving the current legislation.

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12

24. Румянцев А.В. Финансовый контроль: Курс лекций. – М.: Изд-во "Дело и Сервис", 2003. – 144 с.

25. Рябова М. А. Контроль и ревизия : учебно-практическое пособие / М. А. Рябова. – Ульяновск : УлГТУ, 2011. – 148 с.

26. Савченко Л. А. Правові основи здійснення фінансового контролю: навч.посібник / Л. А. Савченко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.

27. Сарана С. В. Фінансове право України : Навч. посібник / С. В. Сарана. – Полтава : Полтавський інститут економіки і права Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. – 567 с.

28. Стандарт Рахункової палати «Порядок підготовки і проведення перевірок та оформлення їх результатів» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/232351?cat_id=32836

29. Стандарти внутрішнього аудиту: затверджені наказом Міністерства фінансів України від 04.10.2011 № 1247 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1219-11

30. Федоров С. Є. Принцип об'єктивності державного фінансового контролю: особливості сприйняття / С. Є. Федоров // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1066 –1073. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13fcekoc.pdf

31. Фінансовий контроль: теорія, ревізія і аудит: підручник. За ред.. засл. діяча науки і техніки України, д.е.н, проф.. М.Т.Білухи. – вид друге перероб. І доп.. – К.: Українська академія оригінальних ідей. – 2006. – 888 с.

32. Юркин Т. Ю. К вопросу о принципах таможенного контроля / Т. Ю. Юркин // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 4. – С. 133 – 137.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ БЕЗВІЗОВОГО РЕЖИМУ ДЛЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ДІЙ З ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ВІЗОВОГО РЕЖИМУ ТА РІШЕНЬ РИЗЬКОГО САМІТУ ЄС У ТРАВНІ 2015 РОКУ

БІЛАС Іван Григорович - доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри європейського та порівняльного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються організаційні дії та ключові етапи реалізації Україною Плану дій щодо лібералізації візового режиму з Європейським Союзом. Висвітлено основні стадії запровадження Євросоюзом діалогу щодо лібералізації візового режиму для громадян України. Проаналізовано низку законів, ухвалених у рамках першої (законодавчої) фази Плану дій щодо лібералізації візового режиму. Визначено пріоритетні завдання та методи їх реалізації на шляху до повного виконання другої (імплементаційної) фази візового діалогу, що стосується захисту документів, нелегальної імміграції, забезпечення громадського порядку, безпеки та зовнішніх зносин.

Ключові слова: безвізовий режим, правові інструменти, нелегальна імміграція, безпека документів, управління кордонами.

Запровадження Європейським Союзом безвізового режиму для України, разом з імплементацією Угоди про асоціацію і створенням зони вільної торгівлі, є ключовим завданням у контексті інтеграції нашої держави до ЄС. Дієвим та водночас ефективним правовим інструментом запровадження безвізового режиму для громадян України є Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом і його державами-членами, з другого боку [2], підписана 27 червня 2014 року й ратифікована Верховною Радою України та Європейським парламентом 16 вересня 2014 року.

Відповідно до статті 19 цього документа, рух осіб між ЄС та Україною має регулюватися чинними угодами про реадмісію 2007 року [11], спрощення видачі віз 2007 року [12], а також шляхом поступового запровадження для громадян України безвізового режиму, визначеного в Плані дій щодо лібералізації візового режиму 2010 року [1].

План дій щодо лібералізації візового режиму (далі – ПДЛВР) ухвалено 22 листопада 2010 року на саміті Україна – ЄС. Документ містить критерії двох рівнів, виконання яких з боку нашої держави має сприяти запровадженню безвізового режиму з ЄС. Перша фаза – законодавча – передбачала приведення законодавства України у відповідність до стандартів Європейського Союзу у визначених Планом дій сферах. Друга фаза – імплементаційна – спрямована на забезпечення практичного виконання Україною оновленого законодавства на національному рівні.

З юридичного погляду, ПДЛВР має рекомендаційний характер. Його положення можна віднести до так званого м'якого права, застосування котрого з боку ЄС є найхарактернішим під час регулювання політичних відносин як усередині організації, так і у її відносинах із третіми країнами. Однак реалізація Україною зазначеного документа відкриє для її громадян можливість скористатися перевагами свободи пересування територіями держав – членів Європейського Союзу.

ПДЛВР охоплює питання, пов'язані із: захистом документів, зокрема й біометричних паспортів; інтегрованим управлінням

кордонами, боротьбою з нелегальною міграцією та наданням притулку; громадським порядком та безпекою; зовнішніми відносинами та основними правами людини.

Діалог щодо лібералізації Євросоюзом візового режиму для громадян України започатковано під час саміту Україна – ЄС у Парижі у вересні 2008 року. Протягом 2008—2009 рр. між сторонами тривав перший етап безвізового діалогу, що мав форму робочих груп та зустрічей на рівні старших посадових осіб України та Євросоюзу за чотирма основними напрямами: безпека документів (зокрема, запровадження біометричних даних); боротьба з нелегальною міграцією (включаючи питання, пов'язані з реадмісією); громадський порядок та безпека; зовнішні зносини.

Питання, пов'язані з лібералізацією руху громадян України територією держав – членів Європейського Союзу, стали предметом розгляду декількох самітів. Зокрема, за результатами саміту «Східного партнерства», що відбувся 7 травня 2009 року в Празі, схвалено Спільну заяву [5]. Згідно з цим документом у рамках двостороннього співробітництва України з ЄС підтверджувалася важливість лібералізації візового режиму, що, у свою чергу, мало сприяти мобільності громадян України завдяки угодам про спрощення візового режиму й реадмісію. У заяві зазначалося, що Європейський Союз здійснюватиме подальші кроки, спрямовані на повну лібералізацію візового режиму з Україною, за умови дотримання нашою державою вимог організованого та безпечного руху осіб.

18 травня 2009 року в Брюсселі відбулася друга зустріч на рівні старших посадових осіб України та Євросоюзу, під час якої було ухвалено перший звіт старших посадових осіб, представлений Комісією ЄС на засіданні Україна – Трійка ЄС на рівні міністрів юстиції та внутрішніх справ 16 червня 2009 року [4]. У документі підтверджувалася необхідність подальшого динамічного розвитку безвізового діалогу між ЄС та Україною і переходу до наступного етапу безвізового діалогу шляхом проведення виїзних місій експертів Європейського Союзу до України.

Надалі оцінка прогресу України в безвізовому діалозі з Євросоюзом та перехід до структурованого безвізового діалогу були задекларовані в Спільній заяві [7], ухваленій за підсумками XIII саміту Україна – ЄС, що відбувся 4 грудня 2009 року в Києві. Зокрема, лідери ЄС відзначили прогрес нашої держави в імплементації угод між Україною та Євросоюзом у сфері візового спрощення та реадмісії, що мали сприяти міжлюдським контактам та допомагати сторонам боротися з нелегальною міграцією. У цьому контексті сторони визнали важливість всебічної міграційної політики та міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та надання притулку. До того ж лідери ЄС схвалили імплементацію та функціонування режиму малого прикордонного руху між Україною та Угорщиною, Польщею, Словаччиною відповідно до законодавства Європейського Союзу.

Нарешті, 22 листопада 2010 року на саміті Україна – ЄС у Брюсселі було ухвалено План дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України [1]. У цьому документі окреслено шляхи досягнення шести базових цілей, які передбачають:

– перегляд та аналіз нормативноправових актів, якими визначено процедури реєстрації місця проживання чи місця перебування громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, і зняття з реєстрації таких осіб;

– надання доступної інформації про вимоги щодо реєстрації іноземців та осіб без громадянства, які мають намір проживати в Україні;

– забезпечення дотримання рекомендацій органів ООН, ОБСЄ, Ради Європи та міжнародних організацій з питань захисту прав людини;

– ратифікацію міжнародних договорів ООН та Ради Європи щодо боротьби з дискримінацією;

– уточнення умов та підстав набуття громадянства України;

– ухвалення законодавства у сфері боротьби з дискримінацією.

ПДЛВР містить чотири основні блоки завдань, які має виконати Україна, щоб приєднатися до групи держав, громадянам

котрих не потрібні візи для в'їзду на територію держав – членів Європейського Союзу.

Перший блок пов'язаний із безпекою документів, включно із запровадженням біометричних даних; другий стосується управління міграцією, зокрема заходів із протидії нелегальній міграції та реадмісії; третій охоплює громадський порядок та безпеку, а четвертий – забезпечення основних прав і свобод людини.

Документом передбачено моніторинг задля оцінки прогресу України під час його реалізації. Моніторинг мають здійснювати Комісія ЄС та Європейська служба зовнішньополітичної діяльності за участю експертів держав – членів Євросоюзу.

Згідно зі встановленим порядком Європейська комісія на основі оцінки виконання Україною першої фази Плану дій мала підготувати пропозиції Раді ЄС щодо ухвалення рішення про перехід нашої держави до виконання його другої фази.

Для забезпечення виконання Плану дій та створення умов для короткострокових поїздок українських громадян до держав – членів ЄС у 2011 році було ухвалено Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [13]. Згідно з ним ПДЛВР мав бути виконаний протягом 2011 року. Варто зазначити, що станом на березень 2012 року, згідно з результатами досліджень Громадської ініціативи «Європа без бар'єрів» за підтримки Європейської програми міжнародного фонду «Відродження», повністю виконаних завдань четвертого блоку щодо захисту основних прав людини не було [15]. На наш погляд, такі факти протягом 2011–2012 рр. свідчили про певну складність приведення національного законодавства України у відповідність до стандартів Євросоюзу в сфері захисту прав людини. Однак із часом на законодавчому рівні ухвалили низку законів, спрямованих на боротьбу з дискримінацією.

9 лютого 2012 року у своїй другій доповіді Комісія ЄС та Європейська служба зовнішньополітичної діяльності наголосили, що Україна повинна й надалі вдосконалювати внутрішнє законодавство, зокрема у сфері безпеки документів, юстиції, міграційної політики та захисту прав людини, тобто в рамках тих основних блоків, про які йшлося на саміті Україна – ЄС 2010 року. Так, аналізуючи блок доповіді щодо питань прав людини, Комісія ЄС відзначила «певний прогрес» нашої країни, зокрема прийняття кількох важливих поправок до норм, націлених на усунення необґрунтованих перешкод для свободи прав в Україні [6]. Водночас у доповіді наголошувалося на потребі «подальшої законодавчої роботи» для інтеграції положень про права людини та основні свободи до законодавства України.

Україна в повному обсязі виконала першу (законодавчу) фазу Плану дій, ухваливши 13 травня 2014 року низку законів, необхідних для переходу до другого етапу Плану дій щодо лібералізації візового режиму з ЄС. Зокрема, ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації» [10] (визначено терміни «дискримінація», «непряма дискримінація», «підбурювання до дискримінації», «пособництво у дискримінації», «утиск»; розширено перелік ознак, дискримінація за якими забороняється; прописано форми дискримінації); Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [9] (встановлено кримінальну відповідальність за порушення в державному секторі та корупцію в приватному секторі; кримінальними злочинами визначено пропозицію та обіцянку хабара; передбачено адміністративну відповідальність за надання недостовірних даних у деклараціях; запроваджено зовнішній контроль за достовірністю даних у деклараціях щодо майна, доходів та витрат тощо).

Комісія ЄС, беручи до уваги ухвалення Україною всіх необхідних законів, 24 травня 2014 року рекомендувала перейти до другої (імплементаційної) фази. 23 червня 2014 року Рада ЄС на рівні міністрів закордонних справ ухвалила рішення про перехід України до виконання другої фази Плану дій з лібералізації візового режиму [3].

Зокрема, Радою ЄС відзначалося, що Україна виконала всі умови, встановлені в рамках першого етапу Плану дій з лібералізації візового режиму, тому було прийнято рішення про початок оцінки виконання показників, передбачених другим етапом (успішне виконання цього етапу дасть змогу громадянам України отримати безвізовий режим із ЄС).

17 липня 2014 року Європарламент ухвалив Резолюцію № 2014/2717(RSP) щодо ситуації в Україні [8]. У п. 30 цього документа було позитивно оцінено перехід України до другої фази Плану дій щодо лібералізації візового режиму та запропоновано ввести в дію необхідні законодавчі, політичні та інституційні рамки, що стосуються візового режиму. До того ж у резолюції було зазначено, що кінцевою метою є запровадження безвізового режиму з Україною. А першим кроком для досягнення цієї мети став намір Європарламенту запровадити на тимчасовій основі спрощені та дешеві процедури видачі віз громадянам України на рівні Європейського Союзу та держав – членів ЄС.

Зі свого боку, Кабінет Міністрів України 20 серпня 2014 року ухвалив Розпорядження № 805р «Про затвердження Національного плану заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [14].

У рамках першого блоку заходів (який стосується забезпечення захисту документів, зокрема біометричних даних) визначено пріоритетні завдання та шляхи їх реалізації, що полягають у видачі біометричних закордонних паспортів, які відповідають стандартам Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), у т. ч. у консульських установах України за кордоном. Цьому має сприяти проведення консультацій стосовно залучення міжнародної технічної допомоги для створення національної системи біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства; забезпечення високого рівня інтегрованості та безпеки під час подання заяв, персоналізації і передачі закордонних паспортів шляхом удосконалення Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб; впровадження комплексної системи біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства; забезпечення належного захисту персональних даних під час подання заяв про оформлення документів, що посвідчують особу; надання оперативної та систематичної інформації про викрадені та втрачені паспорти до баз даних Інтерполу з викрадених та втрачених паспортів завдяки вдосконаленню національних баз даних та впровадженню комплексної системи захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах; проведення регулярного обміну зразками паспортів та співробітництво з Європейським Союзом із питань забезпечення безпеки документів.

Основними заходами в межах другого блоку документа (який стосується нелегальної імміграції, зокрема реадмісії) є імплементація Закону України «Про прикордонний контроль», що має здійснюватися на основі перевірок на кордоні та прикордонного нагляду, процедур практичної ефективності, а також прямого доступу до національної та міжнародної баз даних із метою встановлення їх відповідності завдяки розробці Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період після 2015 року. Також передбачено забезпечення належної інфраструктури, технічного оснащення, ІТтехнологій, фінансових та людських ресурсів відповідно до Стратегії інтегрованого управління кордонами шляхом установлення технічного оснащення пунктів пропуску через державний кордон України, прикордонних та митних органів та їхніх підрозділів засобами контролю, відеоспостереження тощо. Ще однією передумовою є ефективне виконання Угоди між Україною та ЄС про реадмісію осіб та заходи щодо реінтеграції громадян України, які повертаються за процедурою добровільного повернення, видворення або у порядку реадмісії завдяки проведенню переговорів щодо укладення імплементаційних протоколів із державами – членами Європейського Союзу стосовно виконання Угоди між Україною та ЄС про реадмісію осіб та з метою укладення угод про реадмісію осіб із державами походження (транзиту) неле-

гальних мігрантів. Передбачено імплементацію законодавчої бази в сфері управління міграцією, зокрема забезпечення належними людськими ресурсами з відповідними чіткими повноваженнями в усіх аспектах управління міграцією; запровадження міграційного профілю та його регулярне оновлення, ефективний аналіз накопичених даних про обсяги та потоки міграції, а також ефективну імплементацію законодавства з питань притулку, зокрема забезпечення належної інфраструктури (в тому числі центрів розміщення) та підвищення спроможності відповідальних органів у сфері здійснення процедур надання притулку, розміщення шукачів притулку та захисту їхніх прав.

Третім блоком заходів із реалізації ПДЛВР – «Громадський порядок та безпека» – встановлено виконання таких завдань, як боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та корупцією (у межах цього напряму передбачено імплементацію Державної програми боротьби з торгівлею людьми та законодавства щодо запобігання та боротьби з корупцією; реалізацію національної стратегічної програми щодо боротьби з наркотиками та забезпечення можливостей доступу в пунктах пропуску на кордоні до інформації про вилучення наркотиків та пов'язаних із торгівлею наркотиками осіб); співробітництво з правоохоронних питань завдяки імплементації міжнародних конвенцій про судове співробітництво у кримінальних справах, зокрема конвенцій Ради Європи; забезпечення високого рівня ефективності співробітництва суддів та прокурорів із відповідними органами держав – членів ЄС у кримінальних справах; захист даних завдяки імплементації Закону України «Про захист персональних даних» та забезпечення ефективного функціонування незалежного наглядового органу з питань захисту персональних даних, у тому числі шляхом передбачення необхідних фінансових і людських ресурсів.

Що стосується четвертого блоку заходів – «Зовнішні зносини та фундаментальні права» – документом передбачено забезпечення свободи пересування осіб у межах території України. Мається на увазі надання доступної інформації про вимоги щодо реєстрації іноземцям, які бажають проживати в Україні. Визначено умови та процедури видачі ідентифікаційних документів для забезпечення повного ефективного доступу до проїзних та ідентифікаційних документів усім громадянам України, зокрема жінкам, дітям, людям із обмеженими можливостями. Спеціальну увагу приділено правам громадян, зокрема захисту національних меншин, шляхом забезпечення активної взаємодії з ООН, ОБСЄ, Радою Європи щодо ефективної імплементації антидискримінаційних стратегій зазначених організацій в Україні.

25–27 вересня 2014 року в Україні перебувала місія ЄС, до складу якої увійшли експерти Європейської комісії, держав – членів ЄС, Агентства ЄС з безпеки зовнішніх кордонів (FRONTEX) та Європейської служби підтримки осіб з питань отримання притулку, котрі оцінювали стан імплементації Плану дій щодо лібералізації візового режиму в Україні. Особливу увагу було приділено питанням захисту документів, зокрема й біометричних даних, та управління кордонами, включаючи міграцію та надання притулку. 2 жовтня 2014 року місія ЄС відзначила ефективні кроки нашої держави у формуванні необхідних правових, політичних та інституційних засад для реалізації ПДЛВР.

15 грудня 2014 року Європейський Союз та Україна провели перше засідання Ради асоціації відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. За результатами зустрічі ухвалено Повідомлення, згідно з яким Радою асоціації відзначено прихильність спільній меті щодо запровадження безвізового режиму ЄС з Україною у встановленому порядку за умови досягнення добре керованої та безпечної мобільності, визначеної у Плані дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України. Рада асоціації вітала виконання Україною всіх критеріїв першої фази ПДЛВР. До того ж було наголошено, що вже запущено процес оцінки виконання критеріїв другої фази ПДЛВР, установлених документом [16]. Рада асоціації підтвердила бажання сторін досягти безвізового режиму за умови, що

буде виконано всі критерії щодо належно організованого й контрольованого пересування осіб.

Отже, Україна на шляху до візової лібералізації з Європейським Союзом створила всі необхідні законодавчі, політичні та інституційні рамки й досягла відповідності вимогам, передбаченим першою фазою візового діалогу з Європейським Союзом. Зі свого боку, Європейський Союз зобов'язався підтримувати Україну в проведенні реформ у межах реалізації другої імплементаційної фази Плану дій щодо лібералізації візового режиму. Основні проблеми, які наразі заважають його реалізації, пов'язані з організованою злочинністю та корупцією. Подолавши їх, можна говорити про виконання Плану дій щодо візової лібералізації в цілому. Успіх реалізації ПДЛВР став підставою для майбутнього скасування візового режиму між Україною та Європейським Союзом, тобто для надання права громадянам України безвізового в'їзду на територію держав – членів ЄС.

Впродовж 21-22 травня у столиці Латвії відбувся черговий саміт Східного партнерства. Від початку від нього не очікували важливих рішень, більше того – донедавна вважалося, що його результати будуть провальними.

Учасниками саміту була прийнята підсумкова декларація. Вона складається із 30 пунктів. Але протягом останніх днів – під час роботи над декларацією за результатами саміту – українським дипломатам вдалося додати у цей текст низку позицій, необхідних Україні [17].

Спробуємо проаналізувати прийняті за результатами саміту рішення, котрі безпосередньо стосуються запровадженню Європейським Союзом у близькому майбутньому безвізового режиму для громадян України та її безпекового простору, як складової глобальної безпеки сучасного світу.

Зокрема, Учасники Ризького саміту підтвердили високу важливість, яку вони надають Східному партнерству як специфічному аспекту європейської політики сусідства. Вони знову підтверджують своє спільне бачення цього стратегічного та амбітного Партнерства як такого, що засноване на взаємних інтересах і зобов'язаннях, підтримуючи стійкі процеси реформ у країнах-партнерах зі Східної Європи, які беруть участь у Східному партнерстві. Учасники саміту підтвердили свою прихильність зміцненню демократії, верховенства закону, прав людини та основних свобод, а також принципів і норм міжнародного права, які є і були в центрі цього партнерства з часу, коли воно було запущене як результат спільних зусиль держав-членів ЄС та їхніх східноєвропейських партнерів. Вони нагадують, що Східне партнерство засноване на спільній власності, відповідальності, диференціації та взаємній підзвітності. Вони підкреслюють важливість участі всього суспільства у перетворенні цього спільного бачення в реальність.

Водночас, агресивні дії Російської Федерації, спрямовані проти України, і події в Грузії після 2014 року показали, що основоположні принципи суверенітету і територіальної цілісності в рамках міжнародно визнаних кордонів у XXI столітті на європейському континенті не можуть бути зрозумілими самі по собі. ЄС й надалі залишається прихильним своїй підтримці територіальної цілісності, незалежності та суверенітету всіх своїх партнерів. Було застережено, що повне дотримання всіх принципів і зобов'язань, закріплених у 1975 році в Заключному акті в Гельсінкі та в 1990 році в Паризькій хартії всіма учасниками ОБСЄ, а також повна повага до принципів та положень Статуту ООН мають вирішальне значення для нашого бачення вільної, демократичної, мирної і неподільної Європи. Учасники саміту наголошують, що Східне партнерство спрямоване на створення єдиного простору загальної демократії, процвітання, стабільності та розширення співробітництва і не спрямоване проти когось. У цьому контексті учасники саміту висловлюють готовність допомогти відновити довіру і впевненість на нашому континенті.

Учасники саміту рішуче підтримали усі зусилля, спрямовані на деескалацію і політичне рішення на основі поваги до незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Вони закликали всі сторони швидко і повною мірою здійснювати Мін-

ські угоди, прийняті у вересні 2014 року, і пакет заходів з їх реалізації, прийнятий у лютому 2015 року, підтриманий декларацією чотирьох глав держав та урядів і схвалений резолюцією 2202 РБ ООН від 17 лютого 2015 року. Вони очікують, що всі сторони дотримуватимуться своїх зобов'язань у цих рамках. Вони закликають до термінового звільнення всіх заручників і незаконно затриманих осіб. Вони висловлюють свою повну підтримку ОБСЄ і її зусиллям в рамках спеціальної моніторингової місії і тристоронньої контактної групи. Вони також будуть і надалі підтримувати всі дипломатичні зусилля у нормандському форматі і цінують внесок Білорусі в сприянні переговорам. Учасники саміту закликають усі сторони повною мірою співпрацювати в рамках міжнародних розслідувань та кримінальних проваджень щодо притягнення до відповідальності тих, хто несе відповідальність за збитий MH17. ЄС підтверджує свої позиції, прийняті в спільній заяві на саміті Україна-ЄС 27 квітня, в тому числі в частині про незаконну анексію Криму і Севастополя. Учасники саміту підтверджують свої позиції щодо «Резолюції Генеральної асамблеї ООН 68/262 щодо територіальної цілісності України».

Учасники зустрічі наголосили на необхідності якнайшвидшого мирного врегулювання конфліктів у регіоні на основі принципів і норм міжнародного права. Вирішення конфліктів, зміцнення довіри і добросусідські відносини необхідні для економічного й соціального розвитку та співробітництва. Учасники саміту вітають внесок ЄС у подальше зміцнення стабільності та довіри і підкреслюють необхідність активізації участі ЄС у цьому відношенні. Вони вітають посилену роль ЄС у врегулюванні конфліктів і зусилля зі зміцнення довіри загалом або за підтримки наявних узгоджених форматів і процесів, у тому числі, за потреби, шляхом присутності на місцях. Вони підкреслили важливість просування переговорів у форматі 5 + 2 щодо всеосяжного політичного врегулювання придністровського конфлікту і вітають посилення діалогу Кишинів-Тирасполь в усіх форматах. Вони підтвердили свою повну підтримку посередницьких зусиль співголів Мінської групи з врегулювання нагірнокарабаського конфлікту, у тому числі на рівні президентів і їхніх заяв з 2009 року. Посилаючись на необхідність повної реалізації угоди про припинення вогню від 12 серпня 2008 року, учасники саміту підтверджують свою прихильність зусиллям з врегулювання конфлікту в Грузії, у тому числі через співголовування на Женевських міжнародних дискусіях спеціального представника ЄС на Південному Кавказі і щодо кризи в Грузії і повну реалізацію мандата Місії спостерігачів ЄС в Грузії. Учасники підкреслюють особливу роль ОБСЄ як включеної організації у вирішенні конфліктів у регіоні. Учасники саміту також згодні активізувати співпрацю між ЄС та його партнерами зі Східної Європи на міжнародних форумах.

Учасники саміту розглянули і привітали значні досягнення у Східному партнерстві з моменту Вільнюського саміту в 2013 році, зокрема підписання та тимчасове застосування угод про асоціацію з Грузією, Республікою Молдова та Україною, що є важливим кроком у прискоренні політичного об'єднання цих партнерів та економічної інтеграції з ЄС.

Зокрема, учасники саміту акцентували, що реалізація УА та поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі буде головним пріоритетом ЄС та зацікавлених партнерів на найближчі роки.Це є головним засобом досягнення стійкої демократії та глибокої модернізації економіки і суспільства, до яких закликають громадяни країн-партнерів. Учасники саміту з нетерпінням чекають впровадження Глибокої і всеосяжної зони вільної торгівлі з Україною (ГВЗВТ), починаючи з 1 січня 2016 року, і позитивного впливу, до якого призведе її імплементація. Конструктивні зусилля у рамках тристоронніх консультацій щодо реалізації ГВЗВТ ЄС-Україна з використанням якомога більшої гнучкості з метою задовольнити інтереси договірних сторін в рамках ГВЗВТ є важливими. Учасники вітають завершення процедур ратифікації угод у більшості держав-членів ЄС і закликають інші держави-члени наслідувати цей приклад, щоб забезпечити швидке і повне набуття чинності

цими угодами.

Учасники саміту підтвердили, що посилення мобільності громадян у безпечному і добре керованому середовищі залишається основною метою Східного партнерства. Це сприятиме простішим і частішим поїздкам, бізнес-контактам та міжлюдським контактам. Вони вітають факт, що безвізовий режим для громадян Республіки Молдова, які мають біометричні паспорти, введений з квітня 2014 року, працює ефективно, сприяючи поїздкам, бізнесу і контактам між людьми. Вони гаряче вітають прогрес, досягнутий Грузією і Україною відповідно, у реалізації їхніх планів дій щодо лібералізації візового режиму, як це описано в останніх звітах Єврокомісії про досягнутий прогрес.

У прийнятих рішеннях було зазначено, що учасники саміту з нетерпінням чекають на завершення Україною та Грузією реалізації другого етапу їхніх Планів дій щодо лібералізації візового режиму, коли всі контрольні показники будуть виконані через здійснення всіх необхідних реформ, і вітають готовність Комісії зробити все можливе, щоб підтримати Україну і Грузію в реалізації ПДВЛ, і її намір представити доповідь про прогрес України і Грузії до кінця 2015 року.

Виконання всіх вимог дозволить завершити процес ПДВЛ, і Комісія запропонує Європейському парламенту та Раді звільнити громадян України та Грузії від необхідності отримання віз відповідно до критеріїв Положення 539/2001. Вони вітають досягнутий на сьогодні прогрес у здійсненні угод щодо спрощення візового режиму та реадмісії з Вірменією і Азербайджаном відповідно. Вони з нетерпінням чекають на розгляд в установленому порядку питання щодо відкриття візового діалогу з Вірменією – за умови, що Вірменія продовжить забезпечувати стійкий прогрес у повному здійсненні угоди про спрощення візового режиму та реадмісію. Вони вітають прогрес, досягнутий у переговорах щодо угоди про спрощення візового режиму та реадмісію з Білоруссю, а також створення партнерства ЄС-Білорусь Mobility. Учасники саміту підкреслили важливість ефективного і повного використання Інструменту мобільності партнерства, ґрунтуючись на успішному досвіді, що є на сьогоднішній день. Вони також привітали підсумки другої наради на рівні міністрів юстиції та внутрішніх справ Східного партнерства, що відбулася в Ризі 29 січня 2015 року.

У декларації однозначно була висловлена підтримка територіальної цілостності України. Україні буде надана фінансова допомога у розмірі 1,8 млрд дол. Візовий режим буде скасовано лише після висновків спеціальної комісії, яка зробить доповідь щодо виконання Україної другої частини вимог. Отже, вирішення близьких перспектив запровадження Європейським Союзом безвізового режиму для громадян України безпосередньо залежить не стільки від нашого бажання у його отримані, скільки від рішучих дій та єфективних результатів з виконання взятих на себе зобов'язань перед європейською спільнотою з імплементації Угоди про асоційоване членство України з Європейським Союзом.

Література

1. План дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України від 22 листопада 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=244813273&cat_id=223280190&ctime=1324569897648

2. Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державамичленами, з другого боку, від 27 червня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/paran2820#n2820

3. Council of the European Union Conclusions on Ukraine: Foreign Affairs Council Meeting (Luxembourg, 23 June 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/143341.pdf

4. EU – Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement, as endorsed by the 13th meeting of the EU – Ukraine Cooperation

Council (Luxembourg, 16 June 2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraineeu.mfa.gov.ua/en/page/open/id/2920

5. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit (Prague, 7 May 2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf

6. Joint Staff Working Paper: First progress report of the implementation by Ukraine of the Action Plan on Visa Liberalisation of 16 September 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/home-affairs/news/intro/docs/20110920/UA%20VLAP%201st%20Progress%20Report%20SEC%202011%201076_F_EN_DOCUMENT_TRAVAIL_SERVICE.pdf

7. Joint Statement of the EU – Ukraine Summit (Kiev, 4 December 2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/er/111747.pdf

8. Resolution 2014/2717(RSP) of the European Parliament of 17 July 2014 on Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8TA2014-0009&format=XML&language=EN

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України № 1261VII від 13 травня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/126118

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації: Закон України № 1263VII від 13 травня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/126318

11. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб: Закон України № 116VI від 15 січня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/11617

12. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз: Закон України № 117VI від 15 січня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/11717

13. Про Національний план із виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Указ Президента України № 494/2011 від 22 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/494/2011

14. Про затвердження Національного плану заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 805р від 20 серпня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8052014%D1%80

15. Підсумки громадського моніторингу виконання Україною Плану дій –з візової лібералізації // Як Україна виконує План дій з візової лібералізації: Результати громадського моніторингу; ГІ «Європа без бар'єрів». – С. 6–26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novisa.org.ua/upload/Full%20monitoring_UKR_626.pdf

16. Joint Press Release following the first Association Council meeting between the European Union and Ukraine (Brussels, 15 December 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/146300.pdf

17. Порошенко: оціночна місія ЄС щодо реалізації умов безвізового режиму приїде в Україну у вересні. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/news/27041064.html

КОНЦЕПЦІЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗНИКНЕНЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

ЦВІКІ Владислава - аспірантка кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка

В данной статье анализируются различные аспекты международно-правовой защиты лиц от насильственных исчезновений. Рассматриваются предпосылки необходимости международно-правового регулирования отношений государств по противодействию данному явлению. Определяется специфика насильственных исчезновений как преступления против человечности. Анализируются обязательства государств по Международной конвенции для защиты всех лиц от насильственных исчезновений, а также её контрольный механизм.

Ключові слова: насильницьке зникнення особи, міжнародне право прав людини, злочини проти людяності, міжнародний договір.

Вступ

Насильницьке зникнення особи являє собою жорстке порушення прав людини. - У другій половині 20 століття світова спільнота зіштовхнулась із необхідністю визначення суспільної небезпеки даного явища та врегулювання відносин держав щодо даного явища як на регіональному, так і на універсальному рівні.

Метою статті є дослідити міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень, а також надати характеристику зобов'язань держав відповідно до Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Аналіз різних аспектів міжнародно-правового захисту осіб від насильницьких зникнень проводився в працях Т.Сковацці та Г.Цитроні, О. Клауд, М.Новакк, Л. Отт, Б. Фіньюкейн, М.Л. Фермойлен, В. Карташкіна та інших. Проблеми національного судочинства у справах щодо насильницьких зникнень осіб, а також його співвідношення із міжнародною практикою стали об'єктом досліджень К.Апрету, Л.Дуг, Ф. Лафонтейна.

Термін «насильницьке зникнення» був вперше застосований неурядовими організації Латинської Америки в 1960-ті роки та є дослівним перекладом іспанського словосполучення «disaparacion forzada» [1], який розкриває концепцію насильницького зникнення, як жорстке порушення прав людини та злочин, скоєне прямо чи опосередковано та за підтримки органів державної влади з метою усунення політичних опонентів.. Більшість дослідників по'вязує виникнення міжнародної практики насильницьких зникнень із нацистською Німеччиною. Вони відсилаються саме на розпорядження Адольфа Гітлера «Nacht und Nebel Erlass» ,яке було підписано 7-го грудня 1941 року [2]. Це розпорядження санкціонувало арешт осіб, які знаходились на окупованих територіях та які загрожували безпеці Німеччини.

Широке розповсюдження насильницьке зникнення, як метод репресій проти

політичних опонентів, отримало після закінчення 2 Світової війни. Особливо ця тенденція було поширена в країнах Латинської Америки, в яких почали створюватись активні робочі рухи, які характеризувались лівоцентристською ідеологією та виступали в якості опозиції щодо офіційної влади та все більше отримували підтримку населення. Відповіддю на це стало посилення диктаторського режиму та створення так званих доктрин національної безпеки, які виправдовували застосування жорстких репресій, у тому числі і насильницьких зникнень.Першими державами, в яких насильницьке зникнення стало частиною державної політики, стали Гватемала та Аргентина протягом 60-х та 70-х років. А вже протягом 70-х та 80-х років насильницьке зникнення стало звичайним явищем в більшості країн Латинської Америки, жертвами якого стали десятки тисяч людей [3]. Як наслідок, Робоча група ООН з насильницьких та небажаних зникнень (UNWGEID) визначила насильницьке зникнення як феномен, який виникає під час внутрішніх військових конфліктів, під час режимів, які знаходяться під впливом значних політичних змін та під час режимів, коли застосовуються репресії проти політичних ворогів.[4] Насильницьке зникнення було особливо поширеним в Аргентині: Національна комісія Аргентини по зниклим особам, заснована в 1983 році в одному із своїх докладів опублікувала, що загальна кількість випадків насильницьких зникнень сягає 8960.Насильницькі зникнення були також розповсюдженні в Чилі, Перу, Ель Сальвадорі, Колумбії, Гондурасі та в Уругваї. Практика застосування насильницьких зникнень не була обмежена лише країнами Латинської та Центральної Америки.Насильницьке зникнення також значного поширення і під час конфлікту Туреччини та Кіпру; Другої Чеченської війни 1999 року, громадянської війни в Алжирі (1991-2001 р). Відповідно до доповідей UNWGEID практика застосування насильницьких зникнень зафіксована в 83 держав, зокрема: в Алжирі, Аргентині, Єгипті, Індії, Іраку, Китаї, Пакистані, Російській Федерації, Тайланді, Україні etc.

Правове регулювання захисту осіб від насильницьких зникнень розпочалось на регіональному рівні, а саме в рамках міжамериканської системи захисту прав людини: завдяки діяльності Міжамериканської комісії з прав людини, яка неодноразово привертала увагу до практики насильницьких зникнень у своїх доповідях стосовно Аргентини(1980 р.), Чилі (1974р.), Гватемали (1985 р.). Значну роль відіграли з самого початку Національні комісії. На рівні міжнародного правосуддя рішення Міжамериканського суду з прав людини 1989 р. у Справі Веласкес Родрігес проти Гондурасу вперше встановило відповідальність держави за насильницькі зникнення, а також визначило кримінально-карний характер таких діянь [5].

Слід зазначити, що до 80-х років насильницьке зникнення не розглядалось, як окремий злочин. Під час здійснення насильницького зникнення відбувається порушення сукупності наступних прав людини : право на життя, право не бути підданим тортурам та нелюдському поводженню, право на справедливий судовий розгляд etc [6]. Ці права закріплені на універсальному рівні: у Всезагальній декларації прав людини 1948 р., у Міжнародному Пакті громадянських та політичних прав 1966р., у Міжнародній конвенції проти тортур та нелюдського поводження 1984 року [7].

Що стосується універсального рівня, то реакція світової спільноти на насильницькі зникнення не завжди була своєчасною та адекватною. Спочатку ООН розглядала осіб, які зникли насильницьким шляхом у якості осіб, які зникли без вісті. Про це свідчать рішення Генеральної Асамблеї ООН (наприклад, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 32/128 «Особи, які зникли без вісті на Кіпрі) та Комісії ООН з прав людини щодо зникнення цивільних та інших осіб під час військового конфлікту на Кіпрі. Вперше термін «зниклі особи» був застосований Генеральною Асамблеєю в Резолюції 32/118 щодо ситуації на Кіпрі. У своїй резолюції ГА наголосила також на те, що насильницькі зникнення є результатом

практики порушення прав людини службами безпеки держав.[8]

Так, 6-го березня 1979 року Комісія призначила двох експертів з метою розгляду питання про долю осіб, які зникли в Чилі. Один із експертів,Ф. Ермакора, в листопаді 1979 року представив ГА ООН звіт, у якому зробив ключовий висновок, що систематична практика насильницьких зникнень є жорстким порушення прав людини. Базуючись на рекомендаціях Ф. Ермакора та беручи до уваги рішення ГА ООН, Комісія з прав людини в Резолюції 20 від 29-го лютого 1980 року постановила «створити робочу групу у складі п'ятьох членів Комісії, які виступають як експерти із вивчення питань щодо насильницьких чи недобровільних зникнень осіб» - Робоча група ООН з насильницьких та недобровільних зникнень (UNWGEID.Вказана група стала першим тематичним механізмом, створеним для розгляду особливо серйозних випадків конкретних порушень прав людини, які відбуваються в різних країнах світу.

У Резолюції 35/193 від 15-го грудня 1980 року ГА звернулась до держав-членів із заохоченням співпрацювати та надавати допомогу UNWGEID з метою забезпечення її ефективного функціонування [9]. Мандат даної групи полягає у наданні допомоги сім'ям у встановленні долі та місця знаходження зниклих осіб. Це забезпечується через встановлення контакту між урядом держави та сім'ями. Крім того, члени сім'ї або представники неурядових організацій можуть звернутися із індивідуальною заявою до UNWGEID, яка здійснює моніторинг за розслідуванням кожного окремого випадку до того моменту, коли інформація про смерть або місце знаходження такої особи не була встановлена. За перші роки її діяльності були зареєстровані десятки тисяч випадків насильницьких зникнень. Мандат цієї групи є строго обмежений: вона не займалась особами, які зникли під час збройних конфліктів, а розглядала лише ті насильницькі та недобровільні зникнення, відповідальність за які могла бути покладена на уряди відповідних держав.

На сьогоднішній день існує договірний механізм захисту осіб від насильницьких зникнень, у якому закріплено нове право людини – не бути підданим насильницьким зникненням. У даний механізм входять наступні міжнародно-правові акти: Декларація ООН про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 1992р., Міжамериканська конвенція про насильницьке зникнення осіб 1994 р., Міжнародна конвенція про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 2006р., а також Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998р.

Декларація про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 1992 року (далі - Декларація 1992 року) не містить формального визначення поняття такого порушення прав людини, як насильницьке зникнення в окремій статті. Проте, в Преамбулі Декларації 1992 р. закріплено «робоче роз'яснення» даного поняття: «У багатьох країнах бувають випадки насильницьких зникнень, які часто мають безперервний характер у тому розумінні, що особи арештовуються, затримуються чи викрадаються проти їхньої волі чи якимось іншим чином позбавляються волі посадовими особами різних ланок чи рівнів уряду, організованими групами чи приватними особами, які діють при його прямій чи непрямій підтримці, з його дозволу чи згоди, при наступній відмові повідомити про долю чи місцеперебування таких осіб або визнати позбавлення їх волі, що ставить цих осіб поза захистом закону.

Крім того, у ст.1 закріплює, що «будь-який акт насильницького зникнення є образою людської гідності. Він засуджується як заперечення цілей Статуту ООН і як серйозне та кричуще порушення прав людини і основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини та підтверджених та розвинених у міжнародних документах, які стосуються цієї галузі».

Основним завданням Декларації 1992 року, яка складається з 21-ї статті є гарантування захисту осіб від насильницьких зникнень. У даній Декларації закріплені фундаментальні зобов'язання держави:- 1)жодна держава не повинна практикува-

ти, дозволяти чи допускати насильницькі зникнення(ст.2.1); 2)держави зобов'язані діяти на національному та регіональному рівнях у співробітництві з ООН для того, щоб усіма засобами сприяти запобіганню і викоріненню практики насильницьких зникнень (ст.2.2); 3)кожна держава повинна вживати ефективні законодавчі, адміністративні, судові заходи для запобігання актів насильницького зникнення на будь-якій території, яка знаходиться під її юрисдикцією.

У ст.4 та 5 внести кримінальну відповідальність щодо актів насильницьких зникнень у національному законодавстві. Окремі статті (ст.2, 3,4, 10, 12 та 18) присвячені необхідності превентивних заходів для боротьби з даним явищем. Більше того, ст. 7 визначає абсолютний характер заборони актів насильницького зникнення: «Жодні обставини, якими б вони не були, чи то загроза війни, стан війни, внутрішня політична нестабільність чи інша надзвичайна ситуація, не можуть бути виправданням насильницьких зникнень» [10].

До позитивних зобов'язань держав належить і також обов'язок гарантувати швидкий та ефективний судовий захист членам родини та представникам зниклої особи , як засобу встановлення місцеперебування такої особи (ст.9, 13). Ст.20 Декларації 1992 року закріплює зобов'язання держав-учасниць щодо попередження та припинення практики викрадення дітей, батьки яких стали жертвами актів насильницького зникнення, а також дітей, які народилися під час незаконного затримання їхньої матері.

Не дивлячись на рекомендаційний характер Декларації 1992 року, вона залишається, навіть після прийняття Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, основним міжнародним документом, у якому закріплені основні стандарти забезпечення міжнародно-правового захисту осіб від насильницьких зникнень, які є чинними для всіх держав-членів ООН.

Першим зобов'язальним міжнародним договором щодо захисту осіб від насильницьких зникнень стала Міжамериканська конвенція про насильницькі зникнення осіб 1994 року (далі – Міжамериканська конвенція 1994 р.) Вперше в міжнародному праві в Міжамериканській конвенції 1994 року було закріплено формальне визначення злочину насильницького зникнення. Крім того зазначено, що систематична практика актів насильницького зникнення є злочином проти людяності. До інших інноваційних положень Міжамериканської конвенції 1994 року належить: закріплення триваючого характеру злочину насильницького зникнення; виключення компетенції військових та спеціальних трибуналів; заборона застосування спеціальних законів про амністію.

Сфера дії Міжамериканської конвенції 1994 року є обмеженою, оскільки вона не може бути застосована міжнародних збройних конфліктів (ст.15). Норми даної Конвенції діють лише в мирний час або під час внутрішніх занепокоєнь або змін у державі. Міжамериканська конвенція 1992 року складається з 12 статей та менш детально розкриває положення щодо актів насильницького зникнення, ніж Декларація 1992 року. Міжамериканська комісія з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини приймають всі заяви та повідомлення щодо таких актів, скоєних на території держав-учасниць Міжамериканської конвенції 1994 року.

У 2 статті Міжамериканської конвенції 1994 року надано визначення акту насильницького зникнення: « Насильницьке зникнення являє собою акт позбавлення особи або осіб волі в будь-якій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону та процедурних гарантій».Положення щодо юрисдикції відрізняються в Декларації 1992 року та Міжамериканській конвенції 1994. Так, в останній закріплена універсальна юрисдикція щодо судового розгляду актів насильницького зникнення. На відміну від Декларації 1992 року, в даній

Конвенції не є деталізованими положення щодо заходів, спрямованих на запобігання актів насильницького зникнення, зокрема норми щодо центрів позбавлення волі та ведення офіційних реєстрів. Крім того, у Міжамериканській конвенції 1994 року не закріплено, що члени сім'ї та представники зниклих осіб мають право на ефективний судовий розгляд таких справ [4].

Таким чином, незважаючи на те, що Міжамериканська конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень є першим зобов'язаним міжнародним документом щодо захисту осіб від насильницьких зникнень, та закріплює такі важливі положення, як визнання триваючого характеру даного злочину, систематичної практики насильницького зникнення як злочину проти людяності, у ній існує ряд недоліків.

По-перше, дана Конвенція не вирішує питання запобігання актів насильницького зникнення, обмежуючись лише загальними обов'язками держав-учасниць. По-друге, Міжамериканська конвенція 1994 року не визначає юридичні гарантії для членів сім'ї та безпосередньо для осіб, які проводять розслідування. І, по-третє, ст.19 залишає право державам-учасницям створювати застереження : «Держави-учасниці мають право вводити застереження щодо положень Конвенції під час прийняття, підписання, ратифікації чи приєднання, якщо такі застереження не суперечать предмету та цілям Конвенції» [6].

У Римському статуті Міжнародного кримінального суду «насильницьке зникнення» належить до злочину проти людяності – ст.7(і), у випадку якщо воно здійснюються у вигляді широкомасштабного або систематичного нападу проти будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо. Визначення «насильницького зникнення» в Римському статуті відрізняється від визначень у попередніх міжнародних угодах: «означає арешт, затримання або викрадення людей державою або політичною організацією або з їх дозволу, при їхній підтримці або згоді, при подальшій відмові визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю або місцезнаходження цих людей з метою залишити їх без захисту закону впродовж тривалого періоду часу».

Перші спроби розробити міжнародний зобов'язальний інструмент проти насильницьких зникнень були зроблені в 1981 році Інститутом по правах людини Паризької асоціації юристів (Human Rights Institute of the Paris Bar Association), у рамках якого відбулась конференція щодо питання насильницького зникнення

У 1998 році Підкомісія по правах людини ,після чотири річної роботи та проведення зустрічей з експертами ООН та представниками неурядових організацій, прийняла Проект міжнародної конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень [8]. У 2001 році Комісія по правах людини надала повноваження Манфреду Новаку ,незалежному експерту, дослідити існуючі прогалини в міжнародному кримінальному та в міжнародному праві прав людини щодо захисту осіб від насильницьких зникнень [1].

У своєму докладі 2002 року Манфред Новак прийшов до наступних висновків: « У сучасній міжнародній правовій системі існує значна кількість прогалин та неоднозначних питань, які підкреслюють термінову необхідність прийняття зобов'язального універсального міжнародно-правового інструменту з метою подолання широкомасштабної практики насильницьких зникнень, одного з найбільш жорстких порушень прав людини. Найбільш значною є прогалина – відсутність міжнародних зобов'язань держав щодо кодифікації насильницького зникнення у національне законодавство поряд із встановленням відповідного покарання, а також принципу застосування універсальної юрисдикції щодо даного злочину». Важливо зазначити, що ст.7 Римського статуту МКС визнає насильницьке зникнення в якості злочину проти людяності, проте особи, які вчинили такий злочин, лише у виняткових випадках широкомасштабної та систематичної практики будуть притягнуті до відповідальності перед МКС. Оскільки міжнародне кримінальне право застосовується лише у виняткових випадках, універсальна

юрисдикція щодо кожного окремого прецеденту акту насильницького зникнення із відповідною мірою покарання може стати найбільш ефективним засобом боротьби із практикою насильницьких зникнень у майбутньому.

Міжсесійна безстрокова робоча група здійснювала свою роботу та проводила дискусії, базуючись на положеннях Проекту конвенції 1998 року. Перше засідання даної групи, яку очолював французький посол Bernard Kessedjian, було проведене в січні 2003 року в Женеві. З самого початку проведення засідань відбувалися дискусії щодо необхідності прийняття такої конвенції, оскільки представники неурядових організацій та окремих держав притримувалися двох протилежних позицій[3]. Представники латиноамериканських держав, Італії та Іспанії, базуючись на тому, що існуючі міжнародні інструменти у сфері прав людини не здатні боротися з практикою насильницьких зникнень, підтримували ідею створення окремої конвенції по насильницьких зникненнях із впровадженням моніторингового механізму. Вони наголошували на тому, що надання додаткової відповідальності Комітету з прав людини щодо запобігання актів насильницького зникнення суперечить системі захисту прав людини в цілому.

З іншого боку, представники Канади, США, Німеччини, Росії, Китаю, Єгипту та Ірану, які притримувалися думки, що існуючі міжнародні інструменти по правах людини, а також Комітет по правам людини здатні протистояти практиці насильницьких зникнень, підтримували ідею прийняття додаткового протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [9]. Так, наприклад, представники Канади, коментуючи положення Проекту конвенції 1998 року, прийшли до висновку, що прийняття такої конвенції є недоцільним, оскільки відповідні міжнародні угоди забезпечують «відповідний захист від насильницьких зникнень». Крім того,імплементація моніторингового механізму у вигляді Комітету проти насильницьких зникнень призведе лише до збільшення кількості договірних моніторингових органів, а також до «чергових зобов'язань держав-учасниць надавати щорічні звіти».

На нашу думку,не дивлячись на те, що в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права гарантовано більшість прав, які порушуються внаслідок акту насильницького зникнення, у ньому не передбачені спеціальні зобов'язання держав щодо запобігання, розслідування, встановлення міри покарання та міжнародної співпраці щодо насильницьких зникнень. Крім того, Міжнародний пакт не встановлює зобов'язання держав кодифікувати насильницьке зникнення як окремий злочин у національне кримінальне законодавство. У Міжнародному пакті також не встановлені норми щодо: використання територіальної або екстратериторіальної кримінальної юрисдикції, ведення та регулярного поновлення офіційного реєстру затриманих осіб,запобігання незаконного утримання дітей, народжених під час затримання їх зниклих матерів [10].

Також слід згадати те, що, не дивлячись на всі зусилля UNWGEID закликати держави-члени ООН імплементувати основні положення Декларації 1992 року, здійснюючи відповідні юрисдикційні, адміністративні та судові заходи, не було досягнуто значного прогресу у боротьбі із таким явищем, як насильницьке зникнення. Дискусійними ще залишаються питання включення міжнародної відповідальності недержавних суб'єктів, суб'єктивного елементу складу злочину,а також визнання нового абсолютного права людини не бути підданим насильницьким зникненням. До питань, які потребують негайного вирішення, належать також: визнання прав членів сімей зниклих осіб, включаючи право на відшкодування, адекватну компенсацію; механізм швидкого втручання. Під час останньої сесії (Женева, 12-13 вересня 2005 року) представники держав погодилися на прийняття наступних положень, запропонованих головою Міжсесійної відкритої робочої групи: 1)вирішити, що новий документ повинен бути в формі конвенції; 2)вирішити, що дана конвенція буде мати

назву «Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень».

Після 3 років проведення тривалих дискусій дана група прийняла текст Міжнародної конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень 23-го вересня 2005 року. У результаті, 20-го грудня 2006 року ГА ООН на 82 пленарному засіданні прийняла Конвенцію – Резолюція ГА 61/177. Конвенція була відкрита для підпису 6-го лютого 2007 року та підписана в той же день 57 державами: Францією, Албанією, Австрією, Аргентиною, Гватемалою, Бельгією, Індією, Швецією, Японією etc [11].

Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2007 року вступила в силу на 30-й день після передання 20-ї ратифікаційної грамоти Генеральному Секретарю ООН – 23-го грудня 2010 року. Станом на березень 2015 року 94 держави підписали дану конвенцію, з яких 46- ратифікували її. Україна приєдналася до Конвенції 16-го червня 2015 року.

У Міжнародній конвенції 2007 р. міститься більш уніфіковане та узагальнене визначення «насильницького зникнення», яке було прийняте в результаті тривалих дискусій: арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону». Це визначення містить у собі наступні складові елементи, які становлять сутність поняття «насильницьке зникнення: 1)позбавлення особи свободи проти її волі; 2) суб'єктами вчинення насильницького зникнення є виключно представники держави або особи, які діють із дозволу або за підтримки держави; 3) відмова визнати факт позбавлення волі та повідомити про долю та місцезнаходження такої особи; 4) залишення особи поза захистом закону.

Дана Конвенція стала першим універсальним міжнародним договором, який визначає право кожної людини не бути підданим насильницькому зникненню. Крім того, у ч.2 ст.1 забезпечується абсолютний характер даного права: « Ні війна, ні політична нестабільність, ні надзвичайний стан у державі не можуть використовуватися як виправдання порушення зазначеного права людини». Міжнародна система захисту осіб від насильницьких зникнень складається із чотирьох ключових елементів: заборона, запобігання, моніторинг та покарання. Ключовим рішенням стало також створення Комітету із насильницьких зникнень, який виконує функцію моніторингу за виконанням державами зобов'язань відповідно до Конвенції [12].

Таким чином, міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень здійснюється шляхом визнання як на регіональному, так і на універсальному рівні права особи не бути підданим насильницькому зникненню,а також абсолютного характеру цього права.

Література

1. Lisa Ott. Enforced Disappearance in International Law.- Cambridge: Intersentia Ltd- 2011.- 375 p.

2. Карташкин В.А. Международная конвенция для защиты всех лиц от насильственных исчезновений и развитие сотрудничества государств по правам человека /В.А. Карташкин, С.Г. Саакян // Юрист-международник. Всероссийский журнал международного права.- 2007.- №1-21

3.The Whole Truth and Nothing but the Truth : Truth Commissions, Impunity and the Interamerican Human Rights System (1994) 12// Boston University, International Law Journal 321, 329-9

4.Marthe Lot Vermeulen. Enforced Disappearance: Determining State Responsibility under the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance// Intersentia Ltd/ School of Human Rights Research Series, Vol. 51- 2011.- 490 p.

5. Velasquez Rodriguez Case, Judgment of July 29, 1988[Електронний ресурс]- Режим доступу: http://www1.umn.edu/humanrts/iachr/b_11_12d.htm

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються різні аспекти міжнародно-правового захисту осіб від насильницьких зникнень. Розглядаються передумови необхідності міжнародно-правового регулювання відносин держав щодо протидії даному явищу. Визначається специфіка насильницьких зникнень як злочину проти людяності. Подається характеристика зобов'язань держав відповідно до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень

SUMMARY

Various aspects of international legal protection of persons from enforced disappearances are specified. The article also analyzes the preconditions necessary for the international legal regulation of relations between the states in order to combat the specified phenomenon. The article introduces the phenomenon of enforced disappearances, analyzes its multiple nature and overviews the latest developments in drafting legally binding documents within the UN framework. It examines the need for the new Convention by analyzing the shortcomings of existing avenues for holding perpetrators of enforced disappearances responsible under international law. The characteristic features of the States' obligations under the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance are analyzed. Enforced disappearance is specified as a crime against humanity.

6.Scovazzi T., Citroni G. The Struggle against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention / Tullio Scovazzi , Gabriella Citroni. – Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2007.-432 p.

7. UN DOC. A/HRC/16/48, p. 8, para.20 and p.122, para. 558

8. Resolution of the UN Commission on Human Rights: Question of Missing and Disappeared Persons, UN ESCOR, 36TH sess, 1563rd mtg, UN Doc E/CN4/RES/1980/20 (29 February 1980)

9. Anderson Kristen. How effective is the Enforced Disappearance Convention?// Melbourne Journal of International Law, Vol. 7, Issue 2, October 2006, pp. 245-277

10. Пастухова Л.В. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень// Український часопис міжнародного права.- 2013.-№3/67

11. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_h91

12. Khushal Vibhute. The 2007 International Convention Against Enforced Disappearance: Some Reflections// Mizan Law Review, Vol. 2, No.2, July 2008, pp.287-307

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВИ

ЯВОРСЬКИЙ Ярослав Тадейович - аспірант кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка

УДК 341.645

Статья посвящена анализу полномочий Прокурора Международного уголовного суда на стадии судебного разбирательства. Рассмотрены теоретические концепции, внутриорганизационные документы и практика деятельности Международного уголовного суда, относящиеся к предмету исследования.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, Прокурор, стадія судового розгляду, повноваження прокурора.

Постановка проблеми

Стадія судового розгляду справи – це центральна стадія провадження у справі Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), на якій виноситься рішення по суті (вирок): про винуватість чи невинуватість обвинуваченого. Як підкреслює О.В.Касинюк, провадження на всіх попередніх стадіях має попередній та допоміжний характер щодо стадії судового розгляду, а наступні стадії апеляційного та ревізійного провадження мають перевірочний характер [1, с.175].

Розділ 6 Статуту МКС (Судовий розгляд справи) не містить якоїсь чіткої статті, яка б визначала повноваження Прокурора на цій стадії. Тому, з урахуванням особливості стадії судового розгляду справи, Прокурор продовжує володіти функціями та повноваженнями, які містяться у розділі 5 Статуту МКС (розслідування та кримінальне переслідування) [2, p.542]. Зокрема, на стадії судового розгляду справи, прокурор повинен надати докази про винуватість чи невинуватість обвинуваченого у вчиненні злочину. Також Прокурор має обов'язки щодо розкриття доказів для сторони захисту [2, p.542].

Власне відмінності у характері повноважень Прокурора на стадії судового розгляду у порівнянні з попередніми стадіями пов'язані з тим, що, з одного боку, до сторін змагальницького процесу провадження справи перед Судовою палатою МКС застосовується принцип рівності сторін судочинства, зміст якого зводиться до того, що сторона обвинувачення і сторона захисту мають рівні процесуальні можливості для підтримання їх позицій під час провадження у справі [3, с.36]. Але в той же час, з другого боку, на Прокурора лягає тягар доказування вини обвинуваченого відповідно до ч.2 ст.66 Статуту МКС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Повноваження Прокурора МКС на стадії судового розгляду справи опосередковано були предметом розгляду ряду науковців, серед яких варто виділити праці: О.В.Касинюк, Т.Л.Сироїд, М.Клемберга, Р.Краєра, В.Нерліча, Г.Пікіса, К.Фостер.

Метою цієї статті є виявлення та аналіз окремих особливостей повноважень Прокурора МКС на стадії судового розгляду справи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналіз норм Статуту, Правил процедури та доказування (далі – ППД) і практики діяльності МКС, а також міжнародно-правової доктрини щодо повноважень Прокурора МКС на стадії судового розгляду у МКС дозволяє дійти до висновку, що особливості його повноважень обумовлені тим, що Прокурор: 1) несе тягар доказування; 2) підтримує обвинувачення у суді; 3) володіє відмінними повноваженнями на окремих етапах стадії судового розгляду справи.

Тягар доказування вини.

Ч.2 ст.66 Статуту МКС зобов'язує виключно Прокурора доказувати вину обвинуваченого. Саме на стадії судового розгляду справи виноситься вирок у справі. Завдання ж Прокурора, виходячи з ч.3 ст.66 Статуту МКС, довести у суді, надавши необхідні докази, що обвинувачений є винуватий у вчиненні злочинів і це не підлягає сумніву на розумних підставах. Більше того, концепція тягару доказування вини Прокурором має своєю метою уникнути наявності у справі не чітких чи не повних обвинувальних доказів [4, p.29]. Коментуючи ч.2 ст.66 Статуту МКС, суддя МКС Г.Пікіс підкреслює, що у судової палати немає завдання проводити судове слідство і, враховуючи його результат, визначати результат справи [5, p.171]. Обвинувачений ж взагалі згідно зі ст.67 (1)(i) Статуту МКС не несе тягар доводити свою невинуватість чи обов'язку спростування.

Варто вказати, що прокурор на стадії судового розгляду справи, як і на стадії розслідування (ст.54(1) Статуту МКС), повинен з метою встановлення істини по справі діяти неупереджено, а тому має надавати не тільки обвинувальні, але й виправдовувальні докази [6, p.286]. На додаток до цього Прокурор на підставі ст..67(2) Статуту МКС здійснює розкриття виправдовувальних доказів для сторони захисту.

Інше важливе питання стосується «стандартів» доказування вини обвинуваченого. Національні правові системи застосовують різні стандарти доказування вини. У англосаксонській правовій системі стандарт доказування визначається словами «вина поза розумним сумнівом» (англ.. "guilt beyond a reasonable doubt"). Такий стандарт є об'єктивним і полягає у тому, що двоє чи декілька осіб (судді), використовуючи ті ж критерії, обов'язково прийдуть до такого ж висновку щодо вини особи. На відміну від вказаного стандарту, у романо-германській правовій системі зазвичай для засудження особи необхідне «внутрішнє переконання судді» (англ. "the judge's innermost conviction") [7, p.433]. Зазначений критерій є суб'єктивним, тому що для засудження обвинуваченого достатньо внутрішнього переконання судді, яке є необхідною і достатньою підставою для засудження обвинуваченого [8, p.128-129]. ППД Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (далі – МКТЮ), ППД Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди (далі – МКТР) і ППД Механізму для Міжнародних кримінальних трибуналів (далі – ММКТ) передбачають, що обвинувачений може бути засуджений тільки після доведення вини «поза розумним сумнівом» [9, r.87(A); 10, r.87(A); 11, r. 104 (A)].

Як і у МКТЮ, МКТР та ММКТ, у МКС для засудження обвинуваченого, Суд повинен переконатися в тому, що обвинувачений є винуватий, і це «не підлягає сумніву на розумних підставах» (Ч.3 ст.66 Статуту МКС). Тому, якщо стороні захисту достатньо тільки створити розумні сумніви проти фактів чи доказів обвинувачення, Прокурор має значно складніше завдання: він повинен доказувати винуватість обвинуваченого, таким чином, щоб це не підлягало сумніву на розумних підставах [12, p.17]. Такі «розумні сумніви» можуть виникнути у суду під час обґрунтовування вини обвинуваченого, порушення логіки речей у обвинувальних доказах тощо [5, p.171].

Слід підкреслити, що у порівнянні зі слуханням щодо затвердження обвинувачення (стадія попереднього судового розгляду), де Прокурору МКС достатньо довести наявність «істотних підстав вважати, що дана особа вчинила злочин, у якому її обвинувачують» (ст..61(5) та 61 (7) Статуту МКС)), під час судового розгляду справи,

стандарт прокурорського доказування є значно вищим: Прокурору потрібно довести, що «обвинувачений є винуватий, і це не підлягає сумніву на розумних підставах» (ст. 66 (3) Статуту МКС). Власне на вищому порозі доказування вини під час судового розгляду справи по суті, від слухання щодо затвердження обвинувачення наголошує і сам МКС у справі Лубанги Дьільо [13, paras.9-13; 14, para.56].

У міжнародно-правовій доктрині вказується, що для визнання особи винуватою, недостатньо вказати високу ймовірність вчинення злочину; має бути досягнутий певний поріг, щоб виключалися сумніви [8, p.129]. Тому кожна істотна підстава для сумнівів щодо винуватості обвинуваченого має бути перевірена і виключена. Тільки за умови доказування Прокурором на такому рівні вини обвинуваченого, в тому числі виключення всіх розумних сумнівів, Судова палата виносить обвинувальний вирок суду.

Окремо варто розглянути особливості підтримання обвинувачення Прокурором.

У національних правових системах (у т.ч. в Україні), функцією прокурора на стадії судового розгляду справи є підтримання обвинувачення [15, с.29; 16, с.66]. Але в той час, якщо у національних правових системах обвинувачення здійснюється прокурором від імені держави (підтримання державного обвинувачення) [17, с.120], то у Міжнародному кримінальному суді є своя специфіка. Справа у тому, що власне сам МКС відповідно до ст.1 Римського статуту уповноважений здійснювати юрисдикцію щодо осіб, які відповідальні за найбільш серйозні злочини, які викликають стурбованість міжнародної спільноти. Прокурор вправі відповідно до ст.15 порушувати розслідування proprio motu, а потім й підтримувати щодо результатів такого розслідування обвинувачення на стадії судового розгляду. При чому, Прокурор вправі порушувати розслідування як щодо держави-учасниці Римського статуту, так і щодо держави, яка не є учасницею Римського статуту. Все це дозволяє стверджувати, що Прокурор МКС підтримує обвинувачення у Міжнародному кримінальному суді від імені всього світового співтовариства.

Аналіз Регламенту Офісу Прокурора МКС дозволяє стверджувати, що серед органів Офісу Прокурора МКС, відповідальність за підтримання обвинувачення під час судового розгляду справи несе Відділ обвинувачення. Зокрема, до його завдань на цій стадії входить: розроблення прокурорської стратегії на етапі судового розгляду для обґрунтування і затвердження Виконавчим комітетом Офісу Прокурора МКС і її подальшого впровадження; підтримання державного обвинувачення; координація і співпраця з Секретарем МКС щодо інших питань, пов'язаних з судовим розглядом [18, r.9].

De facto межі судового розгляду визначаються Прокурором. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши ст.61 та ст.64 Римського статуту МКС. Адже судовий розгляд проводиться щодо тієї особи і в тих межах, у яких відбулося затвердження обвинувачень Палатою попереднього провадження та які були висунуті Прокурором. Власне і сам судовий розгляд розпочинається із зачитування Судовою палатою обвинувачень, які були затверджені Палатою Попереднього Провадження (ст.64(8)(a) Римського статуту МКС)

Під час судового розгляду справи у Судовій палаті Прокурор вправі з дозволу цієї Палати зняти обвинувачення (ст.61(9) Римського статуту МКС). Таким правом Прокурор МКС скористався у справі проти Ф.Музаура (2013 рік) та У.Кенятта (2015 рік). Обґрунтовуючи своє рішення про зняття обвинувачення з Ф.Музаури, Прокурор звернув увагу, що наявні докази не дають достатніх перспектив очікувати засудження обвинуваченого Ф.Музаури [19, paras.9-12]. Судова палата надала згоду на зняття обвинувачення з Ф.Музаури, прийнявши рішення про припинення провадження проти нього та зобов'язала Секретаріат МКС повідомити про таке рішення уряд Республіки Кенії [20, para.13]. Аналогічне рішення прийняла Судова палата у 2015 році щодо іншого обвинуваченого – У.Кенятта, знявши з нього обвинувачення [21, para.12].

У той самий час, ні Римський статут, ні ППД МКС не передбачають можливості на стадії судового розгляду висунення нових обвинувачень або зміни уже висунених обвинувачень. Тому після початку судового розгляду справи висунення нових обвинувачень є неможливим [22, p.1349]. Якщо ж Прокурор має намір висунути додаткові обвинувачення, то має бути проведене слухання щодо затвердження нових обвинувачень Палатою попереднього провадження у порядку п.1-8 ст.61 Римського статуту МКС. Однак, п.11 ст.61 та пп. «а» п.6 ст.64 Римського статуту МКС передбачають, що Судова палата може здійснювати будь-яку функцію Палати попереднього провадження. Як наслідок, виникає питання, чи може Судова палата під час розгляду справи, якщо Прокурор бажає висунути нові обвинувачення, затвердити їх у порядку ст.61, виконуючи при цьому функції Палати попереднього провадження? Видається, що ні. Адже якщо Судова палата затвердить обвинувачення у порядку ст.61, виконуючи функцію Палати попереднього провадження, можна вести мову про можливий ризик упередженості Судової палати на стадії судового розгляду справи, зокрема при винесенні вироку суду. У той же час, Судова палата за результатами розгляду справи вправі внести зміни у кваліфікацію злочинів. Так, відповідно до пол.55 Регламенту МКС, Палата може внести зміни у юридичну кваліфікацію фактів з точки зору відповідності злочинам, передбаченим ст.6,7 або 8, або з точки зору відповідності формі участі обвинуваченого, передбаченої ст.25 і 28, причому рішення не повинно виходити за межи тих фактів і обставин, які були викладені в обвинуваченнях і будь-яких поправок до обвинувачень [23].

Повноваження Прокурора на окремих етапах стадії судового розгляду справи.

Аналіз Статуту МКС [24, art. 64 (8)] та ППД МКС [25, r.132 and r.140], а також міжнародно-правової доктрини [7, p.469] дозволяє виділити такі етапи стадії судового розгляду: розпорядче засідання, вступні промови, подання доказів, заключні промови, винесення вироку суду. Прокурор бере участь у кожному з цих етапів (окрім винесення вироку), володіючи своїми особливими повноваженнями.

Після утворення Судової палати (вони утворюються по кожній ситуації (групі справ) окремо), така Палата спершу проводить розпорядче засідання для встановлення дати судового розгляду, в якому бере участь Прокурор. Він під час розпорядчого засідання вправі клопотати про відстрочення дати судового розгляду (пр.132(1) ППД МКС).

У день, визначений на розпорядчому засіданні, проводиться розгляд справи по суті. І власне зі вступної промови Прокурора розпочинається розгляд справи по суті у судовій палаті. Його право першим виступати з вступною промовою є цілком логічним і пов'язане з тим, що він несе тягар доказування вини [26, p.746]. У міжнародно-правовій літературі підкреслюється, що вступна промова виконує як мінімум три функції: процедурну, інформативну та «судової пропаганди» (англ. "trial advocacy"). Процедурна функція полягає у повідомленні обвинуваченого про обвинувачення проти нього. Інформативна зводиться до інформування про заплановану тактику обвинувачення, яка буде використовуватися Прокурором для викладення у справі фактів, питань, які будуть обговорюватися, та короткого викладу доказів, які Прокурор має намір подати у підтримку своїх тверджень. Функція «судової пропаганди» полягає у тому, що за допомогою вступної промови Прокурор викладає короткий і красномовний виклад свого бачення справи, намагаючись переконати у цьому суддів. Суддям і громадськості у вступній промові надається короткий виклад обвинувачень, зокрема інформації про обвинуваченого, тяжкості вчинених ним злочинів, а також засобів і методів їх вчинення [26, p.746].

Після вступних промов суд переходить до етапу подання доказів сторонами процесу.

Питання щодо подання доказів на стадії судового розгляду регламентовані у ст. 69 «Докази» Статуту МКС, яка встановлює, що сторони можуть подавати докази, які мають відношення до справи, відповідно

до ст. 64 (ч.3 ст.69 Статуту). Разом з тим у ст.69 Статуту МКС не дається дефініції доказів, як і не вказується, які є види доказів. Однак, аналіз практики дозволяє дійти до висновку, що Прокурор під час судового розгляду активно використає три типи доказів: усні (усні покази свідків), письмові (документи, стенограми інтерв'ю, листи, фотографії, мапи і т.д.) та аудіовізуальні (покази свідків через відео зв'язок; відео- та аудіозаписи) [27, para.74; 28; 29].

Слід підкреслити, що серед засобів доказування окрема увага у статті 69 Статуту МКС приділена тільки показам свідків (ч.1-2 ст. 69 Статуту МКС). З цього приводу, проф.М.Клемберг цілком слушно підкреслює, що саме покази свідків є одним із найважливіших засобів доказування вини обвинуваченого як у національному, так і міжнародному кримінальному судочинстві [8, p.439]. Але особливістю появи свідків у міжнародних судах є те, що забезпечення їх участі у провадженні справи є неможливим без ефективного міжнародного співробітництва [8, p.439].

Пр.140(1) ППД МКС передбачає, що черговість і порядок подання доказів встановлюється за взаємною згодою між Прокурором і захистом, якщо відсутні інші вказівки з боку головуючого судді. Але іноді домовленості щодо порядку подання доказів сприймаються Судовою палатою у якості певного побажання. Так, для прикладу у справі Прокурор МКС проти Г.Катанги та М.Чуі сторони домовилися про порядок подання доказів, але головуючий суддя, для того щоб уникнути двозначності, дав чіткі вказівки щодо допиту свідків [30, para.3]. Так, за рішенням головуючого судді, першим має представляти свою справу Прокурор (допитувати свідків), і тільки після нього – сторона захисту [30, paras.4-6].

Після того, як сторони завершили подання доказів, головуючий суддя оголошує учасникам судового розгляду про припинення етапу подання доказів та відповідно до пр.141 (2) ППД МКС пропонує Прокурору і захиснику виступити із заключними промовами (заявами). У заключній промові Прокурор підсумовує докази, які були надані під час судового розгляду та намагається переконати суддів, що за вказаних доказів обвинувачений є винуватий, і це не підлягає сумніву на розумних підставах [31; 32].

Узагальнюючи особливості повноважень Прокурора МКС на стадії судового розгляду справи можна зробити такі **висновки**:

1. Особливість повноважень Прокурора на стадії судового розгляду характеризується тим, що на ньому лежить тягар доказування вини обвинуваченого. Він повинен довести у суді, надавши необхідні докази, що обвинувачений є винуватий у вчиненні злочинів і це не підлягає сумніву на розумних підставах.

2. Прокурор МКС підтримує обвинувачення у Міжнародному кримінальному суді від імені всього світового співтовариства. Серед органів Офісу Прокурора МКС відповідальність за підтримання обвинувачення під час судового розгляду справи несе Відділ обвинувачення.

3. Ні Римський статут, ні Правила процедур та доказування МКС не передбачають можливості на стадії судового розгляду висунення нових обвинувачень або зміни уже висунених обвинувачень. Тому після початку судового розгляду справи висунення нових обвинувачень є неможливим. Якщо ж Прокурор має намір висунути додаткові обвинувачення, то має бути проведене слухання щодо затвердження нових обвинувачень Палатою попереднього провадження.

Література

1. Касинюк О.В. Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Касинюк Оксана Василівна ; Національна юридична академія України ім. ЯрославаМудрого. - Х., 2004, 223 с.

2. Volker R.. Procedure of the ICC: Status and Function of the Prosecutor // Max Planck Yearbook of United Nations Law. 2003. – Vol. 7. – pp. 513-552.

3. Гутник В.В. Деякі аспекти принципу рівності сторін як правової основи

ефективного захисту у практиці міжнародних кримінальних судів // Адвокат. – 2014. -- №1. – с.36-39.

4. Foster, Caroline E. Burden of Proof in International Courts and Tribunals [article] // Australian Year Book of International Law. 2010. – Vol. 29. – pp. 27-86.

5. Pikis G. M. The Rome Statute for the International Criminal Court: Analysis of the Statute, the Rules of Procedure and Evidence, the Regulations of the Court and Supplementary Instruments / Pikis, Georghios M. – Leiden; Boston.: Martinus Nijhoff Publishers, 2010, 330 p.

6. Kirsch S. Trial Proceedings before the ICC, The [article] / Kirsch, Stefan // International Criminal Law Review. – 2006. – Vol. 6. – Issue 2. – pp. 275-292.

7. Cryer R. An Introduction to International Criminal Law and Procedure / Robert Cryer, Hakan Friman, Darryl Robinson.–Cambridge University Press, 2010. – 618 p.

8. Klamberg M. Evidence in International Criminal Trials: Confronting Legal Gaps and the Reconstruction of Disputed Events / Mark Klamberg.: Martinus Nijhoff Publishers, 2013. - 600 p.

9. Rules of Procedure and Evidence of the ICTY, 11 February 1994 Available at: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev49_en.pdf

10. Rules of Procedure and Evidence of the ICTR, 29 June 1995 Available at: http://www.unictr.org/sites/unictr.org/files/legal-library/150513-rpe-en-fr.pdf

11. Rules of Procedure and Evidence of the MICT, 8 June 2012 Available at: http://unmict.org/sites/default/files/documents/120608_rules_en.pdf

12. Wodage W. Y.Burdens and Standards of Proof in Possession of Unexplained Property Prosecutions [article] / Wodage, Worku Yaze // Mizan Law Review. – 2014. – Vol. 8. – Issue 1. – pp. 1-44.

13. Situation in the Democratic Republic of Congo. Prosecutor v. Thomas LubangaDyilo: Case No: ICC-01/04-01/06. Prosecution's Document Addressing Matters that were Discussed at the Confirmation Hearing, 4 December 2006 available at http://icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc243643.pdf;

14. Situation in the Democratic Republic of Congo. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo: Case No: ICC-01/04-01/06. Judgment on the Prosecutor's appeal against the decision of Pre-Trial Chamber I entitled "Decision Establishing General Principles Governing Applications to Restrict Disclosure pursuant to Rule 81(2) and (4) of the Rules of Procedure and Evidence", 13 October 2006 available at http://icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc193057.pdf

15. Каркач П. Деякі питання суті державного обвинувачення за новим кримінальним процесуальним кодексом України / П. Каркач, Я. Ковальова // Вісник прокуратури. – 2012. – № 11. – С. 26–32.

16. Ляш А.О. Підтримання державного обвинувачення в суді: правова природа, суть ізначення / А. О. Ляш // Часопис Академії адвокатури України. - 2014. - №1. – С.64-69.

17. Прокурорський нагляд в Україні: Підручник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів / І. Є. Марочкін, П. М. Каркач, Ю. М. Грошевой та ін. За ред. проф. І. Є. Марочкіна, П. М. Каркача. — Х.: ТОВ «Одіссей». — 2006. — 240 с.

18. Regulations of the Office of the Prosecutor. Official documents of the ICC: ICC-BD/05-01-09, 23 April 2009, available at http://icc-cpi.int/NR/rdonlyres/FFF97111-ECD6-40B5-9CDA-792BCBE1E695/280253/ICCBD050109ENG.pdf

19. Situation in the Republic of Kenya. Prosecution v. Francis Kirimi Muthaura and Uhuru Muigai Kenyatta. Case No.: ICC-01/09-02/11. The Office of the Prosecutor: Prosecution notification of withdrawal of the charges against Francis Kirimi Muthaura, 11 March 2013, available at http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/ICC-01-09-02-11-687.pdf

20. Situation in the Republic of Kenya. Prosecution v. Francis Kirimi Muthaura and Uhuru Muigai Kenyatta. Case No.: ICC-01/09-02/11. Trial Chamber V: Decision on the withdrawal of charges against Mr Muthaura, 18 March 2013, available at http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1568411.pdf

21. Situation in the Republic of Kenya. Prosecution v. Uhuru Muigai Kenyatta.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу повноважень Прокурора Міжнародного кримінального суду на стадії судового розгляду. Розглянуті теоретичні концепції, внутрішньоорганізаційні документи та практика діяльності Міжнародного кримінального суду, які стосуються предмета дослідження.

SUMMARY

The article deals with the powers of the Prosecutor of International Criminal Court at the trial stage. Theoretical concepts, internal documents and case-law of the International Criminal Court are analyzed.

Case No.: ICC-01/09-02/11. Trial Chamber V: Decision on the withdrawal of charges against Mr Kenyatta, 13 March 2015, available at http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1936247.pdf

22. Nerlich V. Confirmation of Charges Procedure at the International Criminal Court: Advance or Failure [article] / Volker Nerlich // Journal of International Criminal Justice. – Vol. 10. – Issue 5. – 2012. – pp. 1339-1356

23. Regulations of the Court, 26 May 2004. ICC-BD/01-01-04 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/B920AD62-DF49-4010-8907-E0D8CC61EBA4/277527/Regulations_of_the_Court_170604EN.pdf

24. Rome Statute of the ICC, 17 July 1998, available at: http://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf

25. Rules of Procedure and Evidence of the ICC, 09 September 2002, available at: http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/legal%20texts%20and%20tools/official%20journal/Documents/RulesProcedureEvidenceEng.pdf

26. International Prosecutors / Luc Reydams, Jan Wouters, Cedric Ryngaert. : OUP Oxford, 2012. – 1032 p.

27. Situation in Democratic Republic of the Congo. Prosecutor v. Germain Katanga. Case No.: ICC-01/04-01/07. Judgment pursuant to article 74 of the Statute, 7 March 2014, available at http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1963464.pdf

28. Situation in Democratic Republic of the Congo. Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo. Case No.: ICC-01/04-02/12. Judgment pursuant to article 74 of the Statute. 18 December 2012, para.40, available at http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1579080.pdf

29. Situation in the Central African Republic. Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo. Case No.: ICC-01/05-01/08. Office of the Prosecutor: Public Redacted Version of "Prosecution's Application for Admission of Materials into Evidence Pursuant to Article 64(9) of the Rome Statute", 26 April 2013, available at http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1585225.pdf

30. Situation in Democratic Republic of the Congo. Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui. Case No.: ICC-01/04-01/07. Directions for the conduct of the proceedings and testimony in accordance with rule 140, 20 November 2009, available at http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc784378.pdf

31. Situation in the Democratic Republic of Congo. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo: Case No.:ICC-01/04-01/06. Transcript: Office of the Prosecutors Closing Statements (Open Session), 25 August 2011, available at http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1210316.pdf ;

32. Situation in Democratic Republic of the Congo. Prosecutor v. Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui: Case No.: ICC-01/04-01/07. Transcript: Closing Statements, 15 May 2012, available at http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1411802.pdf

КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ КРАДІЖОК, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

ПРИХОДЬКО Андрій Андрійович - фахівець Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.851 (477)

У статті робиться висновок про досить стійкі особливості злочинності у сільській місцевості і, зокрема, розкрадань державного або колективного майна. Встановлено, що у структурі загальнокримінальної майнової злочинності села відсоток розкрадань державного та суспільного майна в два рази вище, а відсоток крадіжок особистого майнав 1,5 рази нижче у порівнянні з відсотком цих злочинів в структурі міської злочинності. На селі вище відсоток умисного знищення або пошкодження майна і нижче відсоток шахрайства.

Ключові слова: крадіжка, сільська місцевість, запобігання, кримінологічна характеристика

Географічний розподіл сільської злочинності практично співпадає із загальним розподілом злочинності в Україні: найбільша кількість крадіжок у 2006 році була зареєстрована у Донецькій і Дніпропетровській областях та м. Києві; найменше у Закарпатській, Івано-Франківській та Рівненській областях [1, с. 108]. Диференційний підхід до вивчення територіальних відмінностей злочинності обумовлений об'єктивно існуючою різноманітністю поселень, в основі якої лежать виробничо-економічні, соціально-демографічні, культурно--історичні відмінності, які визначають існуючу «систему розселення» [2, с.217-218].- В цьому зв'язку, доцільно, на наш погляд, зупинитись на понятті «сільська місцевість».

У найбільш загальновживаному варіанті у «радянській» географії під сільською місцевістю розуміли всю населену територію країн та регіонів, що знаходиться поза межами міських поселень, з її природними та перетвореними людиною (антропогенними) ландшафтами, населенням та населеними пунктами [3, с. 273]. Зауважимо, що аналогічне визначення цього поняття наводиться і в сучасному російському виданні «Народонаселение. Энциклопедический словарь»- [4, с.424] в якому лише конкретизується, що населені пункти, що включаються до сільської місцевості, належать до категорії сільських. В науці і на практиці не має єдиного підходу визначення понять «село», «сільська місцевість». В літературі село розглядається як одна із форм організації соціального поселення, в рамках якого на основі певних зв'язків і відносин між людьми формується специфічне соціальне утворення – сільська соціально-територіальна спільність. Терміни «сільце» і «село» часто використовується для позначення видів сільських населених пунктів. Проте, при цьому конкретний зміст їх особливостей не розкривається, не вказується, яка сукупність поселень їм відповідає.

У вузькому розумінні село – це тип поселення, жителі якого зайняті переважно у сільському господарстві, а сільська місцевість – територія, що знаходиться під юрисдикцією сільських Рад народних депутатів. У вітчизняному великому тлумачному словнику сучасної української мови село трактується як населений пункт (звичайно великий) неміського типу, жителі якого займаються переважно обробітком землі [5, с.1305]. В документах Організації з економічного

співробітництва і розвитку (ОЕСР) сільська місцевість чи сільський регіон визначається як сукупність людей, території та інших ресурсів суспільного ландшафту і малих населених пунктів за межами безпосередньої сфери економічної діяльності великих міських центрів. Густота населення в межах таких територій складає до 150 осіб/км^2 (за визначенням Євросоюзу до 100, 150 осіб/км^2) [6, с.70]. Отже, більшість учених акцентують увагу на тому, що особливість сільської місцевості полягає в тому, що особи, які проживають на цій території займаються сільським господарством, а сама місцевість має незначні та обмежені розміри.

С.О. Ковальов відносить до сільської місцевості всю населену територію країни, району, області, що знаходиться поза межами міст з її природними умовами та ресурсами, сільське населення та матеріалізовані наслідки попередньої праці людей (різноманітні основні фонди) на цій території межами міських поселень та все населення і основні фонди, що знаходяться на цій території [7,с.235]. В контексті визначених поглядів, на нашу думку, більш повно сутність поняття «сільська місцевість» відображає таке визначення: сільська місцевість – це історично сформована в єдності з містами природно-соціоекономічна територіальна спільність, що отримала розвиток поза межами міських населених пунктів, характеризується специфічною компонентною, функціональною та функціонально-територіальною структурою і виконує загальні та специфічні функції у розвитку суспільства [8, с.5]. Окремий інтерес викликає такі поняття як: «село» та «сільське поселення», які, на думку вчених,- також значно відрізняються один від одного.

В кримінологічній літературі широке розповсюдження отримало поняття «сільське поселення», до якого відносять населені пункти, жителі яких зайняті головним чином сільським господарством, а головним джерелом задоволення їх потреб є прибутки, які отримують від сільськогосподарської праці. Виходячи з цього, пропонується поселення аграрного сектора називати селом, а їх сукупність – сільськими поселеннями, сільською місцевістю [9, с.7]. Сільське поселення (село) – поселення з переважно сільською забудовою і сталим складом населення й чисельністю до 5000 жителів, які в більшості зайняті у сільському, лісовому та рибному господарстві, народних промислах, первинній переробці сільськогосподарської й рибної продукції [9, с. 9].

Таким чином, на нашу думку, більш правильним та об'ємним поняттям в межах нашого дослідження є поняття «сільська місцевість», яка може бути визначена як: територіальна одиниця, яка має обмежену місцевість та чисельність населення. Особливістю сільської місцевості є те, що саме остання є рушійною силою для розвитку аграрного сектору економіки шляхом удосконалення сільського господарства. В цьому контексті цікавим також є визначення злочинів, які вчиняються на такій місцевості.

Одним із перших, хто звернув увагу на необхідність вивчення сільської злочинності в 70–80-ті роки був Ю.М. Антонян, який, не тільки дослідив стан сільської злочинності, але в своїх роботах він зауважував, що профілактичні заходи, які проводяться в місті на більш високому якісному рівні, ніж на селі. Тут ця робота не завжди враховує історично обумовлені особливості психології, культури і світогляду сільського жителя, а також специфіку сільського способу життя. Автор запропонував створити систему профілактики злочинів в сільській місцевості, яка б забезпечила комплексний вплив на сільську злочинність [10, с.25]. Серед робіт, присвячених сільській злочинності, заслуговує на увагу робота російського науковця М.П. Клейменова «Изучение и профилактика преступности в сельской местности аппаратами уголовного розыска», яка вийшла в 1983 р. і стала виданням, яке залишило помітний слід у вивченні даного виду злочинності. Її автор підкреслював, що основою для існування особливостей сільської злочинності є те, що в економіці того чи іншого району головне місце займає сільськогосподарське виробництво, саме тому тут найбільше характерні крадіжки і розкрадання худоби, птиці, кормів. Він визначає сільську злочинність як сукупність усіх злочинів, які вчиняються в сільських поселеннях як місцевими жителями, так і приїжджими, і які володіють особливостями

сільського укладу життя і взаємовідносин в сільських населених пунктах [11, с. 18].-- Рівень крадіжок на підприємствах сільського господарства є високим у звязку із тим, що часто такі підприємства не мають достатньої охорони, а на працівників рідко падає підозра про вчинення злочину. Такий стан справ є рушійною силою для злочинців, які свої крадіжки можуть також приховувати шляхом підпалів, ініціювання проникнень зі зламом тощо.

Серед сучасних досліджень сільської злочинності заслуговує на увагу дисертаційне дослідження російського науковця О. В. Сорокіна, який визначає сільську злочинність як сукупність усіх злочинів, що скоюються в сільські місцевості як місцевими, та и приїжджими, які мають специфіку, що витікає з особливостей сільського укладу життя та взаємовідносин між сільським населенням. За дослідженням вченого, сільська злочинність має яскраво виражений маргінальний характер, що проявляється в низькому загальноосвітньому рівні злочинців (вищу і неповну вищу мали лише 2,6%), високому ступені алкоголізації (51,7% %), низькому ціновому порозі крадіжок (до 1 тис. крб. – 56,9%), паразитичному способі життя, відсутності будь-якої певної професії, постійного місця роботи (52,5%) [11, с. 16]. Явище маргіналізації присутнє і для сільської місцевості в Україні. На нашу думку, явище маргіналізації сільського населення прямо пов'язане із соціально-економічною ситуацією, що склалася в сільськогосподарському секторі економіки. Більш детально це питання нами розглядатиметься далі.

Як зауважує О.Б. Сорокін, високий рівень злочинів, скоєних в сільській місцевості у складі групи – 17,1%. Це в основному пов'язано з особливістю викрадених предметів: значна вага і об'єм, якісними особливостями, обумовленими необхідністю виконання трудоємких операцій (насіння соняшнику, зернові культури, птиця, худоба і т. п.), а також із транспортуванням викраденого (35,9%). Як правило, це групи в кількості до трьох і більше чоловік і в їх склад входять – брати, дружини, діти та інші близькі родичі. Структура злочинності в сільській місцевості має специфіку за напрямком злочинних посягань. Для сільської злочинності більш характерна загальна корислива направленість (40%), з переважанням крадіжок в місцях проживання або прилеглих територіях на об'єктах підприємств агропромислового комплексу: склади, ферми, гаражі та інші місця зберігання (41,6%), а також літні вигули для великої рогатої худоби, пасовиська, фермерські та присадибні ділянки громадян (31,3 %). Предметами крадіжок в основному є сільськогосподарська продукція, малоцінні речі, предмети, інструмент, украдені речі частіше використовують для власних потреб (68,4%). Крадіжки в сільській місцевості в більшості випадків здійснюються у вечірній час (53,3%) [11, с. 17]. Всі ці особливості крадіжок в сільській місцевості можуть бути пояснені специфічним способом життя її-населення, частою відсутністю останніх вдома тощо.

Результати проведеного аналізу кримінологічних досліджень вітчизняними науковцями у різні часи дозволяє зробити висновок про досить стійкі особливості злочинності у сільській місцевості і, зокрема, розкрадань державного або колективного майна. Не можна залишити без уваги й ретроспективні показники кількісної характеристики сільських крадіжок. Відтак, у 1991 році в Україні на 100 тис. міського населення у віці 14–59 років було зареєстровано близько 200 крадіжок, а в селі – понад 260 (середній показник по Україні по злочинності за цей період складав 667 злочинів на 100 тис. чол. населення). Відмічені тенденції злочинності в сільській місцевості за 1991–1994 рр. не тільки збереглися, але й стали ще більш тривожними [12, с.146-152]. За кримінологічним дослідженням В. Сюравчика, основний статистичний масив загально кримінальної майнової злочинності складають крадіжки майна (96,2% – в місті і 96,4% – на селі) [13, с. 43].

Аналізуючи склад загальнокримінальної злочинності, слід відмітити поступове зниження цього показника протягом 2004–2006 рр. Таку тенденцію до зниження рівня загальнокримінальної злочинності корисливої спрямованості можна дослідити починаючи з 1996 року (зниження на 5,8%) до 2000 року. Починаючи з 2000 року спо-

стерігається незначне збільшення цього показника на 1,9% від попереднього року, що в цілому не вплинуло на тенденцію до зниження цього виду злочинності. Лише у 2003 році відбулося значне зростання показників всіх зареєстрованих злочинів загально-кримінальної спрямованості, що було пов'язане не із сплеском злочинності в Україні, а зі змінами форм звітності злочинності в ОВС. Це підтверджується поступовим зниженням злочинності за цим показником у подальші роки, особливо показовими були: 2004 рік – кількість загально кримінальних злочинів проти власності зменшилась на 10,3% (317443 злочинів проти 353909 у 2003 році), у 2005 році відбулося подальше зниження зареєстрованих злочинів а 12,3%, а у 2006 – на 22,5% [1, с.104-105]. У структурі загально-кримінальної майнової злочинності села відсоток розкрадань державного і суспільного майна в два рази вище, а відсоток крадіжок особистого майна – в 1,5 рази нижче у порівнянні з відсотком цих злочинів в структурі міської злочинності. На селі вище відсоток умисного знищення або пошкодження майна і нижче відсоток шахрайства. З 2001 р. по всіх розглянутих нами показникам йде приріст, що склав більше 20%. Умови міського життя (особливо в обласних і великих промислових центрах) порівняно до зазначеної категорії злочинів більш криміногенні, ніж умови життя в сільській місцевості.

Кримінологічні дослідження показали, що останніми роками питома вага крадіжок майна в сільському господарстві зростає. Однією з основних особливостей злочинів проти власності в сільській місцевості є розкрадання урожаю. Не дивлячись на активну боротьбу з ними правоохоронних органів рівень цього виду розкрадань залишається досить високим. Вибіркові дослідження показують, що із загального числа розкрадань урожаю 43,4% вчиняють з складів і сховищ; 42,2% – безпосередньо з полів, з садів; 14,4% – вчиняються водіями при транспортуванні ними нового урожаю; 61,5% – всіх розкрадань вчинені з використанням державного, суспільного і особистого транспорту. Шосту частину крадіжок за ч. 3 ст. 185 КК України становлять крадіжки з дачних і садових будиночків, як правило, вони погано охороняються або взагалі не охороняються [13, с. 45].

Прикладом даного виду крадіжки може стати вирок від 07.04.2015 року Лебединського районного суду Сумської області по справі № 580/399/15-к, провадження 1-кп/580/51/15 відповідно до якого осіб засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України за наступних обставин*: особи за попередньою змовою між собою, з метою незаконного збагачення і викрадення чужого майна о 15 год. 00 хв. 20 листопада 2014 року, маючи при собі металеву монтировку прийшли до неогородженого дачного будинку, який розташований на території земельної ділянки, де переконавшись у непомітності своїх дій, діючи узгоджено та разом, проникли на територію цієї ділянки та умисно, таємно, у відсутності інших осіб, залізли на дах дачного будинку і зняли з нього 6 металевих листів розміром 1,45 м. х 1,6 м. вартість яких згідно висновку судової товарознавчої експертизи № 67 від 20.02.2015 року становить 60 грн. за кожен, поскладали їх біля вказаного будинку і підійшовши до його вікна, зірвали з нього металеві грати розміром 45 см. х 50 см., вартість яких згідно висновку тієї ж експертизи становить 60 грн. Після цього, виявивши, що у покрівлі дачного будинку мається отвір обвинувачені проникли через нього в середину будинку, звідки витягли килим розміром 1,65 м. х 1,20 м. коричневого кольору, вартість якого згідно висновку судової товарознавчої експертизи- № 67 від 20.02.2015 року становить 150 грн.; шерстяну ковдру світло-зеленого кольору, вартість якої згідно висновку тієї ж експертизи становить 60 грн., сапу, вартість якої згідно висновку тієї ж експертизи становить 25 грн., сокиру із дерев'яним руків'ям, вартість якої згідно висновку тієї ж експертизи становить 35 грн., оцинковане відро об'ємом 12 л, вартість якого згідно висновку тієї ж експертизи становить- 3 грн., винесли вказане майно за межі належної потерпілому земельної ділянки, а в подальшому розпорядилися ним на власний розсуд, завдавши своїми діями матеріальну шкоду на суму 813 грн. 00 коп. Зазначені дії особи повторювали кілька разів* [15].

Одна з особливостей сільської злочинності – її сезонність. Так, відомо, що найбільш поширені розкрадання зерна, овочів, фруктів і інших продуктів сільського госпо-

дарства, які вчиняються в основному в період прибирання; розкрадання паливно-мастильних матеріалів вчиняються головним чином під час прибирання і посіву і т.д. Частіше, ніж в місті, в сільській місцевості вчиняються групові злочини. Причому таке співвідношення викликане в основному великим числом злочинів, що вчиняються в сільській місцевості групами неповнолітніх. Якщо серед осіб, які вчинили злочини в промислових містах, в групі їх вчиняло 28,4%, в агропромислових районах – 35,5%, то в сільських районах – 49,9% всіх злочинців. Вище на селі і відсоток осіб, що вчинили злочини в стані сп'яніння – понад 30%.

Рівень рецидиву в сільській місцевості нижчий, ніж в місті. За вибірковими даними, відсоток осіб, які раніше вчиняли злочини, в загальній масі злочинців на селі значно нижче – 18,2%, ніж в агропромислових районах – 23,4% і промислових містах – 37,2%. Проте залежно від чисельності проживаючих в районі осіб, які раніше вчиняли злочини, це співвідношення різко міняється [13, с. 45]. Основна маса крадіжок, які скоїли раніше засуджені, приходиться на об'єкти підприємств в АПК. Проте, в останній час в якості безпосереднього об'єкта крадіжки стали виступають різні форми власності. Час крадіжок, як правило пізній вечірній і нічний (87,3%). Збували викрадені речі через посередників. Отримані кошти в більшості випадків використовували для купівлі спиртних напоїв і продуктів харчування. Майже кожен другий рецидивіст (49,2%) в момент скоєння злочину знаходився в стадії алкогольного оп'яніння [13, с. 45].

Розкрадання майна в сільській місцевості, в основному, вчиняються в дрібних і середніх розмірах, в особливо крупних розмірах розкрадання складають близько 20,8%. Викрадаються сільськогосподарська продукція, продукти рільництва і садівництва, худоба і продукція тваринництва, паливно-мастильні і будівельні матеріали, сільськогосподарський інвентар, а також грошові кошти. Збиток, що заподіюється розкраданнями в сільському господарстві, складає 18% від суми всього збитку, який заподіюється розкраданнями. В залежності від предмету та його місцезнаходження крадіжки індивідуального майна можуть вчинятись із житла (будинок, дача, комора); господарських приміщень (гараж, сарай, сінник); присадибних ділянок, полів. Нерідко місцем злочину на селі стають торгівельні точки, сільські кафе. Торгівельні точки у сільській місцевості завжди були ласим місцем для злодіїв. Любителів наживи приваблює у сільських магазинах відсутність належної охоронної системи та подекуди такі споруди не мають навіть грат на вікнах та надійних дверей. Із таких крамниць злодії виносять увесь цінний товар та гроші.

Так, відповідно до вироку Радивилівського районного суду Рівненської області від 12.10.2012 р. по справі № 1714/559/12 особу було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України за наступних обставин: *13.03 2012 року приблизно о 20.00 год. підсудна, перебуваючи біля кафе «Зустріч» на вул. Берестецькій в с. Козин Радивилівського району, з корисливих мотивів шляхом вільного доступу викрала велосипед марки «Мінськ» зеленого кольору, який стояв біля приміщення кафе, вартістю 441 грн.48 коп., що належав потерпілому, чим заподіла останньому матеріальну шкоду на згадану суму. З викраденим з місця події зникла. Допитана в судовому засіданні підсудна повністю визнала свою вину у скоєнні даного злочину і дала детальні покази по справі. Показала, що у вказаний день і час вона знаходилася біля кафе «Зустріч» і перебувала в нетверезому стані. Побачивши біля кафе велосипед зеленого кольору марки «Мінськ» викрала його і поїхала додому. Наступного дня дільничний інспектор міліції вилучив у неї даний велосипед повідомивши що він викрадений. Викрадаючи велосипед вона вважала, що це її велосипед, оскільки свій велосипед вона залишила біля кафе. Щиро розкаюється у скоєному. Потерпілий в судовому засіданні показав, що ввечері 13.03.2012 року він разом із знайомим зайшов в кафе «Зустріч» в с. Козин, а власний велосипед марки «Мінськ» зеленого кольору залишив на площадці біля кафе. Вийшовши з кафе через деякий час виявив, що велосипед викрадено. Інших велосипедів в той час біля кафе не було. Він звернувся з заявою до дільничного інспектора міліції і через декілька днів дільничний в приміщенні сільської ради повернув йому його велосипед. Претензій матеріального і мо-*

рального характеру він до підсудної не має і просить її суворо не карати [14].

Актуальність крадіжок біля сільських кафе, на нашу думку, може бути пояснена тим, що особи в таких закладах часто знаходяться в стані алкогольного сп'яніння, рівень їх уваги знижається, що спрощує злочинцям задачу. Тобто в такому випадку можна казати про віктимність.

Більшість крадіжок у сільській місцевості вчиняються шляхом вільного доступу. Це пояснюється тим, що місцеві жителі залишають відкритими приміщення будинку, комори, гаражу, сараю та інших приміщень, що уможливлює вільний доступ злочинця до предмету посягання. Іноді запираючим пристроєм на дверях може бути палиця, совок, віник, навісний замок, але в незачиненому вигляді. І при цьому будинок без нагляду може так залишатись упродовж дня. Така поведінка жителів провокує самих злочинців на вчинення злочину, оскільки останні, враховуючи режим роботи та відпочинку сільського жителя, розуміють про можливість вільного доступу до приміщення в певний проміжок часу [15, с. 264]. Проте, в сільській місцевості вчиняються крадіжки і з проникненням в будівлю.

Так, відповідно до вироку Голованівського районного суду Кіровоградської області від 14.06.2013 по справі № 386/587/13-к, провадження № 1-кп/386/45/13 особу звинувачено у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України за наступних обставин: *25 січня 2013 року близько 11 години підсудний шляхом вільного доступу, через відчинені двері, проник в середину будинку належного потерпілому, в якому у той час ніхто не проживав, звідки таємно викрав двополі міжкімнатні двері, виготовлені з дерева вартістю 437 грн. 50 коп., згідно висновку експерта № 23 від 29.01.2013 року. Після чого підсудний з місця вчинення злочину зник, викрадене повернув на свою користь, тим самим потерпілій завдав матеріальних збитків на вказану суму. Допитаний в судовому засіданні підсудний свою вину у вчиненні таємного викрадення чужого майна (крадіжка), поєднана з проникнення у житло не визнав та пояснив, що влітку 2012 року він прибув до смт. Вільшанка Кіровоградської області, де поселився в пустий будинок. В подальшому з власником даного будинку він домовився і той дозволив йому мешкати в даному будинку. В даному будинку не було ні вхідних ні інших дверей. В січні місяці 2013 року він ідучи від своїх знайомих, яким допомагав рубати дрова до будинку в якому мешкав побачив покинутий будинок. Підійшовши до даного будинку він побачив, що вхідні двері в будинок були не зачинені ні на які не-будь запори. Біля даного будинку не було ніяких споруд та огорожі, тобто дане домоволодіння було в запустінні. В даному будинку не було нічого цінного, а лише були дерев'яні двері між кімнатами. 25 січня 2013 року близько 11 годин він вирішив піти до даного нежилого будинку на його погляд, і подивитись на дерев'яні двері, оскільки в будинку в якому він мешкав дверей не було. Для цього він взяв з собою рулетку щоб заміряти ті двері. Прийшовши до даного покинутого будинку він відчинив двері, зайшов в середину будинку, де прихожій заміряв розміри двополих дерев'яних дверей і з'ясувавши, що їх можна встановити в будинку де мешкав, зняв їх та переніс до місця свого проживання. В подальшому він за допомогою сокири підстругав їх, оскільки вони не підходили по розміру та встановив ті в будинку* [14].

Якщо говорити про час вчинення крадіжки, то більшість крадіжок вчиняється у період з 18 до 24 години. У ранковий час, а саме з 6 до 12 години об'єктом посягання являються будинки, з яких викрадають гроші, домашні та особисті речі. У нічний час характерним є вчинення крадіжок із сараїв, комори чи гаражу. Причиною цього є те, що приміщення для тримання худоби та домашніх тварин не зачиняються. Тому цей вид крадіжки є досить поширеним у сільській місцевості. Єдиною перешкодою для злочинця може бути собака. Ще одним видом крадіжки індивідуального майна в сільській місцевості є крадіжка з присадибної ділянки, з пасовиська. Вчиняється цей вид крадіжки в нічний час. З пасовиська – злочинці викрадають худобу (велику рогату та малу рогату) та коней. Час вчинення крадіжок із пасовиськ – з 9 до 11 години та з 16 до 18 години, що пов'язано із часом випасання тварин [13, с. 48].

Значна частина розглянутих по ст. 185 КК України злочинів (85,9%) вчиняються в тому ж населеному пункті, де проживають самі злочинці. І це цілком зрозуміло, оскіль-

ки попередньо вибрати об'єкт крадіжки, вивчити розпорядок дня мешканців, їх матеріальне становище, навколишнє оточення набагато легше жителю цього ж району. Звідси першочергове завдання працівників ОВС полягає в тому, щоб систематично виявляти серед місцевого населення тих, хто має намір скоїти крадіжку, встановлювати факти приготування до неї, вживати відповідних заходів до її запобігання і розкриття. Складність розкриття крадіжок з житла полягає в тому, що 95% з них чиниться в умовах неочевидності. Кількість крадіжок залежить і від пори року. На весняно-літній період, приміром, припадає 65% таких діянь; найбільша їх кількість відбувається в травні-червні, а найменша – у грудні. Як свідчить практика, крадіжок, що вчиняються в сільській місцевості в денний час, дещо більше того, що фіксує офіційна статистика. Деякі злодії, навпаки, вважаючи за краще красти в нічний час, але це трапляється досить рідко (можливо тому, що більшість сільських жителів в нічний час перебувають в домівках).

Слід зазначити, що латентність злочинності на селі значно вища, ніж у містах. За експертними оцінками, з різних причин (небажання залучати родичів, знайомих у сферу уваги органів поліції; побоювання викликів у правоохоронні органи; помсти з боку злочинців; правовий нігілізм та ін.) в правоохоронні органи сповіщається не більше як 30 % усіх злочинів, що скоюються в сільській місцевості [12, с.148].

Результати проведеного аналізу кримінологічних досліджень дозволили зробити висновок про досить стійкі особливості злочинності у сільській місцевості і, зокрема, розкрадань державного або колективного майна. Встановлено, що у структурі загальнокримінальної майнової злочинності села відсоток розкрадань державного та суспільного майна в два рази вище, а відсоток крадіжок особистого майна – в 1,5 рази нижче у порівнянні з відсотком цих злочинів в структурі міської злочинності. На селі вище відсоток умисного знищення або пошкодження майна і нижче відсоток шахрайства. Дані Департаменту інформатизації МВС України дозволили підсумувати, що основну частину крадіжок, вчинених у сільській місцевості, становлять крадіжки з незаконним проникненням у житло, або інше приміщення. Квартирні крадіжки (невеликий відсоток, що мають місце в селищах міського типу, які відносяться до сільської місцевості) в межах дослідження були віднесені до так званих міських злочинів: їх переважна кількість здійснюється в містах і селищах міського типу. В основному цим видом злочинів вражені обласні центри – на них припадає майже половина квартирних крадіжок, що здійснюються в містах.

Встановлено, що розкрадання майна в сільській місцевості, в основному, вчиняються в дрібних і середніх розмірах, в особливо крупних розмірах розкрадання складають близько 20,8%. Викрадаються сільськогосподарська продукція, продукти рільництва і садівництва, худоба і продукція тваринництва, паливно-мастильні і будівельні матеріали, сільськогосподарський інвентар, а також грошові кошти. Збиток, що заподіюється розкраданнями в сільському господарстві, складає 18% від суми всього збитку, який заподіюється розкраданнями. В залежності від предмету та його місцезнаходження крадіжки індивідуального майна можуть вчинятись із житла (будинок, дача, комора); господарських приміщень (гараж, сарай, сінник); присадибних ділянок, полів. Нерідко місцем злочину на селі стають торгівельні точки, сільські кафе.

Література

1. Головкін Б. М. Кримінологічна характеристика та запобігання корисливій і корисливо-насильницькій злочинності жінок в Україні / Б. М. Головкіна, А. Б. Блага, С. С. Шрамко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : ТОВ «Кроссроуд», 2007. – Вип. 14. – С.102–124.

2. Акаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Акаев Э. Б. – М. : 1984. – С.217–218.

3. Географический энциклопедический словарьэ Понятие и термины / гл. ред. А. Ф. Трешников. – М. : Сов. энцикл., 1988. – 432 с.

4. Народонаселение : энциклопедический словарь / гл. ред. Г. Г. Меликьян. – М. : Большая Рос. энцикл., 1994. – 640 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

6. Олійник Я. Б. Соціальний розвиток села і територій сільського типу : [навч. посіб.] / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : ВГЛ «Обрії», 2003. – 128 с.

7. Ковалев С. А. Избранные труды / Ковалев С. А.– Смоленск : Ойкумена, 2003. – 438 с.

8. Гринюк Т. А. Георгафія сільської місцевості Київської області : [навч. посіб.] / Т. А. Гринюк, В. В. Загородній. – К. :Держ. пед. ун-т, 1996. – 130 сю

9. Забрянский Г. И. Актуальные проблемы профилактики преступлений в сельской местности / Забрянский Г. И. – Краснодар, 1983. – 80 с.

10. Антонян Ю. М. Преступность в сельской местности и ее профилактика / Антонян Ю. М. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1980. – 56 с.

11. Сорокин Александр Борисович. Криминологичекая характеристика и предупреждение преступлений в сельской местности : дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Сорокин Александр Борисович. – Ростов-на-Дону, 2005. – 25 с.

12. Лихолоб В.Г. Деякі особливості корисливої злочинності в сільській місцевоссті / В.Г. Лихолоб, В.І.Скрибец // Удосконалення кримінального законодавства України : зб. наук. пр. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1996. – 166 с.

13. Сюравчик В.Г. Обставини, що зумовлюють корисливі злочини в аграрному секторі економіки України // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – № 4. – С. 42–49.

14. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.reyestr.court.gov.ua/

15. Місюра Н. М. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування крадіжок індивідуального майна, вчинених у сільській місцевості, та дії слідчого щодо їх вирішення / Н. М. Місюра // Науковий всник Національної академії внутрішніх справ. – К., 2011. – № 11. – С. 260–267.

SUMMARY

The article concludes that there are rather persistent peculiarities of crime in rural areas and, in particular, the theft of state or collective property. It was established that in the structure of common-property crime of the village the percentage of thefts of state and social property was twice as high and the percentage of personal thefts was 1.5 times lower than in the percentage of these crimes in the structure of urban crime. In the village, a higher percentage of intentional destruction or damage to property and a lower percentage of fraud.

ТИПОВІ СЛІДЧІ ВЕРСІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБІЙНОГО НАПАДУ НА ІНКАСАТОРІВ, ВЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

ЯГОЛЬНИК Олег Михайлович - здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.98:343.712.1

У статті надані рекомендації щодо побудови та перевірки версій у кримінальних провадженнях про розбійні напади, вчинені організованою групою. За наявності ознак, що вказують на організований характер дій учасників нападу, виділено побудову версій від загального до окремого, тобто від організованої групи до конкретного злочинця. Такий підхід дозволяє слідчому ефективніше вирішувати стратегічні завдання розслідування. З'ясовано, що базою для висунення основних версій слугує фактичний матеріал, яким володіє слідчий на початковому етапі розслідування, фундаментом контрверсії – логічне заперечення основної версії. Наявність контрверсії особливо відображає вимогу повноти й неупередженості розслідування.

Ключові слова: розбій, організована група, досудове розслідування, слідчий, версії, планування.

Вдосконалення слідчої майстерності та покращання розслідування розбійних нападів на інкасаторів, вчинених організованою групою, можливі лише за умови широкого використання в слідчій діяльності тактичних, методичних і технічних методів, прийомів і засобів криміналістики. До найважливіших тактичних методів, розроблених криміналістикою, належать версія розслідування злочинів.

У науковій літературі немає єдності поглядів на сутність криміналістичної версії. Н. С. Туренко розглядає її як уявну реконструкцію, модель злочинної діяльності, а також логічний прийом, що пояснює причини появи фактів [1, с. 11]; Л. Л. Каневський – як функціональну динамічну модель, що будується на будь-якому етапі досудового розслідування щодо кожної незрозумілої чи сумнівної обставини [2, с. 26]; А. М. Ларин – як поєднання достовірних, але недостатніх відомостей з тимчасовими експериментальними припущеннями, які пояснюють аналізоване злочинне діяння в цілому чи його окремі обставини, сторони, аспекти [3, с. 100]. Вона є типовим логічним засобом максимально широкого узагальнення отриманих відомостей і фактів, що пов'язує їх єдиним поясненням, дає їм попередню кримінально-правову й доказову оцінку та спрямована на повне розкриття злочину, викриття винних і встановлення об'єктивної істини в справі.

О. О. Бандура, В. Г. Лукашевич стверджують, що версія – це, з одного боку, окремий метод науки криміналістики, який включає систему рекомендацій щодо використання узагальненого досвіду і логічного мислення для визначення на початковому етапі слідчого пізнання його напрямів та очікуваних результатів з метою вибору засобів практичної діяльності відносно перетворення ймовірного знання про подію злочину на достовірне, коли сукупність (система) зібраних фактичних даних задовольняє вимогам повноти, несуперечності, однозначності і надійності. З іншого боку, версія – це ймовірна ідеальна інформаційно-логічна модель проблемної слідчої ситуації, результат розумової діяльності слідчого.

Такий підхід відкриває перспективи для подальших теоретичних розробок цієї криміналістичної категорії та можливості більш повного і точного використання версій на практиці [4, с. 27].

На підставі критичного розгляду існуючих розмежувань криміналістичних версій можна запропонувати наступну класифікацію: а) за суб'єктом висунення: слідчі, оперативно-розшукові, експертні; б) за ступенем визначеності: типові, конкретні; в) за обсягом пояснюваних фактів: загальні, окремі (часткові); г) за формою логічних взаємозв'язків: основні, контрверсії; ґ) за направленістю дослідження: пошукові, перевірочні.

В юридичній літературі продовжуються дискусії щодо сутності та функціональної ролі типових версій. Ми погоджуємось із думкою Р. С. Бєлкіна, який розуміє типову версію як вірогідне пояснення окремих фактів чи цілої події, яке є найбільш характерним для конкретної ситуації з точки зору певної галузі знання чи узагальненої слідчої (оперативно-розшукової, експертної) практики розслідування конкретних видів, родів злочинів [5, с. 474]. З ним не погоджуються О. М. Ларін і Я. Л. Пещак, які вважають, що типові версії – це не припущення, а достовірні знання, які є результатом наукового узагальнення досвіду слідчої діяльності [3, с. 83; 6, с. 99]. На практиці висунення цих версій пов'язують з типовими слідчими ситуаціями, що виникають у процесі розслідування, і вбачають їх роль у подоланні інформаційної обмеженості під час планування розслідування в його початковій стадії. В основу таких версій покладаються спільність ознак та повторюваність способів, слідчих картин розбоїв, наявність аналогічних умов і місць їх вчинення й інші подібні обставини. Аналізуючи й оцінюючи початкову ситуацію, слідчий дає найбільш загальне припустиме пояснення минулій події, виходячи з узагальнення слідчої практики, свого особистого досвіду та рекомендацій криміналістики щодо розслідування конкретних видів злочинів. Здійснюючи розслідування в конкретній кримінальній справі, слідчий з урахуванням типових висуває конкретні версії, що ґрунтуються на матеріалах кримінального провадження.

Загальні версії призначені для пояснення сутності розслідуваної події в цілому, її характеру, причинного зв'язку між фактами, що утворюють склад злочину (наприклад, було вчинено розбійний напад чи мало місце його інсценування). Вони можуть бути більш чи менш деталізованими, але завжди охоплюють всю сукупність наявних у слідчого даних. Окремі (часткові) версії – це ймовірні судження про окремі обставини вчинення злочину, які в сукупності утворюють певні елементи складу злочину (зокрема, це версії про особу злочинця, його співучасників, всі епізоди його/їх злочинної діяльності, місцезнаходження викраденого майна й інших речових доказів [7, с. 28], можливе коло свідків розбійного нападу тощо). Ці версії можуть пояснити походження виявлених слідів, вид і властивості знарядь, які застосовувались злочинцем, обставини, за яких на місці події лишились певні предмети, їх зв'язок з діями злочинців тощо. Іноді в одній окремій версії об'єднуються кілька припущень щодо різних обставин злочину (наприклад, про суб'єкта злочину, мотив, час, місце та спосіб вчинення злочину). Аналіз і перевірка таких великих за обсягом версій ускладнені і їх можуть здійснити лише досвідчені, висококваліфіковані слідчі. Під час розслідування багатоепізодних, складних злочинів бажано, щоб окремі версії охоплювали якусь одну обставину. Ряд авторів, підкреслюючи юридичну важливість окремих обставин злочину, пропонують виділити припущення про них в окрему групу версій, поряд із загальними та частковими, «версії про окремі елементи складу злочину» [8, с. 45]. На наш погляд, їх функції успішно виконують часткові версії. В науковій літературі зустрічається також поняття робочої версії (припущення стосовно другорядних обставин злочину), яка належить до різновидів окремої версії [9, с. 37]. Загалом, поділ версій на загальні та часткові є умовним, оскільки вони знаходяться в органічному зв'язку (наприклад, загальна версія про вчинення розбійного нападу формується на основі висунення окремих версій).

За наявності ознак, що вказують на організований характер дій учасників нападу, більш доцільною є побудова версій від

загального до окремого, тобто від організованої групи до конкретного злочинця. Такий підхід дозволяє слідчому ефективніше вирішувати стратегічні завдання розслідування. Протилежний напрям побудови версій (ексцентрична схема) – від окремої особи до злочинного формування в цілому – менш ефективний, оскільки, по-перше, пов'язаний з втратою часу і не забезпечує своєчасної постановки завдань стратегічного рівня. По-друге, в цьому разі явно недостатньо використовуються евристичні можливості типових версій. По-третє, за умови такої постановки завдань слідчий швидше за все обмежиться тактичним рівнем, проігнорувавши наявні в справі ознаки організованої злочинної діяльності, і закінчить розслідування притягненням до кримінальної відповідальності не лідера організованої групи, а лише рядових виконавців.

Базою для висунення основних версій слугує фактичний матеріал, яким володіє слідчий на даному етапі розслідування, фундаментом контрверсії – логічне заперечення основної версії [10, с. 20]. Наявність контрверсії особливо відображає вимогу повноти й неупередженості розслідування.

Велике теоретичне та практичне значення має диференціація криміналістичних версій на пошукові (головна мета яких полягає в пошуку джерел (носіїв) інформації) і перевірочні (дослідницькі) (ціллю яких є дослідження вже виявленої інформації).

Роль версій у пізнанні в процесі розслідування розбійного нападу, вчиненого організованою групою, дуже велика. До гносеологічних функцій версій належать інформаційно-пізнавальні (передбачають відбір інформації, що надходить, систематизацію, аналіз, ґрунтовну перевірку й оцінку наявного доказового матеріалу, продукування відсутніх необхідних даних, відкриття нових обставин і фактів, виявлення невідомих слідчому до моменту виникнення версії слідів) та організаційно-пізнавальні (зумовлюють зовнішню (цілепокладання, ціленаділення) і внутрішню (структурування, оптимізація) організацію пошукового мислення й поведінки). Версія виконує прогностичну функцію. Р. С. Бєлкін, А. Ф. Зелінський зазначають, що вона прогнозує індивідуальну поведінку підозрюваного в ході розслідування, крім існуючої або зміненої слідчої ситуації [5, с. 357; 10, с. 117]. Велика тактична роль версій полягає в тому, що вони дозволяють визначити основні напрями пошуків і розробити всебічний план розслідування розбійного нападу, вчиненого організованою групою. Пізнавальне та прикладне значення версій проявляється лише за умови побудови їх системи.

Однією з умов повноти й об'єктивності розслідування вказаної категорії злочинів є дотримання правил побудови та перевірки версій.

Процес побудови версій складається із всебічного і глибокого аналізу й синтезу наявних матеріалів справи, їх оцінки і визначення криміналістичного значення, в результаті чого відбувається впорядкування, систематизація інформації про слідчу ситуацію, що склалася. Зазначені дії доповнюються виявленням логічних зв'язків і залежностей між відомими обставинами; поясненням слідчим окремих питань у зв'язку з побудовою версій.

Під час побудови версій слідчий (оперативний працівник, експерт) керується фактичними та логічними підставами. До фактичних підстав належить те, що в основу висунення версій покладаються дані, недостатні для однозначних висновків про досліджувані обставини [11, с. 224]. Висунення версії повинне: бути викликане об'єктивною потребою пояснення певних фактів; відбуватись на якомога ранній стадії розслідування; ґрунтуватись на достовірно встановлених фактах, але враховувати й неперевірену інформацію (відомості з непроцесуальних джерел, зокрема, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій); не суперечити науковим даним (наприклад, встановленим криміналістикою закономірностям, таким як: повторюваність процесу виникнення слідів; зв'язок між діями злочинця і злочинним результатом, між засобом вчинення злочину і слідами його застосування; залежність вибору способу вчинення злочину від обставин суб'єктивного та об'єктивного характеру й ін.) [3, с. 141]; намагатись не лише пояснити наявні відомості, а й виявити їх взаємозв'язок і взаємо-

залежність [12, с. 244]. Слід обережно підходити до обґрунтування версії за допомогою «слідчої інтуїції», тому що непродуманий підхід до її побудови недопустимий. Ефект стримуючого фактора в даному разі повинні забезпечувати закони логіки.

Під час побудови версій слідчий (оперативний працівник, експерт) має використовувати логічні прийоми (аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію, рефлексію, абстрагування), закони логіки (тотожності, несуперечливості, виключеного третього, достатньої підстави). В процесі оформлення інформаційного базису велике значення мають спостереження, експеримент, порівняння. У разі схожості ситуації вчинення злочину або його окремих обставин із злочинами, що розслідувалися раніше, версії можуть виникати за аналогією. Джерелами аналогії можуть бути: оперативні та слідчі матеріали щодо складу та способів вчинення розкритих і нерозкритих розбійних нападів; теоретичні узагальнення, зокрема, знання базової криміналістичної характеристики розбійних нападів, вчинених організованою групою, та власний досвід слідчого, оперативного працівника, експерта. Наприклад, використання аналогічних даних про місце, час, спосіб вчинення розбою, характер матеріально-фіксованих слідів дозволяє висунути версію про злочинця (розбійний напад вчинений особою, яка раніше була судима за вчинення корисливо-насильницьких злочинів чи яка хоча раніше і не була судима, але неодноразово вчиняла злочини цього виду) і, навпаки, після затримання злочинця може бути побудована версія про вчинення ним інших, ще нерозкритих злочинів. Порівняння дозволяє встановлювати тотожність виявлених фактів і різницю між ними. Метод індукції дає можливість групувати факти, які мають загальні ознаки, зокрема, слідчий від з'ясування окремих причин походження доказів шляхом індуктивного мислення приходить до загального припущення про характер і причини події злочину. Завдяки дедукції версії ґрунтуються на загальних положеннях методики розслідування розбоїв, яка рекомендує перелік можливих (типових) версій під час розслідування злочинів аналізованої категорії.

Специфічними рекомендаціями відносно побудови версій у кримінальних провадженнях про розбійні напади, вчинені організованою групою, є наступні: більш ефективно висувати спільні слідчо-оперативні версії; на ранніх етапах розслідування обов'язкове висунення типових версій, тому що одержані під час їх перевірки додаткові відомості створюють фактичну базу для побудови версій у подальшому; значний ефект має формування комплексних версій, коли паралельно (одночасно) розв'язується декілька завдань розслідування; для передбачення ходу розслідування істотного значення набувають прогностичні версії; чим менший розрив у часі між висуненням загальних та окремих версій, тим більш інтенсивно й оптимально відбувається їх перевірка й більш ефективний в цілому процес розслідування; в ході побудови версій повинні враховуватись особливості організованої злочинності (специфіка конкретної групи, її структура та склад, ідеологічна основа її злочинної діяльності й ін.) з метою визначення предмета пізнання, меж проведення пошукових дій, а також прогнозування перебігу конкретних слідчих (розшукових) дій [13, с. 17].

Умовами, що зумовлюють висунення версії про вчинення розбійного нападу організованою групою, є такі: фізична неможливість вчинення злочину самостійно (великий об'єм чи вага викраденого) або короткий часовий інтервал його вчинення (цей висновок може бути зроблений після аналізу змін в обстановці місця події, співвідносних з тривалістю перебування на ньому злочинців); організаційно-технічна нездійсненність злочину однією особою (встановлення факту одночасного застосування декількох технічних засобів і пристосувань, керованих не однією людиною (використання автомашини і навантажувача тощо)).

В процесі розслідування розбійних нападів, що вчиняються організованими групами, повинна бути висунена ціла система версій, до якої можуть бути віднесені припущення про: специфічний суб'єкт злочину – організовану групу; тривалість її існування; територіальну поширеність діянь; взаємодію з іншими злочинними формуваннями;

використання типових способів вчинення розбоїв; організаторів (лідерів); кількість членів; розподіл рольових обов'язків; корупційні зв'язки або їх відсутність тощо. Розслідуванню злочинів властивий циклічний процес побудови версій і їх перевірки, тобто можуть з'являтись нові, додаткові версії, уточнюватись і конкретизуватись раніше висунені.

До недоліків побудови версій належить те, що слідчі часто діють із суто обвинувальним ухилом і не завжди висувають версії про можливу непричетність конкретних членів організованої групи до розслідуваної події. Однак, як свідчить вивчена практика розслідування розбійних нападів, учасники організованих груп (переважно неповнолітні) визнають себе винуватими у вчиненні злочинів, які вони не вчиняли [13, с. 21].

Побудована версія потребує подальшої обов'язкової перевірки. Вчені-криміналісти висловлюють різні думки щодо послідовності перевірки версій. Дехто із них вважає, що спочатку слідчий повинен перевірити найменш правдоподібні версії, щоб заперечивши їх, зосередитись на перевірці найбільш перспективних версій. Інші, навпаки, рекомендують починати перевірку з найбільш вірогідних версій, що, на наш погляд, було б проявом упередженості та суб'єктивізму слідчого під час оцінки вихідних даних, призвело б до однобічності розслідування. Надійними засобами запобігання такій необ'єктивності слідчого є його постійний самоконтроль, уважне, критичне ставлення до матеріалів, їх правильна правова оцінка, глибока та всебічна перевірка всіх висунених версій [3, с. 56]. Отже, варто віддавати перевагу одночасній паралельній перевірці версій в процесі розслідування, тим паче, що кожна з них охоплює як свої специфічні, так і спільні з іншими версіями питання. Поступова перевірка версій із дотриманням черговості містить загрозу втрати цінної доказової інформації (з часом зникають сліди, свідки забувають деталі події, підозрювані вживають заходів для приховування злочину тощо), спричиняє необхідність проведення повторних слідчих (розшукових) дій, призводить до порушення процесуальних строків розслідування [14].

Традиційно в криміналістичній літературі перевірка версій розглядається як попередня логічна розумова діяльність слідчого (виведення висновків з кожної версії) та його практична робота щодо здійснення запланованих заходів. Досвід показує, що для практичних працівників визначення стосовно кожної версії вичерпної сукупності питань, які підлягатимуть перевірці, є досить складним завданням. В багатьох випадках недоліки цієї стадії обумовлені поверховим аналізом змісту версій, нечітким визначенням питань, що підлягають з'ясуванню. Етап практичної перевірки версій складається із наступних стадій: I) розробки комплексу процесуальних і непроцесуальних заходів, за допомогою яких можна буде переконатись в істинності (хибності) всіх виведених висновків. Наприклад, для перевірки версії про інсценування розбою, слід виконати такий комплекс дій: провести допит потерпілого та свідків щодо наявності у потерпілого майна, яке за його словами було викрадене; з'ясувати спосіб життя та поведінку потерпілого до і після події; встановити, чи не перебував потерпілий під час вчинення розбійного нападу в іншому місці; провести огляд місця події з метою виявлення негативних обставин і зіставлення їх з даними, повідомленими потерпілим; призначити судово-медичну експертизу для встановлення характеру і особливостей ушкоджень на тілі потерпілого, можливості їх заподіяння за обставин і способом, зазначеним потерпілим; провести огляд житла чи іншого володіння потерпілого або, за необхідності, їх обшук з метою виявлення слідів, інших доказів, що спростовують його показання; шляхом проведення слідчого експерименту з'ясувати правильність показань потерпілого щодо обставин нападу; II) проведення запланованих дій; III) оцінки отриманих даних і формування висновку про істинність або хибність версії. Версія достовірна в таких випадках: якщо були висунені всі можливі припущення стосовно обставини злочину, яка перевіряється, і під час розслідування на основі нових додаткових даних не виникло іншої версії, що стосується тієї ж обставини; всі висунені версії про певну обставину були перевірені, і їх, за

винятком однієї, об'єктивно підтвердженої, було спростовано та відкинуто; всі висновки, що логічно виводяться з підтвердженої версії, були всебічно досліджені та знайшли підтвердження; підтверджена версія узгоджується з усіма іншими обставинами справи. Лише за наявності сукупності наведених умов можна визнати версію, яка підтвердилась, такою, що відповідає дійсності, виражає об'єктивну істину в справі.

Існують наступні правила перевірки версій: стосовно кожної незрозумілої чи сумнівної обставини вчиненого злочину мають бути перевірені всі можливі версії; не можна ігнорувати версії на тій підставі, що вони здаються малоймовірними; в операціях щодо формування суджень із версій як інструментарій використовуються різні логічні конструкції (дедукція, з якою пов'язана перевірка версій у разі недостатньої кількості виявлених у справі доказів (у цьому випадку виходять не з аналізу певних доказів, а із загального припущення [12, с. 247]); аналогія, що є однією з логічних основ реалізації досвіду слідчого; метод «від зворотного», що, зокрема, лежить в основі доказування невинуватості особи за допомогою алібі; метод дилеми, що базується на законі виключення третього, тощо), а також такі загальнонаукові методи, як абстрагування, ідеалізація, порівняння, моделювання, системний, структурний, функціональний, кібернетичний методи, методи математики та ін. [15, с. 321]; засоби та методи перевірки версій повинні відповідати критеріям правомірності, науковості, надійності, моральності та допустимості; виведені із версій висновки повинні бути всеохоплюючими, оскільки ступінь надійності версії тим вищий, чим більше у неї висновків, що підтверджуються в ході перевірки, а також логічно пов'язаними між собою та максимально деталізованими, щоб полегшити їх зіставлення з фактами реальної дійсності; дані, що суперечать одні одним, мають перевірятись до усунення суперечностей; версії можуть перевірятись як слідчим, так і оперативним шляхом, а також із використанням спеціальних знань переважно у формі експертизи та залучення спеціалістів до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій.

Таким чином, основними вимогами до типових версій про розбійні напади на інкасаторів, вчинених організованими групами є: ефективність висунення спільних слідчо-оперативних версій; на початковому етапі розслідування обов'язкове висунення типових версій, тому що одержані під час їх перевірки додаткові відомості складають фактичну базу для побудови версій у подальшому; формування комплексних версій, коли одночасно розв'язується декілька завдань розслідування; висунення прогностичних версій; чим менший розрив у часі між висуненням загальних та окремих версій, тим більш інтенсивно й оптимально відбувається їх перевірка й більш ефективний в цілому процес розслідування; врахування особливостей організованої злочинності (специфіка конкретної групи, її структура та склад, ідеологічна основа її злочинної діяльності й ін.) з метою визначення предмета пізнання, меж проведення пошукових дій, а також прогнозування перебігу конкретних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Умовами, що зумовлюють висунення версії про вчинення розбійного нападу на інкасаторів організованою групою, є такі: фізична неможливість вчинення злочину самостійно (великий об'єм чи вага викраденого) або короткий часовий інтервал його вчинення (цей висновок може бути зроблений після аналізу змін в обстановці місця події, співвідносних з тривалістю перебування на ньому злочинців); організаційно-технічна нездійсненність злочину однією особою (встановлення факту одночасного застосування декількох технічних засобів й пристосувань, керованих не однією людиною (використання автомашини і навантажувача).

Література

1. Туренко Н. С. Современные подходы в формировании и проверке следственных версий : автореф. дисс…канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Н. Новгород, 2006. 22 с

2. Каплан Л. С. Взаимодействие следователя с органами дознания / под общ. ред.

В. Е. Севрюгина. Тюмень : Изд-во Тюмен. ун-та, 1999. 88 с.

3. Ларин А. М. От следственной версии к истине. Москва : Юрид. лит., 1976. 200 с.

4. Бандура О. А., Лукашевич В. Г. Криминалистическая версия: гносеологический, логический и психологический аспекты. Киев : НИиРИО Киев. высш. шк., 1991. 80 с.

5. Белкин Р. С. Криминалистика: учебник. Москва : НОРМА-ИНФРА, 1999. 990 с.

6. Пещак Я. Следственные версии: Криминалистическое исследование / под ред. А. Р. Ратинова. Москва : Прогресс, 1976. 128 с.

7. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования корыстно-насильственных преступлений / под ред. В. П. Лаврова. Москва : Юнити-Дана, Закон и право, 2003. 126 с.

8. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.

9. Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: монографія. Київ: ЗАТ «НІЧЛАВА». 448 с.

10. Зелинский А. Ф. Некоторые теоретические вопросы индивидуального прогноза и следственной версии. *Проблемы предварительного следствия*. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1973. Вып. 2. С. 117–119.

11. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алєксєєв та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

12. Шеремет А. П. Криміналістика: посібник. 2-ге вид. Київ : Центр учб. л-ри, 2009. 472 с.

13. Подольный Н. А. Теоретические и практические основы раскрытия и расследования преступлений, совершенных молодежными организованными группировками : автореф. дис….д-ра юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Москва, 2007. 48 с.

14. Завадский А. Н. Выдвижение версий в процессе расследования разбойного нападения, совершенного организованной группой. *Право и политика*. 2013. № 2. С. 144–149.

15. Костицький М. В. Філософія права : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

Типові слідчі версії початкового етапу розслідування розбійного нападу на інкасаторів, вчиненого організованою групою

У статті надані рекомендації щодо побудови та перевірки версій у кримінальних провадженнях про розбійні напади, вчинені організованою групою. За наявності ознак, що вказують на організований характер дій учасників нападу, виділено побудову версій від загального до окремого, тобто від організованої групи до конкретного злочинця. Такий підхід дозволяє слідчому ефективніше вирішувати стратегічні завдання розслідування. З'ясовано, що базою для висунення основних версій слугує фактичний матеріал, яким володіє слідчий на початковому етапі розслідування, фундаментом контрверсії – логічне заперечення основної версії. Наявність контрверсії особливо відображає вимогу повноти й неупередженості розслідування.

Основними вимогами до типових версій про розбійні напади на інкасаторів, вчинених організованими групами є: ефективність висунення спільних слідчо-оперативних версій; на початковому етапі розслідування обов'язкове висунення типових версій, тому що одержані під час їх перевірки додаткові відомості складають фактичну базу для побудови версій у подальшому; формування комплексних версій, коли одночасно розв'язується декілька завдань розслідування; висунення прогностичних версій; чим менший розрив у часі між висуненням загальних та окремих версій, тим більш інтенсивно й оптимально відбувається їх перевірка й більш ефективний в цілому процес розслідування; врахування особливостей організованої злочинності (специфіка конкретної групи, її структура та склад, ідеологічна основа її злочинної діяльності й ін.) з метою визначення предмета пізнання, меж проведення пошукових дій, а також прогнозування перебігу конкретних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Умовами, що зумовлюють

висунення версії про вчинення розбійного нападу на інкасаторів організованою групою, є такі: фізична неможливість вчинення злочину самостійно (великий об'єм чи вага викраденого) або короткий часовий інтервал його вчинення (цей висновок може бути зроблений після аналізу змін в обстановці місця події, співвідносних з тривалістю перебування на ньому злочинців); організаційно-технічна нездійсненність злочину однією особою (встановлення факту одночасного застосування декількох технічних засобів й пристосувань, керованих не однією людиною (використання автомашини і навантажувача).

Ключові слова: розбій, організована група, досудове розслідування, слідчий, версії, планування.

Typical investigative versions of the initial phase of an investigation into a robbery of collectors by an organized group

The article provides recommendations for building and verifying versions in criminal proceedings about robberies committed by an organized group. In the presence of signs that indicate the organized nature of the actions of the participants in the attack, the construction of versions from general to specific, ie from an organized group to a specific criminal. This approach allows the investigator to more effectively address the strategic objectives of the investigation. It was found that the basis for the development of the main versions is the factual material possessed by the investigator at the initial stage of the investigation, the foundation of the controversy is a logical denial of the main version. The presence of controversy particularly reflects the requirement of completeness and impartiality of the investigation.

The main requirements for standard versions of robberies of collectors committed by organized groups are: the effectiveness of joint investigative and operational versions; at the initial stage of the investigation, it is mandatory to put forward standard versions, because the additional information obtained during their verification is the actual basis for building versions in the future; formation of complex versions, when several investigation tasks are solved simultaneously; promotion of prognostic versions; the smaller the time gap between the development of general and individual versions, the more intensively and optimally their verification takes place and the more effective the investigation process as a whole; taking into account the peculiarities of organized crime (specifics of a particular group, its structure and composition, ideological basis of its criminal activity, etc.) in order to determine the subject of knowledge, the limits of search operations, as well as forecasting specific investigative (investigative) actions and covert investigative (investigative) action. The conditions that determine the version of the robbery of collectors by an organized group are as follows: the physical impossibility of committing a crime alone (large volume or weight of the abducted) or a short time interval of its commission (this conclusion can be made after analyzing changes in the situation events related to the length of stay of criminals on it); organizational and technical impracticability of the crime by one person (establishment of the fact of simultaneous use of several technical means and devices controlled by more than one person) (use of a car and a loader).

Keywords: robbery, organized group, pretrial investigation, investigator, versions, planning.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ А.І. ЛУЦЬКОГО «ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ»

МЕЛЕНКО Сергій Гаврилович - доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МАРЧАК Віталій Ярославович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та криміналістики юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Нещодавно у видавництві «Симфонія форте» вийшла друком монографія «Формування та розвиток правової ідеології в Україні» авторства молодого івано-франківського вченого-юриста Луцького Андрія Івановича.

В умовах побудови та розвитку громадянського суспільства Україна на сучасному етапі державотворення переживає глибокі соціальні, політичні, економічні, культурні та інші трансформації. Революція Гідності 2013-2014 років вплинула на свідомісні переконання пересічних українців. Можна стверджувати, що саме в наші дні почався процес активної відмови від радянської ідеологічної парадигми, і в цих умовах пошук нової правової ідеологічної складової для українського суспільства є вкрай актуальним, оскільки дозволить чітко сформувати вектор розвитку внутрішньої та зовнішньої політики, а також консолідувати соціальні та владні інститути нашої держави.

Рецензована монографія А.І. Луцького є спробою комплексного, системного підходу до вивчення проблеми формування та розвитку правової ідеології в Україні. Структура роботи чітка і виважена. У роботі розкриваються основні етапи становлення наукової думки про правову ідеологію, висвітлені витоки сучасної української філософсько-правової думки про правову ідеологію. Окрема увага приділяється інтегративному характеру категорії правової ідеології, зокрема її взаємозв'язку з національною ідеєю та політико-правовою доктриною. Автор чітко узагальнив основні сучасні концепції правової ідеології: позитивістську, природничо-правову, екзистенціоналістську та феноменологічну.

Цінність праці А.І. Луцького зумовлюється тим, що в ній в методологічно обґрунтованій послідовності розкривається не лише існуюча світова та вітчизняна філософсько-правова думка щодо правової ідеології, а й зміст основних ідеологічних течій, вплив яких на українське суспільство і державу є беззаперечним та вкрай важливим. Основну увагу автор зосереджує на процесі українського державотворення XX ст., вказуючи на три спроби відновлення національної державності (1917-1921 рр., 1941 р. та власне 1991 р.), простежується вплив на український соціум нацистської та особливо радянської (марксистсько-ленінської та марксистсько-сталінської) ідеології.

Серед цікавих положень монографії, що відзначаються науковою новизною, особливої уваги заслуговує авторське формулювання поняття правової ідеології як уявлення про ідеальну правову систему, сформованого на основі існуючої реальності. Автором вказується на те, що вона є невід'ємною частиною правосвідомості, поряд із правовою психологією та правовими поведінковими факторами, а її функції виступають відображенням правового зрізу буття, теоретичного осмислення правових процесів, моделювання правового

розвитку, цілевизначення та прогнозування, а також правового переосмислення суспільних цінностей.

Безперечно, слід погодитися з думкою автора з приводу того, що на розвиток сучасної української держави впливають такі чинники, як радянська ідеологічна спадщина, розвиток почуття громадянськості, демократичний підхід до кадрової політики, сучасні стандарти верховенства права, а також перетворення населення у єдиний народ, що у комплексі безпосередньо вчиняє як прямий, так і опосередкований вплив на фактори формування громадянського суспільства.

Слушними є також аргументи автора, стосовно того, що саме високий рівень правової ідеології знайшов власне відображення у відповідному ставленні до права і практики його реалізації, умінні використовувати свої права, дотримуватися законодавчих заборон, виконувати обов'язки, формувати почуття глибокої поваги до права. Особливістю сучасної правової ідеології визначається її відмова від жорстких методів впливу на індивіда та суспільство і використання методів, що визначаються притаманною їм толерантністю, завдяки чому вона трансформується в особисте переконання індивіда, на імперативну установку щодо суворого дотримання нормативно-правових розпоряджень, а згодом – і у внутрішню потребу беззастережного дотримання вимог закону.

Визначаючи сучасну правову систему України, як ліберальну, автор визначає вкрай необхідним реформування на інституційному рівні ідеологічних механізмів правової ідеології української правової системи, з покладанням виконання значної частини необхідної роботи на недержавні установи, суспільні об'єднання тощо. Це аргументується тим, що недержавний сектор при налагодженій системі правової ідеології може ефективно впроваджувати положення останньої у суспільну свідомість. Натомість для державних структур це не буде свідченням втрати ідеологічного впливу на суспільство, а навпаки, слугуватиме проявом вдосконалення і посилення ідеологічного механізму.

Виходячи із зазначеного контексту, зауважимо, що монографія А.І. Луцького «Формування та розвиток правової ідеології в Україні» – це вагомий внесок у вітчизняну юридичну науку, що викличе зацікавлення не лише в середовищі науковців, аспірантів, студентів та практичних працівників, а й широких громадських кіл нашої держави та слугуватиме основою для подальших наукових розвідок у сфері дослідження процесів формування та розвитку правової ідеології держави.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

OUR LAW

№ 5, 2015

Головний редактор
Кузнєцов Євген Валерійович

Підписано до друку 09.09.2015 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60х841/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 22,32
Тираж 1200. Зам. № 812

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76